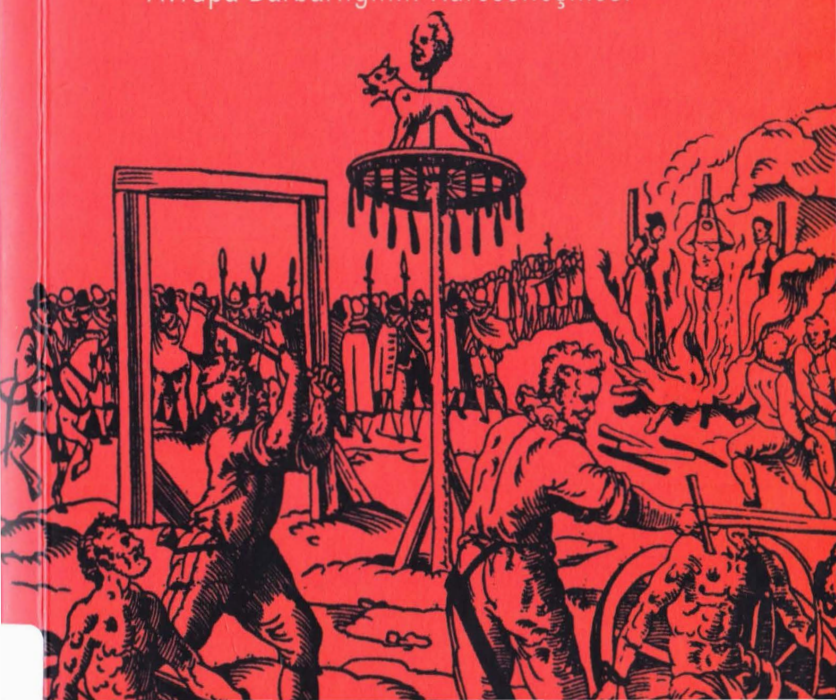
YÜKSEL KANAR

Batı'nın Doğu'su

Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi

KİTABEVİ • 301

Kapak
Minyatür

Dizgi/İç Düzen
Bidaye

Baskı ve Cilt
Çalış Ofset

Davutpaşa Caddesi No: 8

Topkapı - İstanbul

İstanbul, Ekim 2006

ISBN 975-9173-24-7

© KİTABEVİ Çatalçeşme Sk. No: 54/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: (0212) 512 43 28 -511 21 43 • Faks: 513 77 26

YÜKSEL KANAR

Batı'nın Doğu'su

(Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi)

KİTABEVİ

İÇİNDEKİLER

Önsöz VII

Giriş: Avrupamerkezcilik, Oryantalizm ve Sömürgecilik 1

BİRİNCİ BÖLÜM

Oryantalizm

Oryantalizm ve Oryantalist 19
Oryantal nesne olarak Doğu 38
Genelleştirme ve karşılaştırmacılık 44
Oryantalist söylem 51
Aşağılık duygusu, çarpıtma ve karanlığın yansıtılması 61
İzler: Oryantalizme giden yol 73
Oryantalizmin kurumsallaşması 90

İKİNCİ BÖLÜM

Sömürgecilik ve Oryantalizm

Sömürgecilik ve Oryantalizm ilişkisi 110
Sömürgecinin dili: Lânet sömürgeler 113
İdeoloji ve hegemonya 121
Sömürgeciliğin bıraktığı miras 130
Avrupa ırkçılığı ve sömürgecilik 146

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Doğu ve Batı

İki kutuplu bir dünya anlayışı 156
Avrupa bir kıta mı? 162
Haritaların suç ortaklığı 166
Doğu-Batı sınırının değişkenliği 170
Batı'nın ezelî üstünlük savı 182
Avrupa: Barbar mı, uygar mı? 191
Avrupa'nın Ortaçağ'ı 201
Hegel'in Doğu'su ve köle-efendi diyalektiği 209

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İki Dünya: Karşılaşmalar ve İlişkiler

İlk karşılaşmalar 226
Haçlılar çağı 238
Avrupa'da zorla Hıristiyanlaştırma ve Morisco olayı 264
Osmanlılar çağı 275
Sömürgeler çağı 287

Kaynakça 313

İndeks 325

Önsöz

Doğu-Batı ilişkilerinin tarihsel ana hatlarını, Oryantalizm kurmacasını, sömürgeciliği ve emperyalizmi; ansiklopedik bilgi sınırlarından çıkararak hayatın içinde, yaşanılan bir pratik olarak kavrayamadığımız sürece, yanılgılarımızın bir devamı olarak her şeyiyle Batıcılığı ve Batılılaşmayı savunabiliriz. Üstelik böyle bir kabullenme avâmî anlamda bizi, içinde yaşadığımız toplumda, başkalarına göre göreceli üstün bir konuma da getirebilir. Gerçekteyse Batılılaşma, Batı'nın yüceltilmesinin olduğu kadar, kendi kendimizi inkâra varan onur kırıcılığın simgesi olduğu için de eleştirilmeyi hak ediyor.

Batı'nın Doğu'su adını taşıyan bu çalışma, bu yüzden bir savunma değil, Batı'nın bugün kendi hakkında dünyaya kabul ettirdiği öncüllerin hemen çoğunun yanlışlığı ve gerçekte de bunlarla hiçbir ilgisinin olmadığının teslimidir. Yine Avrupa'nın tarihte; karanlık bir barbarlığın, uslanmaz bir hoşgörüsüzlüğün, evrensellikten uzak bir yerelliğin mekânı olduğu hâlde, kendini nasıl bunların tam zıddı olarak kurguladığının ve bu kurguyu bütün dünyaya nasıl kabul ettirdiğinin bir öyküsüdür. Dolayısıyla kitap, karmaşık (kompleksli) bir ruh hâlinin ifadesi olan savunma yerine, gerçeklerin fark edilmesini kolaylaştırıcı bir eleştiri olduğu göz önünde bulundurularak okunmalıdır.

Oryantalizmin ne olduğunu anlamadan Batı'nın üstünlüğünü kabul edenlerin, ya da Batı'ya karşı çıkanların bu davranışlarının temelindeki itkiyi anlamak mümkün değildir. İdeolojik bir söylem olarak Oryantalizm, Avrupa dışındaki dünyanın

farklılığından yola çıkarak, kendine benzemeyen bu dünyanın garip bir karikatürünü çıkarmıştır. Bu yüzden, bizim de içinde olduğumuz gerçek Doğu ile Batı'nın oluşturduğu kurmaca Doğu arasında en ufak bir benzerlik yoktur. Batı, kendi Doğu'sunu icat etmiştir. Tıpkı kendi ilerlemesini icat ederek başkalarının ilerlemeye müsait olmadığını icat etmesi gibi. Her şey, bütün olumsuzlukların bu dünyaya, olumlu şeylerinse kendisine mâl edilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ortaya, Batı'nın kurguladığı bir "Doğu" çıkıyor. Bu kavram coğrafî bir anlam taşımaz. Yalnızca bir söylemden, yani ideolojiden ibarettir. Avrupa ve onun uzantıları dışındaki bütün dünya coğrafyası "Doğu" kapsamına girer. Hatta Avrupa içinde bile Doğu'lar ve Batı'lar bulunur. Bu bölgeler içinde, sadece Kuzey-Batı Avrupalılar kendilerinin safkan Avrupalı olduğunu savunurlar. Bunlara göre, özellikle bir zamanlar Osmanlı devletinin sınırları içine giren Avrupa ülkeleri de birer Doğu ülkesinden ibarettir. Nitekim bugün kıta olarak Avrupa içinde yer alan ve bir AB ülkesi olan Yunanistan, eskiden Bizans olarak bilinen Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olması dolayısıyla tarihsel anlamda bir Doğu ülkesi olarak görülürdü. Hristiyan oldukları hâlde çok erken zamanlardan beri, Bizans'ın Batılı kabul edilmemesinin nedeni, kıskançlık doğuracak ölçüde asıl Batı'dan uygar ve zengin olması, daha da önemlisi Katolik değil Ortodoks geleneğe bağlılığıdır. Yani, diğer Doğu'lar gibi, o da kendisinden farklıdır.

Batı'nın yegâne uygarlığı, bugünkü bildiğimiz uygarlıktır. Bunun dışında, tarih boyunca herhangi bir uygarlık geliştirememiştir. İncelendiğinde, Batı olarak kabul edilen coğrafyada, yani kuzey yarımkürenin kırkıncı enleminin üstünde herhangi bir uygarlığın kurulduğuna tanık olmuyoruz. Tarihçiler bu bölgeyi "barbar"ların yurdu olarak tanımlarlar. Çok ilginçtir ki, Avrupa, dünyanın gelişme çizgisini sürekli olarak bu barbarlık çizgisine çekerek engellemeye çalışmış, kendisi ortaya bir şey koyamadığı gibi, başkalarının koyduğu uygarlık değerlerini kabul etmeye yanaşmamış ve hele hele onları alma yeteneğini asla gösterememiştir. Bu bakımdan Avrupa'da, ortak insanî değerle-

rin de özümsendiği evrensel kabule dayalı bir gelişme ortaya çıkmamıştır. Avrupa uygarlığının özünü, kendi barbar kimliğini zor kullanarak dayatması olarak tanımlayabiliriz. Bu uygarlığa girmek mümkün değildir; hem daha üstün uygarlıkların sahipleri açısından, hem de Batı'nın kendi dışındakileri buna sokmak istememeleri açısından. O, başkalarını kendi uygarlığına dahil etmek için değil, kayıtsız şartsız ona itaat etmek için çağırır ve bunun için, genellikle kaba güç başta olmak üzere her türlü aracı kullanır. Kitabımızın alt başlığı olan "Avrupa barbarlığının küreselleşmesi", onun bu özelliğinin vurgulanmasını ifade eder. Batılı düşüncelerin dünya ölçeğinde yaygınlaşması ve neredeyse tüm etkili çevrelerde sorgusuz kabul görmesi, gerçekte kitapta ayrıntılı olarak vurguladığımız Avrupa barbarlığının zora ve aldatmaya dayalı biçimde küreselleştirilmesi yüzündendir.

Bunların havada kalan boş düşünceler olmadığı, ağırlıklı olarak Batılı yazarların görüşlerine yer verilerek doğrudan tanıklıklarla gösterilmiştir. Çünkü düşünen ve gerçekleri gören Batılı yazarlar, böyle bir tutumun her şeyden önce ve daha çok Batı'nın kendisine zarar vereceğini görmektedirler. Ele geçirilen ve geçici olan bir üstünlük avantajının bu şekilde heder edilmesi, ileride hesabının verilmesi çok zor birikimler oluşturmaktadır. Her şeyden önce tarihin ve kaderin bir hesabı vardır. Ve hesap daha şimdiden kabarmış görünüyor.

Muhatabımız doğal olarak en başta kendi insanımızdır. Ülke olarak ve Avrupa'nın Doğu olarak tanımlayıp "öteki" olarak işaretlediği bölge olarak, Avrupamerkezci görüşlerin yoğun baskısı altında kaldık. Tarihsizleştirme ve kültürsüzleştirmenin altından kalkılmaz ağırlığı karşısında hâlen eziliyoruz. Bunların yarattığı onulmaz bir kendine güvensizlik, "biz adam olmayız" yılgınlığı, her şeyin ideal örneğinin Avrupa'da bulunduğu yanılgısı, kendi tarihimiz ve öz kültürümüz konusundaki bilgisizliğimizden kaynaklanmaktadır. Bunu itiraftan çekinmeden, onurumuzu yeniden kazanmanın bilgi ve inançtan geçtiğini bilerek, yeniden kendi kaynaklarımıza dönmeli, önümüze konu-

lan aldatıcı engelleri ve küçük düşürücü görüntüleri silmeliyiz. Bu güvene ulaşmak için başvuracağımız zengin bir malzeme birikimimiz var; yeter ki onlara bakmasını bilelim.

Yaklaşık iki yıllık bir çalışmanın ürünü olan bu kitapta, okuyucunun da rahatlıkla ulaşabileceği kaynaklardan yararlandık. Ele aldığımız konularda Türkiye'de yeterli ve çok canlı entelektüel bir ilginin varlığını görmek olağanüstü sevindiricidir. Özellikle kendi tarihimizi ve kültürümüzü gerçek kaynaklardan araştırarak insanlarımıza anlatan aydınlarımızın sayısının hiç de azımsanacak sayıda olmadığını bu vesile ile bir kez daha görmek, bizi gelecek adına umutlandırıyor.

Avrupamerkezli bakış açılarının, bu açılarla yazılmış yanlı eserlerin ve ortaya konulan düşüncelerin bizi getirdiği geçmişinden nefret eden, tarihini neredeyse tümden reddeden bir yanlış anlayıştan, gerçeklere dönmenin ve kendine güven duymanın zamanı çoktan gelmiştir.

Bu eser, bu yolda atılan adımlara mütevazı bir katkıdan ibarettir.

Yüksel KANAR
Ekim, 2006-Beylerbeyi

Giriş

Avrupamerkezcilik, Oryantalizm ve Sömürgecilik

Bugün Avrupa "Oryantalizm" kelimesini mümkün olduğu kadar telaffuz etmemeye çalışıyor. Bunun nedeni, artık Oryantalist hedeflerden vazgeçmesi değil, Oryantalizmin tarafsız bir bilgi sistemi olmadığının, Doğu'nun ekonomik ve kültürel anlamda sömürülmesi için planlı bir proje ve kurmaca olduğunun açık bir biçimde ortaya çıkmış olmasıdır. Zaten Avrupa merkezli bir dünyanın kurulmasından ya da daha yerinde bir ifadeyle dünyanın Batılılaştırılmasından sonra, Oryantalizmi ifade eden yeni kavramlar ortaya çıktı. Avrupalılar tarafından üretilen bu kavramların ilki, kendilerini tanımlamak üzere kullandıkları "uygar" kelimesiydi. Ardından "modern" kelimesi kullanılmaya başlandı ve daha sonra da bunun yerini "global" kelimesi aldı. Bugün bizde, sömurgeci kökenleri bilinmediği için hepsi de olumlu anlamda hâlen kullanılmakta olan bu kelimeler, Batı'yı tanımlamak için kurgulanan kavramlardı. Bu kurguda Avrupa kendisini uygar ve modern tarafa koyup bu uygarlık ve modernliğin global, yani küresel bir özellik taşıdığını iddia ediyor; kendi dışındakilerin ise, bunların karşıtı olan vahşi, barbar ve geleneksel olarak anlaşılmasını sağlamak istiyordu.

Bu kavramların nasıl türetildiğini bilmeyen, kullanıldıkları anlamı sorgulamayan Avrupa dışındaki dünyanın geniş kesimleri, mâruz kaldıkları kültürel dayatmalardan habersiz, bunları

sanki kendi kavramlarıymış gibi kullanmakta ve yine Batılılarca ele alınan çerçeveler içinde tartışmaktadırlar. Aslında bu kültürel hegemonyanın kökenleri çok daha eskilerde bulunmaktadır. Batı, hızını alamadığı marazî bir üstünlük saplantısıyla, bu eski alışkanlığını daha yeni ve kendine göre daha çekici paketler hâlinde bütün dünyaya servis etmektedir. Kendi dışındaki dünyayı *gelişmemiş, gelişmekte olan* ya da *üçüncü dünya* gibi kategorilere ayıran Avrupa'nın asıl niyeti, dünyanın daha iyi anlaşılması değil, aksine dünyanın geri kalanının aşağılanması ve bu aşağılanmış hâliyle farklılaştırılmasıdır.

Dünyanın kapitalist Avrupa tarafından fethedilişinin başlangıcı Rönesans'tır ve Batılılarca Rönesans'ın Amerika'nın keşfedildiği tarih olan 1492'de başlatılması bir rastlantı değildir. "Rönesans dönemi, kendini insanlığın genel tarihi açısından nitel bir kopuş olarak duyuruyorsa, bunun sebebi Avrupalıların dünyanın kendi uygarlıklarınca fethini bu dönemden itibaren artık gerçekleşebilir bir hedef olarak görmeye başlamalarıdır. Böylece, diğer halkların gerçekten egemenlik altına alınması bir süre daha isteyecek olsa da, Avrupalılar kendilerine neredeyse mutlak bir üstünlük atfediyorlardı"[1]. Bu tarihten itibaren başlayan keşif (daha doğrusu işgal) hareketleri, gerçekte birer sömürgeleştirme faaliyetinden başka bir şey değildi. Bu keşiflerden sonra dünyanın bütün zenginlikleri Avrupa'ya akmaya başlar. Bu zenginlikler arasında birer mal olarak görülen köleler de vardır. Hatta ilk Avrupa gezilerinin finansmanı, bütünüyle köle ticaretinden elde edilen kârlarla sağlanmıştır. Samir Amin, Avrupamerkezciliğin, daha önce değil, bu yeni bilinçle birlikte Rönesans'tan itibaren doğduğunu belirtir.

Oryantalizmi *(Orientalisme)*, "Avrupalı olmayan toplumları inceleyen Batılı uzmanların ve bilginlerin çalışmalarının toplamı" olarak gören tanımı kabul etmek mümkün değildir. "Bu terimi mitsel bir 'Doğu' yaratmayı amaçlayan ideolojik bir kurma-

[1] Samir Amin, *Avrupamerkezcilik*, s. 86

ca olarak anlamak gerekir; çünkü söz konusu 'Doğu'nun özellikleri, 'Batı'ya atfedilen özelliklere karşıt olarak tanımlanmış değişmezler biçiminde ortaya konmuşlardır. Bu 'ters çevrilmiş' görüntü Avrupamerkezciliğin önemli bir unsurunu oluşturur"[2]. Açık ve hiçbir tereddüde meydan vermeden söylemek gerekirse *Oryantalizm, Sömürgecilik* ve *Avrupamerkezcilik*, dünyanın Batılılaştırılmasını, sömürülmesini ve Avrupa dışındaki coğrafyanın, milletlerin, kültürlerin ve insanların küçük ve aşağı görülmesini ifade eden üç önemli kavramdır.

Bütünlüğü içinde bu kavramların topluca ve birbirleriyle ilişkileri içinde görülmelerini sağlama amacını taşıyan elinizdeki eserin ilk bölümü Oryantalizme ayrılmıştır. Ne yazık ki Oryantalizm, oluşturulan felsefî altyapısı ve ideolojisi (söylemi)yle öylesine pekiştirilmiştir ki, mâruz kalanlarca bile kabul edilen hegemonik bir görüş hâline gelmiştir. Dolayısıyla genel olarak Avrupa'ya karşı kendimizi küçük görme şeklinde hayatımızın her alanına yansıdığı hâlde, bu özelliğiyle ülkemizde yeterince tanınmamaktadır. Hatta Oryantalizme yöneltilen eleştiriler, Avrupa dışındaki ülkelerde bile, Batılı tepkisi kadar şiddetli bir tepkiyle karşılaşıyor. Mâruz kalan insanlar, üzerlerinde çok büyük tahribat yapan bu görüşleri savunma ihtiyacı duyuyorlar. "Batı egemenliğine direnişin en canlı olduğu toplumlar da dahil olmak üzere, Avrupa kültürü 'dünyayı Batılılaştırmayı' başarmıştır. Bu egemenlik 'küreselleşme' olarak bulanık şekilde adlandırdığımız yepyeni sömürgeci biçimler alıyor"[3]. Bu bölümde, Oryantalizmin tanımı, amaçları ve metotları yanında, Oryantalist söylemin özü, bu söylemin şiddetine mâruz kalan Doğu'nun nesneleştirilmesi, kültür ve uygarlığının metinleştirilerek yaşayan değil, müzelik eşya hâline getirilmesi üzerinde durduk. Tarih boyunca, Avrupa'yı adım adım Oryantalizme götüren yolu izledik.

Oryantalizmin, güce dönüştürülmüş bilgi olarak Doğu'nun sömürgeleştirilmesinde, ardından da bu sömürünün sürdürül-

---

[2] A. g. e., s. 108

[3] Georges Corm, *Doğu-Batı: Hayali Kırılma*, s. 24

mesinde oynadığı birinci dereceden rolü "Sömürgecilik ve Oryantalizm" adını taşıyan ikinci bölümde tartıştık. Oryantalizm, daha sonra emperyalizm olarak devam eden sömürgeciliğin bir başka yüzü, Batı için ele geçireceği Doğu'yu bilme arzusunun motor gücüdür. *Bilgi* ve *iktidar*'ın ayrılmaz ikizler olarak sömürgecilikte gördüğü işlevsellikte *Oryantalizm* bilgiyi, *sömürgecilik* ise iktidarı temsil etmektedir. Özellikle onyedinci yüzyıldan sonra aynı zamanda Oryantalizmin büründüğü misyonerlik kılığını da göz önüne alırsak, Oryantalizm, sömürgecilik ve misyonerliğin sırası geldiğinde aynileştiklerini görürüz. Böylece Avrupa, sömüreceği toprakların bilgisine sahip olmayı, aynı zamanda kültürünü kategorize ederek kendi kullanımına uygun biçimlere sokmayı, sonra da kendi kültürünü üstün, başka kültürleri de aşağı ve gelişmemiş olarak işaretlemek sûretiyle, üstün kültür olarak kurguladığı kültürünü sömürgeleştirdiği topraklara yaymayı güvence altına almıştır.

Avrupa, sömürgeciliği "uygarlık götürme" olarak kodlamıştır. Çünkü ona göre sömürge insanları birer vahşi ve daha açık söylemek gerekirse "hayvan"dır. Sömürgecinin dili, bu bakımdan, zoolojik bir dildir. Durum böyle olunca, vahşinin uygarlaştırılması söylemi, Avrupalıya göre sorunsuz bir söylem hâline gelmiştir. Bundan böyle onun sömürgelerle ilişkisi, "hayvan" ve "hayvan terbiyecisi" ilişkisine dönüşmüştür. Georges Corm[4] bunu bir başka benzetmeyle ifade eder: Batı bir yakma tutkunudur; öte yandan itfaiyeci olarak da yalnızca kendisini görmektedir. İşine öylesine âşık bir itfaiyeci ki, kendine iş yaratmak ve kendi yöntemlerine göre onu söndürmek tutkusuyla sürekli yangın çıkarmayı da görevi olarak görmektedir.

Batı'nın sömürgelerde uyguladığı bu hayvansal dil, pratikte gerçek hayvanat bahçelerinde sömürge insanlarının birer hayvan olarak sergilenmesine kadar vardırılmıştır. Siyahlar birer vahşi hayvan olarak görülmüş ve tıpkı yabanî hayvanlar gibi tüfeklerle vurulup öldürülmüştür. Sömürgeciliğin devam et-

[4] Bkz. Georges Corm, a. g. e., s. 156

tirilmesi buna bağlıydı çünkü. Yüzyıllar boyu böyle bir muameleye mâruz kalan sömürgeler, düştükleri bu aşağı düzeyden asla çıkamayacak ve yalnızca efendilerinin güdümünde, sürüldükleri yere gideceklerdi. Nitekim sömürgecilik, sonunda kirli ve trajik bir miras bırakmıştır. Topraklar ve insanlar sömürülmüş, sömürgeler açlığa, salgın hastalıklara, kültürsüzlüğe ve tarihsizliğe gömüldükçe Avrupa semirmiş, bugünkü refahına ulaşmıştır. Bu bakımdan, Avrupalı devletlerin gelişmesiyle, örneği Afrika'nın yağmalanması, bir madalyonun iki yüzü gibidir. Afrika bugün açlık felâketleri ve başka binbir sorunla cebelleşiyorsa, bunun nedeni onun akılsızlığı değil, sömürgeci Batı'nın doymak bilmeyen açgözlülüğüdür. Avrupa'nın bugünkü refahında, sömürgelerin kanı, gözyaşı, soykırımı ve köleleştirilmesi yatmaktadır.

Sömürgecilik Avrupa'da onsekizinci yüzyıldan itibaren büyük devlet olmanın vazgeçilmez yolu olarak görülmüştür. Denizaşırı ülkelerin insanları hiçe sayılarak bütün zenginlikleri metropole, yani sömürgecilerin anavatanına taşınmıştır. Elbette bu, binlerce veya yüzbinlerce değil, milyonlarca insanın öldürülmesi ve köleleştirilmesi pahasına mümkün olmuştur. Bu yüzden dünya, onsekizinci yüzyıldan başlayarak yirminci yüzyılın neredeyse sonlarına kadar devam eden Avrupa kaynaklı bir fiilî *sömürgeler çağı* yaşamıştır. Dördüncü bölümün son başlığında bu çağın özelliklerinden söz ettik. İnsanlığın yaşadığı iki dünya savaşı, Batı'nın sömürgeci açgözlülüğünün ve kan dökücülüğünün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Belki bazılarımıza aşırı gelebilecek, Batı'nın bugün zihinlerimizde yer eden tartışılmaz üstünlüğünün aslında tamamen bir kurmacadan ibaret olduğunu, üçüncü bölümde ele aldık. Kendisini dünyanın efendisi olarak gösteren Avrupa'nın aslında bir kıta değil, Asya'nın batıya doğru uzanmış minik bir uzantısı olduğunu, tıpkı bunun gibi Avrupa kültürünün ve uygarlığının da bu küçüklükten ibaret olduğunu gösterdik. Tarih boyunca, bugünkü uygarlığından başka hiçbir uygarlık geliştiremeyen, kendi dışında gelişmiş uygarlıklara ait evrensel özellikleri alma yeteneği de bulunmayan

Avrupa'nın, bunlara rağmen kendini ezelî bir üstünlüğün taşıyıcısı olarak göstermesi, tıpkı günümüzde işgaller ve soykırımların aktörü olması veya onlara seyirci kalmasına rağmen insan hakları savunuculuğu iddiası kadar yalan ve sahtedir.

Elbette *Batı'nın Doğu'su*, günümüz dünyasında yaşanılan olayların anlamını daha iyi kavrayabilmek için okunmalıdır. Bugün Avrupa Birliği'ne katılmanın neredeyse millî bir amaç hâline geldiği bir ülkede yaşıyoruz. Avrupa'nın tarihsel filizi olan ABD, İslam ülkelerini birer birer işgal ediyor, Afganistan ve ardından Irak en modern silahlarla vurularak buralarda kukla hükümetler kurduruldu. Maşa olarak kullanılan İsrail aracılığıyla Ortadoğu koca bir kan gölü hâline getirildi. Lübnan'da olanları bütün dünya bir ayı aşan süre boyunca sadece seyretti. Sözde barışçıl amaçlarla kurulan BM, ABD öyle istiyor diye ne savaşın durdurulması için bir çağrıda bulunabildi, ne de böylesine insanlık dışı bir savaşı kınayabildi.

Yalnızca son zamanların gündeminde yer alan bu birkaç örneği, elinizdeki kitabın konuları açısından kısaca değerlendirmeye çalışalım.

AB üyeliğinin, millî bir hedef hâline geldiğini söyledik. Bu hedefte bazı mesafeler alındığı da bir gerçek. Ancak Avrupa'nın nasıl ayak dirediğini de birlikte görüyoruz. Kısaca belirtmek gerekirse, AB üyesi ülkeler Türkiye'nin birliğe katılmasını sorunlu olarak görüyorlar. Açıkça ifade edilmese bile, bu sorunun temelinde Türkiye'nin Doğulu bir ülke olması yatıyor. Kendi içindeki Hıristiyan Doğu'ya (Doğu Avrupa ülkelerine) bile katlanamayan Batı'nın, Müslüman Türkiye'yi içine alması kuşkusuz kolay değil. Hele hele bütün bir Doğu coğrafyasını şimdiye kadar geri, gelişmemiş, despot, antidemokratik gören, gelişmeye elverişli bulmayan, hatta neredeyse insan olarak bile kabul etmeyen Batı'nın, bu ülkelerden herhangi biriyle eşit şartlar içinde aynı masaya oturmasını ve ortak kararlar almasını düşünmek çok safdillik olur. Bugüne kadarki süreçte de böyle bir eşitliği sindiremeyeceğini açık olarak göstermiştir. Örneği "imtiyazlı" üye statüsü teklifi tartışmasız bunu gösteriyor. Üyelik sü-

recinde daha bunun gibi, sırf "farklılığımızı" vurgulamak ve eşit haklara sahip üye yapmamak için daha nice tuhaf tekliflere de hazırlıklı olmamız gerekiyor. Öyle görünüyor ki Avrupa, ya bu şartlardan birini kabul ederek göstermelik bir AB üyesi olmamızı, ya da sonunda pes ederek üyeliği unutmamızı istiyor.

Burada üzerinde durduğumuz konu, AB'ye girmek ya da girmemek değil, sürecin nasıl işlediğidir. Avrupalılar, göstermelik bazı jestler dışında Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmadıklarını hemen her fırsatta hissettirmekten geri durmuyorlar. Gerçekte bu konuda haksız da sayılmazlar. Büyük bir geçmişe sahip ve yine büyük bir kültür ve uygarlığın temsilcisi olan Türkiye'nin AB'ye girmesi, tarih boyunca ötekileştirerek ona karşı duyduğu korkuyu ortaya koyan Batı için hiç de istenilen bir şey değildir. Araplarca temsil edilen ilk İslam hareketinden ve onlarca adlandırıldığı şekliyle "tehdidinden" kurtulduğunu sandığı bir dönemde, Osmanlı Devleti'nin sahneye çıkışı ile İkinci İslam olarak adlandırılan yeni bir hareketle karşılaşan Avrupalılar, onulmaz bir tehlike olarak gördükleri Türklerin, sadece kendilerine ait olmasını istedikleri kıtanın ortalarına kadar ilerlediklerini görünce, bütün güçlerini onun durdurulmasına hasretmişlerdi. Sonunda Türkler'i ve din olarak da İslam'ı Avrupa'nın dışına atmayı başardılar. Yüzyıllardan sonra, tam da bunu gerçekleştirdikleri, üstelik Oryantalizm ve Avrupamerkezcilik gibi bir hareketin sonunda Türkiye'deki aydınların kafasında bir "mit" olarak Avrupa'yı inşa ettiklerine inandıkları bir sırada, bu avantajı onunla paylaşmak, başka deyişle sürekli aşağıladıkları Doğu'ya ait bir ülkeyi kendilerine ortak olarak kabul etmek istemeleri hiç de aklın alabileceği bir düşünce değildir.

İşin daha da ilginç bir yönü var: Avrupalılar Müslümanların herhangi bir din ya da uygarlık içinde eritilemediklerini çok iyi biliyorlar. Bunun için bir örnek olarak Henri Pirenne'nin görüşlerini verebiliriz. Pirenne, Müslümanların bir başka kültür içinde eritilemez özelliğini, onu Germenlerle karşılaştırarak açıklar. Buna göre sayısal olarak Müslümanlardan daha az olmayan Germenler, Roma İmparatorluğu'na karşı maddî anlam-

da üstün geldikleri ve orayı fethettikleri hâlde, kültür ve uygarlık düzeyleri gelişmemiş olduğundan âdeta İmparatorluk içinde erimişler ve yok olmuşlardır. Galip olanın, yenilen içinde erimesidir bu. Roma İmparatorluğu, Germenlere mağlup olduğu hâlde Romalı olarak kalmıştır. Oysa Müslüman fetihlerinde durum bütünüyle farklıdır. "Germen fütuhatının aksine, İmparatorluk Araplar önünde ülkelerini bütün bütün kaybetmekte ve çökmektedir. Araplar 634'de Bizansın Botra (Basra) kalesini ele geçirmişler; 635'te de Şam'ı fethetmişlerdir. 636'da Yarmuk savaşıyla bütün Suriye'yi; 637 veya 638'de de Kudüs'ü ele geçirmişler; aynı anda da Mezopotamya ve İran'ı fethetmişlerdir. Heraclius'un 641'deki ölümünden sonra Mısır'ın sırası gelmiş, İskenderiye alınmış ve az sonra bütün ülke fethedilmiştir. Ve Arap yayılması durmaksızın ilerleyerek Kuzey Afrika'daki bütün Bizans topraklarını kapsamına almıştır"[5]. Pirenne'ye göre bütün bunlar, beklenmeyen bir durumla karşılaşan, yeni bir savaşma tarzı karşısında şaşkına dönerek bozguna uğrayan bir orduyla; tekbedencilerin ve Suriye Nestorcularının ulusal ve dinsel hoşnutsuzluklarıyla; Mısır Kıpti kilisesinin muhalefetiyle ve İranlıların zayıflığıyla açıklanabilir. Ama bütün bu maddî nedenler, böylesine bütüncül bir zaferi açıklamakta yetersiz kalırlar. Çünkü elde edilen kazanımlar, fetihlerin gücüyle orantılanamayacak kadar büyüktür: "Burada karşımıza çıkan en büyük sorun, Germenlerden daha kalabalık olmayan Arapların, onlar gibi ele geçirdikleri topraklarda, kendilerinden daha üstün olan kültür tarafından neden özümlenemedikleridir. Bütün sorun buradadır. Buna yalnızca tek bir cevap vardır, o da manevi düzeydedir. Germenlerin İmparatorluğun hıristiyanlığına karşı çıkartacak birşeyleri olmamasına karşılık, Araplar yeni bir inancın heyecanıyla dopdoluydular. İşte bu ve yalnızca bu durum, onları özümlenilemez hale getiriyordu..."[6].

---

[5] Henri Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, s. 182

[6] A. g. e., 183

Braudel'in tespitleri ise Hıristiyanların iticiliğine karşı Müslümanların çekiciliğini ortaya koymaktadır. "İslam ülkeleriyle temasta olan hristiyan, çoğu zaman din değiştirmenin baş döndürmesine kapılmaktadır. Afrika'da, *presidio*'lada, İspanyol garnizonları askerden kaçma salgınlarıyla erimektedirler. 1560'ta Cerbe'de, kale Türklere teslim olmadan önce, çok sayıda İspanyol 'imanlarını ve arkadaşlarını bırakarak' düşmana katılmışlardır. Kısa bir süre sonra La Goulette'de burayı Türklere teslim etmeye yönelik bir komplo ortaya çıkarılmıştır. Sicilya'da sık sık kalkan kayıklar din değiştirme adaylarından meydana gelen yükler taşımaktadırlar. Goa'da aynı olay Portekizlilerin arasında görülmektedir. Çağrı o kadar güçlüdür ki, kilise mensupları bile bunun dışında kalamamaktadırlar. Çok Hıristiyan Kralın bir elçisine Fransa'da refakat eden ve İspanyol otoritelerine geçerken yakalanması tavsiye edilen şu 'Türk', eski bir Macar rahibidir. Bu örnek çok ender olmamış olmalıdır: 1630'da Père Joseph'den 'Türk olacakları korkusuyla', Doğu Akdeniz'de kayıp olan Kapüsenleri geri çağırması istenecektir. Korsika'dan, Sicilya'dan, Calabria'dan, Cenova'dan, Venedik'ten, İspanya'dan, Akdeniz dünyasının bütün köşelerinden dönmeler İslamiyete geçmişlerdir. Diğer yönde buna benzer hiçbir şey yoktur"[7]. Ve bunun nedenini Braudel, "Türk (...) kapılarını açmakta, Hıristiyan da kendininkileri kapatmaktadır. Çokluğun çocuğu olan hristiyan hoşgörüsüzlüğü insanları davet etmemekte, onları itmektedir" diye açıklamaktadır.

Bu karşılaştırma bize, Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasındaki temel farkı göstermektedir. Müslüman bir topluluğun, buradaki örneğimizde Türkiye'nin Batılılardan farkı, bulundukları her yerde egemen unsur hâline gelmesini bilmeleridir. Dünyanın hâlihazırdaki durumuna bakıldığında kabul edilemez gibi görünen bu görüş, kendini normal durumlarda ve eşit şartlarda her zaman kanıtlayacak bir güce sahiptir. Bu kültürel özellik, Pirenne'nin ifadesiyle "Yendiklerinin hizmetine

---

7 Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c. 2, s. 173

giren ve onlarla kaynaşmanın yollarını arayan bir Teodorik'in davranışıyla tam bir zıtlık"[8] gösterir. Germenler nasıl *Romania*'ya girer girmez Romalılaşmış, Romalı ise İslamiyet tarafından fethedilir fethedilmez Müslümanlaşmışsa, bugün de aynı şekilde Türkiye AB'ye girdiği takdirde, değerlerini yitirmeyecek ve Avrupa içinde erimeyecek, aksine onu dönüştürmeyi başaracaktır. Bunu, içimizden bazıları kabul etmekte zorlansalar da, Batılılar çok iyi bilmektedirler. Kim ne derse desin, açıkça ifade edilmese de, bizce AB'ye girmemizin önündeki en büyük engel budur. Zaten Müslüman bir toplum olma özelliğimizin yeri geldikçe ima edilmesi de bunu gösteriyor. Avrupa'nın bütün homojenlik görüntüsü altında, her Avrupa ülkesinin kendini öne çıkarmak isteyen yapısal özelliğini göz önünde bulundurursak, bunun birliğe katıldığımız takdirde kendi kimliğimizin farkına varmada önemli bir etken olduğunu da göreceğiz. Bu farkına varma, bütün Batı değerlerinin yeniden düşünülmesini ve bize sunulan şablonların geçersizliğini de ortaya koyacaktır. Avrupa, daha çok bunun için bizi kabul etmeye yanaşmayacak, uyuyan devi uyandırmayı hiçbir zaman istemeyecektir.

Öyleyse bizden çok kendi sorunu olan böyle bir konuda Batı'nın takındığı tavır karşısında gerçekçi olmamız lâzım. AB'yi, katılmak taraftarları ve karşıtları olarak insanımızı kamplaştıran yanlış bir politik temelde değil, tarihsel ve kültürel bir bakış açısıyla değerlendirmemiz gerekiyor. O zaman katılma ya da katılmama konusundaki kendi tavrımız da kişilikli bir netliğe kavuşacaktır.

Avrupa'nın bizi birliğe kabul etmek istemesi için tek bir neden olabilir: Bunu, bütün bir sömürgeler çağı boyunca dünyanın sömürgeleştirdiği yüzde 85'i karşısında kendini affettirme fırsatlarından biri olarak değerlendirebilir. Özellikle bütün Asya ve Afrika'yı içine alan söylemsel Doğu coğrafyası gözündeki "kan emici" görüntüsünden, bu coğrafyada yer alan bir ülkeyi birliğine kabul ederek kurtulmayı ve artık bu tür çirkin davra-

---

[8] Henri Pirenne, a. g. e., s. 184

nışlarından pişmanlık duyduğunu göstermek sûretiyle aşmayı düşünebilir. Ancak bu konuda hemen hiçbir umut ışığı görünmüyor. Batı, tarihsel kötü alışkanlıklarını sürdürüyor ve hiçbirinden vazgeçmeden aynen tekrarlıyor. Bu "giriş"in yazıldığı günlerde ABD'nin piyonu olarak kullanılan İsrail aracılığıyla Lübnan'da 34 gün aralıksız devam eden hava saldırıları sonucunda özellikle sivil hedefler yerle bir edilmiş, su, elektrik ve yol gibi hayatî altyapılar çökertilmiş, çocuk, yaşlı ve kadın ayrımı gözetmeksizin binlerce mâsum insan öldürülmüştür. Savaşın, savaşanlar arasında yapılan bir mücâdele olduğu gerçeğinin bir kenara bırakılarak sivillere yöneltilmesi, Avrupa'nın daha ilk Haçlı seferlerinden başlayarak bütün tarihi boyunca uyguladığı insanlık dışı bir mücâdele biçimidir. İspanya'da onbeşinci yüzyıl sonlarında başlayan ve bütün onaltıncı yüzyıl boyunca devam eden Müslümanlara karşı soykırım ve sürgünün iç içe uygulandığı Morisco olayının bir *uygarlık ve din kini* olduğunu söyleyen Fernand Braudel, bunun bir halka hiç acınmamasından daha da öte, "koskoca bir uygarlığın, koskoca bir yaşamın mahkûm edilmesi" olduğunu belirtir[9]. Bu uygarlık ve din kininin Batı'da bütün insanî değerlerin ayaklar altına alınması pahasına hâlâ sürdürülmesi, onun kanlı çatışmaları içselleştirdiğinin bir göstergesidir.

Bu bakımdan Samuel P. Huntington'un *Medeniyetler Çatışması* tezi, aslında yeni bir şey değil, bu ezelî anlayışın Batı yayılmacılığının haklılığını savunmak için yeniden gündeme getirilmesidir. Huntington, Soğuk Savaş sırasında dünyanın Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünyalara ayrılmasının artık *münasebetsiz* düştüğünü, günümüzde ülkeleri bu şekilde politik ve ekonomik gelişme düzeyleriyle değil, kültür ve medeniyetleriyle ilgili terimlerle gruplandırmanın daha anlamlı olduğunu savunur. Ona göre "medeniyetler niçin çatışacak?" sorusunun cevabı her şeyden önce, medeniyetler arasındaki farklılıkların temele ilişkin

---

[9] Dördüncü Bölüm'ün "Avrupa'da zorla Hıristiyanlaştırma ve Morisco olayı" başlığına bkz.

(esaslı) olmasında yatmaktadır. Medeniyetler birbirinden tarih, dil, kültür, gelenek ve en önemlisi de din yoluyla farklılaşırlar. Yüzyılların ürünü olan bu farklılıklar kolayca ortadan kalkmazlar. Farklılıklar mutlak biçimde mücâdele demek olmadığı halde, Batı yüzyıllar boyunca bunları en şiddetli mücâdelelerin nedeni hâline getirmiştir[10].

Batı'da hep uygulanan ve teorik olarak temellendirilen bu *çatışma* tezinin itici gücü, Oryantalizmin temel sorunlarından biri olan "biz" ve "onlar" ilişkisidir. Kültür ve din farklılıklarının, politik sorunlar üzerinde insan haklarından ticaret ve çevreye kadar uzanan farklılıklar meydana getirmesi, Batı'nın bu "farklılık"ları, birini (kendine ait olanı) normal, diğerini (kendi dışındakileri) de anormal olarak kurmaya götürmüştür. *Çatışma* bunun üzerine kurulur. Bunlardan normal olarak kurgulanan Batılı değerler kabul edilmesi gereken, anormal olarak kurgulanan diğerleriyse mücâdele edilmesi gereken değerlerdir. Dolayısıyla, "Batı'nın kendi liberalizm ve demokrasi değerlerini evrensel değerler olarak öne çıkarmak, askerî üstünlüğünü sürdürmek ve ekonomik menfaatlerini artırmak için sarfettiği çabalar"[11] karşısında *öteki* medeniyetlerin aksi yönde karşılık vermeleri onun gözünde açık bir *çatışma* nedenidir.

Haçlılar çağında bu çatışma doğrudan din odaklıydı. Sömürgeler çağında yerini "uygarlık götürme" misyonuna bırakttı. Bu uygarlık taşıyıcılığı "beyaz adamın ağır yükü"nü oluşturuyordu. Post-kolonyal veya neo-kolonyal diyebileceğimiz günümüzde ise aynı sömürgeci idealler, hemen hiç değişmeden ABD tarafından yüklenilmiş durumda. "Tümü emperyalist maceralar için gerekli desteği harekete geçirmeye ve gerçekte hiyerarşik emperyalist güç piramidini sürdürmeye hizmet" eden[12] "beyaz adamın ağır yükü" ve "uygarlık götürme" gibi misyonlar, şimdi Batılı değerlerin zorla küreselleşmesini sağlamak için

---

[10] Bkz. Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, s. 25

[11] A. g. e., s. 29

[12] Bkz. Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, s. 44

devrede. ABD, önce Afganistan'ı, ardından da Irak'ı, demokrasi götürerek uygarlaştırma vaadiyle işgal etti ve kukla hükümetler kurdurdu. Bu öyle bir kutsal misyondu ki, başarılması için nokta vuruşu yapabilen en modern silahlarla bu ülkelerdeki sivil hedefler aylarca bombalandı ve onbinlerce masum insan katledildi. Irak bugün büyük bir kaosun içinde ve adım adım bir iç savaşa götürülüyor. Eylül 2006 başında Pentagon tarafından yayımlanan raporda, Irak'ta işgalin başladığı Mart 2003'ten bu yana güvenliğin en karmaşık hâle geldiği belirtildi. Sivil savaşa yol açacak koşullar oluştu. Son üç ay içinde, önceki üç aya göre yüzde 24 artış gösteren saldırılar haftada 792'ye, ölen Iraklı sayısı da yüzde 51 artarak günde ortalama 120'ye yükseldi. Buna karşılık ABD Başkanı George Bush hâlâ Irak'taki savaşın küresel terörle mücadelenin bir parçası olduğunu söyleyerek en başta kendi halkını kandırmaya çalışıyor. İşgalin kaldırılması hâlinde, gelecek Amerikalı nesillerin "terörist devletler ve radikal diktatörlerin yönettiği" bir Ortadoğu ile karşı karşıya kalacağını öne sürüyor. Bu yüzden ABD, sadece Bağdat ve civarındaki askerî varlığını 15 bine çıkardı; Irak genelindeki Amerikan asker sayısı ise 140 bindir.

Yirmibirinci yüzyılı kendi yüzyılı yapacağını ilân eden ABD, Büyük/Genişletilmiş Ortadoğu Projesi ile bu bölgeye, zora ve kana dayalı yeni bir biçim vermeye çalışıyor. Dolayısıyla, "ilân ettiği hedeflerle taban tabana zıt bir yıkıcılığı meşrulaştırmayı başaran ve evrensel olarak savunduğu standartlara ters düşen bir söyleme sahip olabilen" bir uygarlığın nasıl bir uygarlık olduğunu, "kendi çiğnediği ilkeleri yaptırımlarla korumaya çalışan" düşünce sisteminin nasıl bir düşünce sistemi olduğunu sorgulama hakkımız vardır[13]. Irak'ın sistemli olarak mahvının işaret ettiği Ortadoğu coğrafyasının üzerindeki Batı tepişmesi, sırada İran ve Suriye'nin olduğu açıkça bilinen bütün bölgeyi içine alacak sorumsuz ve yıkıcı bir cezalandırma felâketine doğru gidiyor. Kendi toprağını savunma hareketleri "terörist ey-

[13] Bkz. Thierry Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 274

lemler" olarak kodlanıyor ve "İslamî faşizm" gibi komik adlandırmalarla en ağır cezalandırma biçimlerine kılıf oluşturuluyor.

Gerçekte bu şekillendirme çabaları yeni değil. Ortadoğu'daki bugünkü sınırlar sömürgeler çağında, Osmanlı Devleti'nin paylaşımı sırasında Avrupalı sömürgeci devletler tarafından çizilmiş, İslam'la bağlarını koparmak için isimleri bile Roma-Bizans dönemine dönülerek daha o zamanlar verilmişti. Şimdi Batı koalisyonu içinde önemli görevler ifa eden İsrail devleti de yine o dönemde kurdurulmuştu. Ortadoğu coğrafyasındaki Batı etkisiyle oluşturulan ulus-devletlerin çoğunun görece yeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisinin ardından kurulan Fransız-İngiliz egemenliğinin mirası olduğuna dikkat çeken Bernard Lewis, bölgenin eski emperyal efendilerin belirlediği devlet yapısını ve sınır çizgilerini koruduğunu hatırlatır. "Bu ulus-devletlerin adları bile bu yapaylığı yansıtır: Irak, sınırları mevcut modern devletin sınırlarından çok farklı olan Ortaçağa ait bir bölgeydi; bu bölge Batı İran'ın bir kısmını içeriyordu ama kuzeyde Mezopotamya Irak sınırları dışında kalıyordu. Suriye, Filistin ve Libya klasik çağdan kalma adlardı ve binlerce yıldan beri, yirminci yüzyılda Avrupalı emperyalistler tarafından yeniden canlandırılıp dayatılana dek bölgede kullanılmıyordu. Arapça'da Cezayir ve Tunus sözcükleri hiç yoktu; daha sonra bu aynı sözcükler hem ülke hem de şehir adları olarak kullanıldı. İşin en ilginç yanı, Arapça'da Arabistan diye bir sözcük yoktu; günümüzdeki Suudi Arabistan'dan yerine göre 'Suudi Arap Krallığı' ya da 'Arap Yarımadası' olarak bahsedilirdi. Bu Arapçanın fakir bir dil oluşu yüzünden değil, tam tersine Arapların tek başına birleşik etnik ve bölgesel kimliklere göre düşünmüyor oluşu yüzündendi"[14].

---

[14] Bernard Lewis, *İslam'ın Krizi*, s. 4–5. Lewis, aynı sayfadaki dipnotta şunları söyler: "Roma-Bizans ismi olan Filistin, Arap fatihler tarafından bir süre muhafaza edildi ama Haçlılar geldiğinde neredeyse unutulmuştu. Bu isim Birinci Dünya Savaşı sonrası Britanya mandası kurulunca yeniden canlandı. Romalılardan kalma Libya adı İtalyanlar tarafından yeniden gündeme getirilinceye kadar unutulup gitmişti".

İsrail devletinin kurdurulması, Avrupa için "bir taşla iki kuş vurmak" atasözünü tam olarak doğrular niteliktedir. Böylece ilk taşla kendi kıtasında Hıristiyanlıktan başka bir dinin yaşamasına tahammülü olmayan Avrupalılar, Yahudileri kıtanın dışına çıkarmışlar, ikinci taşla da bir virüs olarak gördüğü Yahudileri Müslüman topraklarının ortasına yerleştirmişlerdir. İsrail devleti kurulur kurulmaz, hatta daha da önceden Siyonizm'in buraya yerleştirdiği Yahudilerin bir yekûn oluşturmaya başladığı tarihten itibaren başlayan çatışmalar hiç durmaksızın günümüzde de devam etmektedir[15]. Bilindiği gibi Yahudiler, Batı'da sürekli olarak takibata uğramışlar, özellikle Haçlı seferleri sırasında ve daha sonra İspanya'da 1492 yılında büyük bir sürgün ve kıyım görmüşlerdi. Yirminci yüzyılda ise, Nazi Almanyası tarafından uygulanan Yahudi soykırımı herkes tarafından çok iyi bilinmektedir. Fakat bütün bunlara rağmen Avrupa'dan temizlenemeyen Yahudiler için Filistin'de bir devlet kurdurulması düşüncesi, onları kıtadan uzaklaştırma hareketinden de öte, Müslümanların başına belâ olarak bu coğrafyaya yerleştirme projesinden başka bir şey değildi. Tarih boyunca hiçbir zaman devlet kuramamış Yahudiler için başka yerin değil, Filistin'in düşünülmesi başka hiçbir şeyle açıklanamaz. Filistin topraklarının Yahudilerin tarihsel anayurdu olduğunun,

---

15 Yahudilerin Filistin'e dönmesi konusu ondokuzuncu yüzyıl başlarında daha çok Hıristiyan çevrelerce gündeme getirildi. Hıristiyan kaynaklı bu düşünce Avrupa'da antisemitizmin güçlülüğü karşısında Yahudilerin özümsenmesini imkânsız gören Theodor Herzl tarafından da desteklenerek Avrupa dışında Yahudiler için ortak bir yurt edinme çabası başlatılmıştır. Bunun için İngiliz-ler 1903 yılında Uganda'da 15.540 kilometre karelik bir toprak teklifinde bulundular. Ancak Siyonistler, Filistin için ısrar ettiler ve buraya planlı bir göç başlattılar. Bunun sonucu olarak Filistin'de giderek artan bir Yahudi nüfusu oluşmaya başladı: 1914'te 90 bin, 1925'te 108 bin ve 1933'te toplam nüfusun %20'si olan 238 bin. Özellikle 1929 ve 1936-1939'da bu planlı yerleşime karşı Arap ayaklanmaları ortaya çıktı. BM'nin 1947'de Filistin'in Araplar ve Yahudilerce kurulacak iki devlete bölünmesi kararı doğrultusunda 14 Mayıs 1948'de kurulan İsrail devleti aynı yıl Araplarla giriştiği savaş sonunda, BM'nin belirlediğinden daha fazla toprak kazandı ve yaklaşık 800 bin Filistinliyi topraklarından sürerek yurtsuz bıraktı. (Bkz. AnaBritannica, *Siyonizm* mad.)

Osmanlı Devleti yıkılarak bu toprakların sahipsiz bırakıldığı bir dönemde akıllara düşmesi hiç de tesadüf değildir. "Bir Hıristiyanın Kutsal Topraklar'ın İshak'ın soyundan gelenlere, yani Yahudilere ait olduğunu itiraf etmek zorunda olduğunu" söyleyerek Filistin'de bir İsrail devletinin kurulmasını savunan ünlü Oryantalist Louis Massignon'un bile, daha sonra İsrail devletinin "Batı sömürgeciliğinin, Doğu'nun böğrüne saplanan mızrağı" olduğunu itiraf etmekten kendini alamaması[16], bunun nasıl bir planlı hareket olduğunu gösterir. Tarih boyunca Hıristiyan Avrupa'dan çekmediği kalmayan ve her defasında Müslümanlarca korunmuş olan Yahudilerin, kendisine yapılanların intikamını, yapanlardan değil koruyucularından almaya çalışması çok ilginçtir[17]. Nitekim bugün İsrail'in Batı'nın ileri bir karakolu hâlinde işlev gördüğü, hiçbir kanıta gerek kalmayacak biçimde ayan beyan ortadadır.

Bunlar, kitabın içeriği açısından dünyada olup bitenleri anlamayı kolaylaştırıcı birkaç örnek. Avrupa bugün kendi değerlerini küreselleştirmek için, açıkça askerî güç kullanma dönemine girmiştir. Bunu da Amerikan İmparatorluğu aracılığıyla gerçekleştiriyor. Görünüşte Avrasyalı olmayan, ama gerçekte Batılı olan bir güç, Avrasya'daki üstün güçtür "ve Amerika'nın küresel üstünlüğü doğrudan doğruya Avrasya kıtasındaki hâkimiyetinin ne kadar süre ve ne kadar etkili sürdürüldüğüne bağlıdır"[18]. Süresini bilemeyiz, arkasından nelerin geleceğini de; ama bu durum elbette geçicidir. Bilinen bir şey varsa, o da

---

16 Bkz. Thierry Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 230

17 Burada akıllara bir soru gelebilir: Avrupalılar Yahudileri kıtalarından atmak için bu kadar istekliyseler, niçin Nazilerce yapılan Yahudi kıyımı Avrupa'da bu kadar büyük tepki görmüş ve Hitler bu kadar suçlanmıştır? Bunun cevabını 1955'te Aimé Césaire (*Sömürgecilik Üzerine Söylev*'de) vermiştir: "XX. yüzyılın koyu Hıristiyan burjuvazisinin Hitler'de affedemediği şey, suçun kendisi, insana karşı işlenen suç, insani değerlerin çiğnenmesi değil, beyaz adama karşı işlenen suçtur (...); o zamana kadar Avrupa'nın Araplara, Hintli çek-çek hamallarına, Afrikalı zencilere takındığı sömürgeci tutumu Hitler'in Avrupalılara karşı takınmasıdır". (Bkz. Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 16)

18 Zbigniew Brzezinski, a. g. e., s. 51

ABD'nin şahsında küreselleşen Batı barbarlığının uluslararası barış için büyük ve önlenemez bir tehlike oluşturduğudur. Böylesine sorumsuz kullanılan bir küresel gücün, sonuçta küresel anarşiye yol vereceği kaçınılmazdı ve başlayan bu anarşi süreci çok daha geniş alanlara yayılarak devam edecektir.

Bunun önüne geçmek elbette kolay değil, ama bütün zorluklarına karşı yine de mümkündür. Bunun temel şartı, Batı'nın küreselleştirerek âdeta meşrulaştırdığı barbarlığın, Doğulu ülkeler üzerinde uyguladığı tarihsizleştirme ve kültürsüzleştirme çalışmalarının tersine çevrilmesidir. İslam ülkelerinde kendi tarih ve kültürüne dönüş konusunda başlayan diriliş hareketi, bu umudun gerçekleşeceği konusunda hiçbir kuşku bırakmayacak kadar güçlüdür.

BİRİNCİ BÖLÜM

Oryantalizm

> Flaubert'in Mısırlı kibar fahişeyle karşılaşmasının, etki alanı geniş bir Şark kadını modeli yaratmış olduğunu kabullenmek pek güç; bu kadın hiç kendinden söz etmemiş, duygularının, kişiliğinin ya da tarihinin temsilciliğini üstlenmemişti. Onun adına konuşan, onu temsil eden *Flaubert*'di. Flaubert yabancıydı, kadına göre varlıklıydı, erkekti; tüm bunlar, Flaubert'in bedenen Küçük Hanım'a sahip olmasını sağlamakla kalmayan, onun adına konuşmasını, onun için "tipik Şarklı" olduğunu okurlarına söylemesini de sağlayan tarihsel egemenlik olgularıydı. Flaubert'in Küçük Hanım karşısındaki güce dayalı konumunun münferit bir örnek olmadığını öne süreceğim. Bu örnek, Doğu ile Batı arasındaki göreli güç kalıbını, bu kalıp tarafından olanaklı kılınan Şark'a ilişkin söylemi, olduğu gibi dile getiriyor.
>
> Edward W. Said
> *(Şarkiyatçılık, s. 15–16)*

Oryantalizm ve Oryantalist

Başlarda "Doğu ve Yunan Kilisesinin bir üyesi" şeklinde bambaşka bir anlamda[1] kullanılan Oryantalist kelimesi ve onun yaptığı iş olarak Oryantalizm, zaman içinde değişik anlamlar

[1] Bkz. Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 3

yüklenerek günümüze geldi. Bu değişimler, "oryantalizmin hem tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlar kazanmasından, hem de oryantalizm karşısındaki tutum farklılıklarından kaynaklanmaktadır"[2]. Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi* adlı araştırmasında bu tanımları iki kategoride topluyor. Birinci kategoride yer alan ve akademik merak saikiyle oluşturulduğunu savundukları için kelimeye olumlu bir anlam yükleyenlere göre "Doğu'nun dil, edebiyat, din, düşünce, sanat ve sosyal hayatlarının incelenmesi" olan Oryantalizm, iki farklı kültür dünyası arasında olumlu bir rol oynamakta ve yabancı bir kültürün tanınmasını sağlamaktadır. İkinci kategoride yer alanlara göre ise Oryantalizm, "toplumlar ve kültürler arası ilişkilerde ona yüklenen işlev ve yarattığı neticeler göz önünde" tutularak, olumsuz bir anlam taşımaktadır. Bu olumsuz anlam, daha çok Doğu'nun "kendinde" bir varlık olarak değil, asıl özelliklerinden soyutlanarak Batı'nın kullanımına uygun biçimde yeniden "imal edilmiş" bir varlık olarak ele alınmasını ve daha da önemlisi, Oryantalizmin "Avrupa'da sömürgecilikle hem eşzamanlı, hem de çoğu yerde eşamaçlı"[3] bir nitelik göstermesini içermektedir.

Doğruluğuna kesin gözüyle bakılmasına rağmen, temelleri yanlış ve amaçlı kurulduğu için gerçekte çoğunluğu yanlış unsurlar içeren birçok anlayışlar vardır. Batı'nın her alanda ve her düzeyde Doğu'yu anlamak iddiasıyla kullandığı ve hâlâ kullanmaya devam ettiği araç ve yöntemler ve genel kabul görmüş kimi kavramlar da bunlar arasındadır. Dolayısıyla bunların eleştirel tarzda yeniden ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu konuya değinen Enver Abdülmelik, *Krizdeki Oryantalizm* adlı yazısında, *Grand Larousse Encyclopédique*'in Oryantalist için verdiği "Doğu kültürüne her alanda, dil, edebiyat vs. vâkıf olan ilim adamı" tanımını tatmin edici bulmadığı için, onun "nasıl bir adam" ve "ne çeşit bir alim" olduğunu sorar. Gerçekten de

---

[2] A. g. e., s. 4

[3] Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, s. 10

onu harekete geçiren, motive eden ve kuşatan güçlerin, ulaşmayı amaçladığı hedefin neler olduğunu düşündüğümüzde, tepeden tırnağa kirlenmiş ve günaha batmış Oryantalizm ve onun yapıcısı Oryantalist için böylesi bir tanım, kelimenin tam anlamıyla "masum" kalır. Michelangelo Guidi (1886–1946) Oryantalist denince, Yakın Doğu üzerine araştırma yapan insanları anladığını ifade ediyor. Hint ve Çin düşüncesinin din felsefesinin anlaşılması yolunda büyük önem taşımalarına rağmen "ne yazık ki bu iki ülkeyle maksimum fayda noktasında ciddi bir ilişki"leri olmadığı için, oryantalistler olarak "Doğulu unsurların kendilerini en iyi şekilde ifade ettikleri kültürlere, özellikle de pür ulusal kültürlere, meselâ İslam'a" baktıklarını söylüyor: "Amacımız, yabancı bir dünyayı, bir kültürü yeniden canlandırarak bilime katkıda bulunmaktan ziyade, *hellenistik kültürün oluşumuna zemin teşkil eden* Doğulu unsurları, ciddi bir araştırma neticesinde ortaya çıkarmak ve incelemeye tabi tutmaktır"[4].

Oryantalizm, aynı zamanda Batı'nın kendi kimliğini kurmak için bir "öteki" oluşturmanın mekanizmasıydı. Guidi'nin Çin, Hint ve Yakın Doğu'dan, özellikle İslam'dan söz etmesi, Doğu'yu modern Avrupa'nın ötekisi olarak resmetmekte kullanılan geleneksel ifade kalıbından başka bir şey değildir. Avrupa'nın kimliğini yaratabilmesi ve koruyabilmesi, kendi karşıtı olan bu Doğu'yu/Öteki'yi yaratmasına bağlıydı. "Şark ülkeleri arasında Çin, coğrafî uzaklığı ve tarihsel ayrılmışlığı yüzünden en büyük egzotik ötekini temsil etti. Alt-kıta'da uzun süre Britanya sömürge edinimlerinin değerli tacı olan ve on dokuzuncu asırda Romantikçi Hareketin doğuşuyla daha da önemli hâle gelen Hindistan, bir sonraki ötekilik adayı idi. Avrupa'nın öz be öz öteki ihtiyacına hizmet etmek için biçilmiş tek arta kalan aday ise İslam âlemiydi"[5].

Guidi'nin sözlerinde, dolaylı olarak ifade edilen bu "öteki" ihtiyacının karşılanması yanında, açıkça ifadesini bulan maksi-

---

[4] Bkz. Enver Abdülmelik, *Krizdeki Oryantalizm*, s. 10

[5] Mehrzad Boroujerdi, *İran Entelektuelleri ve Batı*, s. 32

mum fayda elde edilmesi, bilime katkıda bulunmanın amaçlanmaması ve Batı'nın kendi oluşumuna altlık teşkil eden unsurların ortaya çıkarılması gibi hedefleri olan Oryantalizm (Şarkiyatçılık), sözlük anlamından kalkılarak değil, ancak gerçekleştirdikleriyle anlaşılabilir. İçinde birazcık da olsa tarafsız bilimsel kaygının bulunduğuna inansak bile, onu masum bir araştırma alanı ve "Doğu bilgisi" olarak belirlemek, yalnızca bütünün parçaya feda edilmesi olur. Oryantalizmin, "Şark'a ilişkin uçuk bir Avrupalı hülyası" değil, açık bir biçimde, Batı'nın bilinçli ve sistematik olarak sınırlarını kendisinin çizdiği bir Doğu imajı yaratma projesinin adı olduğunda artık kuşku yok. O, "nesillerdir önemli parasal yatırımların yapıldığı, yaratılmış bir kuram ve uygulama bütünüdür. Süregiden yatırımlar, nasıl Şarkiyatçılıktan türeyerek genel kültüre giren önermeleri çoğaltmış, bunları gerçekten üretken kılmışsa, Şark'a ilişkin bir bilgi dizgesi olarak Şarkiyatçılığı da, Şark'ın Batı bilincine süzülerek gelmesini sağlayan, onanmış bir düzenek haline getirmiştir"[6].

Projenin asıl can alıcı yanı ise, yaratılmış yapay dizgeler sistemi olan Oryantalist edinimlerin, oluşturulan söylem sayesinde, Oryantalistin sadece kendi insanlarına yönelik bir imaj oluşturma çabası olmaktan da öteye taşınarak, "Doğu" diye adlandırılan coğrafyada yaşayanlara da kabul ettirilmesiydi. Nitekim bugün artık Oryantalizm'den, amacına ulaşmış, tamamlanmış ve sonuçlarından her zaman yararlanılması mümkün hâle gelmiş bir proje olarak söz etmemiz gerekiyor. Avrupa'nın yaklaşık beşyüz yılda Avrupa olduğunu, özellikle "19. yüzyılın ortalarından itibaren, ister Rönesans, Reform ve Endüstri Devrimi'nin, ister kısaca kapitalist toplumun sonuçlarını/etkilerini kendine benzemeyen toplumlara yaymaya" giriştiğini düşünebiliriz. Batı-dışı toplumlar üzerinde, "siyaset alanında demokrasi, ekonomik alanda kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkileri, kültürel alanda bilimsel birikimin düşünüş ve davranış biçimi ve hatta dinsel inancın (misyonerlik!) 'başka' toplumlara empoze

[6] Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, s. 16

edilmesi"[7]yle ortaya çıkan bu etki ya da dönüştürmenin, buna maruz kalanlarda gönüllü bir "Avrupalılaşma özlemi" hâline gelmesi bu görüşü desteklemektedir.

İzleri çok daha geriye gitmekle birlikte, yaklaşık iki yüzyıllık geçmişi, arkasındaki büyük malî destek ve politikacısından sanatçısına, bilim adamından edebiyatçısına kadar düzinelerce kişiyle belli bir söylemsel sistem içerisinde kendini ifade etmesine karşılık, güçlü bir karşı-söylemsel sistemle onu eleştiren Edward W. Said, Doğu'nun Oryantalizm için taşıdığı anlamı şu şekilde tasvir ediyor: "Şark, Avrupa'nın sadece komşusu değildir; Avrupa'nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekânı, uygarlıkları ile dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin, en sık yinelenen Öteki imgelerinden biridir. Ayrıca Şark, onun karşıt imgesi, düşüncesi, kimliği, deneyimi olarak Avrupa'nın (ya da Batı'nın) tanımlanmasına yardımcı olmuştur. Ne ki, bu Şarkların hiçbiri salt imgelemde yaratılmış değildir. Şark, Avrupa'nın *maddî* uygarlığı ile kültürünün bütünleyici bir parçasıdır. Şarkiyatçılık bu bütünleyici parçayı, kültür, hatta ideoloji düzleminde, bir söylem biçimi olarak –bu söylemi destekleyen kurumlarla, sözcük dağarcığıyla, araştırmalarla, imge dağarcığıyla, öğretilerle, hatta sömürge biçemleriyle birlikte– dile getirir, temsil eder"[8].

Said, Batılı için bu kadar geniş bir anlam yelpazesine sahip olan Oryantalizm için, birbirine bağlı üç tanım verir[9]. Bunlardan ilki, en kolay kabul gören nitelemeye göre akademik tanımdır. Bu anlamda, "ister özel ister genel yönleriyle uğraşsın –antropolog, sosyolog, tarihçi ya da filolog olması fark etmez– Şark hakkında yazan, ders veren ya da Şark'ı araştıran kişi Şarkiyatçıdır, yaptığı iş de Şarkiyatçılıktır". Bu akademik gelenekle bağlantılı daha genel ikinci anlamında Oryantalizm, "Şark" ile "Garp" arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir dü-

---

7 Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "Sunuş", *Modernleşme ve Batıcılık*, s. 14

8 A. g. e., s. 11-12

9 Bkz. a. g. e., s. 12-13

şünme biçemidir. "Aralarında ozanların, romancıların, felsefecilerin, siyaset kuramcılarının, iktisatçıların, imparatorluk yöneticilerinin de olduğu kalabalık bir yazar topluluğu, Şark'a, Şark'ın insanına, törelerine, 'aklına', yazgısına vb. ilişkin kuramları, destanları, romanları, toplum betimlemelerini, siyasal kayıtları işleyip inceltirken, Doğu ile Batı arasındaki temel ayrımı başlangıç noktası saymıştır".

Oryantalizm'in diğer ikisine göre daha tarihsel, daha somut üçüncü anlamına gelince: "Kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası olarak onsekizinci yüzyıl sonu alınırsa[10], Şarkiyatçılık, Şark'la –Şark hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğreterek, oraya yerleşerek, onu yöneterek– uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Şark'a egemen olmakta, Şark'ı yeniden yapılandırmakta, Şark üzerinde yetke kurmakta kullanılan bir Batı biçemi olarak incelenebilir, çözümlenebilir".

Onsekizinci yüzyıl sonundan başlayıp bütün bir ondokuzuncu yüzyıl boyunca tarihsel birikimiyle zirvesine ulaşmış ve gerçek kimliğini bulmuş olan yapısıyla asıl Oryantalizmi ifade eden bu son tanımın da gösterdiği üzere, Oryantalizmin üzerinde çalıştığı alan, çoğu zaman savunulduğu gibi tarafsız bilimsel bir faaliyet alanı değildir. O, saptamalarda bulunarak, onun hakkında kendi açısından oluşturduğu görüşleri meşrûlaştırarak, betimleyerek ve muhatabına da kendi belirlediği şekliyle öğreterek, daha da ileriye gidip oraya yerleşerek ve onu yöneterek Doğu üzerinde egemenlik kurmakta kullanılan bir Batı sistemidir. Bu üç tanım aslında içiçedir ve her biri kendisinden sonraki tarafından içerilmekte, dolayısıyla üçüncü tanım aynı

---

10 Thierry Hentsch bu tarihi daha da geriye çeker: "Düşüncelerinin temeli daha çok 19. yüzyıl etrafında eklemlenen Edward Said'in anlatmak istediklerinin tersine, bu oryantalizm (geniş olarak Doğu'yla ilgili şeylere duyulan merak anlamında) Haçlı seferlerinden bu yana Avrupa'nın Doğu Akdeniz'e el koyma girişiminden, yani Bonapart'ın Mısır seferinden en az bir buçuk yüzyıl önce başlamıştır; ama daha sonra bu girişime eşlik ve hizmet etmiş, gelişmek için ondan yararlanmıştır". (*Hayali Doğu*, s. 113-114).

zamanda diğer ikisini de kapsamaktadır. Nitekim Maxim Rodinson da, yaklaşık olarak yukarıdaki tanım çerçevesinde değerlendirilebilecek üç ana eğilimden söz ederek şöyle diyor: "19. asırda birbiriyle kaynaşmış üç temayül görüyoruz: 1- Çıkarcı ve emperyalist batıcılık, bu batıcılık öteki medeniyetleri küçümser, 2- Romantik Egzotizm: Büyülü bir doğuya hayrandır, sefaleti arttıkça daha da cazipleşir doğu, 3- Uzmanlaşmış erudisyon, her şeyden önce eski çağların incelenmesine yönelir. Görünüşe aldanmayalım. Bu üç temayül arasında bir çelişki yoktur. Daha çok birbirini tamamlar"[11].

Oryantalizmin kurduğu bu geniş kapsamlı otorite dolayısıyla artık Doğu konusunda, bizzat Doğulular da içinde olmak üzere, Batılılardan başka hiç kimse konuşma hakkına sahip değildir. Çünkü artık Doğu gerçekliğinden koparılmış, Batı'nın Doğu'su veya başka bir deyişle mülkiyeti Batı'ya ait bir alan hâline getirilmiştir. Jale Parla'nın Edward Said'den özetleyerek verdiği gibi, "Doğu, Batı için nesnel gerçekliği olan bir yer değil, bir metindir. Doğu'ya ancak bu metin üzerinde ulaşılabilir, bu metnin dışında bir Doğu yoktur, çünkü bu metnin dışında Doğu'ya ilişkin bilgi yoktur. Doğu'ya ilişkin tüm bilgiler için Şarkiyatçılık metinlerine başvurmak gereklidir. Metnin yazarı, yani Batılı şarkiyatçı, bu bilginin üreticisi ve sahibi olmakla, bilginin nesnesi olan Doğu üzerinde de egemendir. Bu metne göre Doğu hep aynı sıfatlar, aynı imgelerle betimlenir, metin tekrar tekrar üretilir ve bu bilginin nesnesi olan Doğu sanki hiç değişmezmiş gibi yansıtılır"[12].

Bu açıdan Oryantalizm, Batı'nın *Öteki*'ni (Doğu'yu) metinleştirerek tanımlaması olarak da ortaya çıkar. Oryantalist bunu sağlamak için, eserlerini ve araştırmalarını onlar üzerine kuracağı belli önerme türleri ve belli eser türleri seçmiştir kendisine. Genellikle bilginin ve akademik çalışmaların gelişip ilerlediği, yani sonra gelenlerin öncekilerin ortaya koyduğu bilgi ve çalış-

---

[11] Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslam*, s. 58

[12] Jale Parla, a. g. e., s. 12

maları daha ileriye götürdüğü varsayılır. Enver Abdülmelik'in özellikle anlamayı amaç edinen tüm pozitif bilimler için kaçınılmaz bir gereksinim olarak gördüğü bu "sürekli revizyon"[13] ilkesinin tersine Oryantalizm, bir "biriktirmecilik" olarak, yani aynı bilgilerin eksikliklerinden arındırılarak geliştirilip ilerletilmesi yerine, klişeler hâlinde tekrarı ve çoğaltılması karakteriyle ortaya çıkar. Bu tekrar ve çoğaltmada bilgi, daha çok konunun kurucu otoritelerine bağlılığını sürdürür ve gelişme yerine Doğu'yla ilgili bilgileri "sabitleyici" bir özellik taşır. Doğu'ya ilişkin malumat bütünü, sanki tarihteki zamandizimi gibi yansız ve nesnel geçerliliğe sahip bir statüye büründürülür. Ortaya çıkan yeni malzemelerle eski bilgilerin yeniden değerlendirilmesi düşünülmez. Aksine bunlar, değişmez olarak önceden konulmuş öncüllere uygun biçimde "sabit" düşüncelere eklenir. Dolayısıyla bunlar özgür olarak belirlenmiş, nesnel doğruluğa sahip bilgiler olmayıp otorite tarafından belirlenen bilgilerin tekrarından ibarettir. Zenginleşme sadece öncüllerde olur, sonuçlar aynı kalır. Edward Said, Oryantalizmin bu kimliğinin geleneksel ilimlerle (klasikler, Kutsal Kitap ve filoloji), kamusal kuruluşlarla (hükümetler, ticaret şirketleri, coğrafya dernekleri, üniversiteler), belirli yazım türleriyle (seyahat, keşif kitapları, fanteziler, egzotik betimlemeler) kurduğu birliklerden dolayı güçlü bir kimlik olduğunu belirtir. Biriktirmeciliğin bu yüzden, yeni Oryantalist araştırmacılar üzerinde, eskilerin biriktirdiği bilgilerin daha da çoğaltılması ve tekrarlanması konusunda zorlayıcı bir etkisi olmuştur:

> (...) Şarkiyatçılık, görünüşte Şark'a uygun mecburiyetlerin, bakış açılarının, ideolojik eğilimlerin egemen olduğu düzenlenmiş (ya da Şark'a özgü kılınmış) bir yazım, tasavvur, araştırma tarzı olarak görülebilir. Şark, birtakım ayrımlaşmış usullerle öğretilir, hükme bağlanır.
>
> Dolayısıyla Şarkiyatçılıkta ortaya çıkan Şark, Şark'ı Batı bilgisine, Batı bilincine, sonra da Batı egemenliğine taşıyan bir güçler

[13] Bkz. Enver Abdülmelik, a. g. e., s. 7

> öbeği bütünü tarafından şekillendirilmiş bir temsil biçimleri dizgesidir. Eğer bu Şarkiyatçılık tanımı her şeyden önce siyasal bir tanım gibi görünüyorsa, bu sadece Şarkiyatçılığın kendisinin de belirli siyasal güçler ve etkinliklerin bir ürünü olduğunu düşünmemden ileri geliyor. Şarkiyatçılık, uygarlıklarıyla, halkları ve yerleşimleriyle birlikte Şark'ı malzeme edinmiş bir yorum okuludur...[14].

Oryantalist otoritelere bağlı bu yorum okulunun, Doğu'ya ilişkin eski bilgilerde hiçbir yenilik yapmadan yalnızca varolan bilgileri tekrar tekrar yeniden üretmesinin birçok nedeni vardır. Bunlardan biri, "Şarkiyat ilminin resmi gerekliliklerinin Şarkiyatçı yazıları fena halde kısıtlaması"[15], yani otoritelerin de bağlı olduğu siyasî erkin dayattığı şekillendirilmiş çerçeve dışında hareket edilememesi ve belirlenenden farklı düşünceler ileri sürülememesidir. Bir diğer nedense, Avrupalıların kitaplardan öğrendikleri ve aynı kalıplar içinde sürekli tekrarlanarak zihinlere kazınmış bilgilerin dışına zaten çıkamamalarıydı. Örneği Doğu'ya giden Batılılar, genelde resimlerde ve sergilerde gördükleriyle kitaplarda okuduklarını aramak için gidiyorlar, hemen hepsi de aradıklarını bulamamanın hayal kırıklığını yaşıyorlardı. Hayal kırıklığı, aradıkları şeyin Doğu'ya uymamasından, yani bilgilerinin yanlışlanmasından değil, aksine Doğu'nun aradıkları şeye uygun olmamasından ileri geliyordu. Onlara göre "asıl", Doğu'nun kendisi değil, onun bilgisiydi. Ünlü Oryantalist Edward Lane, Piccadilly'deki Mısır Sergi Sarayı'nda sergilenen reprodüksiyon ve tabloları gördükten sonra Mısır'a gitme isteğine kapılmıştı. Kariyerine Drury Lane Tiyatrosu'nda sahne tasarımcısı olarak başlayan David Roberts, hazırladığı sahne dekorları ve panoramaların asıllarını arayan saygın bir panorama ressamı ve gelecek vaad eden bir sanatçı olarak Doğu'ya gitmişti. Bu ikisini "Mısır'a gitmeye heveslendiren bir diğer etken, Napoleon'un Mısır'ı işgali sırasında Fransız or-

---

[14] Edward Said, a. g. e, s. 214–215

[15] A. g. e., s. 180

dusuyla beraber kamp yapan Fransız sanatçı ve bilim adamlarının hazırladığı, 1809 ile 1822 yılları arasında Fransız hükümeti tarafından yayınlanan yirmi iki ciltlik meşhur *Description de l'Egypt** olmuştu. Her ikisi de amaçlarının *Description*'ın 'gerçeği tam yansıtmayan' yerlerini düzeltmek olduğunu söyleyerek yola çıkmışlardı; her nasılsa eserin temsil ettiğini iddia ettiği 'asl'ı daha görmeden yanlışlarını biliyorlardı"[16]. Nerval, Kahire'den arkadaşına yazdığı mektupta "sana gerçekten buradaki sahneyi gözünde canlandıracak tasvirler yollamak isterdim, ama en has Şark kahveleri Paris'te var" diyordu. Çünkü Paris'te, biriktirilen metinler sonucunda oluşan büyük Doğu merak ve modasıyla açılan Şark kahveleri, Nerval'in yerinde gördüğü asıllarından daha gerçek gibi geliyordu. Dolayısıyla bunlar, aslında kendileri bir hayal oldukları halde, gerçek Doğu'yu bir hayal olarak üretiyor, oraya gidenlerin, temsille aslı, teşhir nesnesiyle gerçeği, ya da metin ile dünyayı birbirinden ayırmalarını engelliyordu. Mitchell, Said'e katılarak Nerval'in *Doğu'ya Seyahat*'inin büyük kısmının, tıpkı Oryantalizm literatüründeki pek çok çalışma gibi, daha önce yapılmış tasvirlerin yeniden işlenmesinden, ya da aynen tekrarından ibaret olduğunu belirtir. Aslında bu eser Lane'in *Manners and Customs of the Modern Egyptians*'ına (Modern Mısırlıların Gelenek ve Görenekleri Üzerine Açıklamalar) dayanmaktaydı. "Eski örneklerin böyle yeniden işlenmesi ya da aynen tekrarlanması, Edward Said'in Oryantalizmin alıntılamacı tabiatı olarak adlandırdığı olguyla ilişkilidir. 'Eski resimleri restore etmek için nasıl bir düzine eskiz birleştirilip hepsinin bir arada zımnen temsil ettiği resim oluşturulmaya çalışılırsa' Oryantalist metinler de öyle birbirleriyle birleşir. Şark, bu yeniden yaratılan resim gibi, parçaların birleştirilmesiyle kurulur ve resmedilen gerçek bir yer değil, 'kökeni bir alıntıya, bir metnin bir parçasına, birilerinin Şark üzerine yaptığı çalışmalardan alınan bir bölüme ya da daha önce birilerinin

---

* *Mısır'ın Tasviri*

16 Timothy Mitchell, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, s. 69

hayalgücünün ürettiklerine veyahut da bunların tümünün bir karışımına dayanır gibi görünen bir göndergeler kümesi, bir özellikler öbeğidir'. Serginin tüm vaadlerine rağmen 'Doğu'nun kendisi' bir yer değil, yeni bir temsiller silsilesidir. Bu temsillerden her biri, Şark'ın gerçeğini yeniden ilan eder ama aslında ileri geri diğer temsillere gönderme yapmakla kalır. Bunun bir yer olduğu efektini yaratan, göndermelerin böyle zincir gibi birbirine eklenmesidir"[17]. Zincir ne kadar uzun görünürse görünsün, halkalar hep aynıdır; aynı malzemeyle ve aynı motiflerle otoritelerin çizdiği kalıba uygun biçimde üretilmiştir; gücünü artan kalitesine ya da geliştirilen yeni motiflere değil, seri üretime, zihinlerdeki kalıcılığını ve "hakikat görüntüsünü" hep bu tekrara borçludur.

Gelişen bir bilgi türü olarak Oryantalizm'in, besinini sağlamak için temelde bu alanın eski araştırmacılarından yapılan aktarmalara başvurduğunu belirten Said, bu yargısını geniş bir yazarlar grubunun eserlerinden verdiği örneklerle destekler[18]. Böylece Nerval'in Doğu yolculuğunun Lamartine'inkinin, Lamartine'inkinin de Chateaubriand'ınkinin yolunu izlediğini, Nerval ve Flaubert gibi yetileri güçlü hacıların bile, gözlerinin ve zihinlerinin kendilerine dolaysızca sunduğu şeylerdense, Lane'in betimlemelerini tercih ettiklerini görürüz. "Şarkiyatçı, yoluna yeni malzemeler çıktığında bile, bunları, (araştırmacıların pek sık yaptıkları gibi) haleflerinin bakış açısını, ideolojisini, yol gösterici savlarını ödünç alarak değerlendirdi. Dolayısıyla Sacy ile Lane'den sonraki Şarkiyatçılar, tavizsiz bir titizlikle Sacy ile Lane'i yeniden yazdılar; Chateaubtiand'dan sonraki hacıların yaptığı da Chateaubriand'ı yeniden yazmaktı"[19].

Bernal de Doğu ile ilgili çalışmalar yapan arkeologlar ve eskiçağ tarihçilerinin, her zaman, "kabaca pozitivist ve ırkçı olan adamlar tarafından kurulan modellerin çerçevesinde" çalışmak-

---

17 A. g. e., s. 73

18 Bunun için özellikle *Şarkiyatçılık*'ın ikinci bölümünün dördüncü kesimine bkz.

19 Edward Said, a. g. e., s. 188

ta olduklarını söylerken aynı gerçeğe, yaratılan otoriteye bağımlılığa işaret etmektedir. Bu nedenle de Batılı bilim adamlarınca ortaya konulan "bu modellerin onların fikirlerinden etkilenmediğini varsaymak, hiç de akla uygun değildir"[20]. Bernal, birçok alanda olduğu gibi, otoritelere bağlı düşünce ve yorumların 20. yüzyılda da geçerliliğini koruduğunu ifade eder. Nesnel olmayan ön kabuller, sırf otoriteler tarafından öyle kurulduğu için "bilimsel" bir statüye yükseltilmiş, buna karşılık geçmişle ilgili başka ve asıl kaynaklardan elde edilen bilgilerin değeri de düşürülmüştür. Öyleyse, şaibeli sayılan koşullarda oluşturulmuş bu düşünce ve kuramlar "çok dikkatli bir şekilde gözden geçirilmeli, ve onlar kadar işe yarar ya da daha iyi seçeneklerin bulunabileceği ihtimali ciddi olarak hesaba katılmalıdır".

Oryantalizmin, Doğu'ya ilişkin bu yanlı yorumların doğrudan Batılı araştırmacılar tarafından Doğu'ya kararlı bir biçimde dayatılan bir siyasal öğreti olması, "Şark" sözcüğüyle üretilen deyimlerin sıkça kullanılması yoluyla Avrupa söylemine iyice yerleşmesi, bu öğretinin *Şark kişiliği, Şark zorbalığı, Şark şeliveti* gibi Doğu insanını bütünüyle olumsuz kalıplara yerleştirmesi, haklı olarak bir Avrupa ırkçılığını gündeme getirir. Çünkü biriktirilmiş zincirleme bilgiler, Batı'nın Doğu'yu kendi imajına dönüştürme görevini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla, "Şark hakkında dile getirebilecekleri bakımından her Avrupalının sonuçta ırkçı, emperyalist, neredeyse hepten etnikmerkezci olduğunu söylemek de yerinde olur. (...) Tüm bunlara bağlı olarak Şarkiyatçılık, dünyanın Avrupa yakası ile Asya yakası arasındaki farklılık duygusunu daha katı kılmaya yönelik genel kültürel baskılara yardımcı olmuş, bu baskılardan yardım görmüştü"[21].

Oryantalizm, bu metinleştirme işlemiyle, Doğu'nun geçmişteki başarılarını günümüzden ve gerçek ilişkilerinden koparark zaman-dışı ve mekân-dışı hâle getirir. Bir zamanlar gerçekleşmiş ve artık tarihe mal olmuş, sadece birer metinden iba-

---

[20] Martin Bernal, *Kara Atena*, s. 59

[21] Edward Said, a. g. e., s. 216

ret bu başarıların yeniden hayat bulması mümkün değildir. Bu yüzden Doğu uygarlıkları ve elbette en başta İslam'ın, artık hiçbir izleyicisi ve bağlısı kalmamış birer antik-ölü uygarlıkmış gibi algılanması sağlanır. Onlar sadece müzelik eşyalardır; geçmişi hatırlamak ve ilginç objeleri görmek isteyenlerin bakmaları için vardır. İkinci olarak bu, Doğu'yu, tarafsız gerçekliği içinde olduğu gibi göstermeyi amaçlayan bir işlem değil, olması istenen şekle, ya da Batı'nın dilediği kılığa sokma amacı güden bir işlemdir. Son olarak da bu işlemin, önyargıları besleyen, taraflı ve dolayısıyla yargılayıcı içerikle dolu olduğunu unutmamak gerekir.

Said, Oryantalizmin, baştan sona, saldırganlık ve yargılama dürtülerini besleyici bir düzenek olduğunu söylerken dikkatleri buraya çeker. Oryantalistlerin üzerinde çalıştıkları şey karşısında pederşahî bir buyurganlık ve tenezzül tutumu sergilemeleri, Doğu'nun ancak Batı için varolduğu anlayışına dayanır. Çünkü bu Doğu, Oryantalist olarak adlandırılan akademisyenler yanında, gezginler, ticarî girişimler, yönetimler, askerî seferler, roman ve egzotik macera hikâyesi okurları, doğa tarihçileri ve Doğu'yu özel mekânlar, halklar, uygarlıklar hakkındaki özel bir bilgi türü olarak gören hacıların içinde yer aldığı topyekûn Batı tarafından belirlenen bir ilgi alanıdır. Bu ilgiyi oluşturan da, onu duyan da Batılı olduğuna göre, Doğu'nun Batı için varolduğunu söylemek yanlış değil. Zaten "oryantalizm, temel bir düzeyde ve daha başlangıçta, Asya toplumlarına duyulan ilgiyi, 'Şarklıların' hakir görülmesi ve kendi kültürlerini analiz etme ve düzenlemeye elverişli olmadığı kanısı ile birleştirmiştir"[22]. Şarklıların kendileri hakkında bilgi yetenekleri olmadığına göre, bu bilgi Oryantalizm tarafından üretilecek ve bir lütuf olarak sunulacaktı. Kimliğin bir lütuf olarak sunulması, onu belirleyene, belirlenen için sonsuz bir söz söyleme hakkı verir. Hiç kuşku yoktur ki, Batı tarafından bu lütuf gereğince yerine getirildi ve Doğu baştanbaşa ilkelliğe, vahşiliğe ve hatta hayvanlı-

22 Martin Bernal, a. g. e., s. 337

ğın bütün çağrışımlarına boyun eğdirildi. Doğu'ya ilişkin şehvet düşkünlüğü, zorbalık eğilimi, sapkın zihniyet, savsaklama alışkanlığı, gerilik gibi kalıpların süzülüp incelerek özerk ve karşı çıkılmaz bir tutarlılık kazanması, bir yazarın *Şarklı* sözcüğünü kullanmasının, okur için, Şark'a dair özel bir malumat bütününü belirlemeye yetecek bir gönderme olması böylece mümkün hale geliyordu. Üstelik kullanılan söylem sayesinde "Bu malumat bütünü, ahlaki açıdan yansız ve nesnel geçerliliğe sahip gibi görünüyordu"[23].

Said'in metinleştirmeyi, ötekileştirerek sahiplenme olarak yorumlanabilecek bir çerçevede ele alması bu bakımdan isabetli bir görüştür. Böylece Batılı, Doğu'yu kendisinin *ötekisi* hâline getirerek kendi mülkiyetine geçirir. Öteki'ni tanımlayarak, işaretleyerek, kendi olumlu imgelerini inşa edeceği olumsuz bir nesne yaratarak yapar bunu. Dolayısıyla, yarattığı bu öteki de, aslında kendi malı hâline getirdiği bir nesnedir. Bu yüzden, uygulamada başarılı biçimde kullanılabilir olarak üretilen ötekine ait metinler (üreten kendisi olduğu için başarılı olmaması zaten düşünülemez), akademisyenlerin, eğitim kurumlarının ve hükümetlerin otoriter güçleri de eklendiğinde "yalnız bilgi üretmekle kalmaz, betimlemek üzere ortaya çıktıkları gerçekliğin kendisini de *yaratabilirler*. Bu bilgi ile gerçeklik, zamanla, bir gelenek ya da Michel Foucault'nun deyişiyle bir söylem üretir; bundan üreyecek metinlerden, belirli bir yazarın yaratıcılığı değil, bu gelenek ya da söylemin varlığı veya baskınlığı sorumludur gerçekte"[24].

Böylece, Mutman'ın ifadesiyle "Said, bizi, Doğu kültürü üzerine sanki tarafsız ve doğrudan biçimde edinilmiş gibi duran bir bilgi anlayışının sözümona masumiyetinden uzaklaşmaya çağırarak, söylemde saklı bir arzunun gücünü, bilgiyi ve hakikati üreten *söylemin içindeki güç yatırımını* görmemizi sağlar"[25].

---

[23] Bkz. Edward Said, a. g. e., s. 216-217

[24] A. g. e., s. 104-105

[25] Mahmut Mutman, "Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batıya Karşı İslam", s. 31-32

Metinleştirmenin böyle bir söylemsel güç için ifade ettiği anlam, bu gücün dilin içine yerleştirilerek evrensel bir bilgi konumu olarak üretilmesidir. Mutman, böylece Edward Said'in neyi başardığını ortaya koyuyor: "Bu pek 'yaygın' ve 'doğal' tarihsel, kültürel ve politik işaretin ('Doğu', 'orası') aslında nasıl üretildiğini, yapıldığını görmek ve göstermek için gazetecilikten bilime ve edebiyata, çoğul, heterojen söylemsel parçaları boydan boya geçerken, onları gizliden gizliye merkezleyen bir ayrımın ('Batı ile Doğu arasında ontolojik ve epistemolojik ayrım'ın) ilkesini açık kılarak oryantalizmin kendini inceleme nesnesi hâline getirmek". Said'in oryantalizm okumasına getirdiği bu yaklaşımı en iyi açıklayanın Gayatri Spivak'ın "metin" kavramı olduğunu söyleyen Mutman, onun "metin" kavramından ne anladığı sorusuna verdiği şu cevabı aktarıyor:

> (...) metinsellik kavramı, daha önce işaretlenmediği ("*uninscribed*") varsayılan bir bölge üstünde yapılan dünyalaştırma (dünya kurma-"*worlding*") işlemine bağlanmalıdır. Bunu söylerken asıl aklımda olan, bölgeleştirdiği dünyanın aslında önceden işaretlenmediğini (*inscribed*) varsaymak zorunda olan emperyalist projedir. Yani, en basit kartografi düzeyinde ele alırsak, daha önce işaretlenmemiş olduğu varsayılan işaretlenmiştir. Demek ki bu dünyalaştırma bir metinleştirme, metinselleştirmedir, bir yapmadır, anlaşılacak bir nesne haline getirmedir[26].

Burada, Heidegger'in "dünyanın dünyalaştırılması" kavramını kullanan Spivak'a göre, dünya-kurma, bir işaretleme, ya da yazma işlemidir ve bu da "yazılan ya da işaretlenen yerin daha önce yazılmamış/işaretlenmemiş olduğunu, yani *doğa* olduğunu varsayar. Bu nedenledir ki, emperyalizm dünyanın dünyalaştırılmasından, yani bugün bildiğimiz ve yaşadığımız hâliyle 'dünyanın' kuruluşundan sorumlu olan metinleştirmedir ve bu yazı, hakkında yazılan mekânın boş, doğal, daha önce yazılmamış olduğunu varsayar. Tabii ilk aklımıza gelen, örneğin 'il-

---

[26] A. g. e., s. 33-34

kel' denilen toplumların yazısız veya yazı öncesi toplum olarak tanımlanmasıdır, ve en genelde tüm Batı-dışı toplumların uygarlık-dışı, yani barbar ya da vahşi olarak görülmeleri"[27].

"Dünyanın dünyalaştırılması", ya da "dünya kurma" olarak kavramlaştırılan işaretleme, yazma veya metinselleştirme, bize Said'in "Şark'ın Şarklaştırılması" deyimini hatırlatıyor. Gelecek sayfalarda da ele alınacağı gibi, bunlar var olan dünyayı değil, kurgulanan dünyayı ifade eder ve karşıt bir anlamda, Batılı dünya için, kendi dışındaki toplumların barbar ya da vahşi olmalarına karşılık tuhaf bir modernlik metafiziği yaratır. Timothy Mitchell, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi* adlı kitabında, 19. yüzyılda Avrupa'da düzenlenen dünya sergilerini bir motif olarak kullanarak bu kurguyu temellendirir ve temsil yoluyla "Şark'ın Şarklaştırılması"nın mantığını ortaya koymaya çalışır.

1889 yazında Stockholm'de düzenlenen Sekizinci Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde Mısır'ı temsil eden heyet, bu şehre giderken Paris'e de uğramış ve buradaki Dünya Sergisi'ni gezmişti. Serginin özenle planlanmış park ve pavyonları çok gösterişliydi. Sergilenen malları ve makineleri de inceleyen heyet, tek bir şeyden, Fransızların inşa ettiği Mısır bölümünden rahatsız olmuşlardı. Bu bölüm, üst katları yola taşan evleriyle, Kayıtbey'dekine benzeyen camisiyle Kahire'nin yılankavi sokaklarından birini temsil ediyordu. Her şey, en küçük ayrıntı bile unutulmadan öylesine özenle yapılmıştı ki, Mısırlı Muhammed Emin Fikri, *İrşâdü'l-elibbâ ilâ mahâsini Uruba* adlı eserinde burası için "Kahire'nin eski yüzüne benzetmek istemişler, binaların boyası bile özellikle kirletilmişti" diye yazmıştır.

Mısır Sokağı, dikkatle kaotik bir hâle sokulmuştu. Serginin geri kalanındaki geometrik çizgilerin tersine, yapma sokak bir pazaryeri gibi gelişigüzel uzanmaktaydı. Yol, Şarklılar gibi giyinmiş Fransızların türlü kokular, hamur işleri, fesler sattıkları dükkân ve tezgâhlarla doluydu. Fransız organizatörler, pazar

---

[27] A. g. e., s. 34

yeri etkisini (efektini) tamamlamak için gerekli sayıda seyis, nalbant, eyerci ve biniciyle birlikte elli de Mısır eşeği getirmişlerdi. Eşekler, bir frank karşılığında insanları sokakta aşağı yukarı dolaştırıyorlardı. Bu, gerçek hayattakine benzeyen bir gürültü ve kargaşa yaratıyordu. Mısır sokağının bu şekilde temsil edilmesinden rahatsız olan heyet, caminin kapısından girince, burasının da serginin geri kalanı gibi, Avrupalıların *façade* dedikleri türden bir "bina cephesi" olduğunu görünce rahatsızlıkları biraz daha artmıştı. Cami şeklinde olan sadece cephesiydi, içerisi kızlı erkekli gençlerin dans ettiği ve dervişlerin döndüğü bir kahvehane olarak düzenlenmişti.

Heyet Paris'ten ayrılıp kongre için Stockholm'e vardıklarında misafirperverlikle ve merakla karşılandılar; sanki hâlâ Paris'telermiş gibi bir teşhir nesnesine dönüşüvermişlerdi. Kongredeki katılımcılardan biri "İnsanlar gerçek birer Şarkiyatçı olan bu adamlara Barnum'un dünya şovundalarmış gibi bakıp duruyorlardı: Şu bizim şaşkın İskandinavyalılar onların bir grup *Şarkiyatçı* değil, *Şarklı* olduğunu düşünüyorlardı galiba" diye yazmıştı. Bizzat Oryantalistlerin bazıları şovmen rolünü oynamaktan hoşlanıyor gibiydi. Daha önce Berlin'de düzenlenen bir kongrede "tuhaf bir fikir ortaya atılmış, Şark ülkelerinin yerlileri getirilip kağıttan resimler gibi gösterilmeye başlanmıştı: Oxford'da Boden kürsüsünde Sanksritçe profesörü olan kişi, etten kemikten bir Hint bilgesini getirmiş ve ona şen şatır bir izleyici topluluğu karşısında Brahman dua ve ibadetlerinden oluşan ayini icra ettirmişti (...) Oxford'dan Profesör Max Müller ise birbirine rakip iki Japon rahibi getirmiş, rahipler de hediyelerini sergilemişti; daha çok maymunlarını teşhir eden iki şovmen gibiydiler"[28]. Stockholm'deki Kongreye katılan Mısırlı uzmanlar kendi dillerini kullandıklarında ise yeniden bir teşhir nesnesi muamelesi görmekten kurtulamamışlardı.

---

[28] R. N. Crust, "The International Congresses of Orientalists"ten nkl. Timothy Mitchell, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, s. 28–29

Durum yalnızca sergi ve kongrelerle sınırlı değildi. Dışardan Avrupa'yı gezmeye gelenler, sömürgeciliğin ve Oryantalizmin zirvede olduğu 19. yüzyıl boyunca kendilerini hep sergilenir bulmaktan kurtulamamışlar, her zaman Avrupalıların merak nesnesi olmuşlardı. Bunların nedeni, seyredilecek nesneler yaratma konusunda uzman olan Avrupa'nın, teşhir nesnesi örgütlemedeki ustalığıydı. Mitchell, 1870'lerden itibaren dünyanın hep bir resim olarak kurulması durumuyla karşılaşıldığını belirtir. Müzelerde, dünya kültürleri, evrim sırasına göre, bir camın arkasına dizilmiş nesnelerle tasvir ediliyordu. Parklarda, dünyanın her yerinden getirilen ağaçlar ve bitkiler sergileniyordu. 1889'da düzenlenen Paris sergisinde, sergi alanının merkezinde, şehrin maketi ya da panoraması bulunuyor, alanın kendisi de şehrin tam ortasında yer alıyordu. Böylece Paris'in kendisi de, dünyanın emperyal başkenti olarak sunuluyor, merkezindeki sergi dünyadaki imparatorluk ve millerlere ait nesneleri uygun bir düzen içinde teşhir ediyordu: Fransa, Champs de Mars'daki en merkezî yeri işgal ediyor, etrafında diğer sanayileşmiş ülkelerin sergileri yer alıyor, bunların etrafında da sömürgeleri ve geri kalan milletler uygun bir sırayla diziliyorlardı[29].

Serginin, şehrin ve dünyanın merkezinin aynı olması, temsil ile gerçek arasında bir ilişki kurulmasını kolaylaştırıyor ve bunu pekiştiriyordu. Zaten daha en başından böyle bir merkezin saptanmasını da bu ilişki mümkün kılıyordu:

> Bu seyirliklerde her şey bir başka şeyi ifade etmek üzere, ilerleme ve tarihi, insan üretimini ve imparatorluğu temsil edecek şekilde toplanıp düzenlenmiştir; her şey bir düzenek oluşturacak şekilde örgütlenmiştir ve düzeneğin tamamı, nasılsa, hep daha büyük bir hakikate işaret eder.
>
> Dünya sergileri ve Şarkiyatçılık kongreleri dünyayı bir resim olarak kuruyorlardı. Onu bir izleyici topluluğu karşısında bakılacak, tecrübe edilecek ve incelenecek bir teşhir nesnesi olarak dü-

[29] Bkz. Timothy Mitchell, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, s. 38–39

> zenliyorlardı. 1851'de Londra'da düzenlenen büyük sergi, altı milyon ziyaretçiye insanoğlunun gelişiminin 'canlı bir resmini' sunduğu iddiasındaydı. Aynı şekilde 1892'de Londra'da düzenlenen Dokuzuncu Uluslararası Kongre'nin açılışında Şarkiyatın 'insan ırkının tarihsel gelişimini gözlerimizin önüne serdiği' öne sürüldü. Daha önce yine bir Şarkiyatçı, büyük Fransız araştırmacı Sylvestre de Sacy, bu teşhir sürecini, geleceğin dünya sergilerine çok benzeyen bir tarzda tasarlamıştı. 'Envai çeşit nesnenin, çizimlerin, orijinal kitapların, haritaların, seyahat anılarının bulunduğu ve kendini Şark'ın incelenmesine adamak isteyenlerin hizmetine sunulduğu devasa bir depo' şeklinde bir müze kurmayı planlıyordu; öyle ki bu araştırmacıların her birine sanki bir sihirli değnekle bir Moğol kabilesinin, Çin ırkının, ya da incelemelerinin nesnesi olarak neyi seçtiyse onun ortasına düşmüş gibi gelecektir[30].

Kurgulanan Doğu aracılığıyla karşıt bir anlamda yaratılan modernlik metafiziğinde artık dünya "kişi ile aygıt, pratik ile kuram, toplumsal hayat ile bu hayatın yapısı gibi zıt ikililere –bir başka deyişle, maddî gerçeklik ile bu gerçekliğin anlamı diye ikiye– ayrışmış gibi görünüyordu"[31]. Tıpkı Avrupa'da yapılan dünya sergilerinde olduğu gibi, aynı mantıkla oluşturulan bütün oryantalist metinlerinde de, temsilin ayırt edici özelliğinin, bir imgeler ve işaretler dünyası ile bunların temsil ettiği gerçek dünyanın birbirinden ayrılması olduğu görülür. Sergide teşhir edilen Mısır sokağının yapı efektinin, görünüşte gerçeğe tıpatıp benzerliği, aynı oranda onun temsil ettiği gerçek Mısır'ı ontolojik kesinlikten yoksun bırakıyordu: "Sergileri gezen Avrupalıları en çok şaşırtan, yapay olandaki gerçekçilikti. 1889 Paris Sergisi'ndeki meşhur Rue de Caire'de, Mısır'ın başkentinin sokaklarından biri aynen inşa edilmiş, hatta hakiki Mısır eşekleri binicileri ile birlikte getirtilmişti. Yapay olan, tam da bu gerçekçiliğiyle, kendisinin gerçek olmadığını ilan etmektedir. Modelin boyutları ve gerçeğe uygunluğu, kendisine bakanın bu-

---

30 A. g. e., s. 35-36; ayr. bkz. Edward Said, a. g. e., s. 177

31 A. g. e., s. 20

nun bir yerlerde aslı olan bir kopyadan ibaret olduğundan emin olmasını sağlar. Bu gibi tekniklerin yarattığı efekt, temsilin gerçeğe birebir uygunluğundan ziyade, dışarıda, imgeyi imge yapan mekânsal kayma, aracılık ve yineleme gibi biçimsel değişikliklerden ârî, saf bir gerçeklik olduğudur"[32].

Mitchell'in kullandığı sergi motifini, Batılıların Doğu ile ilgili bütün roman, seyahat anıları, politik söylem ve resimler gibi metinler ve görsel malzemeler için de kullanmak mümkündür. Bir Avrupa başkentinin ortasında, fiziksel bariyerlerle ayrılmış bir mekânda yaratılan ve gerçeğin benzeri olarak işaretlenen bir sokakla, yine aynı şekilde gerçek kitapların sayfalarına sıkıştırılarak ifade edilen metinler ya da Doğu'dan götürülerek müzelerde, tıpkı sergi pavyonlarına benzer biçimde sergilenen nesneler arasında hiçbir fark yoktur. Hepsinde de amaç, çatının fiziksel gerçeklikten ayrı, soyut bir düzen olarak algılanacak şekilde kurulması, Doğu'nun gerçekliğinden koparılarak hayalî bir niteliğe büründürülmesidir.

Oryantal nesne olarak Doğu

Daha sonra ele alacağımız Oryantalist söylemden önce, bu söylemin üzerinde kurulduğu Doğulu nesnenin nasıl yaratıldığı konusu üzerinde durmak gerekiyor. Oryantalist metinler yalnızca bilgi üretmekle kalmayıp aynı zamanda gerçekliğin kendisini de üretebiliyorsa, bu, metni üreten öznenin, bu üretimde hiçbir etkinliği bulunmayan nesne üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmasıyla mümkün hâle gelir. Bütünüyle edilgin olan bu nesne, üzerinde istenildiği gibi hükümler verilen, istenilen kalıba sokulabilen, ama bütün bu tasarruflara karşı hiçbir etkinliği olmayan, pasif bir varlıktan başka şey değildir.

Yukarıda, Said'in Oryantalizm için verdiği ikinci tanımda, kalabalık bir yazar topluluğunun, Doğu'yla ilgili her şeyi işleyip inceltirken, Doğu ile Batı arasındaki temel ayrımı başlangıç noktası saydıklarını görmüştük. Mahmut Mutman, gücünü farktan

---

[32] A. g. e., s. 21

alan, yani bir ayrıma dayanan bu başlangıcın bizi, eşitsiz bir ilişkiyle, bir güç ayrımı içinde belirlenen "kültürel" farkla karşı karşıya getirdiğini söyler. Sorulması gereken basit soru, ayrımın kimin tarafından yapıldığıdır. Ayrım, Batı tarafından yapılmaktadır; ancak Oryantalizm işe, "Doğulular, Batılılardan daha aşağıdır" şeklinde doğrudan aşağılayıcı ve tepkilere neden olacak bir ifadeyle değil, "Doğu'yu bir bilgi nesnesi, bir bilme, inceleme ve yönetme nesnesi olarak varsaymakla ve ileri sürmekle ("pre-suppose" ve "posit" etmekle) başlar. Bu evrensellik kuran bir işaretlemedir, 'Doğu' diye bir yeri işaretleme. Ve bu işaret ancak Batı tarafından ama aynı anda kendi konumunu *evrensel* kılan (örneğin 'kültür' diye bir nesneyi de doğuran) bir hareket olarak yapılır. Yani *epistemolojik* ve *ontolojik* bir ayrım. Şarkiyatçılığı, düz ve basit anlamıyla 'ırkçı bir ideoloji' olmaktan çıkarıp, Gramsci'nin terimini kullanırsak 'elaborated', yani inceltilmiş, sofistike, bilimsel, felsefî, kültürel ve entelektüel normlara uygun ve o normları oluşturucu kılan bir emperyal söylem haline getiren budur"[33]. Mutman bunu, "Güç ile yapılabilecek bir işaretleme, damgalama; epistemolojik ontolojik bir şiddet" olarak tanımlar. "Aynı hareket, Doğu'yu bilme ve yönetme *nesnesi* kılarken, Batı'yı bilme ve yönetme *öznesi* yapar".

Mutman bir başka yazısında, Oryantalizmin aslında Batılı emperyalist öznenin kendini saklayarak *ötekini* kurma yolu ya da söylemi olduğunun altını çizerek, yapılan işe bir tarafsızlık süsü verildiğini belirtir. "Burada dikkat edilmesi gereken, söylemin bir nesneyi seçerken ve adlandırırken ('Doğu') bu nesnenin bilinmesi gerekliliğinin apaçıkmış gibi davranılması ve böylece aynı anda sözkonusu bilginin öznesinin üretiminin ustaca saklanmasıdır. Sanki bu özne hiçbir yerden değildir". Bilgiyi üreten, hâkimiyetini ya da hegemonyasını *ötekini* damgalayarak, kendinden farklı olanı *öteki* hâline getirerek kuran, yalnızca dil ile ve dilin içinde işaretlenebilecek bu farklılığı işaretleyen ve tescil eden Batı, bu şekilde kendini saklamış olur. Konuşan,

[33] Mahmut Mutman, "Şarkiyatçılık: Kuramsal Bir Not", s. 108

metni kurgulayan veya onu üreten biri yokmuş da, Batılı sadece doğal bir alanda söz ediyormuş gibi. "Bir başka deyişle, Batı, kendi yüzünü silerek dili serbest bırakır ve böylelikle oluşan söylemin içinde aslında kendinin zıttı olan bir 'öteki' üretir ('Doğu'); böylece kendi adına ortaya çıkmadan önce kendini 'evrensel' bilgi öznesi kılar; yani o söylemsel yerin boşluğu ve yansızlığı kesinleştikten sonra muzaffer bir edayla ortaya çıkarak zaten güvenceye aldığı bir söylemsel mekâna hakim olur. Bu anlamlama ya da işaretleme operasyonu, Batı ile Doğu arasındaki bir farklılık olasılığını mutlak bir zorunluluğa dönüştürür ve ona bir yön verir: Batı'lı özne Doğu'ya göre konumlanır ve yöne(l)tilir. Batı bu söylemsel hareket olmaksızın bugün olduğu hegemonik güç olabilir miydi? Tarihsel ve kültürel olarak, yani gerek zamanın gerekse de mekânın içinde yayılan bir tek ve aynı jestle Doğu/Şark 'öteki' olarak, yani hem bir (bilimsel, anlatısal, sanatsal) bilgi nesnesi, hem de (siyasal/toplumsal) müdahale nesnesi olarak işaretlenmiştir"[34].

Enver Abdülmelik, –daha sonra Said'in de benimsediği– Doğu'nun bir bilgi, inceleme ve yönetme nesnesi hâline getirilmesini ve bunun işleyişini *problematik* ve *tematik* olmak üzere iki düzeyde ele alır. Problematik düzeyde geleneksel ve modern Oryantalist söylem, "özne" ve "nesne" olup olmamasının büyük önem taşıdığı "öteki" ile vurgulanmış Doğu ve Doğulu'yu, araştırmasının nesnesi olarak düşünür. "Araştırmanın bu 'nesne'si, alışılagelmiş olarak, pasif, hiçbir şeye karışmayan, yalnızca 'tarihî' bir öznelliğe sahip, her şeyden önce, kendisi hakkında karar veremeyen, aktif olmayan ve özerklikten uzak bir karakter sergilemektedir: Bu Doğu, Doğulu veya 'nesne', nihai noktada, felsefî olarak kendisine yabancılaştırılmış, yani başkaları tarafından konumlandığı, anlaşıldığı, tanımlandığı –ve harekete geçirildiği– kabullenilecektir"[35].

---

[34] Mahmut Mutman, "Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batıya Karşı İslam", s. 32

[35] Enver Abdülmelik, a. g. e., s. 14-15

Problemin bu şekilde ortaya konulmasının ardından, tematik düzeyde bir tip sınıflamasına gidilir. Klasik ve modern Oryantalistlerin ikisi de, "...incelenen Doğu'nun halklarını, milletlerini ve ülkelerini niteleyici etnik tipoloji aracılığıyla ifade edecek özcü bir kavram benimser. İkinci grup, zamanla, bu yaklaşımını ırkçılığa doğru ilerletecektir". Geleneksel Oryantalistlere göre, ele alınan tüm varlıklarda devrolunamaz, ortak temelini oluşturan –hatta bazen fizikötesi terimlerle tanımlanmış– bir özün varolması gerekir. "Bu öz, hem tarihin doğuşu kadar eski olduğu için 'tarihî'dir; hem de araştırmanın 'nesne'sini, tarihsel evrimin bir ürünü olan varlıklar, devletler, milletler, topluluklar ve kültürler olarak tanımlamaktan ziyade onu, satılamaz, devrolunamaz ve anti-evrensel, kendine has özelliğiyle tanımladığı için tarihsel değildir".

Böylece sonunda, tarihten koparılmış gerçek bir özgüllüğe dayanan, dolayısıyla elle tutulamaz bir öz olarak tasarlanmış bir tipoloji ortaya çıkar. Bu da, incelenen "nesne"yi başka bir varlığa dönüştürür ve araştırmanın öznesini de bu nesne karşısında aşkınlaştırarak yüceltir. Buna göre artık, "bir *homo Sinicus*, bir *homo Arabicus*, (bir *homo Aegypticus* vb. neden olmasın?) ve bir *homo Africanus*" vardır, bir de normal insan diye anlaşılan insan; tarihsel dönemin, yani Antik Yunan'dan bu yana geçen dönemin Avrupa insanı. "Tam da bu noktada, Marks ve Engels'in maskesini düşürdükleri hükmeden azınlıkların ve Freud'un dağıttığı insanmerkezci anlayışların; Avrupamerkezcilik tarafından, beşeri ve sosyal bilimler ve özellikle de Avrupa dışı topluluklarla kurulan direkt ilişkiler alanında, 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar ne derece etkili olduğu saptanabilir"[36].

Said'in, Arthur James Balfour'un Avam Kamarasında 13 Haziran 1910'daki konuşmasıyla ilgili yorumunu, bu türden bir nesneleştirme örneği olarak okuyabiliriz. Eğitimi, yaptıkları ve konumu dolayısıyla önemli bir kişi olan Balfour, "Mısır'daki İngiltere"nin gerekliliğini sorgulayan bazı üyelere cevap vermek

[36] A. g. e., s. 15; ayr. bkz. Edward Said, a. g. e., s. 107-108

ve bunun gerekliliğini savunmak için konuşuyordu. Eskiden kazançlı olan, ama o günlerde Mısır milliyetçiliğinin tırmanışa geçmesinden ve buradaki mevcut İngiliz varlığının artık kolayca savunulamamasından dolayı, işgalcilerin başı beladaydı. Tyneside milletvekili J. M. Robertson, Asya'yı ve genel olarak coğrafya, ahlâk ve kültür bakımından Doğu'yu ifade etmek üzere kalıplaşmış "Şark" kelimesini kullanarak: "Şarklı demeyi seçtiğiniz insanlar karşısında böyle üstünlük taslamaya hakkınız var mı?" diye sormuştu. Balfour bu soruya, özel konumuna uygun bir biçimde, Doğuluların aşağı görülmeye bile haklarının olmadığını ima eden bir karşılık veriyordu: "Üstünlük tasladığım yok. Ama, (Robertson'dan ve) birazcık tarih bilen (...) (herkesten), Mısır ve Doğu ülkelerinin halkları gibi büyük ırkların karşısında üstün konuma getirilmiş bir devlet adamının uğraşmak zorunda olduğu gerçeklerle yüzleşmelerini rica ediyorum. Mısır uygarlığını herhangi bir ülkenin uygarlığını bildiğimizden daha iyi biliyoruz. Tarihini başka ülkelerinkinden daha eski zamanlara dek takip edebiliyoruz, daha yakından tanıyoruz, hakkında daha çok şey biliyoruz. (...) Tüm Şark ülkelerine bakın. Üstünlükten aşağılıktan söz etmeyin"[37].

Said, Balfour'un bu sözleriyle daha sonra söyleyeceklerinde iki önemli Bacon'cı temanın egemen olduğunu belirtir: *Bilgi* ve *güç*. "Mısır'daki İngiliz işgalinin gerekliliğini temellendirirken Balfour'un göz önüne aldığı üstünlük, öncelikle askeri ya da iktisadi güçle değil, 'bizim' Mısır bilgimizle ilintilidir. Balfour'a göre bilgi, bir uygarlığı doğuşundan yükselişine, sonra da çöküşüne, baştan sona gözden geçirmek –tabii bir de *bunu yapma imkânına sahip olmak*– anlamına gelir. Bilgi, dolaysızca var olanın üstüne çıkmak, 'kendi'nin ötesine, yabancı ve uzak olana varmak demektir. Böyle bir bilginin nesnesi, doğası gereği, irdelemeler karşısında savunmasızdır; uygarlıkların sık sık yaptığı gibi gelişip değişse ya da kendini dönüştürse bile, yine de öz, hatta varlık bakımından istikrarlı kalan bir 'olgu'dur. Böyle bir var-

[37] Bkz. Edward Said, a. g. e., s. 42

lığın böyle bir bilgisini edinmek ona egemen olmaktır, onun üzerinde yetke sahibi olmaktır. Burada yetke, 'bizim' için, 'onun' –Şark ülkesinin– özerkliğini yadsımak demektir; çünkü onu biliriz, o –bir bakıma– biz onu *nasıl* biliyorsak öyle var olur. İngilizlerin Mısır bilgisi Mısır'*dır*; bu bilginin getirdiği yükümlülükler, aşağı olma ile üstün olma gibi sorunları ikincil kılar"[38].

Görüldüğü gibi burada metinler, sadece bilgi üretmiyor, ona ilişkin gerçekliği de yaratıyor. Metni oluşturan bilgi, oluşturulan nesnenin kendisi oluyor; özne olarak belirlenen Batı'nın bilgisi, nesne olarak kurulan Doğu için inkâr edilemez bir gerçekliği dile getiriyor. Bundan dolayı Balfour için, İngilizlerin üstünlüğü ile Mısırlıların aşağı konumu eşyanın doğasındandır. Aynı şekilde bu bilgi, bir iktidar hakkını da beraberinde getiriyor. Batı'nın Oryantalist kimliğiyle Doğu'yu entelektüel olarak kavraması ve onun hakkında çok şey bilmesi, sömürgeci kimliğiyle fizikî anlamda onu kendisine mal etmesini, bir başka deyişle bilginin iktidara dönüştürülmesini haklı çıkarıyor:

> Her şeyden önce olgulara bakın. Batılı uluslar, tarihte ortaya çıkar çıkmaz, (...) kendilerine özgü erdemleri edinip... kendi kendini yönetme yetilerinin ilk ilkelerini (...) sergilediler (...) Genel deyişle 'Doğu'daki Şarklıların tüm tarihine bir göz atın, kendi kendini yönetmenin izine rastlayamazsınız. Tüm önemli yüzyılları (pek önemli yüzyıllardı bunlar), zorbalık altında, mutlakiyetçi yönetimler altında geçti. Uygarlığa tüm büyük katkıları (ki esaslı katkılardı bunlar), bu yönetim biçimi altında gerçekleştirildi. Fatihler fatihleri, egemenlikler egemenlikleri izledi; ancak, tüm bu kader kısmet dönüşümlerinde, bu uluslardan hiçbirinin, bizim –Batılı bakış açımızla– kendi kendini yönetme dediğimiz şeyi kendi talebiyle getirdiğini görmezsiniz. İşin aslı budur. Bir üstünlük ya da aşağılık sorunu değildir bu. Sanırım, gerçek bir Doğu bilgesi de, bir filozofun, bizim Mısır'da ya da başka yerlerde üstlendiğimiz yönetim işlerini uğraşmaya değer bulmayacağını –yani gerekli işleri görmenin pis, aşağılık bir uğraş olduğunu– söyleyecektir[39].

---

[38] A. g. e., s. 42

[39] Bkz. a. g. e., s. 42-43

Batılı ulusların, tarih sahnesine çıkar çıkmaz bütün üstünlükleri edinmelerine ya da yapısal olarak bunları genlerinde taşımalarına karşılık Doğulular uzun tarihleri boyunca bunun izine bile sahip olamamışlardır. Kendi kendini yönetme denilen şeyden o kadar habersiz ve uzaktırlar ki, bunu pis ve aşağılık bir uğraş olarak göreceklerdir. O zaman Batılıların Mısır'da ve başka yerlerde bu insanları yönetmekten başka çareleri yoktur. Onların yaptığı bu "yönetim işleri", bu yüzden şükranla karşılanmalıdır. Böylece Oryantalist anlayışın, Doğu konusunda hem hüküm veren, hem de bunu uygulayan bir özelliğe kavuşturulduğunu görüyoruz. Bunu da Doğu'yu bir nesne olarak kurmak sûretiyle yapıyor. Şu halde bir kişinin, mekânın, olayın veya düşüncenin *nesneleştirilmesi*, önce onun tanımlanmasını, sonra da sahiplenilmesini beraberinde getiriyor. Kısacası onun hakkında her türlü tasarrufta bulunulmasını kolaylaştırıyor. Zaten nesnenin tanımı gereği özünde de bu vardır. O, bir özne tarafından bilinmek için kendisine yönelinen pasif eşyadır. Kendi bilinci olmadığı için, kendi kendisini bile algılayamaz ve başkası tarafından da ancak bir bilinç tarafından tanımlandıktan ya da işaretlendikten sonra algılanır. Nesnenin bu mutlak edilginliği, Oryantalizm tarafından –kendisini mutlak etkinlik olarak kurmak suretiyle– sonuna kadar götürülmüştür: O, önce tanımlanmalı, sonra da yönetilmelidir.

Genelleştirme ve karşılaştırmacılık

Oryantalizm, 'Oryantal' nesnenin oluşturulmasında sıklıkla genelleştirme ve karşılaştırma yöntemini kullanır. Said'in belirttiği gibi Oryantalizmin özelliği "her gözlemlenebilir ayrıntıdan bir genelleme, her genellemeden de Şark doğasına, mizacına, zihniyetine, töresine ya da tipine ilişkin değişmez bir yasa"[40] türetmektir. Bir özne olarak Oryantalistin, kendi Batılı kimliğini ve bütünlüğünü kurması, bir nesne olarak Doğu üzerinde gerçekleştirdiği bu tür fantezilerle mümkün olur.

---

[40] A. g. e., s. 95

Yukarıda nesneleştirmenin "nesne" üzerinde her türlü tasarrufu kolaylaştırdığını belirtmiştik. Bir şeyin nesne içeriği arttıkça bu kolaylık daha da artar. Ayşe ya da Zeynep'in nesne içeriği azdır. Bunları "kadın" kategorisinde topladığımızda, yani kişisel özelliklerinden soyutladığımızda nesne içeriğini artırmış, daha belirsiz hâle getirmiş oluruz. İleriye giderek "Türk kadını" dersek, bu içeriği daha da genişletmiş, genelleştirmiş ve "özne"likten uzaklaştırmış, nesnelik özelliğini de o oranda büyütmüş oluruz. Dolayısıyla örneğimizi Türk, Mısırlı, İranlı gibi sınırlamaların dışına taşıyarak "Doğu kadını" hâline getirdiğimizde, çok daha geniş bir nesneleştirme işlemi içine girmiş oluruz. Nesneleştirme içeriği arttıkça, o nesne hakkında hükümlerimizin sınırları da genişler. Böylece onunla istediğimiz şekilde oynayabilir, onu istediğimiz kalıba sokabiliriz. Çünkü genel bir alanda, hiç kimsenin sorgulama imkânı olmayan bir alanda söz söylüyor ve yargılara varıyoruz. Oryantalizmin sürekli olarak genellemeler yapması, çoğunlukla yer ve zaman belirtmeksizin kalıplaşmış toptancı görüşler ileri sürmesi bundandır. Batılı için Doğu, bir bütün olarak "nesne", eşdeğer bir adlandırmayla "öteki"dir. Batı olarak kendisini özne, Doğu'yu da nesne olarak belirledikten sonra, artık Doğululardan ancak bir Batılı söz edebilir. Bir nesne olduğu için Doğu'nun, kendinden söz etme hakkı da yoktur, kendini belirleme hakkı da. O, bundan böyle kendisini nesne olarak belirleyen öznenin malı olmuştur.

Genelleştirmeyi aynı zamanda mantıksal bir çerçevede de değerlendirebiliriz. Genel bir şey söylendiğinde, yani öncül genel olarak konulduğunda, varılan yargı, genelin kapsadığı tek tek bütün varlıklar için zorunlu hâle gelir. Oryantalizmin kullandığı genelleştirilmiş kavramlar olarak Doğu'nun despotluğu, tembelliği veya şehvet düşkünlüğü, tek tek bütün Doğuluları içine alan bir yargı olduğu gibi, aynı zamanda Batılıları bu yargının dışında tutma gücünü de kendinde taşır. Çünkü bir meslek olarak Oryantalizm, eşitsizliğe dayalı bu tür karşıtlıklardan doğmuştur. Doğu'yla ilgili bir yargı ortaya konulduğunda, Batı için bunun karşıtını anlamak gerekir. Genelleştirmenin bir baş-

ka amacı da, ele alınan toplulukların birey olmaktan uzak isimsiz kitleler hâline getirilmesi, zamandan ve mekândan soyutlanmasıdır. Bu özelliğiyle Doğu'ya ilişkin yargılar, tarihin belirli bir döneminde ve coğrafyanın belirli bir bölgesinde yaşamış gruplar için değil, bütün zamanlarda ve bütün Doğu coğrafyasına ait yargılar hâline gelir. Onlar bir kez ve *Batı'nın belirlediği şekilde oluşmuş, sonsuza kadar da öyle devam edecekmiş* gibi bir izlenim yaratılır. Bu yüzden de, örneği Hegel'in savunduğu gibi Doğu, her ne kadar bir tarih içinde görünse bile aslında tarihten yoksun olarak düşünülür.

Kendini özne olarak kuran Batı'nın, Doğu'yla ilgili yargılarının temelindeki "karşılaştırma" da, ya modern Batı toplumuyla Ortaçağ Doğu toplumu, ya da eski Doğu sistemleriyle bugünkü Batı sistemleri arasında, yani tamamen adaletsiz, eşitsiz –ve üstelik çeşitli baskı ve şartlandırmalarla zihinlerin bulandırıldığı– bir zeminde yapılır. Üstelik bu kadar bariz olan bu sübjektif zemine bilimsel bir hava verilir. Said, popüler önyargılarla hareket eden Renan ve Sacy'yi okuduğumuzda, kültürel genelleştirmelerin ve karşılaştırmaların nasıl bilimsel önerme zırhına ve düzeltici araştırma havasına bürünmeye başladığını gözleyebileceğimizi göstermiştir. Daha önce, Oryantalizmin kurucu otoritelerinin kendilerinden sonra gelen araştırmacılar üzerinde oluşturdukları baskı üzerinde durmuştuk. Said, birçok akademik ihtisas dalının başlangıç döneminde olduğu gibi, modern Şarkiyatçılığın da başlangıçta tanımladığı konusunu, bu alanın kalıcılığını sağlamak için elinden geleni yapmak üzere, mengenesine kıstırarak koruduğunu belirtir: "Böylelikle bu alana özgü bir sözcük dağarcığı gelişti; bunun biçemi kadar işlevleri de, Renan'ın kullandığı, ustaca yönlendirdiği türden *karşılaştırmalı* bir çerçeveye yerleştirdi Şark'ı. Böyle bir karşılaştırmacılığın betimleyici olduğu pek enderdir; çoğu zaman hem değerlendirmeye hem yorumlamaya yöneliktir". Said, buna örnek olarak tipik bir Renan karşılaştırması verir:

> Sami ırkının basitliğinden ötürü bize kusurlu bir ırk gibi geldiği görülür hep. Benzetme yerindeyse, resim için karakalem taslak

> neyse, Hint-Avrupa ailesi için de Sami ırkı odur; bu ırk, yetkinliğin koşulu olan o çeşitlilikten, o bolluktan, o yaşam bereketinden mahrumdur. Hoş bir çocukluğun ardından ancak vasat bir erkekliğe ulaşabilen, pek kısıtlı bir verimliliğe sahip kişiler gibi Sami halklar da, en gelişkin hallerini bu dönemlerinde yaşamış, gerçek olgunluğa ise asla ulaşamamışlardır[41].

Hint-Avrupa ırkının ölçü olarak kullanıldığı bu karşılaştırma tutumu, etnikmerkezci bir ırksal önyargıya dayanıyor. Burada bütünüyle yoruma dayalı, Doğu'yu insanî boyutsuzluğa indirgeyen bir öznellik egemendir. Renan'la birlikte artık filologlar dilsel kökenleri, temellerindeki ırk, zihin, karakter ve yaratılışa bağlamayı imkân dahilinde göreceklerdi. Böylece Doğu ve Doğulularla ilgili incelemelerdeki *karşılaştırmacılık*, Batı'yla Doğu arasındaki varlıksal (ontolojik) eşitsizliği belirginleştiren bir yöntem hâline gelmiştir. Bu nedenle Doğu, çoğunlukla karşılaştırmalı bir kapsam içinde ele alınır. Onun hakkında zaman zaman takdire dayalı yargılar verildiğinde ise, hemen ardından mutlaka günümüz Batı'sıyla yapılan bir karşılaştırma gelerek bugün için herhangi bir değer ifade etmediği imasıyla değersizleştirilir ve zaman olarak hep geriye doğru sıkıştırılır. "Örneğin Schelling Şark'ın çoktanrıcılığında Yahudi-Hıristiyan tektanrıcılığının hazırlıklarını görüyordu: Brahma Hz. İbrahim'in ön tasviriydi. Ne ki, böylesi abartılı takdirlerin ardından, neredeyse her defasında, karşı tepkiler geliyordu: Şark birdenbire, acınacak kadar insanlıktan uzak, antidemokratik, geri, barbar vb. olup çıkıyordu. Sarkacın bir yöne salınımı, bu salınıma denk güçte bir karşıt salınıma yol açıyordu: Değeri düşüyordu Şark'ın. Bir meslek olarak Şarkiyatçılık, eşitsizliğe dayalı olan bu karşıtlıklardan, dengelemelerden, ayarlamalardan doğdu; geniş ölçekte kültürde, fikirler benzer fikirleri besledi, benzer fikirlerden beslendi. Kaldı ki, Şarkiyatçılığa eşlik eden sınırlama ve yeniden yapılandırma tasarısının izi de, doğrudan doğruya, Şark'ın karşılaştırmaya dayalı yoksulluğunu (ya da zenginliği-

---

[41] Bkz. a. g. e., s. 160

ni) filoloji, biyoloji, tarih, antropoloji, felsefe ya da iktisat gibi disiplinlerde görülen türden akademik, bilimsel inceleme biçimine mahkûm eden eşitsizliğe dek sürülebilir"[42].

Sadece birer iddia olmasına rağmen, hepsi de yüksek doğrular olarak gösterilen genelleştirme, her şeyden önce bütün bir Asya ve Afrika'nın, hatta Avrupa ve uzantılarının dışında kalan tüm dünya coğrafyasının "Doğu/Şark" adı altında toplanmasıyla başlar. Doğal olarak bunun karşısında "Batı" yer alır. Dünyanın bu iki kavram altında genelleştirilmesi, bütün sıfatların da, olumluları Batı'ya, olumsuzları Doğu'ya ait olmak üzere genelleştirilmesini getirir. Batılılar genel olarak akılcı, barışçı, özgürlükçü, mantıklı ve gerçek değerlere sahip; Doğulular da genel olarak akıl dışı, savaşçı, despot, mantıksız ve gerçekten uzaktırlar. Ardından bu coğrafya içindeki diller, ırklar, tipler, renkler ve zihniyetler türünden her kategori, sabit çift terimli "bizimki/onlarınki" karşıtlığında yeni bir genelleştirme kalıbı içine sokulur. "Bizimki" "onlarınki"ni istilâ eder hep. "Bizim" olan değerler, özgürlükçü, insanî, doğru değerlerdir ve bilgi yüklü araştırmacılık, akılcı soruşturma ve edebiyat geleneğiyle desteklenir. Bunlar Avrupalıya üstünlük sağlarken, Doğuluları bu çerçevenin dışında bırakır. Onlar için sözü edilen bu değerlerin tersini düşünmek gerekir. Böylece Arnold, Ruskin, Mill, Newman, Carlyle, Renan, Gobineau ya da Comte'un sözcülüğünü yaptığı "bizim" olan sanata ilişkin her fikir "biz"i bir arada tutan zincire bir halka daha eklerken, "onlar", yabancılar olarak dışlanıyordu. Her iki taraf için çizilen alanın "biz" tarafından belirlenmesi dolayısıyla Doğu'nun ağzı bir kez daha tıkanıyor ve onlardan da ancak belirleyici özelliğiyle bir Batılı söz edebiliyor. Aynı zamanda "renklileri ya da beyaz olmayanları da ancak Beyaz Adam belirleyip adlandırabilirdi. Şarkiyatçılar ya da Beyaz Adamlar (çoğu zaman birbirinin yerine de geçebiliyordu bunlar) tarafından ortaya konan her önerme, beyazı renkliden ya da Garplıyı Şarklıdan ayıran kapanmaz mesafe

---

[42] A. g. e., s. 161

duygusunu iletiyordu; dahası, her önermenin ardında, Şarklı-renkliyi *Garplı-beyaz tarafından incelenen nesne* konumunda tutan, tersinin de söz konusu olmadığı bir deneyim, öğrenim, eğitim geleneğinin tınısı vardı. Bir Garplı-beyaz iktidarda olduğunda (...) Şarklı, ilkesel olarak hiçbir Şarklının bağımsız olmasına, kendi kendini idare etmesine asla geçit verilmeyeceğinin kesin olduğu bir yönetim sistemine aitti. Buradaki öncül şuydu: Şarklılar kendi kendini yönetmekten bihaber olduklarına göre, kendi iyilikleri için bu halde tutulmalarında yarar vardı"[43].

Said'in gösterdiği gibi, Ondokuzuncu yüzyılda Renan, Lane, Flaubert, Caussin de Percaval, Marx, Lamartine gibi yazarlarda Şark'a ilişkin bir genelleme, gücünü Şark'a özgü olan her şeyde bulunduğu varsayılan bu temsililik niteliğinden, yani Batılılar tarafından temsil edilmekten başka çarelerinin olmamasından almaktadır. "Şark'ın her parçacığı kendi Şarklılığını anlatıyordu, o kadar ki, Şarklı olma sıfatı her karşı örneği ezip geçiyordu. Şarklı insan öncelikle bir Şarklıydı, insanlığı ikincildi. Bu köktenci tipleme, doğal olarak, geriye ve geçmişe dönük her yönelişle tür kategorisine başvuran bilimler (ya da yeğlediğim deyişle söylemler) tarafından pekiştirildi; bu yönelişin, türlerin her tekil üyesi için bireyoluşsal bir açıklama olduğu da varsayılıyordu. Böylece, 'Şarklı' gibi geniş, yarı popüler adlandırmalar çerçevesinde, bilimsel geçerliliği biraz daha yüksek ayrımlamalar yapıldı; bunların çoğu dil tiplerine –yani Sami, Dravid, Hami dillerine– dayanıyordu temelde, ama kendilerini destekleyen antropolojik, psikolojik, biyolojik, kültürel kanıtlar bulmaları da zor olmuyordu. Örneğin Renan'ın 'Sami dili', Renan'ın elinde, anatomiye, tarihe, antropolojiye, hatta yerbilime ait her tür koşut düşünceyi kendine katabilen bir dilsel genellemeydi. Yani 'Sami' yalın bir betimleme ya da adlandırma olarak kullanılmakla kalmıyor, her tarihi-siyasal olay bileşimine de uygulanabiliyordu; amaç söz konusu bileşimleri, hem bunları önceleyen hem de bunlarda içkin olan nüvelere indirgemekti. Dolayı-

[43] A. g. e., s. 240

sıyla 'Sami', önceden mevcut bir 'Sami' özüne dayanarak 'Sami' davranışının her somut edimini öngörme iddiasını taşıyan, ayrıca birtakım genel 'Sami' öğelerine göre insan yaşamı ile etkinliğinin tüm görünümlerini yorumlama hedefi güden zamanötesi, bireyötesi bir kategoriydi"[44].

Normal olarak düşünüldüğünde böyle bir genelleştirmenin mantığı elbette yoktur. Çünkü Doğu denilen dünya, buna izin vermeyecek kadar geniştir. İçinde üç büyük dinin ve Hint ve Çin geleneğinin mensupları, değişik ırklar ve milletler, çok geniş bir coğrafya ve geçmişe doğru büyük bir tarih vardır. Bu kadar geniş bir bütün hakkında, böylesine kolay bir genellemeye nasıl gidilebilir?

"Burası, açıktır ki, devasa, kadîm, son derece karmaşık ve çeşitlenmiş bir bölgedir. Geçmişine binlerce yıllık insan tarihinin olayları damgasını vurur; ilk okuryazar kültürün yurdudur ve içinde yalnızca üç büyük dil grubunu –Arapça, Farsça ve Türki– değil, aynı zamanda Kürtçe, Peştû ve Berberi gibi daha küçük, ama ayrı dilsel birimleri de barındırır. Şimdi başat olan, kendisi egemen Sünniler ve Şii tarikatları arasında bölünmüş olan ve çok sayıda daha küçük tarikat, dal ve Rafızî akım barındıran İslam dininin yanı sıra Yahudilik, Hıristiyanlık ve Zerdüştîliğin ana vatanıdır. Bölgede devasa iç denizler, büyük çöller ve yüksek sıradağlar bulunmaktadır, ama aynı zamanda dünyanın en verimli tarım arazilerinin bir kısmını da içerir. Halkı dünyanın en zengin insanlarından bazılarının yanı sıra, en yoksullardan bazılarını da içermektedir; göçebe deveciler, çobanlar, köylü çiftçiler, balıkçılar, tacirler ve büyük şehir merkezlerinde bulunan sayısız mesleğin erbabı olarak çalışır; farklı siyasalarla –sosyalist, milliyetçi, dinsel ve monarşik– yönetilen ve zaman zaman savaşan ayrı devletler halinde yaşarlar"[45].

Böylesine geniş, farklı iklimlere, tarihlere, toplumsal örgütlenmelere, inanç ve yönetimlere sahip koca bir dünyayı tek bir

---

44 A. g. e., s. 243

45 Charles Lindholm, *İslami Ortadoğu*, s. 33

yafta altında birleştirmek, hesaplı-kitaplı önyargılardan başka bir şeyle açıklanamaz. "Ama özellikler kompleksi yöntemi tüm özellikleri, sanki eşit değere sahipmişler gibi aynı çuvala sokar: Çadır biçimi ve akrabalık yapısı karakteristik göstergesi olarak denktirler; ve kişi az çok 'tipik' sayılabilecek grupların bir listesini derleyebilmek için kaç özelliğin paylaşıldığına bakar. Bu tarz antropoloji, Edmund Leach tarafından zekice, toplum incelemesine kelebek koleksiyoncusu yaklaşımı, yani müze sergi dolaplarının etnografik denginde, birbiri karşısına yerleştirilen sürekli çeşitlenen kategorilerin kısır bir derlemesi olarak alaya alındığından beri gözden düşmüştür. Leach'in eleştirisi geçerlidir; ancak genelleme ve karşılaştırmaların toptan dışlanması kastını taşımamaktaydı; onun kaygısı, yüzeysel görünümlerin gerisinde daha derin yapısal örüntülerin keşfiydi; bunlar daha anlamlı korelasyonlara ve daha önemli karşılaştırmalara olanak sağlayacaktı"[46].

Oryantalist söylem

Edward Said, bu bölümün başında verdiğimiz üç Oryantalizm tanımının ardından, Oryantalizmin, bir söylem olarak incelenmedikçe, Aydınlanma sonrasında Avrupa kültürünün Şark'ı siyasal, sosyolojik, askerî, ideolojik, bilimsel, imgesel olarak çekip çevirebilmesini –hatta üretebilmesini– sağlayan o müthiş sistemli disiplinin anlaşılmasının olanaksız olduğunu söyler. Çünkü Şarkiyatçılığın öylesine yetkin bir konumu vardı ki, Said'e göre "Şark'a ilişkin yazan, düşünen, eyleyen hiç kimse, bu işleri, Şarkiyatçılığın düşünce ile eyleme dayattığı sınırlamaları hesaba katmaksızın yapamazdı". Daha da ileri giderek şunu söyleyebiliriz: "Şark, Şarkiyatçılık yüzünden bağımsız bir düşünme ya da eyleme nesnesi olamadı (hâlâ da değil). Bu, Şarkiyatçılığın Şark hakkında söylenebilecekleri tek yönlü olarak belirlediği anlamına gelmiyor; bütün çıkar ağının, 'Şark' denen özel bütünlüğün söz konusu olduğu her durumda etkili (dolayısıyla bağlayıcı) olduğu anlamına geliyor"[47].

---

[46] A. g. e., s. 34

[47] Edward Said, a. g. e., s. 13

Said, Avrupa kültürünün bu gücünü ve kimliğini, kendini Doğu karşısında konumlandırarak nasıl gerçekleştirdiğinin ifadesi olan Oryantalizmi anlamak için Michel Foucault'nun çeşitli kitaplarında tanımladığı "söylem" kavramını kullanmanın işe yarayacağını düşünmüştür.

Oryantalist söylemin özü, Doğu'nun yalnızca dinlerinin değil, dillerinin, ırklarının, etnik kökenlerinin, psikolojilerinin, duygu ve düşünce biçimlerinin, toplum yapılarının, olay ve eşya karşısında etki ve tepkilerinin, kısacası her şeylerinin Batılılardan farklı ve onlarla asla uzlaşmaz olduğunun ortaya konulmasıdır. Sonuçta Doğu, Oryantalist söylem sayesinde bütün bu "normal olmayan" farklı özellikleriyle kalmaya mahkûm edilmiştir. Doğulu, Avrupalı araştırmacının kendisi için belirlediği sınırlar içinde şimdiki aşağılanmış, sömürgeleştirilmiş ve geri konumundan, kendini Batılı modernlikten koparan Samilikten, Araplık, Türklük veya Hintlilikten kurtulamayacak bir çember içine sokulmuştur. Doğu'nun bu olağanın dışındaki *farklılaştırılmış farklılığı*, Batı'nın kendini özerk bir özne olarak kurgulamasının önkoşulu olarak (çünkü Batı kendini bu farklılığa dayalı karşıtlık içinde kurar) yapay biçimde yaratılmıştır.

Burada Foucault'nun, iktidarın uygulanmasını *başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmak* olarak tanımladığını[48] hatırlamakta fayda vardır. Böylece "eylem" değil, "başkalarının eylemi üzerinde eylem"in önem kazanması gibi, burada da asıl dikkat edilmesi gereken şey "farklılık" değil, "farklılığın farklılaştırılması" olmaktadır. Böylece doğal olan farklılık, kendi içinde yeni bir farklılaştırma işlemiyle olumlu bir özellik, ya da insanî bir çeşitlilik olmaktan çıkarılmıştır. Eğer Batılılarca yapılan araştırmalar zaman zaman içlerinde sınırlı olarak olumlu bir farklılık ve çeşitlilik özelliği barındırıyorsa, bunları bugüne dokunmayacak şekilde geçmişe ait birer nitelik olarak kavramalıyız. Böylece modernlikten soyutlanarak ortaya konulan araştırmalardaki "bu çeşitlilik, geriye ve geçmişe doğru, genelliğin

[48] Bkz. Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 75

köksel bitim noktasına doğru" sıkıştırılmış ve kısıtlanmıştır hep. "Her modern, yerli davranış örneği, süreç içinde gücü artan bir kökensel bitim noktasına geri gönderilecek bir akış olup" çıkmıştır; işte "bu 'havale etme' biçimi, Şarkiyatçılık *disiplininin* ta kendisiydi"[49].

Örneği Renan'ın, Samileri "kesintiye uğramış gelişim örneği" diye anmasının nedeni budur; "işlevsel açıdan bakılacak olursa bu söylenen, Şarkiyatçı için, modern olduğuna ne kadar inanmış olursa olsun hiçbir modern Saminin kökenlerinden gelen zorlamaları aşamayacağı anlamını taşıyordu. Bu işlevsel kural hem zamansal hem uzamsal düzlemde işliyordu. Hiçbir Sami, zaman içinde, bir 'klasik' dönem gelişiminin ötesine geçemedi; hiçbir Sami, çadırının ve kabilesinin kırsal ortamının dışına biraz olsun çıkamadı. Halihazırdaki 'Sami' yaşamının her tezahürü, ilkel döneme dair açıklayıcı 'Samilik' kategorisine geri gönderilebilirdi, gönderilmeliydi de"[50].

Said, Batı'nın Doğulu Öteki'yi bilme arzusunun nasıl onun *iktidar* arzusuyla iç içe geçmiş olduğunu başarıyla göstermiştir. O, Oryantalist söylemin ortaya çıkışının, sömürgeciliğin doruk ta olduğu döneme rastladığını hatırlatarak, "Batı'nın ürettiği bilgi ile iktidar arzusu ve öteki kültürler üzerindeki hakimiyeti arasındaki içsel bağı gösterir"[51]. Bilgi ve iktidar bağlantısını temellendiren Foucault'ya göre güç, çok geniş bir dil ve kurumlarda yerleşiktir ve biz bu dil ve kurumlarla dünyayı tanımlar, anlar ve kontrol ederiz. Onun "eserlerinde yer alan bilgi/güç analizi, Said'in meşhur oryantalizm çalışmasında, içinde tarafsız Occident/Orient *(Batı/Doğu)* karşılaştırmasının bir güç ilişkisi olarak ifade edildiği farklılık söylemi ile taban oluşturmuştur. Oryantalizm, egzotik, erotik; tuhaf Orient'i; kategoriler, tablolar ve kavramlarla aynı anda tanımlanan ve kontrol edilen, anlaşı-

---

49 Edward Said, a. g. e., s. 246

50 A. g. e., s. 246

51 Meyda Yeğenoğlu, "Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark", s. 109

labilir ve kabul edilebilir bir fenomen haline getirmiştir. Bilmek hakim olmaktır. Oryantalist söylem sonuç olarak, teoloji, edebiyat, felsefe ve sosyoloji aracılığıyla ifade edilen önemli ve sürekli bir analiz çerçevesidir ki, bu çerçeve yalnızca emperyalist ilişkilerin ifade edildiği bir alan değil, aynı zamanda gerçek bir siyasî güç alanı olmuştur. Oryantalizm, gerçekçi Batılı ve tembel Doğulu arasındaki zıtlık etrafında organize edilen bir karakter tipolojisi oluşturmuştur. Oryantalizmin görevi, Doğu'nun sonsuz karmaşıklığını, belli tipler, karakterler ve kurumlar haline dönüştürmekti. Egzotik Orient'i, ulaşılabilir bilgi sistematik tablosu içinde sunan anlatılar, bu nedenle Batı hâkimiyetinin tipik bir kültürel ürünü idi"[52].

Said'in çözümlemesine göre Oryantalist söylemin gerçeği, onlar kendilerini anlamaya çalışmadıkları ve Batılılar hakkında konuşmadıkları halde, Batılıların Doğulular hakkında ne bildikleri ve ne söyledikleriydi. Böylece Oryantalizm, zıtlıklar esasına dayalı, gerçekliği olmayan bir Doğu kuruyordu. Burada karşılaştırma yapılacak toplum, diğer toplumların yetersizliği ve geri kalmışlığına karşın, akılcılık, gelişme, demokratik kurumlar ve ekonomik kalkınma gibi bir dizi zorunlu ve üstün özelliklere sahipti. Oryantalist söylem bunları, Batı toplumunun kendine özel karakteri haline getiriyor, karşı sosyal biçimlenmelerin de kusurları ve eksiklikleri olarak açıklıyordu. Said'e göreyse Doğu, gerçeklikte karşılığı olmayan uydurulmuş bir dünya değildir ve kendisi için kurulan söylemden daha büyük, yalın bir gerçekliği vardır. İşaretlenmiş bir Doğu ile gerçek Doğu arasındaki farktır bu.

Foucault, kelimelere düşünceyi temsil etme görevi ve gücünün yüklendiğini belirtir. Temsil etmek, "tercüme etmek, göze görünür bir aktarım yapmak, düşünceyi bedenin dış kanadı üzerinde, tamlığı içinde yeniden üretebilen maddi bir ikiz imal etmek anlamına gelmektedir: dil düşünceyi, tıpkı düşüncenin ken-

[52] Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s. 45

di kendini temsil ettiği gibi temsil etmektedir"[53]. Dilin bu gücünün, bir örüntü olarak fikirlere dayattığı ve Foucault tarafından 'söylem' olarak adlandırılan kavramı açıklamak için Loomba, *Oxford English Dictionary*'ye başvuruyor: Sözlük, "Latince *cursus* ya da 'gidip gelme, sağa sola koşuşturma'dan gelen 'gidimli'nin/'söylem'in (discourse) birkaç anlamı olduğunu bildirir –ileri doğru gitme, süreç ya da zamanın, olayların, eylemlerin art arda gelmesi; akıl yürütme yetisi ya da rasyonellik; düşüncenin söz ya da söyleşiyle iletilmesi; bir anlatı, öykü ya da açıklama; aşinalık ve bir konunun uzunca ele alındığı ya da işlendiği sözlü ya da yazılı analiz. Sözlük, bu son anlamın sözcüğün bugün geçerli olan anlamı olduğunu bildirir bize. Michel Foucault'nun çalışmasındaysa daha önceki anlamların bazıları yeniden gündeme getirilir ve sözcüğe başka anlamlar ilave edilir"[54].

'Söylem' kavramı, Said'in *Şarkiyatçılık* adını taşıyan kitabında ve Foucault'nun adı anılarak kullanılmasından sonra daha çok tanınıp yayıldı ve üzerinde önemle durulmaya başlandı. Said bu kelimeye ne kadar şey borçluysa, kelimenin Said'e daha fazlasını borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Bu geniş anlamıyla artık "söylem", eleştirel teorinin ve postkolonyal eleştirinin merkezinde yer almaya başlamış, özellikle kolonyal çalışmaların mutlaka anmadan geçemeyecekleri bir karakter kazanmıştır. Loomba bu gerçeği dile getirdikten sonra şu bilgileri veriyor:

> Foucault'nun söylem kavramı, delilik üzerine yaptığı çalışmadan ve özne üzerine içten bir perspektifi ya da başkalarının onlar hakkında söylediklerine karşın akıl hastası (insane) insanların sesini canlandırmayı istemesinden doğdu. Bu zorlu bir görevdi –toplumsal dolaşıma sokulmaya değmez addedilmiş olan sesleri nasıl yeniden gün ışığına çıkartabilirdiniz ki? Foucault bu seslerin işitilebileceği nadir yerlerden birinin edebi metinler olduğunu gösterdi. Bir insan kimliği kategorisi olarak deliliğin çeşitli kurallar, sistemler ve yordamlar tarafından nasıl üretildiğini ve yeniden üretil-

---

[53] Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, s. 127

[54] Ania Loomba, *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, s. 58

> diğini, yine bunların 'normallik'i nasıl yaratıp delilikten ayırdığını araştırmaya başladı. Bu sistemler bilginin oluşturulduğu ve üretildiği 'söylem düzenini' ya da bütün bir kavramsal bölgeyi biçimlendiriyordu. 'Söylem düzeni' yalnızca düşünüleni ya da söyleneni içermekle kalmaz, aynı zamanda neyin söylenip neyin söylenemeyeceğini, neyin rasyonel kabul edilip neyin dışlanacağını, neyin delilik ya da itaatsizlik olarak görülüp neyin hastalık ya da toplumsal açıdan kabule şayan sayılabileceğini düzenler[55].

İşte Oryantalizm, gücün dil sorunsalı içinde maddîleşmesi anlamında bir söylem olarak, Batı emperyalizminin hegemonik olduğu andır. 'Söylem düzeninin', aynı zamanda söylenip söylenemeyecek veya rasyonel kabul edilip edilmeyecek şeyleri de belirlemesi, Said'in Oryantalist metinlerin sadece bilgi üretmediğini, ona ilişkin gerçekliği de yarattığını söylediği şeydir. Batı'nın kurduğu hegemonya ile gerçekleşen bu düzen, tersinden bir kurguyla, önce bilginin kendisini oluşturur, sonra da bu bilgiye uygun nesneyi yaratır. Çıkış noktası verili hâle getirildiği için, sonuç da zorunlu olarak buna uygun olacaktır. Burada verili olan şey, Doğu'nun Batı'nın karşıtı, onun aynadaki ters görüntüsü olduğudur. Daha önce Balfour örneğinde belirttiğimiz gibi, Doğu'nun tarih boyunca kendi kendini yönetmesinin izine bile rastlanmamasının bir veri olarak ortaya konulması, onu yönetmek için Batılı sömürgecilerin yönetimini meşrulaştırıyordu. Hatta Balfour, sırtını kendinden önce geliştirilen Oryantalist bilgiye dayayarak "onların yönetiminin bizim tasarrufumuzda olması, onların tüm dünya tarihi boyunca idaresine girdikleri diğer yönetimlerden çok daha iyi bir yönetim altında olduklarını, bunun yalnız onlar için değil kuşkusuz tüm uygar Batı için bir kazanç olduğunu gösteriyor" diyebilmişti. Said Oryantalizmin, sadece sömürge yönetimini aklîleştirmenin bir yolu olmadığını, sömürge yönetimini her şey olup bittikten sonra değil, daha baştan temellendirdiğini söylerken buna işaret ediyordu[56]. Yıl-

---

[55] A. g. e., s. 59

[56] Bkz. Edward Said, a. g. e., s. 49

lar, hatta yüzyıllar boyunca keşif yolculukları, ticaret ve savaş ilişkileriyle oluşmuş deneyimler sonucu, "bağımlı ırklar"ın nasıl elde edilecekleri ve yönetilecekleri konusunda yeterli birikim sağlanmıştı. Sömürgecilik, toplanan bu bilgilere uygun gerçekliğin kurgulanmasından sonra ortaya çıktı.

Kısacası Doğu, sürekli olarak Batı'nın sahip olduğu şeylerden yoksunluğu içinde tanımlanır. "'Doğu' her zaman için Batı'dan başka bir şeyle, Batı'nın basitçe sahip olduğu düşünülen şeylerle kıyaslanarak Batı'nın 'Öteki'si haline gelir. Batı ile Doğu arasındaki ayrım *Doğunun* işaretlenişi, damgalanışıdır. Oryantalizmin dışına çıkarak, Doğulu toplumların kavramsallaştırılmalarını tersine çevirmeyi, tarihlerini, üretim biçimlerini, politik yapılarını yeniden yazmayı denediğimizde, muazzam güçlüklerle karşılaşmamızın nedeni budur. Çünkü bize tarihsel olarak verili olan, zaten 'hegemonize' edilmiş bir farktır. Birçok durumda, yazılmaya çalışılan Doğunun tarihi değil, Batının tarihinin bir tersi, ya da onun Doğu'daki suretidir. Oryantalist söylem açısından baktığımızda, Batı kendi tarihini, zamanını ve kısaca kendini, Doğu ile arasındaki farka dayanarak, yani Doğu'yu tarihten, sivil toplumdan, kentsel yapılardan, bireysellikten vb yoksun diye damgalayarak kurmuştur"[57].

Bir kez daha Foucault'ya dönerek ve onun birey konusunda söylediklerini topluma uyarlayarak şöyle diyebiliriz: Böyle bir hegemonya veya iktidar biçimi, toplumu kategorize ederek, farklılığı içinde belirleyerek, bir kimliğe bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, toplumları nesneleştiren bir iktidar biçimidir; denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimi[58].

---

[57] Mahmut Mutman, "Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslâm", s. 44

[58] Bkz. Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 63

Batı hegemonyasının kurulmasında ve sürdürülmesinde önemli rol oynayan Oryantalizmin asıl önemli işlevi, siyasal, ekonomik ve kültürel bir birlik olarak Batı'yı ve Batılı özneyi hâkim bir evrensel norm ve merkez olarak kurmasıdır. Bunun nasıl sağlandığı konusunda "kilit nokta, Batı'nın kendinden farklı toplumları ve kültürleri bir karşıtlıklar dizgesi, bir karşılaştırmalı ölçek içine yerleştirerek temsil etmesidir. Bu söylemsel dizge dilin ayrımsal (differential) yapısına yerleşiktir, dil ile çalışır. Karşıtlığın bir kutbu hep bir 'yokluk' ya da 'eksiklik' ile işaretlenir, böylelikle diğer kutbun üstünlüğü hiç ifade edilmeksizin açık hale gelir"[59]. Karşıtlığın olumlu kutbu olarak kabul edilen Batı'da var olan bir özelliğin (örneği sivil toplum), olumsuz olarak gösterilen kutbunda bulunmadığı söylenerek Doğu, eksikli bir toplum haline getirilmiş olur. Burada önemli olan, herhangi bir özelliğin gerçekten Doğulu toplumlarda bulunup bulunmadığı değil, niçin Batılı toplumlara özgü bir özelliğin esas alındığıdır. "Yani bu karşılaştırma bir yargı içermektedir, hem de savcının aynı zamanda yargıç olduğu bir yargı: örtük evrensel norm (...) Batı toplumudur (...) Bu karşıtlıkçı *(oppositional)* yapı aracılığıyla, Batı'nın dışında kalan toplumlar *özel* bir farklılık sistemi içine yerleştirilir, 'öteki'leştirilirler, radikal olarak başka hale getirilirler. Örneğin zamansal olarak geriye itilirler ve Batı sistemi insanlığın ulaştığı en son aşama olarak kurulur ya da aynı bağlamda değişik fanteziler işlemeye başlar (örneğin 'ilkel' siyah Afrikalı'nın 'aşırı cinsel gücü', vb.). Böylece 'başka' toplumlar ancak bu evrensel Batılı norma uzaklık veya yakınlıklarına göre tanınabilir hale gelir..."[60].

Batı'nın hâkim bir evrensel norm ve merkez olarak kurulmasında, *bilgi* ve *güç* ikilisinin sıkı işbirliği hemen her zaman ön plandadır. Doğu'ya ilişkin bilgi, hem sömürgelerde kurulan ilişkilerle, hem de gelişen etnoloji, karşılaştırmalı anatomi, dilbilim ve tarihin kendi yararına kullandığı, yabancı olana, olağandışı

[59] Keyman, Mutman, Yeğenoğlu, *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, s. 11
[60] A. g. e., s. 11-12

görülene yönelik yaygın ilgiyle pekişen bir bilgiydi. Romancılar, şairler, çevirmenler ve gezginlerce üretilen geniş bir edebiyat bütünü de bu bilgiye eklenmişti. Bunlar Avrupa'yı üstün bir konuma getiriyordu. Batılılar, doğal bir hak olarak Doğulularla ilişkilerini, güçlü tarafla zayıf taraf arasındaki bir ilişki olarak görüyorlardı. Zayıf taraf olan Doğulular mantıksız, ahlâksız, çocuksu ve "farklı"dır. Buna karşılık Batılılar aklı başında, erdemli, olgun ve "normal"dir. Doğu artık bu şekilde düzenlenmiş, olumsuzlukları içinde bir anlama kavuşturulmuş, Batı'nın Doğu'nun kimliğini saptamakta kullandığı karmaşık bilgisel tahrifler dizisiyle "bu şekilde" anlaşılması kolaylaştırılmış bir dünyadır. Doğu bilgisi Batı'nın gücünden kaynaklandığı için, bir bakıma Doğu'yu, Doğuluyu, Doğulunun dünyasını yaratır[61].

Oryantalist söylem yine bu çerçevede, sürekli şablonlarla (stereotip) çalışır. Bu basmakalıp imgeler –örneği 19. yüzyıla ait, günümüzde de değişik biçimlerde süren harem, odalık ve Doğu'lu despotun sınırsız cinsel özgürlüğü efsanesi– "gerçek bilgilerden çok, Batı'lı (ve çoğu kez erkek) öznenin psişik dünyasına ait korkuların, arzuların ve fantazilerin ifadesidir. Bir kez kültüre girdikten sonra, psişik ve toplumsal bir temel bulabilen bir imge bir metinden ötekine alıntılama yoluyla yeniden üretilir, ve pekişerek, kültürel bir tortu haline gelerek 'gerçeklik' kazanır"[62].

Bu düşüncelerin oluşturulmasında kimlerin payı yoktur ki? Maxime Rodinson, Oryantalist kurumların kurulduktan sonra kısa zaman içinde işlemeye başladığını, 1829 yılının Ocak ayında *Les Orientales* adlı eserine yazdığı önsözde Victor Hugo'nun "Doğu ile ilgili araştırmalar hiçbir zaman bu kadar ileriye götürülmemiştir. XIV. Louis döneminde herkes Helenist'di. Şimdi Oryantalist olduk hep. Hiçbir zaman bu kadar aydın Asya denen uçuruma bu kadar eğilmemiştir bir arada. Bugün Çin'den Mısır'a kadar doğunun her dilini inceleyen birer âlimimiz var"[63]

---

61 Bkz. Edward Said, a. g. e., s. 49-50

62 Keyman, Mutman, Yeğenoğlu, a. g. e., s. 8–9

63 Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslam*, s. 63

dediğini aktarıyor. Artık bilginler, edebiyatçılara ve sanatçılara yol gösterirler. Hugo'nun danışmanları Ernest Fouinet ile baron d'Eckstein, Goethe'nin danışmanları Friedrich von Diez ve daha birçoklarıdır:

> Edebî ve artistik oryantalizmi Müslüman şarka ait her türlü olay teşvik eder. Bilhassa 19. asırda Avrupa politikasının büyük problemlerinden biri olan 'Şark Meselesi'. Romantik egzotizmin kalkış noktası şark meselesidir. Konu Yunan savaşından itibaren büyük bir önem kazanır. Byron'u kendine çeken Doğu (1824'te burada ölür) Oryantalist resim için bir ilham kaynağı olur. Delacroix'nun 'Sakız adası katliamı' ayrı yıl sergilenir. Romantiklerin Doğusu, geniş yığınların hafızasında uzun zaman yaşayacak olan imajı ile baştanbaşa bu tabloda ve 'Les Orientales'dedir. Hugo eserinin ilk şiirlerini 1825'te yazmış; bir renk, bir debdebe, barbarca bir vahşet cümbüşü, haremler, saraylar, kesilen kelleler, çuval içinde denize atılan kadınlar, filikalar, hilâlli sancaklarla süslü kadırgalar, lacivert kubbelerin yuvarlaklığı, beyaz minareler, odalıklar, harem ağaları, vezirler, hurma ağaçları altındaki çeşmeler. Bu renkli tablolar keyfi yerinde batı burjuvalarının derin içgüdülerini, bulanık şehvaniyetlerini, şuuraltı mazoşizm ve sadizmlerini tatmin eder, hem de ucuzca. Heine'nin de söylediği gibi, Batılılar doğuya gittikleri zaman bile, orada bu imajı arayacak, gördüklerini insafsızca ayıklayacak, yerleşmiş bulunan görüşe uymayan ne varsa görmezlikten gelecektir[64].

Günümüzde de merak, egzotizm ve ayıplama nesnesi, kültürel ve politik hasım, Avrupa'nın Aydınlanma ile birlikte geride bıraktığı bütün karanlıkların somut temsilcisi olarak Batı'nın bütün bilinçaltını tatmin eden Doğu'yla ilgili aynı söylemler, değişik biçimlerde geçerliliğini koruyor: Siyasî despotluk, kültürel durgunluk, bilimsel cehalet, yüzeysellik, savsaklama alışkanlığı vs. "Bu sebeple, egzotik ve erotik fantezilere meyyal bir âlem olarak algılanan İslamî Şark, Avrupa'nın kolektif kâbusu

---

[64] A. g. e., s. 64

halini aldı. Batılı düşünürler için Müslümanları, Arapları, Türkleri ve Acemleri içine alan 'Şarklılar' sadece 'gidimli bir alan' işgal ediyordu. Onlar Rousseau'nun ideal 'soylu vahşi' tipi ve Montesquieu'nün *Lettres persane*sinde (İran Mektupları) uydurma Paris gezginleri görevini gördüler. Rousseau onları nostaljik olarak tabiatla uyum içindeki geçmiş bir çağın mümessilleri olarak gördü, Montesquieu ise devrindeki Avrupa hayatını tenkidinde onları sembolik bir sözcü olarak kullandı. Her iki durumda da Garplı benliğin kendisi üzerine metaforik yansımaları olarak hizmet gördüler"[65]. Bunlar Batı toplumlarında olduğu kadar, suçlamaya ve aşağılamaya mâruz kalan Doğu toplumlarında da kültürel katmanlarda öylesine yerleşmiştir ki, artık kaynağının Oryantalizm olduğu neredeyse unutulmuş, âdeta tartışılmaz imgelere dönüşmüşlerdir. "Örneğin Orta Doğu'daki herhangi bir gelişme (Irak savaşından tutun da Gaziosmanpaşa olaylarına kadar) hemen oryantalizmin sunduğu bir dizi hazır, el altında bulunan imge, kanı ve kurgu ile anlamlı kılınmakta, anlaşılabilir hale gelmektedir"[66].

Aşağılık duygusu, çarpıtma ve karanlığın yansıtılması

Buraya kadar, Oryantalizm'in anlamları ve kendini kurma biçimleri üzerinde durduk. Özellikle onun, "Batı'nın biricikliğini" göstermek için kesin ayrımlara dayanan bir karşıtlık içinde hep ikili kavramlarla hareket ettiğini ve bu ikiliklerden olumlu olanlarını kendi özelliği olarak seçmek yoluyla farkı vurgulamak olduğunu gördük. Ancak bu yapay söylemin ürettiği ikili kavramların, gelişigüzel seçilen kavramlar değil, Batı'nın olumsuz özelliklerini yansıtan ve kendisini rahatsız eden kavramlardan seçildiğine dikkat edilmelidir. Dolayısıyla bunların aldatıcı-

---

65 Mehrzad Boroujerdi, *İran Entelektüelleri ve Batı*, s. 32–33

66 Keyman, Mutman, Yeğenoğlu, a. g. e., s. 9. "*The Guardian* ve *Economist* gibi tanınmış ve saygın Batılı yayın organları, İstanbul'daki Gaziosmanpaşa olaylarını fanatik İslamcı bir grubun laiklere saldırısı olarak anlatmıştı! Bu yayın organlarının, dolayısıyla Batı kamuoyunun Türkiye'de olan herhangibir olayı anlamlayabilmesi ancak bu stereotipik kategoriler sayesinde mümkün gözükmektedir sanki..." A. g. e., s. 9, dipnot: 2.

lığından kurtulmak ve gerçek Batı'yı tanımak, Oryantalizmi tersinden okumakla mümkündür. Baş aşağı duran yanlış bir kurgu, ancak ayakları üzerine bu şekilde çevrilmiş olacaktır.

Oryantalizm, bir bakıma Batı'nın özlemlerini dile getiren bir söylemdir. Batı dünyası, daha önce kendinden memnun, o zamanın dünya şartlarında farkına bile varmadığı eksiklikleri içinde bir hayat sürerken, İslam'ın ortaya çıkışı ve hızla yükselişiyle birlikte, yanlış bir yolda olduğunu gördü. Güçlü bir muhalefetle karşılaşmadığı için, bu yanlışlarını sorgulama imkânı da bulamayan Batı, İslam'la birlikte kendi dışında ve kendine karşı yeni bir dünya ile tanıştı. İslam, ortaya koyduğu ve uyguladığı değerlerle insanların beğenisini topluyor ve onları kendine çekiyordu. Durumdan kaygıya kapılan Avrupa'nın buna karşı almayı düşündüğü tedbirler zaman içinde netleşti. Oryantalizmin kuruluşu ve çalışması da, yüzyıllar içinde değişik biçimler alan bu mücadelenin ulaştığı en yüksek noktayı temsil eder.

Avrupa'nın İslam medeniyeti ile karşılaştığı zaman hissettiği aşağılık duygusunun muhtelif cepheleri olduğunu belirten Montgomary Watt'a göre, *İslam bilim ve teknolojisi*'nin birçok bakımlardan Avrupa'dan üstünlüğü ve Müslümanların daha lüks olan hayat şartları bu âmillerden biridir. İkinci bir âmil de, İslam hâkimiyetinin yayılışının dehşetli ve muazzam oluşudur: "XII. asrın başında, o zamanın insanları dünyayı, Asya, Afrika ve Avrupa olmak üzere üç kısımdan ibâret zannediyorlardı. Bunların en büyüğü olan Asya'nın hemen hemen tamâmı ile Afrika'nın büyük bir kısmında Müslümanların yaşadıkları biliniyordu. Avrupa'nın hepsi ise, Hıristiyan sayılmıyordu. Bu bakımdan dünyanın yaklaşık üçte-ikisi Müslüman zannediliyordu. Müslümanlarla temas eden herhangi bir Hıristiyanı, Müslümanların sarsılmaz üstünlük duygusu rahatsız ediyordu"[67]. Watt, Avrupalıların genellikle İslam'a karşı olan duygularının, büyük bir devlet içinde yaşayan ve temel hak ve hürriyetlerinden mahrum

[67] W. M. Watt, *İslâm Avrupa'da*, s. 143

olan insanlarınkine benzediğini söyler. "Bu sınıf gibi onlar da, kendi haklarını imtiyazlı gruba karşı koruyabilmek için dîne ve bilhassa Hıristiyan inancının iki yeni cereyanına, yani Compostela'lı Saint James ile Haçlı Seferleri'nin başlattığı akımlara sığındılar. Compostelaya yapılan hac ziyaretleri ve Kudüs'e müteveccih Haçlı Seferleri için olan iştiyâk popüler dinî bir hareketin ikiz hedefiydi"[68]. Dolayısıyla Avrupa'da, İslam'ın bilimsel, askerî ve dinî bakımdan üstünlüğü sonucu ortaya çıkan aşağılık duygusunun telafisi yönündeki ilk dengeleme faaliyeti, dinî alanda ortaya çıktı.

İşte, Avrupa'da tahrif edilmiş bir İslam imajının oluşturulması, bu aşağılık duygusunun dengelenmesine dayanan ilk hareket noktasını belirliyordu. Yeni imaja yardım edenlerin başında da Peter the Venerable geliyordu. XII. yüzyılın ilk yarılarına doğru gerçekleşen Venerable'ın çalışmalarının, o zamanlar henüz İslam ilim ve felsefesi Batı'da yeterince tanınmadığı için, bir aşağılık duygusuyla ilgisi çok az olmuştur. Ancak daha sonra "Peter the Venerable, Müslümanlar'dan intikal eden yeni bilgilerle mücehhez olmuş bulunmalı ve buna binâen de farkına varmaksızın bir aşağılık duygusuna kapılmış olmalıdır"[69].

Watt, Orta Çağ'da İslam inancının şu dört ana noktada tahrif edildiğini yazar:

a) "İslam dini bâtıl ve hakikatin zıddıdır". Ortaçağ Avrupa'sında, İncil'in dışında başka bir görüş ileri sürmek mümkün değildi. İslamiyet'in getirdiği, doğal olarak Hıristiyanlıktan farklı olan ve geniş kitleleri kendine bağlayan inanç sistemi, küçük düşürücü çeşitli tahrif yöntemleriyle Avrupalılarca "bâtıl" damgasını yemekte gecikmedi.

b) "İslam kılıç ve şiddet dinidir". Watt, Avrupa'nın İslam hakkında hayal ettiği bu imajın gerçekten çok uzak ol-

[68] A. g. e., s. 143

[69] A. g. e., s. 144

duğunu, İslam'ın yayılmasının ikna yoluyla gerçekleştiğini söyler. Buna karşılık Hıristiyanlığın barış dini olduğuna inanılması da, özellikle Haçlı Seferlerine katılanlar için bir çelişkidir.

c) "Nefse düşkünlük". Bu konuda oldukça fazla spekülasyon üretilmiştir. Örnek olarak, İslam'ın belirli şartlara bağladığı ve en fazla dörtle sınırladığı evlilik konusunda, bazı yazarlar bile bile bunu yediye veya ona çıkarmakta, hiç kimsenin aklına gelmeyecek yerlerde tartışmalı bir şehevî konu ortaya atmak için Kur'an ayetleri yanlış tercüme edilmekteydi.

d) "Muhammed (s.a.v.) İsa'ya (a.s.) karşıdır". Birçok Avrupalı için Hz. Muhammed'in peygamber olmadığını söylemek yeterli değildir. Peter the Venerable, İslam'ın Hıristiyanlıktan bozma olduğunu söyleyen bazı Yunan ilâhiyatçılarının görüşlerini benimsemiştir. Hıristiyan düşüncesinin esasını, Hz. Muhammed'in bir peygamber olmadığı, insanları şerre teşvik ettiği ve dolayısıyla şeytanın âleti olduğu teşkil ediyordu.

İlk zamanlarda, iki dünya arasındaki anlaşmazlık konularını sadece dinî anlamda ele alarak Hıristiyan dünyasınca bu şekilde çarpıtılan ve 12. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar yaygın olarak sürdürülen İslam imajı, Hıristiyanları dinî bakımdan içine düştükleri aşağılık duygusundan kurtarmayı, üstün olduklarına inandırmayı amaçlıyor ve onları böyle bir düşmana karşı savaşa teşvik ediyordu. Hıristiyanlar, Müslümanlara karşı savaştıkları takdirde, karanlığa karşı aydınlık için savaşmış olacaklardı. Böylece Avrupa'nın taşıdığı eksikliklerin üstünlüğe dönüştürülmeye çalışıldığı, bunların düşman olarak kabul edilen ötekine yansıtıldığını görüyoruz.

Daha sonra, mücadelenin değişen yönü ve amacıyla birlikte, İslam'ın da içinde olduğu Doğu adı verilen bütün bir coğrafyayı hedef alan Oryantalizm, aynı mantıkla aslında kendisine ait bütün olumsuzlukları İslam'a ve Doğu'ya mâl etmeye başla-

dı. Yukarıda Watt'ın saydığı Ortaçağ'a ait dört çarpıtma türü gibi, kullanılan bütün diğer olumsuzluklar gerçekte Batı'nın kendi olumsuzluklarıdır ve Doğu bunların yansıtıldığı bir ayna olarak kullanılmaktadır. İnsaflı ve tarafsız her bakış, Avrupa'nın Doğu'ya ve özellikle İslam'a yönelttiği bütün eleştirilerin gerçekte kendi olumsuzlukları olduğunu görmekte zorluk çekmeyecektir. Batı'nın İslam'la karşılaşmadan önce farkına varamadığı bu yanlış bilincin ağır yükünden kurtulmanın biricik yolu, bu yükü oluşturan bütün eksiklikleri İslam'a yansıtmaktan, yani karanlığı ona projekte etmekten geçiyordu. Gerçekte de bu durum, hastalıklı bir ruh hâlini yansıtması yanında, aynı zamanda onun bir Hıristiyanlık özelliği olduğunu, Hıristiyanlıktaki günah çıkarma suretiyle rahatlama geleneğiyle örtüştüğünü bildiğimiz için, bizi hiçbir zaman şaşırtmamaktadır. İlginç olan tek nokta, bu günah çıkarmanın doğrudan itiraf yerine, araya bir başkası konularak yapılmasıdır.

Watt, bu gerçeği şöyle dile getiriyor: "Nur ve zulmet harbi, kulağa hoş gelebilir, fakat şimdi Freud'dan sonraki dünyada yaşayan insanlar, bir kimsenin düşmanlarına âit zulmetin, kişinin kendisinde bulunup da tamâmen itiraf edilmemiş olan bir karanlığın projeksiyonundan ibâret olduğunu öğrendiler. Bu yüzden, İslam'ın tahrif edilmiş imajı, Avrupalı bir insanın gölge tarafının projeksiyonu olarak telâkki edilmektedir. Haçlılar devrindeki Müslümanlara atfedilen şiddet ve aşırı şehvet, aynı oranda ve hattâ Hıristiyan idealine aykırı bir şekilde Avrupa'da da mevcuttu. Hıristiyan nazariyâtına göre şehevîlik 'cismânî'dir ve 'cismânî' olan şey de, hakikî insan demek olan rûhu, ebedî hayatı kazanmaktan alıkoymaktadır"[70]. İslam'ın tahrif edilmiş bu dört imajı, gerçekte Katolik Hıristiyanlığın kendi özelliğinin yansıtılmasıydı. Üçüncü bölümde de üzerinde durulacağı gibi, asıl kılıç ve şiddet dini, Haçlı seferlerinin ve zorla Hıristiyanlaştırma geleneğinin de gösterdiği üzere Hıristiyanlıktı. Evlenmemeyi bir ideal olarak sunmakla, doğal bir insanî eğilimi kısıtla-

[70] W. M. Watt, *İslâm Avrupa'da*, s. 144

mak sûretiyle bunu bir saplantı haline sokan da yine Hıristiyanlıktı. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Hz. İsa'ya karşı olduğunu söylemekse başlı başına bir saptırmadan ibaretti. Aslında Hz. Muhammed'in getirdiği din, Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olmak gibi anlaşılmaz bir kalıptan çıkararak gerçek yerine oturtmuş ve ona saygın bir yer vermişti.

Psikolojide *yansıtma*, geniş anlamda öznenin düşüncelerini, görüşlerini, isteklerini vb. dış dünyaya yerleştirmesi işlemidir. Ruhsal bir bozukluğa işaret eden bu işlemde özne, yaptığı işin farkında değildir ve dolayısıyla onların dışsal ve nesnel bir varlığı bulunduğunu, dünyanın bir görüntüsünü oluşturduğunu sanır. Daha dar anlamda ise "yansıtma", öznenin kendisinde bulunduğunu kabul edemediği bir dürtüyü kendi dışına atması ve başka bir kişiye yüklemesi –böylece söz konusu dürtünün kendisinde olduğunu bilmezlikten gelme olanağını sağlar– işlemidir. Psikanalizden önce de var olan kavrama Psikanalizin getirdiği yenilik, yansıtmayı, öznelliği oluşturan bir işlem olarak görmesi, özellikle de dışa atılan şeyin her şeyden önce özne tarafından benimsenmesi olanaksız kötü nesne olduğunu vurgulamasıdır. Böylece yansıtma, tam anlamıyla, öznenin kendi içindeki bir bölünmeyi gidermesi işlemi durumuna gelir, aynı zamanda da onun için bir bilmezlikten gelme ve inanma işlevi görür[71].

Kendini aşağılamanın bir başka ve ters şekli olarak bakabileceğimiz yansıtmanın (projecting-kondurma), kendi düşüncelerimizi veya isteklerimizi başkalarına atfettiğimiz zaman yaptığımız bir davranış olduğunu belirten Norman L. Munn, kondurmanın bir isteğin vasıtalı olarak yerine getirilmesi şeklinde ortaya çıktığını, bazen de suçluluk duygusundan kaynaklandığını söyler. "Bir kimse, bir şey yapmış ve yaptığından utanmışsa, başkalarının bunu anladığını zanneder ve onların hareketlerinde aynı şeyi görür. 'Kendi üzerine tükürmek' isteyen bir adam sokakta yanından geçenlerin kendisine tükürmek istedi-

71 Bkz. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Yansıtma mad., c. 24, s. 12401

ğini farzeder. (...) Nitekim kendisini suçlu duyan bir insan, başkalarının da suçlu olduğunu tasavvur ederek bu duygusunu hafifletir. (...) kondurma mübalağalı olursa, akıl hastalığına götürür"[72].

Bu dinî tahriflerin arkasından gelen daha sonraki yüzyıllara ait ve özellikle Oryantalizmin planlı çalışmaları sonucu oluşan çarpıtmalar da aynı şekilde bu yansıtmanın açık izlerini taşır. Örneği, Avrupa'da 19. yüzyılda bütün şiddetiyle süren monarşilere rağmen, "Batıya sivil toplumu, doğu toplumlarına ise despotizmi yakıştırmayı bir sosyolojik konvansiyon haline getirmemizi sağlayan kurucu metinler muhtemelen Montesqieu'nun Kanunların Ruhu ile İran Toplumu hakkındaki analizleri olmuştur. Oysa Montesqieu'nun bu tasvirleri kendisine, sözleşme teorisyenleri gibi kendiliğinden bir ideolojik projeksiyon yoluyla değil, daha da ötede, ama benzer bir yolla, doğrudan Fransız toplumu ve yönetimi hakkındaki eleştirileri için bir imkân vermiştir. Bu imkânı cömertçe kullanan Montesqieu'nun aslında İran despotizmi hakkında konuşmak, bu despotizmi eleştirmek suretiyle, dolaylı olarak, bizzat Fransız mutlak monarşisi (siz deyin despotizmi) hakkında konuşmakta ve onun eleştirisini yapmakta olduğu, Louis Althusser tarafından söylenmiştir"[73].

Emile Durkheim de, 1892 yılında Montesquieu ve Rousseau hakkında yazdığı tezde, kişi ile devlet arasında düzenleyici kurumların bulunmamasını, dönemin önemli bir eksikliği olarak görüyordu. Kilisenin gerilemesi, ailenin zayıflığı, toplumsal bağların kaybı, meslekî ve profesyonel derneklerin gelişmemişliği, kişiyi devlete karşı koruyan önemli sosyal ilişkileri eritmişti. Devletin fonksiyonlarının genişletilmesi, Avrupa'da zorunlu olarak politik mutlakçılığı doğurmuştu[74]. Buna rağmen Batı,

---

72 Norman L. Munn, *Psikoloji*, c. 2, s. 73–75

73 Yasin Aktay, *Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire.*

74 Bkz. Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s. 51

yansıtma yoluyla sivil toplumu kendisinin en büyük özelliği, Doğu'nun ise en büyük eksikliği olarak göstermiştir.

Oryantalizmin ana şablonlarından biri olan "Doğu'nun durağanlığı" konusunda da bu yansıtmaya bir örnek olarak Grunebaum'un çizdiği durağan İslam portresini verebiliriz. Aslında yansıtılan şey, Grunebaum'un kendi kişisel zihin yapısındaki ve yazılarına yansıyan üslûbundaki durağanlıkla Oryantalizmin bütün taklitçi temalarıdır. Ona göre, her şeye kâdir ilâhî gücün demir kanunlarıyla belirlenmiş bir dünyada, bu kadercilik hissi insan ruhunu "barış ve dinlenmeye" şartlandırmıştır ki, bu ifade, hiçbir kuşkuya yer bırakmaksızın Hıristiyan Batı'yı tasvir etmektedir. Ancak bütün Oryantalist yaklaşımlar gibi, bu olumsuz düşünce de İslam'ı tanımlamak için kullanılmıştır. Aslında bu cümle "her şeye kadir monarşik bir gücün demir kanunlarıyla belirlenmiş bir dünya" olmalıydı. Buradan okunacak olan düşünce, Batı monarşilerinin demir yumruklarının ve özellikle Hıristiyanlığın başarısızlığının nedeni olan durağanlığın İslam'a yansıtılmasıdır. Buna ayrıca von Grunebaum'un İslam'a yakıştırdığı tekrarcılık ve taklitçi karakterle kendi tarzı arasındaki şaşırtıcı ilişkiyi de ekleyebiliriz. Çünkü onun "eserlerinde dikkat çekici derecede az entelektüel gelişme, klasik İslam değerlendirmelerinde çok az değişim ve İslam edebiyatı konusundaki görüşlerinde çok az modernleşme vardır. Von Grunebaum yalnızca kendisini tekrarlamakla kalmamakta, oryantalizmin bütün taklitçi temalarını yeniden üretmektedir. Von Grunebaum'un söyleminin durağanlığı, ironik bir biçimde İslam'ı karakterize ettiğini iddia ettiği entelektüel dinlenme halinin tam bir kopyasıdır"[75].

Nitekim Avrupa'nın onikinci yüzyıla kadar, kendi içine kapanarak İslam'la ilgili hemen hiçbir sahih bilgiye sahip olmadığı bilinmektedir. Müslümanların daha 8. yüzyılın başlarında İspanya'ya yerleştiklerini düşünürsek bu ilgisizliğin boyutları daha da iyi anlaşılır. Buna rağmen, örneği Osmanlı devletinin dışa-

[75] A. g. e., s. 118

rıyla ilgilenmeyen içine kapalı bir yapıya sahip olduğu biçimindeki genel Batı söylemini, bir yansıtma şeklinden başka neyle açıklayabiliriz? "Yaygın olarak iddia edildiğinin tersine, Osmanlı devleti en eski devirlerinde bile kendi içine kapalı, dünyadan habersiz bir yapı değildi; coğrafi konumunun da etkisiyle, her zaman için etrafında olanlara dikkat etti, özellikle de uygarlıkların çoklukla dinler üzerinden tarif edildiği erken yüzyıllarda, rakibi olan Hıristiyan dünyasını elinden geldiğince takip etti. Ancak bu ilgi, Osmanlı devletinin on beşinci, on altıncı yüzyıllardaki gücü göz önüne alındığında, örnek alma, taklit etme, bir model olarak görme durumunda olmaktan çok uzaktı"[76]. Dolayısıyla Batı, burada da, kurtulmak istediği tipik bir özelliğini İslam dünyasına yansıtarak rahatlama yolunu seçmiştir.

Batı'nın aşağılık duygusu böylece Psikanalizin bir hastalık türü olarak tanımladığı "yansıtma" kanalıyla "aşağılama duygusu"na dönüşür. Batı kendini bu duygu aracılığıyla rahatlatmaya çalışır. Yalnız, bu aşağılık duygusunun her zaman aşağılama yoluyla ortaya çıktığını düşünmek yanlış olur. Bazen de bu duygu, "birçok bakımdan henüz yontulmamış bir kültürün kendinden daha gelişmiş bir kültüre yönelik, doğal olarak, daha çok bir benimseme, kendine mal etme isteği"[77] biçiminde göze çarpabilir. Şu halde, özellikle Haçlı seferleriyle ilgili çözümlemelerin ortaya koyduğu Batı'nın İslamî önyargılarını, İslam'da olan ve Hıristiyanlıkta olmayan niteliklere bir hayranlık olarak göremez miyiz?

Hentsch, öteki yani İslam hakkındaki küçültücü imgenin, her şeyden önce sapkınlık biçiminde ortaya çıktığını belirler. "11. ve 12. yüzyıllarda Batı Hıristiyanlığı'nda önce kolektif bilince, sonra da kolektif bilinçaltına kök salan* ve bugün bile

---

76 Kaan Durukan, *Doğu-Batı İkilemine Dört Bakış*, s. 37

77 Thierry Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 60

* Hichem Djaït, *L'Europe et l'Islam*'da (s. 21) "Ortaçağ'daki önyargıların, Batı'nın kolektif bilincinde, hiç çıkmacasına derinlere kök salmış olması" karşısında dehşete kapılır.

Batı kamuoyunu içten içe etkileyen, her an canlanmaya hazır bir 'avam' (pleb) imgesi oluşur. Bazı Fransız üniversitelerinin duvarlarına kocaman siyah harflerle yazılmış 'Araplar, defolun!' sloganlarını gördüğümde, bu sözcüklerin altında okuduğum şey hiç kuşkusuz içinde bulunduğumuz zamandır: Fransa'daki Mağripli işçi ve öğrencilere karşı duyulan rahatsızlık ve hınç. Bu aynı zamanda yakın bir geçmiştir de: ne sömürgelikten kurtuluş savaşını ne de Cezayir'in 'elden gitmesini' asla içine sindiremeyenlerin kini ve burukluğu. Bunun da ötesinde, kesinlikle, aşağılık duygusu ve güvensizliğin o ezeli gizli nedeninin az çok bilinçli bir ifadesidir de bu: Sartre'ın Yahudi düşmanının (burada, gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra Arap düşmanına uygulanıyor) portresini çizerken apaçık ortaya koyduğu mekanizmayla, ötekinin dışlanması yoluyla kendi kimliğinin değeri konusunda kendini rahatlatma ihtiyacı. Ne var ki, ortalama Avrupalı'nın Arap'ı, Müslüman'ı neredeyse içgüdüsel olarak horlarken dayandığı malzeme uzaklardan geliyor. Bu malzemenin çıkış yeri Katolik Kilisesi'nin 11. yüzyıldan beri 'Muhammediliğin' sapkınlığı ve yalanları üstüne kin kusan söylemidir; az çok yatışmış olarak ama arada bir de keskinleşerek çeşitli biçimlerde bu yüzyıla kadar canlılığını koruyan bir söylem"[78].

Yansıtmanın en belirgin izlerini bulabileceğimiz bir başka yer, Batılı ressamların tablolarıdır. Tablolar gerçek Doğu'yu değil, Batılının bilinçaltını bütün çıplaklığıyla yansıtır. Çizilen köle pazarları, aslında bir Batı kurumu olan köleliği bütün insanlıkdışı çağrışımlarıyla Doğu'ya yamamayı ve kendi sömürgeci egemenliğini aklamayı amaçlar. Ne de olsa bu egemenlik, köle pazarlarına sürülmelerinden daha vahşice olamazdı. Afrika ve Amerika'da yüzbinlerce köleleştirilmiş insanın yarattığı vicdan yükünden böylece kurtulmayı uman Batı, Doğu'ya yansıttığı bu suçun ortaya çıkaracağı bir başka vicdan yükünü şimdilik düşünmemektedir. Ne de olsa dönem, Oryantalizm ve sömürgeler dönemidir. Tablolarda genellikle kadınlar ön plandadır. Horace

78 A. g. e., s. 61

Vernet'nin *Judalı ve Tamar* adlı tablosunda Doğulu kadının bir göğsünü ve bacağını açıkta bırakan büyüleyici egzotik güzelliği, erkeğin zengin giysisi ve çirkinliğiyle tezat oluşturur. Batılı böylece kendini, dengi olmayan erkekle yaşamak zorunda olan kadının kurtarıcısı olarak gösterir. Bu, dişil bir nitelik atfedilen Doğu'nun kurtarıcılığı görevidir aslında. Batılının romantizmini kamçılayan bu tablo, aynı zamanda sömürgeciliğin ortaya çıkardığı beyaz vahşeti temize çıkarma işlevi görür.

Hentsch, Eugène Delacroix'nın 1827 tarihli, Doğu gezisini yapmadan önce resmettiği ve kaynağı Byron'un aynı adlı eseri olan *Sardanapale'in Ölümü* adını taşıyan tablosunu, Batı'nın şiddet, dehşet, vahşet, şehvet, umarsızlık, kan dökücülük ve despotluk gibi niteliklerinin bir yansıtılması olarak yorumlar. Çoğumuzun bildiği bu tabloda despot, yatak odasıyla temsil edilen kendi egemenliği altındaki dünyanın yok edilmesine karşı büyük bir kayıtsızlıkla rehavet içinde dinleniyor. Sayabildiğimiz yedi çıplak kadının da gösterdiği üzere belli ki, âlem olup bitmiş, bu şehvet tapınağı sefahati tanımıştır. Kadınların çıplaklıklarıyla aydınlanan loşlukta şimdi kan dökme şöleni başlamıştır. Resmin sol altında, seyis tarafından hançerlenen yere yıkılmış atın orada ne işinin olduğunu bilmiyoruz. İki ayrı kişinin ellerindeki hançerlerle kadınları öldürmeleri karşısında, despotun kayıtsız bakışı, bize bunun dışardan bir saldırı olmadığını düşündürtüyor.

Ön planda, efendinin yatağının ayakucunda, şahane giysileri hoyratça parçalanmış, kendisini tutan el tarafından şiddetle arkaya doğru bükülmüş, kadınların en görünür olanının vücudu, öteki eldeki hançerin baskısı altında. Celladın hançeri saplayacağı yeri işaret eden göğüs, sol üst köşeye doğru, geri planda, tablonun gölgeleri içinde belli belirsiz seçilen kayıtsız bir başka bakışa doğru dikilmiş. Bu iki bakış arasındaki fark çarpıcı: kendisine haram olan vücudu hançerlemeye hazırlananın bakışındaki esriklik ve iştah; ona sahip olan ve cellada teslim edenin bakışındaki umursamazlık. Buyurduğu anlamsız cinayeti mi seyrediyor o sadece? Bilemiyoruz, çünkü başlattığı vahşetten ve

şehvetten daha şimdiden çok çok uzaklardaymış gibi bir havası var. Tıpkı, yatakta ayaklarına kapanmış, yalvarıyor mu, kendini mi sunuyor, yoksa ölüyor mu, hiç bilemediğimiz, ama diğerleriyle birlikte onun da bir kurban olduğunu anladığımız başka bir kadın bedeni gibi.

> Maraziliğiyle büyüleyici, aşırı, gergin tenselliği içinde zalim; kendinden bezmiş, bu yüzden daha da gaddar bir despotizmin kaprislerine sersemce boyun eğmiş, işte baştan çıkarıcı Doğu; efendi ve köle, muhteşem ve sefil; ama hepsinden de önemlisi ölü. İki kere mahva uğramış; kendi çılgınlığı yüzünden ve ressamın dehasıyla. Sanatçının paleti kıyımı bir şenliğe dönüştürüyor, kıyımın bir bayram olduğunu hissettiriyor, çünkü bu dünyanın dışında, kapalı ve girilmesi olanaksız bir yerde geçmektedir. Göz zevki ve bu zevkin yaslandığı egzotizm, duygulardaki en karanlık hazzı masum gösteriyor. Tablonun hem sunduğu hem de mahkûm ettiği bir barbarlıktan gelen karanlık.
>
> Delacroix'nın olağanüstü esin gücünü sahte Doğu'ya üflemiş olması, onun bunu kullanış biçimini hiçbir şekilde değiştirmiyor; tam tersine o bu kullanımı en yoğun noktasına ulaştırıyor: Olağanüstü bir güçle bize bastırdığımız duygularımızın aynasını tutuyor. Masallardaki Doğu gizli arzularımızı tatmine yarıyor: O bizim adımıza iç geçiriyor, zevke dalıyor, öldürüyor (Sade, bize bunu aracısız yaptırtmaya kalkıştığı için cezalandırılmamış mıydı?). Rüya ve karabasan: Doğu bizim itiraf edemediğimiz isteklerimizi doyurmakla kalmıyor; korkularımızı büyüyle kovalıyor ve bizim yerimize ölüyor[79].

Batı *psykhe*'sinin beylik imgeleriyle kolayca buluşan bu sıradan imgelerin, kişisel fantezilerle de birleşerek bir sanat eserine dönüşmesinin Doğu'nun gerçekliğiyle ilişkisi olabilir mi? Delacroix'nın tuvalinde Batı'nın Doğu'ya yansıttığı bütün duygular, kendi kolektif muhayyilesini gösteriyor. Bunun dışında, tablonun gösterdiği ile gerçek Doğu, tıpkı tablodaki despotun bakışları gibi, birbirinden tamamen uzak. Aslında Batılının olan

---

[79] Thierry Hentsch, a. g. e., s. 204

bu bakış, Doğu'yu mahkûm etmek için kullanılıyor. Batı'nın acımasızlığı, kan dökücülüğü, kendi çıkarı için bütün insanî değerleri yok sayması, sömürgeciliği, şehvet düşkünlüğü ve benmerkezciliği bile, marazî bir yansıtma biçiminde bu türden bir sanat eserine dönüştürülebiliyor. İşte Batı'nın asıl üstünlüğü ve biricikliği budur!

İzler: Oryantalizm'e giden yol

Kesin bir tarih belirlemenin zorluğuna karşılık, 1312 yılında Viyana'da toplanan Konsil'de Batı kilisesinin resmî politikası doğrultusunda Paris, Oxford, Bologna, Avignon ve Salamanca üniversitelerinde Arapça, Grekçe, İbranice ve Süryanice kürsülerinin kurulmasının kararlaştırılması, bazı araştırmacılar tarafından akademik bir kurum olarak Oryantalizmin ilk izleri olarak kabul edilir. Daha sonra göreceğimiz gibi, Oryantalizm'in kurumsallaşmasında temel rol oynayan bu dil okullarının kurulması, 1250 yıllarından beri başta Roger Bacon (1214–1294) ve Raymond Lull (1235–1315) olmak üzere çeşitli kilise mensuplarının feryat figanla istedikleri bir şeydi[80]. Bacon, "müslüman yazarların Batılı ilahiyatçılar üzerindeki felsefî tesirinin kendisini ilk kez güçlü bir biçimde hissettirdiği bir dönemde olgunluğunu idrak etmişti"[81]. İslam'la ilişkisi öncelikle felsefî olan "Bacon'ın şimdi, Hıristiyanlığın dünyadaki yeri hakkında daha önceki bir dönemde sahip olması neredeyse imkansız olan doğru bir fikre sahip olduğunu görüyoruz: 'Hıristiyanların sayısı azdır; dünyanın çoğu inançsızların işgali altındadır ve hakikati bunlara gösterecek kimse yoktur'. Hakikati onlara gösterecek hiç kimsenin olmayışının sebebini arayan sorunun cevabı, kısmen Hıristiyanlığın hedeflerinin yanlış ve kısmen de donanımının yetersiz olduğudur. Hedefleri yanlıştı; çünkü Hıristiyanlık, din değiştirme işini akim kılmış olan 'tahakküm arzusuyla' saptırılmıştı. Savaşlar başarısız olmuştu, başarılı olsaydılar bile,

---

[80] Bkz., Richard W. Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, s. 76

[81] A. g. e., s. 57

faydasız olacaklardı: Çünkü ilk olarak, bu kadar çok kara parçasını işgal etmek mümkün olmayacaktı; ikinci olarak, savaştan arta kalanlara karşı kin ve nefret ateşiyle yanıp tutuşacak dolayısıyla birlikte yaşamak tehlikeli, dinlerini değiştirmek imkansız olacaktı... Bu nedenle tebliğ Hıristiyanlığın yayılabilmesi için yegane yöntem ve yoldur. Fakat bunun için donanım üç bakımdan yetersizdir: Gerekli dilleri hiç kimse bilmemektedir; inançsızlığın türleri incelenmemiş ve birbirinden ayrılmamıştır ve her bir inançsızlık türünün çürütülebileceği yöntem ve deliller hakkında hiçbir araştırma yoktur"[82].

1266–1268 yıllarında Bacon, Hıristiyanlığın durumunda yanlış giden şeyleri Papa'ya anlatma yolunu buldu. Dillerin öğretimi konusunda oldukça ısrarcıydı. İnançsızlık tiplerini incelemeye çalıştı. "Bütün muhtemel hayat biçimlerinin, nihaî gayelerine göre, altı tipte sınıflandırılabileceğini –haz, zenginlik, şeref, güç, şöhret veya gelecek bir hayatın saadeti– ve ulusların bu hedeflerden takip ettikleri –mesela Sarazenler* haz peşinde koşmaktaydılar, Moğollar ise güç vs.– birine veya öbürüne göre sınıflandırılabileceğini düşünüyordu"[83]. Ona göre, tahlil ettiği çeşitli mezhepler ve sapıklıklar hakikate ancak iki yolla ikna edilebilir: "Ya mucizelerle ya da felsefeyle. Mucizelerin erişilebilirliğine güven ve itimadı yoktur. Savaşı dışlamıştı zaten; şimdi de mucizeleri saf dışı etmektedir. Dolayısıyla bu değerlendirmeden, geriye sadece felsefe seçeneğinin kaldığı sonucu çıkmaktadır. Fakat Hıristiyanlık da işte tam bu noktada zayıftır. 'Felsefe' der, inançsızların özel alanıdır: Onlardan bunu öğrenebiliriz"[84].

Felsefeyi, inançsız saydıkları Müslümanlardan alacaklardır. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi, onun yaşadığı dönemde Müslüman filozofların etkisi güçlü bir biçimde hissediliyordu. Bu entelektüel gücün yanında Müslümanlar, toplumsal anlam-

---

* Arapça konuşan Müslümanlar.

82 A. g. e., s. 61-62

83 A. g. e., s. 63

84 A. g. e., s. 63-64

da açıkça ileri bir uygarlık düzeyini temsil ediyorlardı. "Ortaçağ'ın zaman ve mekan bakımından büyük bir bölümünde İslam'ın gücü büyük şehirlerde, görkemli saraylarda, uzun ulaşım güzergahlarında teşekkül etmişken; Batı, başat olarak tarıma dayalı, manastırlar çevresinde feodal bir toplum oluşturmuştu. Esas itibariyle mihverini dinî nedenlerle bekaret ve papazlara mahsus yaşantının ve bunun çevresinde meydana gelen hiyerarşik yapının oluşturduğu Batı ideallerine karşılık İslam, prensipte eşitlikçi, kayda değer bir spekülasyon özgürlüğünün hüküm sürdüğü, Batı'da olduğu gibi toplumun temel yapısına papazları ve manastırları yerleştirmeyen (...) ruhanî sıfatı olmayan bir toplum görüşü geliştirmişti. Bunun gibi birbirine zıt ilke ve fırsatlara dayalı iki toplumun gelişiminin bütünüyle birbirine benzemeyen bir özellik arzetmesi gayet doğaldır: Batı görece uzun bir durgunluk döneminden geçerek, geç Ortaçağ'da yüzyıllarca sürmüş olan, toplumsal ve ekonomik bir sıçrama noktası yakalama mücadelesi içindeydi. İslam tek bir hamlede güç, zenginlik, ihtişam ve olgunluğu yakalamıştı ve (...) bu erken canlılık devam ettiği sürece, Ortaçağ Batı'sında bunun benzeri yoktu. Kuruluşundan itibaren dört yüzyıl içinde İslam, Batı'nın ancak çok daha uzun bir gelişme süreci içerisinde gerçekleştirebildiği entelektüel gelişme aşamasından geçti. Pek çok şey kaybolduğundan, çok net söylenemese de, İslam ülkelerinin dokuz, on ve on birinci yüzyıllarda Ortaçağ Hıristiyanlığının on dördüncü yüzyıldan önce üretmiş olduğundan çok daha fazla ve çok daha çeşitli ilmî eserler ürettiği kesindir"[85].

Ortaçağ İslam tetkiklerindeki etkin simalardan biri olan Raymond Lull da, inançsızlar olarak nitelediği Müslümanlara ve diğer milletlere karşı Hıristiyan inancının aklî açıklamasının mümkün olduğunu, dolayısıyla Avrupa'yı çevreleyen ülkelerin dillerinin ve alışkanlıklarının araştırılması, buralarda misyonların sürdürülmesinin gerekliliğine inanıyordu. O da bu konularda Roger Bacon'la aynı şeyleri düşünüyordu. "Fakat 1268'den

[85] A. g. e., s. 16-17

sonra Roger Bacon fiilen suskunken, Raymond Lull sonraki yılların hayal kırıklığını çarpıcı terimlerle ifade etmiştir. Çabaları giderek artan biçimde kontrol dışına çıkmış, problemin büyüklüğüne ilişkin tahmini giderek ciddileşmiş ve müracaatlarına resmî cevaplar gelmemiştir. Tatarların İslam'a gireceğine ilişkin korkularının gerçeklemesini görene kadar yaşamış ve bir martri olarak ölmüştür"[86].

Viyana Konsili'nden çıkan, belli başlı Avrupa üniversitelerinde Arapça, Grekçe, İbranice ve Süryanice dillleri öğretiminin verileceği kürsülerin kurulması gerektiğini söyleyen onbirinci kanun özellikle ilginçtir. Öneri, Bacon tarafından da ateşli bir şekilde istenen, onunla birlikte yine aynı ısrarla Arapları dinlerinden döndürmenin en iyi yolunun Arapça öğrenmek olduğunu savunan Raymond Lull'a aitti. "Yasa, Şark dillerini öğretecek pek az öğretmen olduğu için neredeyse tümden atıl kaldıysa da, bu yasanın kabul edilmesi Batı'daki misyonerlik düşüncesinin gelişmesine delalet eder. X. Gregor çoktandır Moğolları Hıristiyan yapmak istiyordu; Fransisken rahipler de, misyonerlik uğraşları sırasında Asya'nın derinliklerine sızıp sokulmuşlardı. Bu umutlar gerçekleşmese de, misyonerlik ruhu gelişmeye devam etti"[87].

Ancak, o zaman için Hıristiyan dünyasının son çıkış ve kurtuluş imkânı olarak düşünülen dil okullarının kurulması hayata geçirilemedi ve rüyanın gerçekleşmesi çok daha sonraları mümkün oldu. Southern, Viyana Konsili'nden sonra geçen yılların Avrupa tarihinde pek çok bakımdan uğursuz bir dönem olduğunu belirtir. Batı düşüncesinin birliği çökmüş, bu çöküşü izleyen karmaşada İslam'ın dünya tarihinin ilâhî düzeni içerisindeki yerini belirleme enerjisi kalmamış, daha önce Bacon ve Lull'un istedikleri İslam'dan öğrenme yönündeki arzu azalmıştı. "On üçüncü yüzyılın ortalarını niteleyen İslam felsefesinin

---

86 A. g. e., s. 76

87 Francis Dvornik, *The Ecumenical Councils*, s. 65-66'dan akt. E. Said, a. g. e., s. 371, dipnot: 18

kabulüne ilişkin açık fikirlilik, yerini şüphe ve yabancı korkusuna bıraktı. İbn Rüşd'ün ismi imansızlığın pek çok eşanlamıyla birlikte anılmaktaydı"[88]. Avrupa için beliren derlenip toparlanma ışığı yeniden sönmekteydi. Kayıtsızlık ve hayal gücü cehaleti bir kez daha filizleniyordu. İslam'la ve Hz. Muhammed'le ilgili düzmece hikâyeler yeniden revaç buldu ve eskilere yenileri eklendi. Hz. Muhammed, "eskiden bir büyücüydü, şimdi ise bir kardinale dönüşmüştü. Papa seçilmemesine olan kızgınlığı onu Hıristiyanlığın apaçık bir düşmanına dönüştürmüştü. Dış dünya ile ilgili bilgi toplama işi, yerini Sir John Mandeville ismi ile birlikte zikredilen ve on dördüncü yüzyıl okurlarına Asya ve Hindistan resimlerini sağlayan şeyler nevinden daha zahmetsiz bir uğraşa, kurguları ayıklama ve ihtimamla seçme işine bırakmıştı"[89].

İslam hakkında ne bildiği konusunda Batı düşüncesini açığa vuran başlıca temsilcileri ele alan Southern'e göre, Ondördüncü yüzyılda, özellikle 1378'den 1384'e kadar yazdıklarının neredeyse tamamında İslam hakkında söyleyecek bir şeyleri olan John Wycliffe'ın İslam konusundaki bilgisi, bütün çağdaşlarınınki gibi, bir yüzyıl önceki yazarların bilgisine göre oldukça azdır. Ne pratik bilgisi vardır, ne 13. yüzyıl gezginlerinin İslam anlatılarını tanır, ne de Müslüman filozoflar eserlerinde fazla bir yer tutar. Hatta ona göre İbn Rüşd'ün Müslüman olduğu bile kesin değildir. Ancak o, İslam konusundaki bütün bilgisizliğine rağmen, İslam'ın temel özelliklerinin kendi döneminin Batı kilisesinin de özellikleri olduğunu söylemekte sakınca görmez. Çünkü Batı kiliselerinin göze çarpan özelliklerinin gurur, tamah, iktidar ve mal hırsı, şiddet öğretisi ve Tanrı'nın kelâmına karşı insan düşüncesinin tercihi olduğunu biliyor, bunların kötülüğüne inandığı için İslam'da da aynen varolması gerektiğini düşünüyordu. Ne de olsa o dönemde İslam, her tür kötülüğün yansıtılabileceği tek aynaydı.

---

[88] Richard W. Southern, a. g. e., s. 77

[89] A. g. e., s. 78

Bu yüzyılın sonlarına doğru, az da olsa gerçekçiliğe doğru bir gidişin olduğu da görülür. Putperestler ve Müslümanların Mesih'in inanç sistemini kabul etmemelerinde Hıristiyanların başarısızlığı kabul edilmeye başlanır. Bu Avrupa açısından olumlu bir gelişme sayılabilir. Böylece belli belirsiz de olsa bakışlar, hayale dayalı bir düşmanlıktan çıkarak kendi içine çevrilir. Hıristiyan mezheplerinin kendi aralarında bile birlik sağlayamaması, Hıristiyanların kötü yaşamları ve yanlış inançları dile getirilmeye başlanmıştır.

Onbeşinci yüzyılda, epey bir süredir uzaklarda, Doğu sınırlarında ilerleyen Müslümanlar artık yeniden kendilerine doğru yaklaşıyorlardı. Wycliffe'in ölümünden beş yıl sonra Sırplar Türklere karşı yenildiler. Ondördünü yüzyılın sonlarında Türkler, neredeyse bütün Balkanların sahibi haline gelmişlerdi. Artık Müslüman denince akla gelen Türklerdi ve İstanbul da alınınca Müslümanlar Adriyatik'e dayanmış oldular. 1460 tarihinden sonra Batı Avrupa'nın ileri karakolu, Latin Hıristiyanlığına geçti. İstanbul'un fethi, Avrupa için büyük bir korku yaratmıştı. Ancak onlar, bunun içinden bir umut pırıltısı çıkarmayı umuyorlardı. Çünkü hiçbir zaman kendilerinden hissedemedikleri ve aralarında inanç açısından da farklılıklar bulunan Yunan problemi çözülmüştü. Bu iç düşman saf dışı kalmıştı en azından ve Batı'nın İslam'la bu kadar yakınlığı, aynı zamanda kadim Haçlı ruhunu yeniden diriltebilirdi.

Bütün bunların onbeşinci yüzyılın ortalarında kilise ve devlet adamlarının önünde duran ihtimaller olduğunu söyleyen Southern, dünyanın gidişiyle yakından ilgilenen dört kilise mensubunun bu durum karşısında aldıkları tavrı anlatır[90]. Hepsi de piskopos, üçü kardinal ya da kardinal olacak, biri Fransisken, biri gelecekte Papa olacak bu dört kişi, aşağı yukarı birbiriyle yaşıttı. Dördünün bir başka ortak yanları, Basel Konsili'nin[91] de-

---

90 Bkz. a. g. e., s. 87 vd.

91 Basel Konsili: 1431–1449 yılları arasında İsviçre'in Basel şehrinde toplanan, sapkınlığa karşı mücadele ve kilise reformunu amaçlayan konsil. Şehir, bu yıllar arasında konsil yetkisine bırakılmış ve özerk bir yönetim elde etmeyi başarmıştı.

neyiminden geçmiş olmalarıydı. Konsil, kararlı ve eyleme eğilimli olanları değil, yetenekli ve akademik hüviyeti olan insanları taraf tutmaya zorlamıştı. İkisi taraf değiştirmenin tatsız deneyimini, üçüncüsü taraf değiştirmemenin daha da tatsız deneyimini yaşamış, sadece Fransız Jean Germain kuşkulardan uzak kalmıştı. Bunlar Konsil'in görüşlerinin güçlü birer destekleyicisiydiler ve uzlaşma alışkanlığını öğrenmişlerdi. Gelinen durum Papalık birliğinin yeniden kurulması yolunu hazırlamıştı. Bunlar uzun müzakerelerin sonuçlarıydı. Geriye biricik problem olarak İslam kalıyordu. Dört kilise mensubunun hepsinin zihnindeki en baş sorun, son birkaç on yılın deneyiminin bu köklü problemin çözümüne nasıl uygulanabileceğiydi.

Bu dört kişiden Segovialı John (yak. 1400–1458) bir İspanyol'du. Salamanca'da profesörlük yapıyordu ve 1433'te Basel Konsili'ne gitti. Konsil'in basılı hâliyle 2500 folyo sayfalık tarihini yazdı. Ancak kendisini Papa karşıtı olarak yanlış tarafta bulunca ömrünün sonraki yıllarını, yenilmiş bir adam olarak bir manastırda geçirdi. Burada kendini İslam tetkikine adadı ve Kur'an'ın yeni bir tercümesini yaptı. Buna gerek duymasının nedeni, daha önce yapılan tercümelerin tatmin edici olmamasıydı. Nitekim o, Cluny Manastırı başrahibi Peter the Venerable'ın eski tercümesini, metne Latinlerin fikirlerini karıştırdığı, İslam'ın kendine özgü terimleri yerine Hıristiyan dünyaya özgü kelime ve kavramları kullandığı gerekçesiyle eleştirmişti. O, rakip dinin yanlış bir biçimde sunularak çarpıtılmasına karşı çıkıyor, yaptığı özenli tercümeyle tartışmayı temel konulara yöneltmek istiyordu. Ona göre daha önceki yazarlar Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ahlâkı ve peygamberlik iddiasının reddi gibi amaçlar gütmüşlerdi. Eğer Kur'an Allah'ın vahyi değilse, bu aslına uygun bir tercüme aracılığıyla daha iyi anlaşılabilirdi. Bacon'un takipçisiydi ve Hıristiyanlıkla İslam arasındaki sorunun savaşla çözülemeyeceğine inanıyordu. Savaş denenmiş ve başarı sağlamadığı görülmüştü. Ancak Segovialı John, Bacon'ın misyonerlik benzeri fikirlerine karşı çıkıyordu. O, Müslümanları kendi inançlarından döndürmeye yönelik misyonların başarısız

kalmaya mahkûm olduğunu kavrayan ilk kişi gibi görünüyor. Önerisi, yeni ikna yöntemi olarak "Konferans"tı. Bu, Müslümanların dinlerini değiştirmesini sağlamasa bile, en azından faydalı bir amaca hizmet edecekti. Konferans, insanların yüreklerini titretecek sözlerle, savaştan daha az masraflı ve kalıcı bir etkiye sahipti.

Dört kişiden ikincisi olan Cusalı Nicholas (1401–1464) Alman'dı. Felsefî bakımdan bir Eflatuncu ve mizaç itibarıyla barışsever bir kişiydi. Aynı zamanda bir metin eleştirmeniydi ve ikna yeteneğine sahipti. Segovialı John'un tasarılarını gayretli bir şekilde devraldı ve konferans için hazırlıklar yapılmasını önerdi. İslam'ın inanç ve ibadetlerini ilk elden tanımlayacak Kahire, İskenderiye, Ermenistan ve Yunanistan'dan tüccarların davet edilmesini arzu ediyordu. Segovialı John'un tasarıları kendine ulaştıktan sonra daha önceki tartışma eserlerinin belli başlılarını okudu ve 1460'ta en tipik eserlerinden biri olan *Kur'an'ın Elenmesi*'ni *(Cribratio Alchoran)* yazdı. Kitapta Segovialı John'un arzuladığı sistematik edebî, tarihî ve filolojik araştırma planını ayrıntılarıyla ortaya koydu. İslam'ı, temel olarak, Batı Hıristiyanlığı ile Nasturi Hıristiyanlığı arasındaki bir çekişmeye, Tanrı'nın Mesih'in beşerî doğası ile birliğinin mâhiyetine ilişkin görece küçük bir meselede hataya düşmüş olan bir sapkınlığa indirgiyordu.

Üçüncü kişi, Fransız Jean Germain (yak. 1400–1461), Segovialı John'un teklifine en az sempati duyan kişiydi. O, Hıristiyanlığın İslam tehlikesine kayıtsız kalışından şikâyetçi olmasına rağmen, çözümü barış yolunu araştırmakta görmüyordu. Pratik hedefi Haçlı seferiydi ve sapkınlık ancak böylece bastırılabilirdi. Bu yüzden Segovialı John'dan aldığı kocaman mektup tomarı onu sevindirmemişti, ama yine de onun araştırmalarına yardım etti. Bu arada Türklerin ilerlemelerini sürdürdüğünü ve geri püskürtülene kadar dünyanın kaderinin sallantıda kalacağını belirtmekten de kendini alamadı.

Segovialı John'un dördüncü yazışma arkadaşı İtalyan Aeneas Silvius'a (1405–1464) yazdığı ve Müslümanların sayıca çok ol-

duğu için savaşın fayda vermeyeceği ve Mesih'in kiliseye ihsanının savaş değil barış olduğunu anlattığı mektup, onun son çabasıydı. Aeneas, üzerinde etki yaptığını düşünebileceğimiz, ancak bir aksiyon adamı ve yetki sahibi kişi olarak (1458'de Pius II adıyla Papa olmuştu) kendisine câzip gelmeyen mektuba cevap veremedi. Onun cevabı pratikte, 1460 yılında Fatih Sultan Mehmet'e gönderdiği mektup olmuştur. Mektubunda Fatih'e, "Hıristiyan halkın gücünü bilmeyecek kadar cahil" olamayacağı söyleniyor, Türklerin son birkaç yılın kolay başarılarından hareketle, Avrupa uluslarının üstesinden gelebileceklerini sanmamaları isteniyordu. Papa'nın ilginç de bir teklifi vardı:

> (...) sizi zamanımızın en büyük, en güçlü ve en meşhur insanı yapabilecek olan küçük ve önemsiz bir şeydir. Bunun ne olduğunu soracaksınız. Bulmak güç değildir. Uzun boylu araştırmanıza da gerek yok. Vaftiz edilebileceğiniz bir miktar su, dünyanın her yerinde bulunur. Hıristiyan ayinlerine dönün ve İncil'e inanın. Bunu yapın, dünyada sizi ihtişam ve ululukta geçecek, güç bakımından denginiz olacak hükümdar olmayacaktır. Söz veriyoruz: Sizi Greklerin ve Doğu'nun imparatoru olarak adlandıracağız. Şimdi cebren istila ettiğiniz topraklara o zaman hakkınızla sahip olacaksınız ve bütün Hıristiyanlar size saygı gösterecekler ve sizi hakimleri yapacaklardır. İslam şeriatını takip ederek muvaffak olmanız mümkün değildir. Fakat sadece Hıristiyanlığa dönün ve evrensel mutabakatla zamanınızın en büyük insanı olacaksınız[92].

Mektupta ikna gayretleri devam eder: Eğer Hıristiyan olmayı arzu etmezse, bu önemli değil, ne de olsa Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında pek çok uzlaşma konuları vardır: Dünyanın yaratıcısı tek bir Tanrı, inancın gerekliliğine iman, ahirette mükâfat ve ceza, ruhun ölümsüzlüğü vs. Ayrıca iki inanç arasındaki ayrılık noktaları da oldukça makûl ve duygusallıktan uzak olarak sayılır. Sonra, Kitab-ı Mukaddes'in tahrif edilmesi gibi, Hıristiyanlara karşı Müslümanların yaptıkları suçlamalara

---

[92] Nkl. Richard W. Southern, a. g. e., s. 100-101

geçilir. Bu uzun mektupta dikkat çeken özellik, ikna yönteminin sonuna kadar kullanılması, çarpıtmalardan medet ummak yerine akla dayanılması ve göreceli de olsa, daha önce bulunmayan bir kendine güvendir.

Southern, bu dört adamın İslam problemini ele alıp sorumluluk üstlendikleri 1450–1460 yılları arasındaki on yıllık süreyi "basiret çağı" olarak adlandırır. On yıllık bir "çağ"; tartışılabilir olmasına rağmen katılmakta sakınca görülmeyecek bir düşünce. Uçsuz bucaksız bir çölde, birkaç damla yağmur: "Öngörü veya meseleyi ele alış tarzı çelişkiliydi ve açık bir biçimde birçok bakımdan aldatıcıydı, fakat önceki veya en azından, sonraki birkaç yüzyılın kavrayışlarından daha geniş, daha açık ve daha canlı olduğunu iddia edebileceğimizi zannediyorum. Bu dönemin yazarları büyük bir gayretle on üçüncü yüzyılın bilgisine hakim olmuşlar ve buna, on dördüncü yüzyılın daha kapsamlı deneyimini ve öz eleştiri kapasitesini ilave etmişlerdi. Problemin karmaşıklığının tamamen farkındaydılar ve onu, cevaplandırılması gereken acil bir gerçeklik olarak telakki ediyorlardı"[93].

Bu arada İslam'ın ilerleyişi devam ediyor, Akdeniz'de İslam'ın gücü büyüyordu. Haçlı seferlerinden sonuç alınamıyor, delile dayalı tartışma, tebliğ ve ikna yöntemleri de Avrupa'nın iç çekişmelerinden dolayı fayda getirmiyordu. Kısacası, Avrupa'nın geldiği sanılan basiret dönemi, on yıl içinde tekrar yok oldu. Batı'nın "Türk tehlikesi" olarak adlandırdığı İslam ilerlemesi, 1542'de Macaristan'ı alarak Avrupa'nın onuncu yüzyılda doğu cephesine yeni krallıklar ekleyen yayılma hareketini tersine çevirmişti. Almanya'nın düşme ihtimali yüksekti ve Fransa kralının buna tepkisi Türklerle ittifak kurmak olmuştu. Bu sırada Luther, yeniden geçmişe dönerek, Ortaçağ düşünce geleneğine yeni bir anlatım kazandırmaya çalıştı. Luther'e göre Müslümanları dinlerinden döndürmek mümkün değildi; kalbleri katılaşmıştı, Kur'an'ın yalanlar silsilesine dört elle sarılmışlardı (!). Batı kendi günahları içinde debelenirken İslam'a karşı savaş

93 A. g. e., s. 103

boşunaydı. "Biz bu gibi insanlarla savaşırken Tanrı bize asla zafer bahşetmeyecektir" diyordu. Müslümanların, Allah'ın himayesine mazhar oldukları için değil, sadece dünyanın baştan sona Mesih'in kanıyla sulanması gerektiği şeklindeki kehanetin gerçekleşmesi için başarılı olduklarına inanıyordu. "Luther sanki uzun geceden önceki Hıristiyanlığın alacakaranlığında olan insan gibi yazıyordu ve istikbale bakarken İslam peygamberi ve takipçilerinin gerçek deccal olup olmadığını soruyordu. (...) Cevabı 'Hayır'dı. İslam bu görkemli rol için fazlaca hantal ve akıldışıydı: Hakikî ve nihaî, fevkalade zeki, hain ve hilekar Deccal kiliseden çıkacaktı. Bu Papa'nın kendisinden başkası değildi. Bu aynı zamanda Joachim ve geç Ortaçağ apokaliptiklerin çoğunun (sunduğu) resimdi. Luther'le birlikte, bu resme onun kendine özgü teolojik kini eklendi. Luther'e ve onlara göre, Hıristiyanlık bir dış ve daha korkunç olan bir iç düşmanın ağına düşmüştü. Dış düşmana karşı başarılı olmak için önce iç düşmanı saf dışı etmek gerekiyordu. O an gelene dek, ıstırap çekmekten başka çıkış yolu yoktu"[94].

Bu karmakarışık düşünceler, Avrupa'nın içinde bulunduğu çıkmazı gösteriyordu. Hıristiyanlık kendi içinde parçalanmıştı ve bu bölünmüşlük birbirlerini deccallıkla suçlayacak noktalara varmıştı. Böyle bir durumda elbette Avrupa'nın İslam'la ilgili planlarının sonuç vermesi düşünülemezdi. Ancak bu problemin peşini bırakacak da değillerdi ve başarı şansına sahip olabilecek yeni zihnî alışkanlıklar ve kavrayış güçleri geliştirdiler. Bu güçlerin sadece yöntemsel açıdan bir gelişme olduğunu, zihniyetin ise aynen kaldığını belirtmeliyiz. Yukarıda, Bacon'dan Luther'e kadar geçen yaklaşık üç yüzyıllık serüvende de görüldüğü gibi, geri dönülen nokta hep aynı olmuştur: İslam hiçbir zaman "olduğu" gibi, kendisini tanımladığı şekliyle ele alınıp anlaşılmaya çalışılmamış, çarpıtmalardan medet umulmuş ve onun üstesinden böyle gelineceği düşünülmüştür. Sonuçta, İslam'a bakışında daha incelikli ve daha karmaşık hale gelen şey Batı'nın ceha-

[94] A. g. e., s. 106-107

leti olmuş, buradan da hacmi ve doğruluğu artan bir olgusal bilgi bütünü çıkmamıştır. Avrupa, tuzağına düştüğü Ortaçağ kurmacalarından bir daha asla kurtulamamıştır. "Öyle ki, onikinci ve onüçüncü yüzyıllarda, Arabistan'ın 'Hıristiyan dünyanın kıyısında, sapkın canilerin doğal sığınağı' olduğunu, Hz. Muhammet'in dininden dönmüş bir hilekâr olduğunu söyleyen bir genel inanış, yirminci yüzyılda da, İslamın gerçekte ikincil düzeyde bir Ariusçu sapkınlıktan başka bir şey olmadığını söyleyen bir Şarkiyatçı araştırmacı, yetkin bir mütehassıs bulabiliriz"[95]. Said'in Oryantalizmi akademik bir alan olarak tanımlaması böylece yeni bir somutluk kazanıyor. Batı, karşı olduğu bir dünyayı, kendi gereksinimlerine daha uygun şekilde temsil edecek kişi ve olaylar buluyor. Tiyatro kökenli temsil düşüncesine göre Doğu, çağrıştırdığı bütün alanlarıyla Doğu coğrafyasının sınırlandığı bir sahnedir. Bu sahneye, rolleri türedikleri geniş bütünü temsil etmek olan simalar çıkar. "Dolayısıyla Şark, tanıdık Avrupa dünyasının ötesindeki bitimsiz bir yayılım gibi değil, daha çok kapalı bir alan, Avrupa'ya eklenmiş bir tiyatro sahnesi gibi görünür. Şarkiyatçı, genelde Avrupa'nın sorumlu olduğu bir bilginin özel mütehassısıdır sadece; nasıl izleyici tarihsel ve kültürel olarak, teknik düzlemde oyun yazarlarınca çatılıp kurulan oyunların sorumluluğunu taşıyorsa (ve bu oyunlara katılıyorsa), Şarkiyat bilgisinin sorumluluğunu da Avrupa taşır"[96]. Doğu sahnesinde, kişilerden kavramlara, destanlardan duygulara kadar sayılamayacak kadar repertuvar bulunur. Geçmişte olduğu gibi bugün de Müslüman, Osmanlı ya da Arapların Avrupa'ya özgü temsil biçimleri, korkulur Şark'ı denetlemenin bir yolu olarak kullanılır hep; akademik Şarkiyatçıların konusu Doğu'nun kendisinden ziyade, Batılı okuryazar kamuoyuna tanıtıldığı ve böylece daha az korkulur kılındığı haliyle Doğu'dur[97]. İslam'ı anlamaya çalışan Hıristiyanlar üzerinde bu anlayış, her zaman kısıtlayıcı bir etki olarak varlığını sürdürmüştür.

---

95 Edward Said, a. g. e., s. 72

96 A. g. e., s. 72

97 Bkz. a. g. e., s. 69

Avrupa'da akademik Oryantalizmin geldiği yeri açıklaması bakımından, kısa bir süre önce, 1970 yılında yayımlanan *Cambridge History of İslam*'ın (Türkçeye *İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti* adıyla çevrildi) girişinde yer alan bir tavsiyeye dikkat etmek yeterlidir. Burada, kitabın editörlerinden P. M. Holt, sonraki Oryantalistler kuşağının yaydığı yeni İslam anlayışının, daha az akademik (ilgisi olan) bir okuyucu kitlesine tanıtılması bakımından Bartholome d'Herbelot'un *Bibliothéque orientale*'inin (*Şark Kitaplığı*, 1697), Simon Ockley'nin *The History of Saracens*'inin (*Sarazenlerin Tarihi*, 1708–1718) ve George Sale'in Kur'an çevirisi (1734) önsözünün, "oldukça önemli üç çalışma" olduğunu söyler ve okuyuculara önerir[98]. Yeni İslam görüşü olarak, yirminci yüzyıl Oryantalizminin hâlâ iki yüzyıl önce yapılmış çalışmaları salık vermesi kimseye şaşırtıcı gelmemelidir. Yukarıda da söylediğimiz gibi Oryantalizm için önemli olan, doğruluğu artan bilgi değil, kurmacaları destekleyen ve çoğaltan bilgidir.

Şimdi yeniden dil okullarına dönüyoruz.

Özellikle onüçüncü yüzyılda başlayan Müslümanların dillerini öğrenme ihtiyacının, Batı'nın aşağılık duygusundan kaynaklandığını belirtmiştik. Böylece Müslümanların sahip olduğu üstünlüğün kaynaklarına ulaşmak mümkün olacaktı. Aydınlanmadan sonra Avrupa üstünlüğünün belirginleşmeye başlamasıyla bu niyet yerini, egemenlik kurma ve bunu sürdürme düşüncesine bıraktı. Örneği, Arap araştırmalarının atalarından biri sayılan William Bidwell (1561–1632), Arapçanın "tek din dili ve Kanarya Adaları'ndan Çin denizine kadar olan alanda tek diplomasi dili" olduğunu yazıyor[99]; üniversite otoriteleri de Arapçayı "Krala ve devlete doğulu milletlerle yapılan ticaretimizde daha iyi hizmette bulunmak, kilisenin sınırlarını genişletmek ve şu an için karanlıkta olan kimselere hıristiyanlığın pro-

---

98 Bkz. P.M. Holt, *İslâm Tarihi*, c. I, s. 16

99 A. J. Arberry, *British Orientalists*, s. 16'dan nkl. Asaf Hüseyin, "Oryantalizm'in İdeolojisi", s.17

pagandasını yapmak için faydalanılabilecek bir dil olarak" görüyorlardı[100].

Arapça ile birlikte Farsça ve Türkçe de öğrenilecek diller arasındaydı. Başlangıçta misyonerce nedenlerden dolayı gerçekleştirilen bu türdeki çalışmalar, daha sonra siyasî ve sömürgeleştirme amaçları için kullanıldı. Duncan B. Macdonald (1863–1943), "Müslüman toplumların Avrupa medeniyetiyle karşılaştıkları zaman İslam inancının çöküntüye uğrayacağına inanıyordu. 'Muhammed efsanesi' çöktüğünde, yani 'onun kişiliği ve hayatı hakikat ışığı altında incelendiğinde', 'bütün inanç çökecekti'. 'Bu insanların, Hıristiyan okulları ve rahipleri tarafından kurtarılması, kazanılması gerekiyordu'. Misyoner faaliyetlerinin en etkili biçimde gerçekleştirilebileceği şekil 'Muhammedizm'e cepheden saldırma değil'di. 'Aksine yeni fikirlerin, bu inancın temelini aşındırmasını beklemek yeterliydi'"[101].

W. M. Watt gibi Oryantalistler de, Hz. Muhammed'in İslam'ı bir düşünce sistemi olarak kurduğunu, hatta bir Musevi mezhebi bile olabileceğini ileri sürüyorlardı. Misyoner Oryantalistlerin tek amacı, Hz. Muhammed'in peygamberliğini reddetmek ve Kur'an'ın vahiy olduğu konusundaki inancı çürütmekti. Kur'an'ı, Hz. Muhammed'in hayatını, İslam'ı ve onun kültürel mirasını bu önyargılar eşliğinde araştırıyorlardı. Bunun önemi şuradadır: Avrupalılar, Arapça, Türkçe ve Farsça gibi dilleri, bunların konuşulduğu yerlere bizzat giderek veya bu dillerde yazılmış eserleri okuyarak ve bu metinleri çözerek öğrenme yerine, belirlenmiş zihinsel önyargılarını destekleyici unsurları bulmak için öğreniyorlardı. İslam'ı öğrenmek isteyenlerin en büyük çıkmazı ise, onun yeniliğini görmek istememeleri ve Hıristiyanlıkla benzeştirme çabası içine girmeleridir. İslam'ın çarpıtılmış imajlarının hemen hepsi, Hıristiyanlık merkezinden çıkılarak üretilmiştir. İslam'ın Hıristiyanlığın sapkın bir

---

[100] A. J. Arberry, *The Cambridge School of Arabic*, s. 8'den nkl. Asaf Hüseyin, a. g. e., s. 17

[101] Asaf Hüseyin, a. g. e., s. 18

kolu olduğunun, üç veya daha çok tanrıya inandığının, Hz. Muhammed'in girdiği kardinal seçimini kaybettiği için Hıristiyanlığa başkaldırdığının vs. iddia edilmesi hep bu benzeştirme amacının tezahürüdür. Dolayısıyla İslam, işlevi kendi başına İslam'ı temsil etmekten çok, Hıristiyan ve Batılı için İslam'ı temsil etmek olan bir imge haline geldi.

Misyoner çıkarlarla ekonomik ve sömürgecilik çıkarları onyedinci yüzyıl dolaylarında çakışmaya başladı. Elbette hedef yalnızca Müslümanlar değil, Doğu olarak adlandırılan bütün coğrafyaydı. "İngiltere, Fransa, Almanya, Portekiz, Hollanda ve İspanyalı kişiler Müslüman ve gayri-müslim topraklarda ticarî şirketler kurmaya başladılar. Müslüman ülkeler ana ilgi odağını oluşturuyordu; çünkü Hindistan'ın büyük bölümü Moğol, Ortadoğu ise Osmanlı yönetimi altındaydı. Avrupalı ticaret şirketlerinin siyasî boyutlar kazanması için uzun zaman geçmesi gerekmedi. Bu bölgelerdeki kullanılmamış hammaddelerin talan edilmesi işi, tekelleştirme ve kârın devamlılığı için siyasî kontrolü gerekli kılıyordu"[102]. Zaten kısa bir süre sonra sömürgeci ülkeler buralarda yerleşimler kurmaya başlamışlardı. Bu durumda, dinî amaçlara ek olarak bu insanların yönetilmeleri ve başkaldırmadan boyun eğdirilmeleri problemi ortaya çıkmıştı. Ortalığı sömürgeci amaçlarla yazılmış ya da Doğu dillerinden çevrilmiş eserler kapladı. Doğu artık bir yandan ekonomik kaynakların sömürgeci ülkelere aktarıldığı, bir yandan da entelektüel ve romantik merakların tatmin edildiği bir mekân haline geldi. Yer altı ve yer üstü bütün kaynaklar metropol ülkeye taşınırken, egzotik özellikleri ön plana çıkarılarak ve kültüründen geleneklerine kadar her şeyi karikatürleştirilerek âdeta bir sirk alanı haline getiriliyordu.

Avrupa'da ilk düzenli Arapça öğretimine 1581 yılında Paris Fransız Koleji'nde başlanmıştı. Bunu, 1613 yılında Hollanda'daki Leiden Üniversitesi'nde kurulan Arapça kürsüsü izledi; 1632'de Cambridge Üniversitesi bünyesinde, 1634'te de Oxford'ta Arap-

[102] A. g. e., s. 18

ça kürsüleri açıldı[103]. Oxford'taki kürsünün başına ilk kez getirilen Edward Pococke (1604–1691), "ilki İngiliz tüccarların rahipliğini yapmak üzere Halep'te ve sonra da İstanbul'da olmak üzere, Yakındoğu'ya iki kez gitmiş ve uzunca bir süre buralarda kalmıştı. Her iki yerde de kutsal metinleri aradı buldu ve kendi kitaplığına kattı ya da onlardan birer nüsha alarak önemli bir bilgi birikimine ulaştı. Bu metinler üzerinde yaptığı araştırmalar sayesinde pek çok kitap yazdı, bunlardan biri de, o zamanlarda ilim adamlarının sahip olduğu bilgi seviyesini gösteren *Specimen Historiae Arabum* adlı kitaptı"[104].

Onsekizinci asrın başlarında George Sale (1697–1736), Hourani'nin iddiasına göre aslına uygun bir biçimde ilk Kur'an tercümesini yaptı. "Bu tercüme, kendisinden az bir zaman önce Lodovico Marracci tarafından yapılan Latince Kur'an tercümesine çok şey borçluydu. Kitabın giriş bölümü çok önemlidir. Zira burada Muhammed'in elçi olarak seçilmesinde 'Tanrı'nın amacı neydi' sorusu sorulmaktadır. Sale'nin inancına göre, Muhammed, Tanrı tarafından özel yeteneklerle donatılmıştı, ama Tanrı onu elçi olarak seçmemişti. Sadece onun yeteneklerini kendi amaçları doğrultusunda kullanıyordu. Muhammed, 'sahip oldukları en kutsal din olan Hıristiyanlığın gereklerini yerine getirmedikleri için Tanrı'nın Kilise'ye bir cezasıydı'. Muhammed'in herkeste hayranlık uyandıran yüce şahsiyetinin açıklaması ancak bu olabilirdi. Yoksa, onun, dini aslına rücû ettirmek için gönderildiğine olan kesin inancını nasıl açıklardı ki?!"[105].

Aynı kuşaktan Simon Ockley de (1678–1720), biraz önce sözünü ettiğimiz *Sarazenlerin Tarihi* adlı kitabında Hz. Muhammed'i buna yakın ifadelerle niteler. İddiasına göre Hz. Muhammed, "Tanrı tarafından gönderilmiş bir elçi değildi, ama kendinden önceki çağların bilgisine ve hikmetine sahipti ve ayrıca ahlâkî bir reform hareketi de başlatmış ve bunda başarı da ka-

---

[103] Bkz. Albert Hourani, *Batı Düşüncesinde İslâm*, s. 31–32

[104] A. g. e., s. 32

[105] A. g. e., s. 32-33

zanmıştı. O, bunun gibi daha pek çok başarıların da sahibiydi"[106].

Görüldüğü gibi, İslam hakkındaki bilginin artmasına karşılık Oryantalizmin bilgisindeki değişme yalnızca biçimde kalmakta, öz olduğu gibi korunmaktadır. Burada değişmeyen öze eklenen tek şey, Hz. Muhammed'in "kariyeri ve misyonu"ydu. Artık din, "insanların kurduğu inanç sistemleri ve amellerden oluşan bir bütün" olarak anlaşılabilirdi. Böylece George Sale ve Simon Ockley, ilerleyen zamana karşı yeniden geriye dönerek Robert Boyle'un düşüncelerini tekrarlıyorlardı. Çünkü Boyle, Hıristiyanlığın temel ilkelerinin doğruluğu üzerinde ciddî araştırmalar yapmak ve hem Türklerin ve Yahudilerin, hem de büyük Hıristiyan tarikatlarının nasıl olup da kendi görüşlerini hakikat olarak savunabildiklerini öğrenmek için çıktığı yolda önemli bir yargıya varmıştı: "Hıristiyanlığın hak din olduğunu, dinlilere-dinsizlere, putperestlere, Yahudilere ve Müslümanlara" kanıtlayacaktı[107]. Hıristiyanlık dışında diğer dinler ve başta da İslam, ona göre, insan ürünü olan inanç ve ibadet sistemleriydi.

Hourani, bazı onsekizinci yüzyıl yazarlarının Hz. Muhammed'in kariyer ve misyonunu, Hıristiyanlığın eleştirisi için araç olarak kullandıklarını belirtir. "Muhammed bu amaç doğrultusunda, kolayca, büyük bir iman ve heyecanın ve başarı hırsının örneği olarak gösterilebilir ve O'nun ashabı da sadâkatin timsali olarak lanse edilebilirdi. Eğer bu olmazsa, o zaman da, Muhammed'i, Hıristiyanlık'tan daha akılcı olan veya daha fıtrî bir dini vazeden biri olarak gösterebilirlerdi". Onsekizinci yüzyılda bazı Fransız düşünürlerinin de aynı görüşte olduğunu savunan Hourani, her ne kadar siyasal propaganda amacı taşıdığında kuşku olmadığına inansa bile, Napolyon'un aşağıdaki sözleriyle, Hz. Muhammed'in başarılarına duyulan hayranlığı dile getirdiğine bizi de inandırmaya çalışmaktadır: Napolyon, 1798'de

---

[106] A. g. e., s. 33

[107] Bkz. A. g. e., s. 34

Mısır'a ayak bastığında Arapça olarak kaleme alınmış bir ilânda Mısırlıları "Fransızların Memlükler'den daha fazla Tanrı'ya ibadet ettiklerine, Peygamber ve mukaddes Kur'an'a saygı duyduğuna (...) ve gerçek Müslümanların Fransızlar olduğu"na ikna etmeye çalışıyordu.

Oryantalizmin kurumsallaşması

Batı'nın İslam hakkındaki düşüncelerindeki değişmezlik ve ilk ortaya atıldıkları hâliyle devamlılık, dil okullarının kurulmasıyla iyice yerleşmiş ve kurumsallaşmış hâliyle zamanımıza kadar sürmüş ve halen de sürmektedir. Onyedinci yüzyılda başlayan Paris, Leiden ve Oxford'da düzenli Arapça öğretimi, her şeye rağmen teolojik ihtiyaçların giderilmesini sağlamıştı. Onsekizinci yüzyıldan itibaren romantik egzotizmin yükselişi başladı[108]. Ondokuzuncu yüzyıl ise Akademik Oryantalizmin kuruluşuna tanık olur. "Avrupa'da yakın doğunun dilleri ve medeniyetleri hakkında ciddi bir bilgi edinmek isteyenlerin hepsi de bakışlarını Yaşayan Doğu Dilleri Mektebi'ne çevirir"[109]. Daha önce kendisini bu işlere adayacak yeterli sayıda uzman olmadığı için, Doğu'nun her bölgesine, her milletine ve ülkesine baştanbaşa hasredilen dergi ve dernekler kurulamıyordu. Önce orijinal metinlerin terkibine dayanan bir eğitim görmeden, yerel diller iyice öğrenilmeden, Doğu'dan ciddi olarak söz edilemeyeceğinin farkına varılmıştı ve bunun için bu okul önemliydi.

Akademik bir disiplin olarak Oryantalizmin kurumsallaşmasında Sacy, Renan ve Lane ön plana çıkar. Bunların yaptığı

---

[108] "Romantik egzotizm, ileri sürüldüğü gibi Batı ile Doğu arasındaki münasebetlerin değişmesinden değil (zaten doğu Egzotizmi romantik egzotizmin herhangi bir yönüdür) batının his dünyasındaki bir iç gelişmeden doğmuştur. Yaşadığı ülkeden kaçış arzusu değildir bu sadece, hayalimizde çizilen veya kendi çizdiğimiz yâdeller tablosunda en güzel ve bize en az benzeyen yönler aramaktır da. Gurbette her zaman bir gariplik vardı. Ama şimdi en garip olanın merakı içindeydi batı. Bu temayülün kökü Aydınlıklar Çağıdır. Rousseau'dan sonra batılı, coşkun duygulardan, ferdiden, aşırılıktan ve yabaniden hoşlanır". (Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslam*, s. 58).

[109] Maxime Rodinson, a. g. e., s. 60

iş, Oryantalizmi bilimsel, akılcı ve laik bir temele oturtmak oldu. Said, günümüz Oryantalizminin de kaynağı olan modern Oryantalist kuram ve uygulamanın temel öğelerinin, Doğu'ya ilişkin nesnel bilgiye aniden ulaşılması olarak değil, ancak geçmişten miras alınıp filoloji gibi disiplinler tarafından dünyevileştirilen, yeniden düzenlenen ve biçimlendirilen bir yapılar öbeği olarak anlaşılabileceğini savunur. "Bu yapılar da Hıristiyan doğaüstücülüğünün doğallaştırılmış, modernleştirilmiş, laikleştirilmiş ikameleridir (ya da değişkeleridir). Doğu, yeni metinler, yeni fikirler çerçevesinde bu yapılara uyarlanmıştır. Jones ile Anquetil gibi filologlar, kâşifler modern Şarkiyatçılığa katkıda bulunmuşlardır kuşkusuz; ama bir alan, bir fikir öbeği, bir söylem olarak modern Şarkiyatçılığı ayrı kılan, bunlardan sonraki bir kuşağın ürünleridir. Napolyon seferini (1798–1801) modern Şarkiyatçılık açısından 'imkânlar yaratan bir tür ilk deneyim' olarak alacak olursak eğer, bu deneyimi resmen başlatan kahramanları –İslam araştırmalarında Sacy ile Renan'ı ve Lane'i– bu alanın kurucuları, bir geleneğin yaratıcıları, Şarkiyat kardeşliğinin ataları olarak görebiliriz"[110]. Oryantalizmin bilimsel ve akılcı bir temele oturtulması, bu öncülerin örnek niteliği taşıyan çalışmalarına imkân tanımaktan da öte, Oryantalist olmaya niyetlenen herkes tarafından kullanılabilecek bir sözcük dağarcığı ile fikirlerin yaratılmasını sağladı. Bilimsel terminoloji oluşturarak ve Doğu konusunda temel otorite olarak Oryantalist betisini yerleştirdi, tutarlı bir Oryantalist yapıt türünü meşrulaştırdı. Ondokuzuncu yüzyılda Avrupa'nın Doğu'ya müdahalesi arttıkça, Oryantalistin kamudaki ayrıcalığı da aynı oranda arttı.

Silvestre de Sacy (1758–1838), bir Benedikten manastırında özel hocalardan önce Arapça, Süryanice ve Kalde dili, sonra da İbranice eğitimi aldı. Ona Doğu yolunu açan dil Arapça olmuştur; "çünkü, Joseph Reinaud'nun dediği gibi, o dönemde en eski, en öğretici biçimiyle hem kutsal hem kâfir kanattan Şark

[110] Edward Said, a. g. e., s. 132

malzemesinin bulunabileceği dil Arapçaydı"[111]. Çok genç yaşta, o zaman yeni açılan Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'na Arapça öğretmeni olarak atandı. 1806'da Collège de France'dan profesörlük unvanı aldı. 1811'e kadar ücretsiz çalıştığı Dışişlerindeki ilk görevi, Fransız ordusunun bültenleri ile Napolyon'un Rus Ortodoksluğuna karşı "Müslüman fanatizmi"nin kışkırtılabileceği umudunu ortaya koyan, *1806 Manifestosu*'nu çevirmekti. "1811'den sonra Sacy'nin görevi, Fransa'nın Doğu dilleri mütercimleri ile bilim adamları yetiştirmekti"[112]. 1830'da Cezayir'in Fransa tarafından işgalinde, Cezayirlilere hitaben yazılan bildiriyi Arapçaya o çevirmişti. Dışişleri bakanı Doğu'yla ilgili bütün diplomatik sorunlarda düzenli olarak, Savaş bakanı da zaman zaman ona başvuruyordu. Kraliyet Kitaplığı'nda Doğu elyazmaları kısmı müdürlüğü yaptı ve 1821'de kurulan *Asya Derneği*'nin (Société Asiatique) ilk başkanı oldu.

Sacy, Şark öğretisini yayan ve cemaati de öğrencileri olan, dünyeviliğe dönmüş bir din adamı gibi davranıyordu. Öğretmen ve öğrencilerin, sınıfta bir araya gelerek, herkesçe bilinmesi caiz olmayan ayrıcalıklı Doğu araştırmalarının yapıldığı gizemli derslerde, pedagoji disiplininin çekiciliğinden çok, etkililiği söz konusudur. "Dolayısıyla didaktik konuşmacı tilmizlerine malzemesini *serimler;* tilmizin rolü ise, dikkatle seçilip düzenlenmiş konular hâlinde kendisine verileni almaktır. Şark eski olduğu, ırak olduğu için, hocanın serimlemesi geniş görüş alanından çıkıp gitmiş olanın yenilenmesidir, yeniden gözden geçirilmesidir. Ayrıca, uzam, zaman ve kültürler bakımından bitmez tükenmez bir zenginliğe sahip Şark'ın tamamı sergilenemeyeceğine göre, ancak en iyi örnek olabilecek kısımlarının sergilenmesi gerekir. Dolayısıyla Sacy'nin ilgi odağı, öğrencilere görece az sayıda güçlü örnek çerçevesinde Şark'ı sunan antolojiler, okuma parçaları, tablolar ve genel ilkelere dair incelemelerdir. Bu örnekler iki nedenden ötürü güçlüdür: İlkin, o güne

---

[111] A. g. e., s. 134

[112] Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, s. 103

değin uzaklığı ve egzantrikliğinin gizlemiş olduğu şeyleri Şark'tan kasıtlı biçimde devşiren Batılı bir yetke olarak Sacy'nin gücünü yansıtırlar; ikincisi de, bu örnekler Şark'ı anlamlandırma konusunda kendi içlerinde (ya da onlara Şarkiyatçının yüklediği) bir gösterge gücü taşırlar"[113].

Bu açıklamalar, Sacy'nin metodunun pedagojik yanıyla birlikte faydacı yanını da ortaya koymaktadır. Doğu komprime bir hale getirilmekte ve doğrudan pratik bir biçimde Batı'nın kullanımına sunulmaktadır. Bu pratik kullanım aynı zamanda, özellikle sömürgeler dolayısıyla onsekizinci yüzyılın atmosferine de uygun düşüyordu:

> Tarihin, sömürgecilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve hızlandığı bu evresinde, Avrupa yeni toplumlarla, yeni kültürlerle, yeni geleneklerle karşılaşmaktaydı. Avrupalı seyyahlar, girişimciler Avrupa'nın egemenlik kurduğu bu yeni alanlara seyahatler yapmaktaydılar. Buralardan doğal olarak da, pek çok yeni bilgi gelmekteydi. Bu bilgilerin işlenmesi, tasniflenmesi, Avrupalının kullanımına sunulması gerekliydi. İkinci bir ihtiyaç da, tanışılan bu yeni toplumlarla ilişkilerin nasıl sürdürüleceğiydi. Bu toplumların gelenekleri, dinleri, tarihsel kökleri onlarla nasıl ilişki kurulacağı konusunda da ipuçları vermekteydi. Zira artık sadece yağmalamak, yakıp yıkmak Avrupa için bir çözüm değildi. Sömürünün sürekliliğinin sağlanması gerekliydi. Oryantalist çalışmalar işte bu arka planda hızlı bir artış gösterdi. Hâlâ revaçta olan çalışmalar filolojik çalışmalardı. Ancak zamanla bunlara yeni disiplinler eklenecekti: Arkeoloji, nümizmatik vs... Oryantalistler bu çalışmalarını daha sistemli ve başka oryantalistlerin çalışmalarından haberdar olarak sürdürebilsinler diye önce dernekler kuruldu. Hatta bu derneklerin ilklerinden ve önde gelenlerinden bir tanesi, doğrudan oryantalist kazıların, araştırmaların yapıldığı Bengal'de kurulmuştu. Ardından, yapılan çalışmalardan kamuoyunu haberdar etmek, bir anlamda kamuoyu desteğinin devamını sağlamak için uzmanlık alanlarına özel dergiler çıkardılar. Sonraları ise üretilen oryantalist bilginin paylaşılması ve sağlamasının yapılması, elde

[113] Edward Said, a. g. e., s. 136

> edilen yeni bulgularla mevcut oryantalist bilginin geliştirilmesi gibi amaçlarla, çeşitli Avrupa devletlerinden gelen bu uzmanlar arasında bir ortak çalışma zemininin oluşturulması ve iletişim ihtiyacının karşılanması gibi nedenlerle kongreler tertip edildi. (...) Bütün bu örgütlenmelerin yalnızca bilimsel saiklerle açıklanması mümkün değildir. Bu oryantalist teşkilatlanma, daha ziyade dünyanın Batı dışında kalan bölgelerinin emperyalist paylaşımına tüm Batılı ulusların kendi güçleri ve yetenekleri oranında katılımını göstermesi açısından dikkate değer niteliktedir[114].

Oryantalizmin böyle bir alan olarak kurulmasında Sacy'nin olağanüstü çabaları vardır. O kendini, sadece bilgiye ulaşmakla değil, şifrelerini çözmek, yorumlamak ve bunlardan da daha zoru, kullanıcılar için ulaşılabilir hale getirmekle yükümlü görüyordu. "Sacy'nin başarısı, tüm bir alanı üretmiş olmasıydı. Bir Avrupalı olarak Şark arşivlerini talan etti, hem de Fransa'dan hiç uzaklaşmadan. Ayırdığı metinleri getirtti; bunları elden geçirdi; sonra notlarla açıkladı, sistemli hale getirdi, düzenledi, yorumladı. Zaman içinde Şark'ın kendisi, Şarkiyatçının ondan ürettiği şeye oranla önemsizleşti; bir kez Sacy tarafından pedagojik bir tablonun mühürlenip kapanmış söylemsel alanına çekildikten sonra, Şarkiyatçının Şark'ı gerçekliğe dönmekte isteksiz davranacaktı. (...) Arap şiiri gibi şeylerin önemini, sağlayacağı faydayı savunuyordu; ancak asıl söylediği, Arap şiirinin değerinin anlaşılmaya başlanması için önce Şarkiyatçı tarafından uygun bir biçimde dönüştürülmesinin gerektiğiydi"[115].

Oryantalistin aracılığı olmaksızın Doğu'yu anlamak mümkün olmadığına göre, gerçekten de Oryantalizm büyük beceri isteyen bir disiplindi. Oryantalist, Doğu'nun uzak derinliklerinden ve karmaşık malzemeler içinden, Batı'nın kullanımına uygun faydalı cevherleri seçebilecek yeteneklere sahip olmalıydı. Öyleyse Doğu yazılarının bir bütün olarak alınmaması gerekir: "Sacy'nin, genel bir romantik motif olan 'fragman' kuramını su-

---

[114] Yücel Bulut, a. g. e., s. 104-105

[115] Edward Said, a. g. e., s. 138

nuşudur bu. Şark'ın yazınsal üretimleri özleri gereği Avrupa'ya yabancı olmakla kalmazlar; hep aynı ölçüde önemli olmadıkları gibi, seçilmiş parçalar dışında yayımlanmayı hak edecek (...) 'bir beğeniyle, eleştirel ruh'la da yazılmamışlardır. Dolayısıyla Şarkiyatçı, temsil edici bir fragmanlar dizisiyle, yeniden yayımlanan, tefsir edilen, notlarla açıklanan, gene birtakım fragmanlarla kuşatılan fragmanlarla Şark'ı *sunmak* için gereklidir. Böyle bir sunum için özel bir türe gereksinim vardır: Seçki. Sacy, söz konusu olduğunda, Şarkiyatçılığın faydasının ve öneminin en dolaysız, en yararlı biçimde serimlendiği türdür bu. Sacy'nin en ünlü eseri üç ciltlik *Arap Yazını Seçkisi* idi; daha en başında iç uyaklı Arapça bir beyitle, deyim yerindeyse mühürlenmişti bu kitap: 'Kitâbü'l-enîs el-müfîd li't-tâlib el-müstefîd;/ve câmî eş-şutûr min manzûm ve mensûr' ('Çalışkan öğrenciler için çok güzel ve yararlı bir kitap;/manzum ve mensur parçalar seçkisi')"[116].

Artık Sacy ile birlikte Doğu, nesnel yapısından koparılarak Oryantalist tarafından temsil edilen öznel bir yapıya bürünmeye başlar. "Şark, Şarkiyatçının akılcılığıyla örtülür; Şarkiyatçının ilkeleri onun ilkeleri olur. Irak olandan ulaşılabilir olana dönüşür; kendi başına ayakta duramayan bir şey olmaktan çıkıp pedagojik bakımdan yararlı hale gelir; kayıp parçaları tam da bu süreç içinde ondan koparılıp atılmış olduğu halde, yitiklikten çıkar, keşfedilir. Sacy'nin antolojileri Şark'a eklenmekle kalmaz, ayrıca Şark'ı da Şarki mevcudiyet olarak Batı'ya ekler. Sacy'nin çalışmaları Şark'ı mecelle haline getirir; öğrencilerin kuşaktan kuşağa aktardığı bir metinsel nesneler mecellesi üretir"[117].

Sacy'nin başlattığı gelenek Renan (1823–1892) tarafından yürütülmüştür. Oryantalizmin ikinci kuşağından olan Renan, resmî Oryantalist söylemi güçlendiren, onun kavrayış biçimlerini sistemleştiren, düşünsel ve nesnel kurumlarını oluşturan kişidir. Oryantalizmi filolojiye, ardından da bu ikisini birden çağının düşünsel kültürüne uyarlamıştır.

---

116 A.g.e., s. 139

117 A.g.e., s. 140

Onsekizinci yüzyılda yeni bir araştırma alanı olarak doğan *filoloji*, dillerin birbirleriyle olan ilişkilerini inceliyordu. Doğu Hindistan Şirketi'nde hâkimlik görevi alarak Kalküta'ya giden ve oraya yerleşen Sir William Jones (1746–1794) bazı diller arasında ilginç benzerlikler bulmuştu. 1786 yılında bazı Avrupa dilleriyle Sanskritçe ve belki de eski Farsça arasında hem yapısal, hem de kullanılan sözcükler açısından benzerlikler olduğunu söyledi. Bu düşünce Franz Bopp (1791–1867) gibi Alman ilim adamları tarafından benimsenerek desteklendi. Hint-Avrupa dilleri ya da Arî dilleri olarak anılmaya başlanan diller arasındaki ilişkiler araştırılırken, yalnızca bunlar arasındaki benzerliklerle değil, aynı zamanda bir dilin bir başka dilden çıkmış olabileceği konusuyla da ilgilenildi. Bu durum sadece Hint-Avrupa dilleri için değil, Samî dil ailesini oluşturduğu kabul edilen İbranice, Süryanice, Arapça ve diğer diller için de geçerliydi. Sonuçta, karşılaştırmalı filoloji bilimi doğdu. Ondokuzuncu yüzyılda, dilin yapısı ve tarihini incelemenin çok ötesinde uğraş alanları olan bu bilim, en popüler bilim dallarından birisiydi. "En azından Almanca ve Fransızca'da, 'filoloji' teriminin, sadece dilbilim anlamı değil, bu dillerde yazılmış, geçmişin bize miras bıraktığı metinleri ve özellikle de evren ve insanın evren içindeki yeri hakkında önemli ilkeler va'zeden eserlerin araştırılması anlamı da vardı". Nitekim Herder, "insanlığın milletlere bölünmüş olduğunu ve bunların her birinin, dünyayı ve insanlığı özel bir dil aracılığıyla görüp anladığını vurgulamıştı. Bu fikri, daha sonra, Wilhelm von Humboldt (1767–1837) benimsemişti ve ona diğer bazı ilim adamları da katılmıştı. Sonuçta bu fikir, romantizm çağında, herkesin üzerinde fikir birliğine vardıkları bir düşünce olmuştu". F. Max Müller (1823–1900) ve diğer dilbilimcilerce geliştirilen karşılaştırmalı mitoloji de, karşılaştırmalı filolojinin önemli bir dalıydı. "Bu bilimin temelinde şu düşünce yatıyordu: Halk hikayeleri ve dinî eserlerden oluşan antik edebiyat ve yazın ürünlerinin pek çoğu, eğer titiz bir dil analizi yapılır, bu ürünlerin özünde yatan mentalite korunur ve yazıldıkları dönemin şartları dikkate alınırsa çözümlenebilirdi. Böylece dinlerin ve akılcı düşüncenin, bu hikaye ve efsaneler-

den hangi evreleri geçerek türediği bilinebilirdi. Neticede, karşılaştırmalı dil araştırmaları, eğer usûlüne uygun tarzda düşünülür ve gerekli imkânlar hazırlanırsa, insanlığın bir çeşit doğal gelişim süreci olarak nitelendirebileceğimiz, kendilerine özgü mantıksal açıklama biçimleri olan halkların araştırılması ve özlerindeki gerçeğin yakalanması demek olurdu. Bazı filologlara göre, bu araştırma dalının insanın aklını özgürleştirici bir yanı vardı. Yani, dinî metinler, gerçeği efsaneler yoluyla ifade etmenin basit-ilkel bir yöntemiydi; bu bilim dalı ise, efsaneleri doğru yorumlayarak insan aklını özgürleştirebilirdi"[118].

Avrupa'da İslam hakkında sahip olunan fikirlerin oluşmaya başladığı dönemde yetişen en seçkin simalardan biri olan Renan için filoloji, "aynı anda hem insanın tüm niteleme girişimlerinin en zoru hem de tüm disiplinlerin en kesini olan bir bilim"[119]dir. Gayesi ve birliği en güç kavranan bir daldır. Astronominin, zoolojinin, botaniğin belirli konuları vardır; fakat filoloji bütün bu çeşitli bilim ihtisasları arasında, onlara ortak bir ad verdirmeye yetecek bir özelliğe sahiptir[120]. Bu yüzden filologun alanı, filozofunkinden daha belirli ve sınırlı olamaz. Çünkü gerçekte her ikisi de belirli bir konu ile değil, özel bir bakış açısından her şeyle uğraşırlar. "Gerçek filolog hem dilci, hem tarihçi, hem arkeolog, hem sanatkâr hem de filozof olmalıdır"[121]. Ondokuzuncu yüzyılın felsefesi filolojidir; filologun özel araştırmaları olmaksızın insanlığın ortaya koyduğu hiçbir eser ve anıt anlaşılamaz. Filoloji ile felsefenin, derin bilgi (erüdisyon) ile düşüncenin birleşmesi, bu yüzyılın fikrî çalışmasının niteliği olmalıdır. Felsefenin muhtaç olduğu o olaylar ormanını, ona filoloji ve derin bilgi verecektir. Aksi takdirde dokumacının tezgâhını ipliksiz işleterek ondan bez dokumasını istemek veya değirmene buğday koymadan onu döndürmekle un elde edileceğini san-

---

118 Albert Hourani, *Batı Düşüncesinde İslâm*, s. 51

119 Edward Said, a. g. e., s. 143

120 Bkz. Ernest Renan, *Bilimin Geleceği*, c. 1, s. 159

121 A. g. e., s. 163

mak gibi boş bir beklenti içine girilir[122]. Bilinmesi filolojinin, yani *karşılaştırmalı insan zekâsının gelişmeleri bilimi*'nin doğmasına imkân veren Şark dünyalarını açıp önümüze seren erüdisyondur. "Acaba neden, yeni zamanların en parlak dehalarından biri olan Herder, olanca ruhunu koyduğu *İbranilerde Şiir* adlı eserinde ekseriya yalan yanlış, hayalî bilgiler verir, çünkü, kendisinde yaradılıştan mevcut olan estetik duygusunu bilgince bir tetkikle desteklememiştir"[123].

Renan, Avrupa'da filolojinin, İskenderiye Okulu'nda olduğu gibi, sadece bilgin merakı olmadığını, kendilerinde ciddî ve yüksek bir amacı olan "teşkilâtlı bir bilim" ve "insan zekâsı mahsullerinin bilimi" olduğunu söyler: "Ayrılmaz bir şekilde tetkik ve tenkide bağlı olan filolojinin modern zihniyetin en esaslı unsurlarından biri olduğunu, filoloji olmaksızın şimdiki dünyanın bu halde bulunamayacağını, ve filolojinin Ortaçağ ile yeni zamanlar arasındaki büyük farkı teşkil ettiğini söylemekle mübalağaya düşmekten korkmam. Ortaçağa berraklık, sarihlik ve tenkid bakımlarından üstünsek, bunu münhasıran filolojik eğitime borçluyuz"[124]. Ona göre, Ortaçağın da filozofları, bilginleri, şairleri vardı, fakat filologları yoktu; onu fikrî çocukluk hâlinde tutan tenkit yokluğu bundan ileri gelir. Kısacası rasyonalizm, eleştiri ve liberalizmle ifade edilen modern, yani Batılı zihniyet filoloji ile aynı günde kurulmuştur ve *"modern düşüncenin kurucuları filologlardır"*[125]. Bilindiği gibi, atalarından miras aldığı Katolik inancını terk ettiğini açıkça ifade eden Renan, "daha da ileri gidip, bir 'filoloji dini'nden dahi bahsetmektedir"[126].

Biraz önce sözünü ettiğimiz gibi Renan, filoloji ile felsefe arasında paralellik kurmaktadır. Ona göre filozofluk etmek, yani filoloji ile ilgilenmek "olayları bilmektir, Cuvier'nin ifadesin-

---

122 Bkz. a. g. e., s. 170

123 A. g. e., s. 171

124 A. g. e., s. 173-174

125 A. g. e., s. 177

126 Albert Hourani, a. g. e., s. 52

ce de, dünyayı müsbet ilim bakımından aydınlatmaktır. Kant'la birlikte ben de şu kanaatteyim ki, sadece nazarî mahiyette bir ispatın riyazî bir ispattan fazla bir değeri yoktur ve mevcut gerçeğe dair hiçbir şey öğretmez. Filoloji zekâ ile ilgili şeylerin *doğru bilimi*dir. Fizik ile kimya cisimlerin sentezi biliminde ne ise, filoloji de insanlık biliminde odur"[127]. Böylece ondokuzuncu yüzyılın akıl, eleştiri ve ilerleme çağı olması yanında sömürgeciliğin ve Oryantalizmin de yükselme çağları olduğunu düşündüğümüzde, filolojinin bir din olarak kutsanmasının önemi belirginleşiyor. Çünkü filoloji, dünyayı olduğu gibi kavramak yerine, ona birtakım talimatlar vermek, belirli kodlamalara gitmek sûretiyle belirli anlam kalıbına sokmak özelliğiyle ön plana çıkmaktadır.

Bütün toplumları aynı kategoride değerlendirme eğilimine Renan'da da rastlıyoruz. Ona göre de insan toplulukları doğal bir gelişim süreci yaşamaktadır. "Bu topluluklar, 3 kültürel gelişim aşamasından geçiyorlardı. İlk aşama dinî yazın ve efsaneler aşamasıydı. Bu aşamada insanlık 'kendisinin kurduğu hayal dünyasında yaşamaktaydı'. İkinci aşama, bilim aşaması, üçüncüsü ise, insanlığın daha ileriki zamanlarda ulaşacağı bir aşamaydı. Son aşamada, bilim ile, doğayla birlik oluşturma esasına dayalı 'dinî' anlayış arasında bir sentez oluşturulacaktı"[128]. Farklı kabiliyetteki insanların, bu yol boyunca yürürken, farklı tavırları olacaktır. Dilin doğası, bu dilin açıklandığı kültürü belirler ve bu yüzden insanlar, farklı seviyelerde kültürler üretme yeteneğiyle donanırlar. İnsanlar, diller ve kültürler hiyerarşisi vardır. Onların hemen üstünde ise yine iki 'büyük ve asil ırk'

---

[127] Ernest Renan, a. g. e., s. 186. Renan'ın bu pasajı, Edward Said'in eserinde daha anlaşılır biçimde çevrilmiştir: "Felsefe yapmak şeyleri bilmektir; Cuvier'nin hoş deyişinin izinden gidersek, felsefe *dünyaya kuram düzleminde talimat vermektir*. Kant gibi ben de, saf kurgusal kanıtlamaların geçerliliğinin matematiksel kanıtlamaların geçerliliğinden daha fazla olmadığına, bize mevcut gerçeklik hakkında hiçbir şey öğretemeyeceklerine inanıyorum. Filoloji, zihinsel nesnelerin *kesin bilimidir*. (...) Cisimlere dair felsefî bilimler için fizik ve kimya ne ise, insanlığa dair bilimler için de filoloji odur" (*Şarkiyatçılık*, s. 143)

[128] Albert Hourani, a. g. e., s. 52-53

olan Samî ve Arî ırkları yer alır. Daha üst seviyede yer alan medeniyetler hep bu medeniyetler arasındaki karşılıklı ilişkinin ürünüdürler.

Samî dini tek tanrıcılığı doğurmuş, Hıristiyanlık ve İslam birlikte dünyayı fethetmiştir, fakat bunun dışında da hiçbir şey üretememiştir. Bir efsane ve dolayısıyla da yüksek edebiyat ve sanat ürünü bırakamamıştır. Çünkü: "'Samî dini korkunç ölçülerde basittir; basit bir ruha sahiptir. Bu ruh, insan aklını her türlü zeka ürünü düşünceye, iyi duygulara, akılcı araştırmaya kapatır' (...)"[129].

Renan, İslam'ın, böyle bir ruha sahip olduğu için bilimin gelişimini engellediği görüşündedir. Ona göre "Doğu'da ya da Afrika'da bulunmuş herkes, iman sahibinin kafasının demir bir cendere ile sıkıştırıldığını ve bu durumun onu, bilime tümüyle kapalı ve her türlü yeniliğe karşı çıkan bir kişiliğe büründürdüğünü görecek ve dehşete düşecektir"[130]. Buna karşılık Arî ruhu, her şeyi yaratan ruhtur ve her türlü iyiliğin kaynağıdır. "Gerçek anlamda siyasal hayat, gerçek sanat ve edebiyat hep bu ruhun ürünüdür. Samî halklar bu değerlere sahip değildir, sadece şiirde biraz ilerleme kaydetmişlerdir. Tüm bunların üstünde, Arî ırkın asıl üstünlüğü bilim ve felsefededir. Bu iki alanda Renan, 'bizler tümüyle Yunanlıyız, Yunan medeniyetine bağlıyız' inancındadır. Sözde Arap bilimleri bile, Yunan bilimlerinin devamı niteliğindedir ve bu bilimleri taşıyan ve biz Yunanlılara, yani Avrupalılara ulaştıran da Araplar değil, Farslılar olmuştur. Sonuçta bu bilimlerin taşıyıcıları dahi Arî ırkındandır. Mevcut hâliyle Hıristiyanlık da Avrupalıların eseridir. Bu nedenle insanlığın geleceğini Avrupalılar tayin edecektir. Yalnız burada önemli bir önşartın hazırlanması gerekmektedir, o da medeniyet içindeki Samî unsurlar temizlenmeli ve İslam'ın teokratik gücü ortadan kaldırılmalıdır"[131].

---

[129] A. g. e., s. 53

[130] Bkz. A. g. e., s. 53

[131] A. g. e., s. 53-54

Görüldüğü gibi Renan, filolojiden hareket ederek dilden dine ve oradan da ırka atlamakta, Hıristiyanlığın da içinde yer aldığı Samî dinleri reddetmektedir. Ancak Avrupalılar Arî dil grubuna mensup oldukları için, Hıristiyanlık bir Avrupa dini olarak Samîlikten kurtulmakta ve Arî dini haline gelmektedir. Samî ırkın ve dillerin yeniliğe karşı olmalarına rağmen Arî ırk, bütün ilerlemelerin kaynağıdır. Hatta sözde Arap bilimleri bile aslında Yunan biliminin devamıdır. Onu Avrupalılara ulaştıranlar da Farslılar, yani yine Arî ırka mensup olanlardır. Böylece bütün olarak İslam, her şeyiyle birlikte reddedilmektedir. Renan da burada Oryantalizmin tekrar ettiği bildik şablonu izler. Zaten filolojiyi âdeta bir din olarak yüceltmesi de bu yüzdendir. Renan'ın ırkların eşitsizliği hakkındaki düşünceleri, *Bilimin Geleceği* adlı kitabına (kitabın altbaşlığı "1848 Düşünceleri"dir) 1890 yılında yazdığı önsözde, açık olarak yer alır. Bu ilk yapıtının kusurlarının pek çok olduğunu, "azıcık izzetinefsim olsa onu umumiyetle belirli bir ahenge göre tasarlanmış olan külliyatımdan çıkarmam lâzım gelir"[132] sözleriyle açıklar. Arkasından da, 1848'de yazdığı birçok şeyi reddettiğini belirtir. O zaman "bu kitabın birkaç sayfasından bir netice olarak çıkan şekilde eşitçi bir medeniyet"in bir hayalden ibaret olduğunu ifade eder. Ona göre "eşitsizlik tabiatta yazılıdır". "O zamanlar, insanın hayvanlar âlemi ile bağları kalmış olduğunu iyice göremiyordum; ırkların eşitsizliği hakkında tamamiyle sarih bir fikrim yoktu"[133]. Tarih bilimleri ile onların yardımcıları olan filoloji bilimleri, bundan kırk yıl öncesine göre büyük ilerlemeler yapmış ve artık "ırkların eşitsizliği müşahede olunmuştur"[134]. Artık o, tartışmasız bir ırkçıdır: "Bizzat Renan'ın mesleki ününü borçlu olduğu Şarklı Samilerle ilgili çalışmasındaki o mahut ırkçı önyargısıyla kanıtladığı gibi, insanları insafsızca üstün ve aşağı ırklara bölen, çalışmalarında zamansallık, köken, gelişim, ilişki

[132] Ernest Renan, a. g. e., s. viii
[133] A. g. e., s. x
[134] A. g. e., s. xii

ve insani değere ilişkin en batıni düşüncelere yer veren bir liberal eleştirmen"[135].

Renan'la birlikte ve filoloji aracılığıyla artık Doğu, bütünüyle Avrupa'daki incelemelerin malzemesi haline geldi. Sacy'nin tablolar biçiminde görece cansız fragmanları bundan böyle Renan'ın filoloji laboratuvarında "kuram düzlemindeki talimatlarla" bambaşka bir canlılık kazanacaktı. Renan, Samî dilinin Oryantalist filoloji araştırmalarının *yaratıları* olduğunu dile getirmişti. "Peki, Renan bu örneklerde *yaratma* sözcüğüyle ne kastediyordu? Bu *yaratma*'nın, bir yanda doğal yaratımla, öte yanda da Renan ile diğerlerinin laboratuvara ve sınıflandırıcı bilimlere, doğa bilimlerine –en başta da felsefi anatomi denen bilime– atfettikleri yaratımla bağlantısı neydi? (...) Renan meslek yaşamı boyunca, bilimin insan yaşamındaki rolünün (...) 'insana şeylerin sözünü (logos?) kesin olarak *söylemek* (bundan bahsetmek ya da bunu dillendirmek)' olduğunu tahayyül eder gibidir. Bilim şeylere konuşma katar; ama daha iyisi, şeylerde olanak halinde bir söz oluşturur, bu sözün dile gelme nedeni olur. Dilbilimin özel değeri (yeni filoloji bundan böyle 'dilbilim' diye anılacaktır), doğa biliminin ona benzemesinden değil, sözcüklere birer doğal nesne gibi davranmasından gelir: Dilbilim, aslında suskun olan bu nesnelerin gizlerini açığa vurmalarını sağlar"[136]. Nesneleri konuşturmak, onlara *şartlara uygun* değerler vermek ve kuralların geçerli olduğu bir düzende belirli bir yer sağlamakla mümkündü. Said, Renan'daki ilk anlamıyla *yaratma*'nın, Samî dili gibi bir nesnenin bir çeşit yaratım olarak görülmesini sağlayan eklemlemeleri, ikinci olarak da sahnenin –Samî dili söz konusu olduğunda, Doğu tarihinin, kültürünün, ırkının, zihninin– bilim adamı tarafından aydınlatılıp suskunluğundan çıkarılmasını simgelediğini belirtir. Üçüncü olarak da *yaratma*, sorun edinilen nesnenin başka benzer nesnelerle karşılaştırmalı olarak görülmesini sağlayan sınıflandırma sisteminin ortaya konulmasıydı.

---

[135] Edward Said, a. g. e., s. 144

[136] A. g. e., s. 150

Renan'ın Samî dilleri araştırması, Hıristiyanlığa duyduğu inancı yitirmesinden hemen sonra yöneldiği Oryantalist ve bilimsel araştırmaydı. Daha sonra dine, ırka, milliyetçiliğe ilişkin görüşlerinin yetkesini bu çalışmalarla kazanmıştı. Ne zaman Yahudilere ya da Müslümanlara ilişkin bir açıklamada bulunsa, Samîlere dair, kendi uyguladığı bilim dışında hiçbir temeli olmayan, son derece acımasız yergiler eşlik ediyordu bunlara. "Sami dili Renan'ın ilk yaratısıydı, kamusal mevki ve görev duygusunu tatmin etmek üzere filoloji laboratuvarında geliştirdiği bir kurmacaydı. Unutmamalıyız ki, Renan'ın 'ben'liği açısından Sami dili, Avrupa'nın (dolayısıyla Renan'ın) Şark ve o çağ üzerindeki egemenliğinin simgesiydi"[137].

Bu kurmacada Samî dili, normalliğin ölçüsü sayılan Hint-Avrupa dilinin tersine tuhaflıklarıyla meşrûlaşıyordu; kısmen bu dilin sergilenme, çözümlenme yerinin kitaplıklar, laboratuvarlar, müzeler olmasından dolayı egzantrik, yarı-ucûbe bir görüngü sayılıyordu. Laboratuvarı boylayan Samî ya da Doğu dili, tarihi, kültürü ve zihni başka bir şeye dönüşüyor, sanki özel bir sapkınlıkları varmış gibi ele alınıyordu. Dolayısıyla Samîler, ya da Doğulular, dar ve katı bilinçli, "insan doğasının aşağı bir bileşimi"nin temsilcileridir. "Renan'ın Arapçaya, İbraniceye, Aramcaya ya da ilk Sami diline dair hemen her sayfasında* okuyacağınız şey, bir iktidar olgusudur; Şarkiyatçı filolog, bu iktidarın sağladığı yetkeyle, kitaplıktan gönlünce insan konuşması örnekleri derleyip, bunları gene kitaplıkta, dildeki, insanlardaki, kültürdeki hatalara, erdemlere, barbarlıklara, ihmallere işaret eden pürüzsüz bir Avrupa nesriyle kuşatarak sıraya koyar"[138]. Bunların sonucunda ortaya çok özel bir biçimde denetlenen bir dil ve kültür dünyası çıkar. Bu, karşılaştırmalı bir denetlemedir: Hint-Avrupa canlı, organik tipik örnektir, Samî Do-

* Renan'ın *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques* (Sami Dillerinin Karşılaştırmalı Sistemi ile Genel Tarihi) kitabından söz ediliyor.

137 A. g. e., s. 151

138 A. g. e., s. 153

ğu dilleri de karşılaştırmalı olarak inorganik sayılır. Birincisi üretken, ikincisi kemikleşip kalmış üretken olmayan süreçtir. "En önemlisi Renan, böylesine zorba bir yargının, Şarkiyatçı filolog tarafından laboratuvarda üretildiğini mutlak bir açıklıkla ortaya koyar; zira onun uğraştığı türden ayrımlamalar, eğitimli, meslekten kimseler dışında kalanlar için ne olanaklı ne de ulaşılabilirdir". Said bu sözlerin arkasından Renan'ın *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques* adlı kitabından şu alıntıyı verir: "Dolayısıyla, Sami dillerinin, insan bilincinin diğer ürünleri gibi değişim ya da birbirini izleyen değişiklikler geçirme zorunluluğundan kaçınamayacağını kabul etsek bile, bu dillerin kendilerini yeniden üretme kapasitesine sahip olduklarını reddediyoruz"[139].

Renan'ın filoloji laboratuvarı böylece, onun Avrupamerkezciliğinin fiilî mekânı haline gelir. Bu gerçek, Oryantalistin, ya da genel olarak Avrupalı bilim adamının bir *kurgucu* olduğunun göstergesidir, bu da sonuçta emperyal gücün bir göstergesi haline gelmektedir. Sacy'nin Arapça fragmanları nasıl metinleri ait oldukları gerçeklikten koparıyorsa, Renan'ın filoloji laboratuvarı da önce bilgiyi ham gerçeklikten koparıyor, sonra da bir deli gömleğine sokuyor. Artık Doğu kültürünün, filoloji laboratuvarında yapay olarak üretilme dışında herhangi bir üreme hakkı kalmamaktadır.

Oryantalizmin kurumsallaşmasında büyük katkıları olan Sacy ile Renan, "Şarkiyatçılığın, –sırasıyla– bir metinler bütünü ile filoloji kökenli bir işleyiş biçimini almasının örnekleriydiler; bunlar Şark'ın, Batı'yla eşit olmayan söylemsel bir kimlik kazanmasına neden oldu"[140]. Kimlik, bilgisel işlemlerle öylesine yerleştirilmişti ki, artık bu Doğu'yla ilgilenenlerin bu çerçeve dışına çıkmaları mümkün değildi. Öyle ki, Oryantalist olmayan Batılıların bile dönüp geldikleri yer, bu indirgenmiş Doğu örnekçesiydi. Karl Marx'ı ele alacak olursak, "pek çok makalesin-

[139] Bkz. a. g. e., s. 154

[140] A. g. e., s. 167

de, giderek artan bir inançla, İngiltere'nin Asya'yı yakıp yıkarken bile orada gerçek bir toplumsal devrimi olanaklı kıldığı fikrine geri döndüğü görülür"[141]. Marx, İngiltere'nin Hindistan'da aşağılık çıkarlarını gerçekleştirmek için bulunduğunu kabul eder, ama arkasından bunun Asya'nın Oryantalist yorumlanması doğrultusunda kabul edilmiş toplumsal durumundan kurtulmak için gerekli olduğunu söyler. Marx da kendini, Oryantalist şablon içinde ve Romantik bir kurtarma tasarısının ortasında bulmaktan kurtaramaz: "İngiltere'nin Hindistan'da ikili bir görevi yerine getirmesi gerekmektedir: İlki yıkıcı bir görevdir, diğeri ise yeniden yaratmaya –Asya tipi toplumun ortadan kaldırılmasına, Asya'da Batı toplumunun maddi temellerinin atılmasına– yöneliktir"[142].

Edward William Lane, Doğu'da ikamet ederek Oryantalizme kişisel tanıklık deneyimi katmak sûretiyle onu tamamlayanlardan biridir. Sacy ve Renan'ın temsil ettiği kitabî Oryantalizm yanında, Doğu'da bulunarak onunla varoluşsal bir bağlantı içine girme geleneği dikkate alınmazsa Oryantalizmin anlaşılması mümkün olmaz. İlk olarak Anquetil, Jones ve Napolyon seferlerinin belirlediği bu gelenek, daha sonra birçok Oryantalist tarafından sürdürülmüştür. Said Lane'i, Doğu'daki ikametini bilimsel bir gözlem biçimi olarak gören, bu ikameti Oryantalizm mesleğine bilimsel malzeme sağlamak gibi özel bir görev için kullanmayı hedefleyen yazarlar arasında değerlendirir. Bu gelenekte Doğu'yla ilgili her yapıt kapsamlı bir yoruma tâbi tutulur. Doğu için yaratılan her yorum, her yapı Doğu'nun yeniden yorumlanması ve yeniden inşası demektir. Lane'nin *Modern Mısırlıların Gelenek ve Görenekleri Üzerine Açıklamalar* adlı kitabı, çok okunan ve sıkça alıntılanan, dolayısıyla otorite oluşturan bir eserdi. Ona bu özelliğini kazandıran şey yalnızca söyledikleri değil, söylediklerinin Oryantalizme uyarlanabilir olmasıdır. Söz

---

141 A. g. e., s. 164

142 Karl Marx, *Surveys from Exile*, (Pelican Boks, Londra, 1973), s. 306-307'den nkl. E. Said, a. g. e., s. 165

gelimi Burton ve Flaubert'in Doğu bilgilerinden çok kendileri hakkında söylediklerinden dolayı okunmalarına karşılık Lane, Mısır ve Arabistan'a ilişkin bilgi kaynağı olarak okunur. Bu yüzden de "Lane'in çalışması Şarkiyatçılık mesleğine yayılıp sinmiş, bu meslek tarafından pekiştirilmiş, bu meslekle birlikte kurumsallaşmıştır"[143]. Çok özel çabaların ve özenli bir yayına hazırlık çalışmasının ürünü olmasına rağmen, Lane eserine tarafsız ve yalın bir hava vermek istemişti. Mısır'a gidiş nedenini Arapça öğrenmek olarak gösterir. Hazır oradayken Mısır'la ilgili bazı notlar derlemesinin ardından Yararlı Bilgileri Yayma Derneği'nin bir kurulu tarafından Mısır ve Mısır halkıyla ilgili sistematik bir çalışma yapmaya yönlendirilmişti. Böylece başlangıçta rasgele derlenmiş bir gözlemler dizisi, Mısır hakkında temel bilgiler edinmek isteyen herkesin kolayca ulaşabileceği yararlı bilgilerin derlendiği bir belgeye dönüşmüştü. Kendisinden önce başkalarının yapmadığı ve yapamadığı bir şeyi gerçekleştirdiğini söyleyerek ve hem sahici, hem de kesin malumat bütününü içerdiğini belirterek, daha kitabın önsözünde kendine ait bir otorite çerçevesi oluşturmuştur. Geçmişteki en önemli rakibi olarak gösterdiği, Napolyon'un Mısır seferi sırasında yanında götürdüğü bilim adamlarınca ortaklaşa yazılan *Mısır'ın Tasviri* adlı 23 ciltlik kitapla âdeta alay ederek bu otoritesini daha da güçlendirmiştir. Lane, bir Mısırlı mihmandar eşliğinde Müslüman gibi görünerek gezmiştir Mısır'ı. "Dolayısıyla, Lane'in kimliğinin bir tarafı saf Müslüman denizinde kolayca yüzerken, suyun altında kalan kısmı, çevresindeki her şeyi yorumlamaya, edinmeye, sahiplenmeye yönelik gizli Avrupalı gücünü korur"[144].

Lane'in buradaki amacı, ince dokulu, ezici ve tantanalı betimlemeleriyle Mısır'ı, Mısırlıları ve dolayısıyla Doğu'yu göze görünür kılmak, şişirilmiş ayrıntılarla, onu derinlikten yoksun bir biçimde sunmaktır. Örneği, Mısır'ın çok sağlıklı ikliminden

---

143 Edward Said, a. g. e., s. 170

144 A. g. e., s. 171

bahsettikten sonra, araya bir sürü ayrıntı girer. Arkasından da ölümcül hastalıklar, tıbbî yardımın yokluğu ve ağır yaz sıcağı yüzünden pek az Mısırlının birkaç yıldan fazla yaşayabildiğini söyler. Biraz sonra, dayanaksız bir genellemeyle, sıcağın Mısırlıyı tensel zevklere aşırı düşkün hale getirdiğini öğreniriz. Asıl önemli olan da budur zaten ve diğer ayrıntılar bir formaliteden ibarettir. Burada kitap hakkında daha fazla ayrıntıya girmeye gerek olmadan[145] şunları söyleyebiliriz: Lane, Doğu'ya yerleşerek onu Oryantalistin kullanımına uygun biçimde tasvir yoluyla, daha önce Doğu'ya ilişkin metinleri fragmanlar hâlinde seçen, geri kalanının önemsiz olduğunu söyleyen Sacy ve seçilen parçaları filoloji laboratuvarında evcilleştiren Renan'la birlikte sacayağını tamamlamıştır. Artık onun eseri, Doğu'yla ilgili söz söyleyenlerin başvurmadan edemeyeceği bir yetke haline gelmiştir.

[145] Ayrıntılar için bkz. a. g. e., s. 173 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

Sömürgecilik ve Oryantalizm

1901 tarihli Hint Nüfus Sayımı Raporu'nda, 300 milyona yakın Hintlinin 900 kadar beyaz kamu görevlisi tarafından yönetildiği kaydedilmiştir. Hindistan'da ayrıca, her 4,000 Hintliye karşı yaklaşık bir İngiliz askeri bulunmaktaydı. Victorya döneminden bir gözlemcinin söylediği gibi, tüm Hintliler aynı anda tükürseler, Hindistan'daki İngilizleri boğabilirlerdi. Yine de, olgular ve fanteziler bir kenara bırakıldığında, Avrupa'nın Hindistan ve Asya'daki gücü sarsılmaz görünmekteydi. İmparatorluk yöneticileri kendilerini emniyette hissediyorlardı.

J. M. Roberts

(Yirminci Yüzyıl Tarihi, s. 194)

Bay Smith adlı birisinin caniyane gazabı dosyalara geçmiş. Jacob H. Smith, Doğu Filipin adalarından Samar'daki ABD kuvvetlerinin başkomutanı olarak astlarına başka buyruklarının yanısıra şu günlük emri vermiş: "Öldürmeniz, yağmalamanız ve yıkıp yakmanız gerekiyor. Ne kadar çok yaparsanız hoşnutluğum o kadar artacaktır".

Rainer Werning

(Yaralı/Şaşkın Ejderha

–Batı Despotluğu Üzerine Düşünceler, s. 89)

Sömürgecilik ve Oryantalizm ilişkisi

Oryantalizm, başka birçok işlevleri yanında, sömürgeleştirilen Doğu ülkeleri üzerinde güce dönüştürülmüş bilgi yoluyla sağlanan ve onlar üzerinde kurulan iktidarı temsil eder. Avrupa, sömürgeleştirmek için gözünü dikip dikkatini yoğunlaştırdığı bütün dünya bölgeleri arasında en çok Doğu ile meşgul oldu. Doğu, coğrafî açıdan yanıbaşında olması yanında, tarihî açıdan da üzerinde büyük kompleksler yaratan, sürekli gözünü diktiği ama bir türlü üstün gelemediği, karşısında hep gerilemek zorunda kaldığı bir dünyaydı.

İnsanlık tarihi boyunca sürekli ortaya çıkan farklı türdeki kolonyal temasların en kapsamlısı, 1930'lu yıllarda dünyanın yüzde 85'ini sömürgeleştirmiş olan Avrupa kaynaklı modern sömürgecilikti. Edward Said'e göre, sözü uzatmaya gerek kalmadan, Oryantalizmin hem emperyalizmin, hem de sömürgeciliğin bir veçhesi olduğunu söylemek su götürmez bir gerçeği dile getirmektir: "Ne ki bunu söylemek yeterli değil; çözümleyerek, tarihselliğiyle açımlamak da gerekir. Beni ilgilendiren, Dante ile d'Herbelot'nun sömürgecilik öncesi bilincinden farklı olarak, modern Şarkiyatçılığın düzenli bir *biriktirme* disiplinini nasıl somutlaştırdığını göstermek. Kesinlikle salt düşünsel ya da kuramsal bir özellik olmayan bu biriktirmecilik, Şarkiyatçılığı düzenli olarak insanlarla toprakları biriktirmeye yönlendirmiştir. Ölü ya da yitik bir Şark dilini yeniden kurmak, eninde sonunda, ölü ya da ihmal edilmiş bir Şark'ı yeniden kurmak anlamına geliyordu; ayrıca, bu yeniden kurucu dikkatin, bilimin, hatta imgelemin, sonraları ordular, yönetimler, bürokrasiler tarafından toprak üzerinde, Şark'ta gerçekleştirilecek icraatların yolunu hazırlaması anlamına da geliyordu. Bir bakıma, Şarkiyatçılığı aklayan şey sadece düşünsel ya da sanatsal başarısı değil, daha sonraki etkililiği, kullanışlılığı, yetkesiydi"[1].

Batı'nın Doğu'yu bilme arzusunun, yalnızca bilgi susuzluğunu giderme amacına dayanmadığını, aksine *iktidar* arzusuyla

[1] Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, s. 133

iç içe geçtiğini, bilgi ve iktidarın birbirinden ayrılmayan ikizler olduğunu biliyoruz. Burada *bilgi* Oryantalizm, *iktidar* ise sömürgecilikle eşleşmektedir. Onyedinci yüzyıldan itibaren misyonerlik kılığındaki Oryantalizmle, İngiltere, Fransa, Almanya, Portekiz, Hollanda, İtalya ve İspanya sömürgeciliğinin çıkarları çakışmaya başlar[2]. Artık bilgi biriktirmeciliği ile toprak biriktirmeciliği, yani kültürel ve ekonomik sömürgecilik, birbirinin ayrılmaz parçası olarak faaliyet yürütürler. Bernal, Oryantalizmin –en azından İngiltere ve Fransa'da– kurumsal olarak yükselişinin, doğal olarak, Asya ve Afrika'da sömürgeciliğin ve öteki hâkimiyet biçimlerinin yayılmasıyla ilişkili olarak değerlendirilmesi gerektiğine değinir. Daha önce üzerinde genişçe durduğumuz Avrupalı olmayan halkların ve konuştukları dillerin öğrenilmesi ve anlaşılması, sadece bu halkları kontrol etmek için gerekli değildi: "Aynı zamanda onların kültürlerini ele geçirip kategorize ederek uygarlıkları hakkında bilgi edinmek de, yerlilerin kendileri hakkında ancak Avrupa bilimi sayesinde bilgi edinmelerini güvence altına alıyordu. Bu ise sömürge seçkinlerini metropol ülkelere bağlayan başka bir bağ sağlıyordu. Dolaysız sömürgeciliğin 20. yüzyılın ikinci yarısında çökmesinden sonra Avrupa'nın kültür hâkimiyetinin muhafaza edilmesinde bu bağ giderek daha büyük önem kazanmıştır"[3].

---

[2] Oryantalizmle sömürgecilik ve misyonerlik sırası ve zamanı geldiğinde neredeyse aynîleşmektedir. "XVI. ve XVII. yüzyıllarda olduğu gibi, sömürgeci ideal ile misyoner eğilim birbirinin içine girdiğinde ortaya çıkan yenilik yalnızca bir anlam kaymasından ibarettir: Hıristiyanlaştırma düşüncesi artık kendini bir uygarlaştırma göreviyle özdeşleştiriyordu, zira uygarlık ancak Hıristiyan olabilirdi. Bu gelişme eşzamanlı olarak, Saygon'daki Vatikan temsilcisi Monsenyör Miché *Katolik Misyonlar*'da 'Hıristiyanlaştırma eylemlerini uzun süre engelleyen o asiler'i işaret etmiştir. Benzer şekilde, Cezayir piskoposu Monsenyör Lavigerie bu topraklara 'Eski bir barbarlığın karanlıklarından ve karmaşasından yeni bir Fransa doğuracak olan... büyük Hıristiyan eserine katkıda bulunmak için' geldiğini söylemiştir. Sömürgecilik bir halkın farklı topraklarda kendini 'çoğaltma gücü'nü oluştururken, emperyalizmin ilk hedefleri, uygarlaştırmak, sömürgeleştirmek, kültürünü egemen kılmak ve yayılmak olmuştur" (Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 36)

[3] Martin Bernal, *Kara Atena*, s. 338

Oryantalizmin bu biriktirme işlemini nasıl somutlaştırdığını, ardından toprak üzerinde gerçekleştirilecek kolonyal icraatın yolunu nasıl hazırladığını ve sonra da bir bakıma "olumsuzun aklanması" diyebileceğimiz bu karmaşık işlemi nasıl gerçekleştirdiğini anlayabilmek, her zaman birbirini çağrıştıran emperyalizm, kolonyalizm, ideoloji ve hegemonya kavramlarını bir arada dikkate alarak değerlendirmeyi gerektirir. Ania Loomba bize bütün bu kavramlar ve aralarındaki bağlantılar hakkında doyurucu bilgiler sunar[1]. *Oxford English Dictionary* "kolonyalizm"i (sömürgecilik) şöyle tarif ediyor: "Yeni bir ülkedeki bir yerleşke... yeni bir yöreye yerleşen, anayurtlarına tabi halde ya da onunla bağlantısını koruyarak bir topluluk oluşturan bir grup insan; yerleşimi ilk olarak gerçekleştirenlerin soyu ve ardılları tarafından bu şekilde oluşturulan topluluk anayurtla bağlantıyı koruduğu sürece bu yerleşime *'colonia'* denir".

Kelimelerin ve genel olarak bilginin masum olmadığına ilişkin tipik bir örnekle karşı karşıyayız. Tanımda, ustalıklı bir biçimde "sömürülenler" gizlenerek sadece "sömürgecilerden" söz edilmesine dikkat edilmelidir. Böylece *sömürme* fiilinin kötü çağrışımlarının üzeri örtülmekte, "yerleşke"nin asıl sahibi olan sömürülenler dikkatlerden uzak tutulmakta, ortada sömürülenler yokmuş veya onlar söz edilmeye değmezmiş gibi davranılmakta; sömürgeleştirme eylemi doğal ve masum bir eylem olarak sunulmaktadır. Batı'nın Oryantalizm yoluyla Doğu'yu nesneleştirdiğini, yani onu pasif bir varlık olarak kurduğunu, kendisi onun hakkında her türlü yargıya varma hakkına sahip olduğu halde, onun kendisi hakkında verilen bu yargılar karşısında her türlü haktan yoksun hale getirildiğini belirtmiştik. Bu tanımda da asıl sömürgeye maruz kalanların yok sayıldığını görülüyor. Sömürgeciler sömürgelerde işe başlarken, sanki boş bir alanda, doğal bir işe girişiyorlarmış gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Bugün fiilî sömürgeciliğin bittiği bir dünyada yaşayanlar, sözlük veya ansiklopedileri açıp geçmişte yapılanları öğ-

[1] Bkz. Ania Loomba, *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, s. 18 vd.

renmek istedikleri zaman böyle bir zihin çarpıtmasıyla karşılaşacaklardır. Gerçekteyse sömürgeleştirme, ayrıntılı bir plan dahilinde yapıldı. Sömürgeciler, başta kendi vatandaşlarını ikna etmek durumundaydılar. Denizaşırı yerlerde ne aradıklarını soranlara karşı verecek cevaplarının olması gerekiyordu. Gidilen topraklarda yaşayanların başka türden varlıklar oldukları söylenmeliydi onlara. Adlarının anılmasına değmeyecek, haksızlık fiilinin onlar için geçerli olamayacağı kadar aşağı, özgürlük, eşitlik ve insanca yaşamaktan habersiz varlıklar olduğu anlatılmalıydı. Onlar, kendi kendilerini yönetemeyen, yönetilmeye muhtaç kimselerdi. Sömürge yöneticilerinin, kendilerini yönetmekten âciz bu insanları yönetmekle yaptıkları şey bir lütuftu ve onlar için yapılacakların en iyisiydi. Bu yüzden, "Hemen hemen tüm sömürge planları, yerlilerin geriliği ve genel olarak bağımsızlığa, 'eşitliğe' ve zindeliğe elvermedikleri varsayımıyla başlıyor"du[5]. Onlardan söz edilirken, efendilerinin sıkı gözetimi ve köleliği altında kalmaları gereken bu insanların kaba birer nesneden ibaret oldukları, insanî özelliklere elverişli olmadıkları, bunun için de insanî davranışları hak etmedikleri önyargısından hareket edilmesi bundandır.

Sömürgecinin dili: Lânet sömürgeler

Sözlüklerdeki "sömürge" tanımı, her zaman söz ve davranışlarla pekiştirildi. Sömürgeciler, karşılarına hiçbir engelin çıkmasını istemiyor, kayıtsız bir teslimiyet bekliyorlardı. Toprakları işgal ve talan edilen insanların en küçük bir direnme göstermelerine bile tahammül edilmiyordu. Emperyalist yayılmacılığın vaizi ve ete bürünmüş hâli olarak kabul edilen Disraeli bu yüzden "boynumuza boyunduruk olan lanet sömürgeler!"den söz ediyordu[6]. Güçlü karşı akımlar bulunmakla birlikte, ondokuzuncu yüzyılda endüstriyel atılımlarla gelişen ve büyük baskı sayısına ulaşan basın aracılığıyla halkın sömürgeciliğe verdi-

---

[5] Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm*, s. 140

[6] Bkz. Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 40

ği destek, emperyalist dönemin özelliklerinden biri olmuştur. Ferro, eserlerinin merkezinde İngiliz sömürge sisteminin eleştirisinin bulunduğunu söylediği Jules Verne'in, İngilizlerin Avustralya'daki tutumundan söz eden şu pasajını aktarır: "'Binbaşı yerlilerin aslında maymun olduklarını savunuyor' Sömürgeci yerleşimciler siyahları vahşi hayvanlar olarak görüyorlardı. Onları tüfekle avlayıp öldürüyorlardı. Avustralyalıların doğa yasaları dışında yer aldığını kanıtlamak için hukukçuların otoritelerine başvuruluyordu. Hatta, Sydney gazetelerinde bunlardan kurtulmanın kesin bir yöntemi öneriliyordu: Onları kitlesel olarak zehirlemek. '(...) Geniş çaplı katliamlar örgütlenmişti ve pek çok kabile tümüyle yok olmuştu'. Jules Verne *Mrs. Branican*'da, Tazmanya ve Avustralya hakkında (1891) şunları ekler: 'Sömürgeci ilerlemenin son sözü bir ırkın yok edilmesi ise, İngilizler eserlerini çok iyi bir şekilde gerçekleştirdikleriyle övünebilirler'"[7].

Ferro, Jules Verne'in İngilizler için söylediği –özellikle siyahların hayvan olduklarına dair– şeylerin Fransızlar için de paylaşılan duygular olduğunu belirtir. "19 Eylül 1887'de eleştirmen Jules Lemaitre şöyle yazmıştır: 'Bu hafta hiç yeni gösteri yok. Hayvanat Bahçesinde yalnızca Aşantilere rastladım. Bu bahçe çok hoş. (...) Küçük çocuklar ancak gezi öykülerinde adları geçen gizemli hayvanları burada görme sevincini yaşıyorlar –devekuşunun çektiği bir arabaya binebiliyor, bir devenin sırtına oturabiliyorlar. Ve eğlencelerinin tam olması için, onlara vahşiler de gösteriliyor. Yazık ki, bu gösteriler insanlık hakkında onurlu düşüncelere kapılmalarına yol açamıyor. (...) Belki de bana bu insanların dünyaya neden geldiklerini soracaksınız. Söyleyelim o halde, Altın Kıyısı'nın Aşantileri ve diğer vahşiler bize günün birinde hizmet etmek için varlar'"[8]. Sömürgeci destanın havarisi Avrupalı, kendi insanının beynine daha çocukluğundan itibaren gazeteler, resimli kitaplar, kartpostallar, okul

---

7 A. g. e., s. 276

8 A. g. e., s. 277

kitapları, sömürge sergileri vasıtasıyla ve bu şekilde sömürgelerdeki yerlileri hayvanat bahçelerinde sergileyerek, onların insan değil birer hayvan oldukları düşüncesini yerleştirmişlerdir. Efsane, ekonomik ve politik hedeflerden arındırılarak sömürgeci imparatorluğun yüceltilmesi için doğrudan hayalgücüne hitap ediyordu.

Durumu Frantz Fanon şu şekilde özetliyor: "Bu maniheist tutum bazen mantığın sınırlarını aşmakta, sömürgeleştirilen insanı insanlık dışı bir hale getirmektedir. Daha açık ifadesiyle sömürgeleştirilen insanı hayvanlar seviyesine düşürmektedir. Zaten sömürgecinin sömürgeleştirdiği insanı anlatmak için kullandığı dil zoolojik bir dildir"[9]. Zoolojik dil, ansiklopedi, sözlük ya da başka metinlere yansırken, dolaylı bir biçim alarak yukarıda verilen tanımdaki şekillere dönüşebilmektedir. Dolayısıyla olayların arka planını bilenler, *Oxford English Dictionary*'nin masum gibi görünen tanımının aslında *hayvansal* bir tanım olduğunu anlarlar. Bunu bilmeyen çoğunluk ise kendilerini Avrupamerkezciliğin ve Avrupa ırkçılığının pençesinden kurtaramazlar. Said'in verdiği bir örneğe bakalım: John Stuart Mill, "uygar ulusların birbirinin bağımsızlığı ve milliyeti karşısında kutsal görevleri" bulunduğunu, bu haklara saygı gösterilmesi gerektiğini söylerken bir istisna kaydı düşüyor ve bu görevin "milliyet ve bağımsızlığın kesinlikle kötü geldiği, ya da olsa olsa şüpheli bir iyilik oluşturduğu uluslar karşısında bağlayıcı" olmadığını belirtiyor.

Yapılan tasnif ilginçtir: Bir yanda "uygar" uluslar bulunmakta ve bunlar insanî özellikler taşımakta, öte yanda ise hiçbir iyi şeye lâyık ve elverişli olmayan gayri insanî uluslar bulunmaktadır. Bunlara karşı hiçbir davranışın bağlayıcılığı yoktur. Onlar hastalıklıdırlar ve bağımsızlık bu hastalığa iyi gelmez. Said, haklı olarak bunun neden böyle olması gerektiğini soruyor: "Bir taraftaki bir kutsal görev öbür tarafta neden bağlayıcı olmasın, birine tanınan haklar neden öbürüne tanınmasın gibi soru-

[9] Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, s. 51

ların en iyi yanıtları, doyundurucu bir yerel –yani Avrupalı– düzeni onaylamaya ve dışarıda benzer bir düzen hakkının kaldırılmasına olanak vermeye yönelik, törel, iktisadî, hatta metafizik normlar bakımından iyi temellendirilmiş bir kültür çerçevesinde bulunabilir. Bu önermem mantıksız ya da aşırı görünebilir. Oysa, Avrupa'nın mutluluğu ve kültürel kimliği ile denizaşırı emperyal dünyaların boyunduruk altına alınması arasındaki bağlantıyı fazlasıyla titiz ve sakınımlı bir biçimde dile getiriyor. Bugün bir bağlantının varlığını kabul etmekte çektiğimiz güçlükler, bir bölümüyle, bu karmaşık meseleyi görünüşte yalın ve nedensel bir meseleye indirgeme eğilimimizden ileri geliyor; bu meselenin indirgenmiş hali, karşılığında suçlayıcı sözler ve savunmacılık üretiyor. Ben, ilk dönem Avrupa kültüründeki ana etmen bu kültürün ondokuzuncu yüzyıl sonları emperyalizmine *neden olmasıdır demiyorum;* eski sömürge dünyasının tüm sorunlarının Avrupa'nın sırtına yıkılması gerektiğini de ima etmiyorum. Buna karşılık. Avrupa kültürünün belirgin özelliğinin, her zaman değilse de genellikle, aynı anda hem kendi seçişlerini geçerli kılmak hem de bu seçişleri uzaktaki emperyal egemenlikle birlikte savunmak olduğunu söylüyorum"[10].

Loomba da yukarıdaki tanımda, yalnızca sömürgecilerden söz edilmesi ve sömürgeler kurulmadan önce o yerlerde zaten yaşıyor olabileceklerin dikkate bile alınmamasının ilginçliğine değinerek asıl amacın nasıl saklanmak istendiğini belirtir: "Böylelikle, yapılan tanım, farklı halklar arasındaki bir karşılaşma ya da fetih ve tahakkümü çağrıştıracak herhangi bir imayı 'kolonyalizm' sözcüğünden boşaltmış olur. 'Yeni yöre'nin hiç de o kadar 'yeni' olmayabileceği ve 'bir topluluk oluşturma' sürecinin bir şekilde gayrı adilane olabileceği konusunda en küçük ima yoktur bu tanımda"[11]. Oysa sömürgeciler tarafından, anayurtlarına tabi ve onunla bağlantısını koruyarak oluşturulan bir topluluğun yeni olabilmesi, orada daha önce bulunan toplulukları

[10] Edward Said, a. g. e., s. 141

[11] Ania Loomba, a. g. e., s. 19

bozma ve anayurda uyarlamak için yeniden oluşturma sürecine bağlıdır. Bu da "ticaret, pazarlık, savaş, soykırım, köleleştirme ve isyanlar dahil olmak üzere kapsamlı bir pratikler silsilesini içerir". Asıl sahipleri tarafından gelip kendilerini sömürmeleri için davet edilen ve geldikleri yerde karmaşık bir pratikler silsilesi görülmeyen kolonyal bir yerleşime tanık olunmadığına göre, sömürgeciliği (kolonyalizm), sorunsuz bir yerleşme olarak değil, başka insanların topraklarının ve mallarının zorla ele geçirilmesi ve denetlenmesi olarak tanımlamak durumundayız[12].

Fiilî bir durumu ifade eden "kolonyalizm"e karşılık "emperyalizm", imparator ilkesi, ya da ruhu; emperyal denilen çıkarların savunuculuğu olarak tanımlanır. Bunu, Emperyal kelimesinin "buyruk ya da üstün güç", aynı zamanda "imparatorlukla ilgili" gibi anlamları ve Emperyalizm'i de "bir imparatorun yönetimi, bilhassa despotik ya da keyfî yönetimi" şeklindeki basit tanımıyla birleştirdiğimizde, emperyalizm için doğrudan kolonyal yönetimin zorunlu olmadığını, sömürgecilik olmadan da yürütülebileceğini söyleyebiliriz. "Şu halde, modern dünyada, toprak işgali, maddî kaynaklara el konulması, emeğin sömürülmesi ve başka bir toprak ya da ulusun politik ve kültürel yapısına müdahale edilmesi olarak kolonizasyon ile küresel bir sistem olarak emperyalizm arasında ayrım yapabiliriz"[13]. Nitekim "emperyal ülke, iktidarın kaynağı ve dışa aktığı 'metropol'dür; koloni ya da neo-koloni, 'metropol'ün nüfuz ettiği ve denetlediği yerdir. Emperyalizm resmen koloniler olmaksızın işleyebilir (bugünkü Birleşik Devletler emperyalizminde olduğu gibi), ama kolonyalizm işleyemez"[14].

---

12 Girdiği ülkelerden –ekonomilerini yeniden yapılandırarak, insanlar ve malzemeler hangi yönde akarsa aksın, kârları daima "anayurda" akıtarak ve bütün yerküreyi, diğerlerinin yapmadığı bir tarzda dönüştüren yeni ve farklı türden pratiklere öncülük ederek– haraç, mal ve zenginlik toplamaktan daha fazlasını yapan modern kolonyalizmle daha önceki kolonyalizmler arasındaki farklar için bkz. Ania Loomba, a. g. e., s. 19 vd.

13 Ania Loomba, a. g. e., s. 23

14 A. g. e., s. 24

Bir bakıma kolonyalizm çağının sona ermesine, ama buna rağmen sömürünün ortadan kalkmamış olmasına bakarak tüm dünyanın postkolonyal bir görüntü sunduğunu söyleyebiliriz. Bir ülke hem biçimsel açıdan bağımsız olma anlamında postkolonyal, hem de ekonomik veya kültürel açıdan bağımlı kalma anlamında neo-kolonyal olabilir. "Yeni küresel düzen doğrudan egemenlik kurmaya dayanmıyor. Ama bu düzen, bazı ülkelerin başka bazı ülkelere ekonomik, kültürel ve (değişen derecelerde) politik yönden nüfuz etmesine izin verir"[15].

Burada bizi ilgilendiren, sömürünün –ister emperyalizm, isterse kolonyalizm yoluyla olsun– nasıl işlediği ve gayri insanî özelliğine rağmen ayakta durmayı nasıl başardığıdır. Eğer, yukarıda belirttiğimiz gibi, 1930'lu yıllarda kolonyalizm dünyanın yüzde 85'inde hüküm süren bir genişliğe ulaşmışsa, bunun işlemesi ve devamlılığının sağlanması hiç de kolay bir iş değildi. Avrupa kolonyalizmi bu güçlüğü yenebilmek için "en başından beri çeşitli denetim ve temsil stratejileri ve metotlarına başvurdu. 'Öteki'ne ilişkin Avrupalı söylemler de buna göre değişir. Ama bu söylemler tüm dünya çapında birbiriyle karşılaştırılabilir (ve tuhaf bir şekilde birbirine benzer) haksızlık ve tahakküm ilişkileri ürettiği için, kolonyal metotlar ve imgelerin zaman ve yer bakımından çok büyük değişiklikler arz ettiği zaman zaman gözden kaçırılır"[16].

Frantz Fanon, sömürge halklarının yalnızca emekleri başkaları tarafından temellük edilen insanlar değil, "kendi yerel ve orijinal kültür kaynakları söndürülmek ya da toprağa gömülmek suretiyle ruhunda onulmaz bir aşağılık kompleksi yaratılmış halklar" olduğunu, fakat bu duyguya teslim olmamak için kendini "nerdeyse bir varoluş şartı olarak, başka ve yeni bir uygarlığın yayıcısı durumundaki ulusun diliyle, yani metropol kültürüyle göğüs göğüse bir hesaplaşma içinde" bulduğunu söyler. Sömürgeci insanın yaydığı ve sürekli dayattığı ideolojik

---

15 A. g. e., s. 25

16 A. g. e., s. 33-34

söyleme göre "Sömürge insanı artık ana ülkenin, metropolün kültürel standartlarını benimseyebildiği oranda" yükselebilecek ya da insan sayılacaktır[17]. Bu da kendi kültürünü, dilini, ekonomik yapısını, kısacası bütün değerlerini terk ederek sömürgeciye teslim olmasını gerektirecektir. Böyle bir dayatmaya sömürge insanı hemeninden inanmadığı ve boyun eğmediği için karmaşık bir sömürge-sömürgeci ilişkisinin başlaması kaçınılmazdır. İşte sözlüklerin sorunsuz bir yerleşke tanımının anlamsızlığını ortaya koyan da, bütün sömürgelerde yaşanmış olan bu fiilî durumdur.

Batı sömürgeciliği, ırkçılığı ve Avrupamerkezcilik konusunda Batı dillerinde oluşturulan geniş edebiyatın, sömürü ve ırkçılığa muhatap olan halkların duygu ve düşüncelerinin yapılandırılmasında ve ortaya çıkacak kinlerin dizginlenmesinde oynadığı rol de burada ortaya çıkıyor. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki birçok araştırmacının "Avrupa kolonyalizminin ilerlemesini bilim ve aklın hurafeler karşısındaki zaferiyle" eşitlemesi, ne yazık ki "kolonileştirilmiş halkların" birçoğunun da böyle bir görüşü benimsemesine yol açmıştır. Sömürülenler içinde bile bu durumu kendilerini sömürenler kadar kesin bir inançla savunanların çıkmasına ve kuşkusuz bunun, bu oluşumlara psikolojik bir güç kazandırmış olmasına rağmen[18], yaşanmış ve yaşanması da olağan olan gerçek, bu ilişkinin çok önemli sorunlarla dolu olduğudur.

---

17 Frantz Fanon, *Siyah Deri Beyaz Maske*, s. 21

18 Bkz. Ania Loomba, a. g. e., s. 40. Josep Fontana bu zihin çarpıtmasına, "En kötüsü de Avrupalı olmayan halkların sonunda, onlara yüklediğimiz yanlış kimliklerle birlikte, onların yaratılmasına temel oluşturan masalı (Avrupa'nın, gösterdiği gelişmenin açıklamasını yağmaya dayalı büyümeye indirgemesi. Y.K.) kabul etme noktasına varmalarıydı: Tarihi doğrusal bir gelişim içinde gören bakış açısı. Böylece bu halklar kendi geçmişlerinden koptular ve yaşadıkları sorunların gerçek niteliğini kavramalarını önleyeceğinin farkına varmaksızın, Avrupalıların kendilerine yutturduğu geçmişe eleştirel bir yeniden bakışı onun yerine geçirdiler. Köhne ilerleme destanını sömürünün utanç verici tarihinin kalıpları içine sokmak yetmedi" sözleriyle işaret eder. (Bkz. *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna*, s. 131)

Bilim ve aklın hurafeler karşısındaki zaferi gibi parlak bir aldatmacanın, sömürgeciliğin meşrulaştırılması için kullanılan bir araç haline getirilmesi ancak Batı'nın başarabileceği önemli buluşlardan biridir. Daha çok da, sömürgeler döneminde sömürüye maruz kalmış insanları değil, günümüz insanını kandırmaya yönelik bu söylemsel zafer, açıkça *ilerleme* mitine göndermede bulunuyor ve Batı'nın kendisini öteki ülke ve milletlere karşı "uygarlaştırma görevi"yle yükümlü kıldığı söylemin merkezine yerleştiriyor. Bu yükümlülük, bir talebe cevap olarak doğmamış, hiç kimse gelin bizi uygarlaştırın dememişti; aksine böyle bir talebe bile akıl erdiremeyecek kadar geri oldukları kabul edilen (Batı'nın temel düşüncesi budur) ülke ve milletlerin ilerlemesi için gönüllü bir sorumluluğu üstlenenler Avrupalılardı ve her nedense uygarlaştırma yöntemi olarak sömürgeleştirmeyi seçmişlerdi. Hatta bu öylesine yüce bir ideal olmalıydı ki, Avrupalı devletler onları kimin uygarlaştıracağı konusunda birbirleriyle boğazlaşıyorlar, sömürge paylaşımı için aralarında çok kanlı savaşlar yapıyorlardı. Bugün çoğu kişi, hemen hiç sorgulamaksızın Avrupa tarihini, uğruna çaba göstermeye değer hedeflere doğru sürekli bir ilerleme olarak görmeye yatkınlığını sürdürmektedir; böylesine ikna edici ilerleme iddiası da ancak Avrupalılara ve denizler ötesinde, Avrupalıların yerleştikleri topraklardaki akrabalarına ait bir haktı. Yirminci yüzyılın başlarında Batı dünyası, bir başka deyişle kıtalar ötesi sömürge liderleri, kültürlerinin ilerlemesinin devam edeceğine sonsuz bir güven duyuyorlardı. Hatta bu görüşe inanmayan seçkin bir statüye ve zihinsel kapasiteye sahip çok az sayıdaki muhalifler bile, "içinde yaşadıkları kültürün kendi kendini tahrip etme potansiyelini henüz ortaya çıkarmadığını (...) ve bu uygarlığın materyalizm, demokrasi ve barbarlık dalgalarına kapılarak din ve ahlaki değerler çapalarından uzaklaştığını" savunmakla birlikte, "ait oldukları uygarlığın dünya tarihini etkileyen bir güç olarak benzersiz bir dinamizme ve dünya tarihini şekillendirmekte benzersiz bir etkinliğe sahip olduğuna emindiler"[19].

[19] J. M. Roberts, *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, s. 30

İdeoloji ve hegemonya

Bu anlayışın nasıl sağlandığını, bir başka deyişle emperyalizm ve sömürgeciliğin nasıl işletildiğini, bu kavramların barındırdığı olumsuzlukların nasıl aklandığını anlayabilmek için "ideoloji" ve "hegemonya" kavramlarına dönmek gerekiyor. Bu da bizim, Oryantalizmin bir söylem olarak nasıl bir güce sahip olduğunu görmemizi sağlayacaktır. Sömürgeciliğin Batı dillerindeki karşılığı olan "kolonileştirme"nin olumsuz çağrışımlar taşımaması, bu tanımların ideolojik olmasından kaynaklanır. Sömürgecilik gerçekte, onbeşinci yüzyıldan başlayarak çeşitli Avrupa devletlerinin dünyanın geniş alanlarını keşif, fetih, ilhak ve iskân etmeleriyle ortaya çıkan siyasal ve ekonomik süreç ya da olguyu tanımlamaktadır. Batı Avrupa ülkelerinin kapitalizmin eşiğinde, dünya üzerindeki doğal zenginliklerin, hazır servetlerin ve ucuz emek depolarının yağmalanması, sömürgeci kıta olarak Avrupa'da sermaye birikimini hızlandırmıştır. Sömürülen kıtalar olarak Asya, Afrika ve Latin Amerika'da ise yerel kaynak ve kültürlere, tarih, din, dil ve örgütlenme deneyimlerine zarar vererek, bu halkların uzun süre boyunduruk altında tutulmasına, yoksulluğa, geriliğe, kendi sanayi devrimlerini ve modernleşme süreçlerini özgürce yaşayamamalarına yol açmıştır[20]. Gerçeğin böyle olmasına rağmen, daha önce Oryantalizmi açıklarken değindiğimiz gibi, Doğu'nun geri kalmışlığını, onun akılcılıktan yoksun olması, kendi kendisini yönetememesi, durağanlığı ve ilerlemeye yatkın olmaması gibi özelliklerle tasvir eden bir propaganda yoluyla, Batı'nın asıl amacını gizleyen şey, onun ideolojik söylemi olmuştur. Sömürgecilikle bütün kaynakları yok edilen Doğu'nun bunları gerçekleştirememesine neden olarak, tam aksi yönde, bu türden sözde yapısal özellikler gösterilmiştir.

Loomba, ideolojinin "çoğunlukla varsayılanın tersine, yalnızca politik fikirlere gönderme" yapmadığını, "aynı zamanda tüm 'zihinsel çerçeveler'imizi, inançlarımızı, kavramlarımızı ve

---

[20] Bkz. *Ana Britannica*, "Sömürgecilik" maddesi, cilt: 19, s. 589

dünyayla olan ilişkilerimizi ifade etme tarzlarımızı" da içerdiğini belirtir[21]. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde "ideolojinin temelde, insanların kendi dünyalarıyla olan gerçek ilişkilerini perdeleyen çarpık ya da yanlış bir bilinç olduğunu ileri sürmüşlerdi. Bunun nedeni, herhangi bir toplumda en fazla dolaşıma giren ya da geçerlilik kazanan ideolojilerin başat toplumsal sınıfların çıkarlarını yansıtması ve yeniden üretmesidir". İdeoloji bu özelliğiyle, toplumsal çevremizi yeniden düzenleyecek, böylelikle de duyumlarımızı dönüştürecek ve fikirlerimizi değiştirecek "bir safkan toplumsal mühendislik programı" anlamına gelir. Paradoksal bir ifadeyle ideoloji, benimsetilmek istenen bir düzenin aydınlığını göstermek için, eski düzenin karanlıkçılığını ortaya koymak, yeni çıkarcı egemen gücü bu karanlığı aydınlığa çeviren ideal olarak sunmaktır. Bunu yaparken de, "eski düzenin karanlıkçılığını aydınlatırken toplumun üstüne, insanları bu aydınlığın karanlık kaynaklarını göremeyecekleri ölçüde körleştiren göz kamaştırıcı bir ışık saçar"[22]. İdeoloji böylece, aklı tıkayan, arkasındaki önyargı ve kirli çıkar karanlığını görmeyi engelleyen bir söylem haline gelir. En azından da buna inananlarda, gerçek yaşam pratiklerini zedeleyecek bir etki yaratır.

Marx ve Engels bunu, kendi düşünceleri açısından işçi sınıfının sömürülmesi konusunda örneklendirirler. Yorucu emeğinin meyveleri gündelik olarak efendisi tarafından temellük edilen bir fabrika işçisi, buna rağmen çalışmanın erdemlerine ya da cennette ödüllendirileceğine inanmaya devam eder. İdeolojik söylemin tıpkı bu örnekte olduğu gibi, işçileri hem çalışmayı sürdürmeye ikna etmesi, hem de kendilerinin sömürülmekte olduğu gerçeği karşısında körleştirilmesi, böylelikle işçilerin efendilerinin ya da kapitalist sistemin çıkarlarını yansıtmasına benzer şekilde, sömürülen ülkelerde de bir yandan sömürenler için çalışmaya, bir yandan da sömürüldüğü gerçeğinin gözardı edilmesine neden olur. Sonuç olarak ideolojik söylemin gücü, sö-

---

21 Bkz. Ania Loomba, a. g. e., s. 43 vd.

22 Terry Eagleton, *İdeoloji*, s. 102

mürülen ülke ve insanların kendi gerçek hayatlarını ve sömürülmekte olduklarını kendilerinden gizler.

İnsanların böyle bir görüşe ikna edilmeleri nasıl mümkün olur? Her ne kadar, düşünceleri gerçeklikten türetmek yerine, gerçekliği düşüncelerden türetiyorsa da, "ideolojinin nasıl olup da herhangi bir anlamda, insan öznelerinin deneyimlerini özgül bir toplumsal düzenin isterlerine uygun olarak düzenleyen etkin bir toplumsal güç olabileceğini kavramak gerçekten çok zor"[23]. Açıkça yaşanan hoşnutsuz bir durum varken, insanlar bunun tersinin doğru olduğuna nasıl kandırılabilirler? Öyleyse sorun, "ideolojinin 'gerçek' ya da 'yanlış' olup olmaması değil, nasıl olup da ideolojiye inanıldığı ve ideoloji içerisinde yaşandığıdır. Gramsci işte bu sorulara yanıt bulmaya çalışırken formülleştirdi 'hegemonya' kavramını". İdeolojiden daha geniş bir kategori olan ve onu da kapsayan hegemonya, "zor kullanma ve rızanın bir bileşimi aracılığıyla başarılan iktidardır. İktidarın hem güç kullanarak hem de üçkâğıtçılık yoluyla sağlanabileceğini öneren Machiavelli'nin fikirlerini inceleyen Gramsci, yönetici sınıfların yalnızca güç ya da zor kullanarak değil, aynı zamanda, yönetilmeye 'gönüllü' olarak boyun eğen özneler yaratarak tahakküm kurduklarını savundu. Rızanın yaratılmasında ideoloji hayatî bir rol oynar; ideoloji belli fikirlerin aktarıldığı, daha önemlisi doğru kabul edildiği kanaldır (medium). Hegemonya yalnızca dolaysız manipülasyon ya da öğreti aşılanması yoluyla değil, halkın ortak duyusu kullanılarak, Raymond Williams'ın 'halkın canlı anlamlar ve değerler sistemi' dediği ortak duyusu kullanılarak başarılır"[24].

Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'nde açıkladıkları üzere, "egemen sınıfın fikirleri, tarihin her döneminde egemen fikirler olmuştur; yani, toplumdaki egemen *maddi* güç olan sınıf, aynı zamanda toplumun egemen *entelektüel* gücüdür". Daha farklı

---

23 A. g. e., s. 118

24 Ania Loomba, a. g. e., s. 48

amaçlar için söylenen bu sözün belki de en doğruluk kazandığı alan sömürgeciliktir. Batı'nın "zoolojik" bakışı altındaki sömürgelerde kaba güçle sağladığı kesin üstünlük, kendisine tartışılmaz bir maddî egemenlik sağlamıştı. Dolayısıyla maddî alandaki bu hâkimiyet, özellikle hegemonya aracılığıyla zihinsel hâkimiyeti de kolaylaştırıyordu.

Tarihçilerin, kolonyal rejimlerin nasıl kısmî rıza yaratarak tahakküm kurmayı başardıklarıyla ilgili incelemelere giderek daha fazla ilgi gösterdiklerini belirten Loomba, kolonyal tahakküm büyük ölçüde baskı ve zor uygulanarak sağlandığından, kimileyin sömürgeleştirilenlerin rızasını içermeyen bir süreç olarak analiz edildiğini söyler. Ancak son yıllarda yapılan araştırmaların da, insafsızca zor kullanılmasının "kısmen gönüllü ve sahici, kısmen de suni bir rızayla birlikte" yürüdüğünü ortaya koyduğunu ekler.

Gramsci'nin hegemonya kavramı aynı zamanda, düşüncelerin kabul ettirilmesinde etkili bir başka yolun da denendiğini, "mütehakkim gruplara ait fikirlerin ve pratiklerin yönetilenlere dayatılmasından ziyade, tahakküm altına alınanlara ait fikirlerin ve pratiklerin dönüştürülerek mütehakkim grupların fikirleri ve pratiklerine dahil edildiğini vurgular. İşte böylesi dönüştürümlerin kolonyal yönetimin merkezinde yattığına gitgide daha fazla inanılmaktadır"[25]. Hegemonyanın 'zor' ve 'rıza'nın bir bileşimi yoluyla başarıldığını ileri süren Gramsci'nin bu fikrine "bir katkı olarak, Althusser, modern kapitalist toplumlarda 'zor' kullanma işlevinin düzenli ordu ve polis gibi 'Devletin Baskı Aygıtları' tarafından; 'rıza'yı kazanma işlevininse okullar, Kilise, aile, medya ve politik sistemler gibi 'Devletin İdeolojik Aygıtları' tarafından yerine getirildiğini savundu. Bu ideolojik aygıtlar, sistemin değerlerini benimsemek üzere ideolojik olarak koşullanmış özneler yaratarak başat sistemin yeniden üretilmesine yardımcı olur"[26].

---

[25] A. g. e., s. 50-51

[26] A. g. e., s. 52

Foucault, ideolojinin yerine "söylem" kavramını koyar. Ona göre bütün fikirler ve bilgi alanları "belli bir bilgi kodunun yasaları" tarafından yapılandırılır ve belirlenir. Bu kod ve yasalar iktidar ve egemenliği belirler. İktidarın işleyişinin, "bazılarının başkaları üzerindeki eylem kipi" olduğunu söyleyen Foucault'ya göre, "birilerinin" "başkalarına" uyguladığı iktidarın rıza göstermeyle bir ilgisi yoktur. Çünkü uygulanan bir baskıya kimse bile bile boyun eğmez ve rıza göstermez. "İktidar kendi başına özgürlükten vazgeçilmesi, hakların devredilmesi, tek tek herkesin sahip olduğu iktidarı birkaç kişiye emanet etmesi (bu, rızanın iktidarın var oluşu ya da korunmasının bir koşulu olabilmesini engellemez) değildir; iktidar ilişkileri önceden var olan ya da durmadan yinelenen bir rızanın ürünü olabilir; ama, kendi doğası gereği, bir konsensüsün dışavurumu değildir". Bu sözleriyle Foucault, iktidarın esas niteliğinin şiddet olduğunu ve şiddetin de iktidarın ilkel biçimi olduğunu reddetmiyor. Son tahlilde, iktidarın maskesini atıp kendini gerçekte olduğu haliyle gösterdiğinde ortaya çıkacak hakikatinin şiddet olduğu kesindir. Bu da rıza ile elde edilecek bir şey olamaz. Aksine, "bir iktidar ilişkisini tanımlayan, doğrudan ve aracısız olarak başkaları üzerinde değil; başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunan bir eylem kipi olmasıdır: eylem üzerinde potansiyel ya da fiili eylem, gelecekteki ya da şu andaki eylemler üzerindeki bir eylem. Şiddet ilişkisi bir beden üzerinde ya da şeyler üzerinde uygulanır; şiddet ilişkisi zorlar, büker, işkence uygular, tahrip eder ya da bütün imkânlara kapıyı kapatır. (...) Açıkçası, iktidar ilişkilerinin etkili olması, şiddet kullanımını, rıza elde edilmesini dışladığından daha fazla dışlamaz; kuşkusuz hiçbir iktidarın uygulaması da asla biri ya da diğeri olmadan, çoğunlukla aynı zamanda her ikisi birden olmadan söz konusu olamaz"[27].

Şu halde iktidar, kendisini doğrudan bir eylemle kabul ettirmek yerine, aynı eylemi yönlendirerek, o eylem üzerinde ikinci bir eyleme giderek kabul ettirmeye çalışır. Bir bakıma ey-

---

[27] Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 73–74

lemin görüntüsünü değiştirerek, iktidar sahibinin istediği kalıba sokarak ve deyim yerindeyse şiddetin dozunu değil, biçimini farklılaştırarak yapar bunu. İktidar böylece şiddet görüntüsünden uzaklaştırılarak bir "yönetim" sorunu haline getirilir. "'Yönetim' sözcüğü, on altıncı yüzyılda sahip olduğu çok geniş anlamıyla düşünülmelidir. 'Yönetim' sözcüğü, sadece siyasi yapıları ya da devletlerin yönetilmesini anlatmakla kalmıyor, bunun yanı sıra, bireylerin ya da grupların davranışlarına nasıl yön verilebileceğini (çocukların, zihinlerin, toplulukların, ailelerin, hastaların yönetilmesi) de gösteriyordu. Yalnızca siyasi ya da ekonomik anlamdaki tabi kılmanın meşru ve kurumsallaşmış biçimlerini kapsamakla kalmıyor, bunun yanı sıra, başkalarının eylem imkânları üzerine eylemde bulunmaya yönelik az çok düşünülmüş ya da hesaplanmış eylem kiplerini içeriyordu. Bu anlamıyla yönetmek, başkalarının mümkün eylem alanını yapılandırmaktır (...) İktidarın uygulanması başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmak olarak tanımlandığında, bu eylemler insanların başka insanlar tarafından 'yönetilmesiyle' karakterize edildiğinde, bu uygulamaya önemli bir unsur dahil edilmiş olur: özgürlük..."[28].

İktidar bu şekilde yaygınlaştırılarak ve şiddetten çok bir özgürlük havasına büründürülerek "toplumsal ağda derinlemesine kök salması" sağlanıyor. Çünkü "iktidar yalnızca 'özgür özneler' üzerinde ve yalnızca onlar 'özgür' oldukları sürece uygulanır". İdeolojik söylemin başarıya ulaşmasıyla oluşturulan yeni alanda, daha doğrusu özgürlük görüntüsü kazanmış bir kölelik altında sağlanan şey iktidardır. İnsanın zincirlendiği yerde değil, hareket edebileceği, hatta kaçabileceği duygusunun yaşandığı yerde iktidar ilişkisi söz konusu olabilir. İktidarın soluğu her zaman hissedilebilmeli, ama kaynağı belli olmamalı ve haklılaştırıcı nedenlere dayalı bir örgü içerisine alınmalıdır. Foucault bir başka eserinde bunu büyük bir ustalıkla tasvir eder: "İktidar her yerde hazır ve nazırdır: Ama bu, her şeyi yenilmez

---

28 A.g. e., s. 74-75

birliğinin çatısı altında kümeleştirme ayrıcalığına sahip olmasından değil, her an, her noktada, daha doğrusu bir noktayla bir başka nokta arasındaki her bağıntıda ürüyor olmasından kaynaklanır. İktidar her yerdedir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir. Ve iktidar, sürekli, tekrara dayalı, cansız, kendi kendini yeniden üreten her şeyiyle, tüm bu hareketliliklerden yola çıkarak beliren, bunların her birini destek alan ve geri dönerek onları sabitleştirmeye çalışan genel bir sonuçtur. Şüphesiz adcı olmak gerekir: İktidar bir kurum, bir yapı değildir; bazılarının baştan sahip olduğu belirli bir güç değil, belli bir toplumda karmaşık bir stratejik bir duruma verilen addır"[29].

Dolayısıyla iktidar, elde edilen, koparılan veya paylaşılan, korunan ya da elden kaçırılan bir şey haline getirilmemelidir; bu durumda amaç ortaya çıktığı için inandırıcılığını yitirir. "İktidar aşağıdan gelir; yani iktidar ilişkilerinin kökeninde ve genel kalıp olarak, egemen olanlarla onlara bağımlı olanlar arasında ikili bir karşıtlık, yukarıdan aşağıya ve toplumsal bünyenin derinliklerine değin gitgide daha kısıtlı gruplar üzerinde etkisini gösteren o ikilik yoktur. Daha çok üretim aygıtları, aileler, kısıtlı gruplar, kurumlar içinde oluşan ve rol oynayan güç ilişkilerinin, toplumsal bünyede boylu boyunca oluşan çatlağın etkilerine destek oluşturduklarını varsaymak gerekir. O zaman bu ilişkiler, yerel çatışmaların içinden geçen ve onları birbirine bağlayan genel bir güç çizgisi oluştururlar, tabii aynı zamanda da, yeniden dağıtım, aynı çizgiye getirme, türdeşleştirme, diziler halinde düzenleme, aynı odakta birleştirme gibi işlemleri yapmaya girişirler. Büyük egemenlikler, tüm bu çatışmaların yoğunluğunun sürekli desteklediği hegemonik sonuçlardır"[30].

İktidarın her yerde olduğu düşüncesi, emperyalizmi çağrıştırır. Onun gerçek yüzünü gizleyerek doğrudan bir tutsaklık olduğunun saklanması ideolojiyi ve özgürlük havasına büründü-

---

[29] Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, s. 72

[30] A. g. e., s. 73

rülerek sözde nefes alınabilecek delikler bırakılması ve gerçekteyse nefesinin enselerde hissedilerek ondan kurtulmanın imkânsızlığı duygusu da hegemonyayı ifade eder. Bütün bunların birleşmesi, sömürgeciliğin nasıl işlediği ve günümüzde de değişik görünümler altında varlığını nasıl sürdürdüğünü açıklar.

Edward Said'in *Şarkiyatçılık* adlı eserinin önemli özelliklerinden biri de, Foucault'nun bilginin masum olmadığı ve iktidarın işlemleriyle derin bağlantılarının bulunduğu içgörüsünden yola çıkarak, "kolonyal söylem" incelemelerinin temellerini atması ve Avrupa'da üretilerek dolaşıma sokulan "Şark" hakkındaki "bilgi"nin ne ölçüde kolonyal "iktidar"a eşlik ettiğine dikkat çekmesidir. "Bu kitap Batılı olmayan kültürler hakkında yazılmış bir kitap değildir; bu kültürler hakkında oluşturulan Batılı temsillerden, bilhassa Şarkiyatçılık denilen disiplin içerisinde üretilmiş olan temsillerden söz eder. Said bu disiplinin nasıl da Avrupa'nın "Yakın Doğu"ya nüfuz edişi sırasında yaratıldığını ve filoloji, tarih, antropoloji, felsefe, arkeoloji ve edebiyat tarafından beslenip desteklendiğini gösterir..."[31]. Ayrıca "Said'in projesi, Avrupalı olmayan halklara ilişkin "bilgi"nin nasıl da bu halklar üzerinde uygulanan iktidarın muhafaza edilmesinin bir parçası olduğunu göstermeyi amaçlar; böylelikle "bilgi" statüsünün gizemi bozulmuş ve bilgideki ideoloji öğesi ile nesnellik öğesi arasındaki çizgiler bulanıklaştırılmış olur"[32]. Dolayısıyla toplumlar arasındaki sömürücü-sömürge ilişkileri, sömürge yönetimi ve yöneticilerinin bu ilişkiler karşısındaki davranışları, antropoloji ve sosyolojinin kuramsal gelişimi için büyük önem taşımaktaydı ve "Batı'nın İslam imajı ve 'oryantal toplumları' analizinde, emperyalist politikaların rolü bilhassa belirleyici idi"[33].

Doğu'nun (Şark) yaratılmış, yani 'Şarklaştırılmış' olduğuna inanıp da, bunun yalnızca imgelemin bir gereği olarak ortaya

---

31 Ania Loomba, a. g. e., s. 64

32 A. g. e., s. 65

33 Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s. 44

çıktığını öne sürmenin ikiyüzlülük olacağını belirten Edward Said'e göre "Garp ile Şark arasındaki ilişki, bir iktidar, egemenlik ilişkisidir, derecesi değişen karmaşık bir hâkimiyet ilişkisidir". Bu yüzden "fikirler, kültürler ve tarihlerin gerçekten anlaşılması ve araştırılabilmesi için bunların gücünün ya da daha kesin bir deyişle, iktidar yapılarının da incelenmesi gerekir". Dolayısıyla şu gerçeği de açık olarak görmemiz gerekir: "Şark, sırf sıradan ondokuzuncu yüzyıl Avrupalısının varsaydığı tüm o basmakalıp biçimleriyle 'Şarklılığı' keşfedildiği için değil, Şark'ın Şarklı *kılınabilmesi* –yani Şarklı kılınmışlığa boyun eğmesi– için de Şarklaştırıldı"[34]. Bu şekilde bir *Şarklaştırma*, belli bir iktidar biçiminin uygulanmasını mümkün hale getirmektedir.

Şarklaştırılan, daha geniş anlamıyla da sömürgeleştirilenlerin, kendi üzerlerinde gerçekleştirilen bu "Şarklı kılınmışlığa" inandırılmalarını, yani Oryantalizmin hem Şarklaştırılmış Doğu, hem de Şarklaştıran Batılı toplumlar üzerindeki kalıcılığını sağlayan güç, işte yukarıda sözünü ettiğimiz hegemonyadır. Karşıt açıdan da düşündüğümüzde, Oryantalizm, Doğu'nun geriliği karşısında Batı kimliğinin üstün olduğu fikrini sürekli tekrarlayan yapısıyla Avrupa kültürünü hegemonyacı kılan şeydir. Dolayısıyla Oryantalizm ve Hegemonya, birbirini beslemişlerdir. Tıpkı Oryantalizmin, sağladığı destekle 19. yüzyılda Avrupalı devletlerin İslam dünyasının çok büyük bir bölümünü sömürgeleştirmesi sonucunda sömürgeciliğin güç kazanmasına karşılık, Oryantalizmin de aynı derecede durumunu sağlamlaştırması gibi. Oryantalizm, hep sömürgecilik ve hegemonya ile birbirini besleyici ve destekleyici bir ilişki içinde olmuş, böylece bu kavramların hayat bulmasında, her biri diğerlerinin varlık şartı haline gelmiştir.

Mahmut Mutman bu karşılıklılığa, bir başka açıdan dikkat çekmektedir: "Eğer, Oryantalist bilgi sömürgeci/emperyalist ekonomik ve politik güçlerle ilişkili ise, bunun birinci anlamı,

---

[34] Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, s. 15

bu güçlerin Doğu'nun ve Doğululuğun 'bilgisi'ni üretmeksizin oldukları güçler olamayacaklarıdır; ama ikincil bir anlamı da, bu gücün sağladığı toplumsal bağlam ve kurumsal ağ olmaksızın böyle bir bilginin üretilmesinin imkansızlığıdır"[35].

Sömürgeciliğin bıraktığı miras

Marc Ferro, "Koloniler zamanında yaşam toz pembe gösterilirdi" diye başlıyor *Sömürgecilik Tarihi* adlı kitabına. Genellikle sömürge topraklarına yerleştirilenler ipsiz sapsız kişilerden oluştuğu için[36], kendi öz ülkesinde hor görülürken, fatih ülkenin çocukları olarak itibar kazanmış, "Tanrı'nın onu yönelttiği yere yerleşmişti". Orada toprağı işlemek, kök salmak ve çoğalmak istiyordu. Bir de şu saldırgan ve asi serseri yerliler olmasaydı! Ferro, bugün havanın değiştiğini, artık sömürgecilerde vicdan azabının egemen olduğunu yazıyor. "Sömürgecilik karşıtı düşünceler önceleri yalnızca Fransa'da aşırı sol kesimde, Britanya'da da eski liberaller arasında bulunurken şimdi her kesime yayıldılar. Bu orkestradan çok az sayıda çatlak ses çıkıyor. Köle ticareti döneminde Fransa, Hollanda ya da İngiltere varlığı altında işlenen alçakça cinayetler, zorla çalıştırmanın trajik bilançosu ve daha pek çok şey, hepsi sırayla Tarih'in mahkemesinin yargılamasından geçiyorlar, çürümemiş bir tek portakal ya da tadı acılaşmamış bir zeytin tanesi bile yok"[37]. Hava gerçekten değişti mi? Birçok tarafsız bilim ve düşünce adamları gibi bizce de havanın değiştiği falan yok. Daha da ağırlaştı aslında, fakat sadece görünüşteki ağrılar yok oldu; ama vicdanlardaki yaralar çok daha acıtıcı biçimde sürüyor.

---

35 Mahmut Mutman, "Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslâm", s. 28–29

36 "Yeni sömürgelere –özellikle Cezayir, Avustralya, Yeni Kaledonya'ya– bilinçli olarak asiler, suçlular, siyasal mahkûmlar yerleştiriliyordu ki, bu durum yeni topraklara olumlu bir değer kazandırmıyordu". (Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 36)

37 Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 11

Avrupa'nın tarih hafızası "gururunu korumak üzere son bir gayretle kendine son bir ayrıcalık oluşturdu: Kendi yaptığı kötülüklerden görülmemiş bir hoşgörüsüzlükle söz etmek ve bunları bizzat değerlendirmek"[38]. Ama bu yine de sözde kalan bir günah çıkarma. Batı'nın Doğu'ya yaptıklarından pişman olduğuna ilişkin herhangi bir gösterge yok. Önce Afganistan ve arkasından Irak işgali, bunun gözlerimizin önündeki canlı kanıtları. Bugün de, Doğu milletlerinin tarihleri yok sayılıyor, ya da hoyratça yok edilmeye çalışılıyor. Bu önemli bir nokta. Çünkü, tarih yok edilmedikçe geçmişte yapılanların unutturulması ve affettirilmesi mümkün değildir. 2005 yılının Ekim ayında Fransa'da meydana gelen olaylar, tarihsel hafızanın bir dışavurumuydu. Bunu bir hatırlatma olarak okumamak, bütün Doğu coğrafyası adına Afrika'nın tarihsizliğini kabul etmekte ısrar anlamına gelir. Onaltıncı yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar kesintisiz bir şekilde boyun eğdirilmiş birçok halk için –Hindistan, Angola, Antiller'de olduğu gibi– sürekli bir bağımlılık söz konusudur. Ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren, bu bağımlılık yeni biçimlere bürünmüş olsa da kesintiye uğramamıştır. Öte yanda, sömürge olmayan kimi ülkeler –1914 öncesi Osmanlı İmparatorluğu, İran, bazı Orta ve güney Amerika devletleri vb.– tarihlerini emperyalist güçlere karşı mücadele içinde yaşamışlardır. Daha sonra sömürgecilik tarihi, yerini milletlerin bağımsızlık mücadelelerine bırakmıştır. Günümüzde, Doğu'dan yağmaladıklarıyla refah içinde yaşayan Batı dışında hâlâ bu sömürünün meydana getirdiği yıkımla yaşayan bu milletler, giderek daha da mutsuz ve umutsuz hale geliyorlar. Sömürgeci söylemin yenilenlerin görüşlerini örtmesine rağmen, bu milletler kurtuluşun tek yolunu boyunduruk altındayken unutturulmaya çalışılan kendi öz tarihlerini yeniden hatırlamakta buluyorlar. Sömürgeciliğin tasfiyesi mi? Bu Avrupamerkezci aldatmacaya hiç kimse inanmaz.

---

[38] A. g. e., s. 12

İşte günümüzde kriz kıtası olarak görülen Afrika: "Sürekli açlık felaketleri ve yaygın eksik beslenme, iç savaşlar, sivil ve askerî çete ekonomileri ve rüşvetçi hükümetler. İktisadi durum iflah olmaz bir halde. (...) Resmî yaklaşıma ve çoğu Avrupa yurttaşının hissiyatına göre, ki bu hissiyat kendini hâlâ daha derin köklü bir ırkçılıkta ifade ediyor, bu durumun suçlusu bizzat Afrika. Avrupa sömürgeciliğinin Afrika'nın bugünkü kötü durumunun sorumluluğu paylaştığı, örneğin bir borç silme operasyonu söz konusu olduğunda, kabul edilmek istenmiyor. Oysa Avrupa devletlerinin gelişerek önde gelen endüstriyel uluslar haline gelmeleri ile Afrika'nın yağmalanması, bir madalyonun iki yüzüdür"[39]. Portekizlilerin, Fas'ın bir liman şehri olan Ceuta'yı ele geçirmeleri, daha 1415 gibi erken bir zamana rastlar. "Yüzyıllardan beri Kuzey Afrika limanlarında canlı bir ticaret hayatı yaşanıyordu. Orada yerleşik tacirler Sahra'nın güneyinde, altın, gümüş, elmas, fildişinin neredeyse sokaklardan toplanabileceği zengin şehirlerden bahsetmekteydiler. Portekiz kralı 'Denizci Henrik' büyük bir titizlikle, bu efsanevi hazinelere sahip olmanın yollarını araştırdı. Daha 1444'te ilk köle postası Portekiz'e getirilip satılmıştı"[40]. Kazanılan para ile ne yapıldı dersiniz? Avrupa tarih kitaplarında olduğu gibi bizdeki tarih kitaplarında da methiye üslûbuyla söz edilen bir keşif seferinin masrafları karşılandı. Ne yazık ki, böyle bir üslûp, Avrupa sömürgeciliğini kâşiflikle eşitliyor ve onların elle tutulur maddî hesaplarını kolayca gözden kaçırabiliyor.

"İkinci önemli itici güç Hindistan'a giden denizyolunu araştırmaktı. Yüzyıllardan beri değerli baharat, kumaş, elmas vs. Arap tacirler eliyle Hindistan'dan karayolu ile Avrupa'ya ulaşmaktaydı. 1497'de Vasco de Gama Ümit Burnu'nu geçerek Mayıs 1498'de Kalküta, Hindistan'a varmıştı. Bu ilk sefer Doğu Afrika kıyılarına yağma ve yıkım getirirken Portekiz hanedanına büyük kazançlar sağlıyordu: masrafların altmış katına değin.

---

39 Werena Rosenke, "Sefaletin Mimarı Avrupa", s. 56

40 A. g. m., s. 58

16. yüzyılın ilk on yılında Portekizliler sistematik bir biçimde Doğu Afrika'nın şehir devletlerini yok ediyor –ki bunlar Doğu Afrika-Asya ticaretinin merkezleriydi– ve böylece zor gücüyle Doğu Afrika ile Asya arasındaki sıkı siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkileri koparıyorlardı. 17. ve 18. yüzyılda Portekizliler Doğu Afrika/Hindistan ticaretinin sınırsız hâkimiydiler"[41].

Portekizlileri ve takipçisi olan birçok başka Avrupa devletini Batı Afrika'ya yönelten birçok neden vardı: "Altın, palmiye çekirdeği, kauçuk, değerli kereste, fildişi elde etme umudu. Portekizliler Batı Afrika altını ile Doğu Afrika'ya olan ileriki seferlerinin masraflarını karşılıyorlardı". Altmış kat kâr, vazgeçilir bir şey midir? Nitekim Batı Afrika altını 17. yüzyılda Hollanda ve İngiltere'de madenî para basımı için kullanıldı. 17. yüzyılda İngiltere'nin bir altın para birimi olan 'Gine', Gine sahillerinden gelen altın ile yapılıyordu. "Amerika'nın ele geçirilmesinden sonra bu kıtanın devasa altın ve gümüş yataklarının işletilmesi, ayrıca tropikal ürünlerine el atılması öncelik kazanmıştı. Afrika'ya farklı bir rol dayatılıyordu: gerekli işgücünü sağlamak. Maden ve plantasyonlardaki vahşi köle işçiliği, birkaç yıl içerisinde Amerika'nın yerli halkını katliama uğratıp yok olmanın eşiğine getirmişti. Afrikalılar, Conquistador'lara* dayanıklı fizikî yapıları ve tarımdaki, kısmen madencilikteki tecrübeleriyle bu iş için uygun görünüyordu"[42].

Böylece sabit rol dağılımlı kıtalararası bir ticaret üçgeni kurulmuştur: Avrupa'dan gelen işlenmiş mal karşılığında, Amerika'daki maden işletmeciliğine gerekli olan Afrikalı işgücü. Sistemin olağanüstü kârı bütünüyle Avrupalı ticaret ve hükümet hanedanlarının kasalarına akıyordu. İşlenmiş mal açısından kayda değer bir üretimi olmayan Portekiz, "Hindistan veya komşu Avrupa ülkelerinden mal alıyor, bunları Amerika'daki madenlerinde ölesiye çalıştırmak üzere Afrika'dan gelen köle-

* 16. yüzyılda Amerika'ya yönelik İspanyol işgal önderlerine verilen ad.

41 A. g. m., s. 58

42 A. g. m., s. 59

lerle değiştiriyordu"[43]. İlk yıllarda insan avı, bizzat Avrupalılar tarafından yapılıyordu. Sonraki yüzyıllarda ise sahil kuşağındaki bazı Afrikalı hükümdarlarla işbirliğine girip büyük çapta insan ticareti yapılmaya başlandı. Bu hükümdarlar savaş seferlerinde ellerine geçen tutsakları satıyorlardı. Amerika'daki maden ve plantasyonlardaki sürekli artan işgücü talebi, köle ihtiyacını karşılamaya yönelik özel savaşların yapılmasına yol açıyordu. Bazı işbirlikçi hükümdarlar, bu kazançlı ticaret için kendi uyruklarını da satışa sunmaktan kaçınmıyordu. Köleden başka şeye ilgi duymayan Avrupalılar, kendi çıkarları için Afrika insanını birbirine karşı kullanmanın yollarını da bulmuşlardı. İşleyen çarkın bozulmaması için, Avrupalılarla işbirliğine yanaşmayan veya örgütlü direniş denemelerinde bulunanlar en ağır biçimde susturuluyordu.

Dört yüzyıldan daha fazla süren bu köle ticareti, kelimenin tam anlamıyla bir vahşetti. İnsanların mal olarak görüldüğü bu ticaretin ne kadar hayatı söndürdüğü kesin olarak hesaplanamıyor. Bu yüzyıllar içinde, can derdine düşmüş Afrika'da herhangi bir sosyal gelişmenin mümkün olamayacağı da rahatlıkla tahmin edilebilir. Koca bir kıta bütünüyle yok edilmiştir:

> Muhafazakâr tahminler Amerika'ya sağ salim varan köle sayısının 10 milyon civarında olduğundan yola çıkıyorlar. Atlantik üzerindeki sevkiyat sırasında ölüm oranı %20 dolayındaydı. Afrika'nın içinde, kıyı şeridine varmadan önce öldürülen insanların sayısı ise bilinmiyor. En fazla kazanç sağlayan, 15 ilâ 25 yaş arası erkek ve kadınlarla yürütülen ticaretti. Bu insanları ele geçirebilmek için çoğu kez, köylerin diğer sakinleri soğukkanlı bir şekilde öldürülüyordu. Onbinlerce insan, iç kesimlerden sahil şeridine doğru zoraki yürüyüş konvoylarında can vermekteydi. Tarla ve sürülerinin sürekli tehdit altında kalması veya yok edilmesi nedeniyle açlıktan ölenlerin sayısı da cabası. Böylelikle 100 milyon kadar insan köle ticaretinin kurbanı olmuş olabilir[44].

---

[43] A. g. m., s. 59

[44] A. g. m., s. 61

Köle ticaretinin, bir başka deyişle insan avcılığının yatırımlara dönüştürülmesi ve bu sayede yaratılan zenginlikler, Avrupa'daki teknolojik gelişimin başlıca kaynağı olmuştur:

> Kölecilik, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın gelişimine katkıda bulunduğu ölçüde, Afrika'da durgunluk ve gerilemeye yol açtı. Nüfustaki ağır kayıplar, geniş bölgelerin boşaltılmış olması, işgücü kaybı, zaten küçük olan pazarın daha da küçülmesi anlamına geliyordu ki Afrika Avrupa'ya göre çok seyrek bir yerleşim dağılımına sahipti. Bunun dışında, en verimli ve sağlıklı nüfusun kaçırılmış olması gerçeği bütün çıplaklığıyla ortada. Köle avcılığı tehdidi altındaki bölge insanları zorunlu olarak bütün güçlerini, hayatta kalmak ve özgürlüklerini korumak için harcıyorlardı. Bu şartlar altında üretim araçlarının gelişme aşamasını ilerletmek, mahsûlü artırmak, Avrupalıların gelişlerinden önceki Afrika içi ticareti ayakta tutmak, arka planda kalıyordu. Bu müdahalenin boyutlarını kestirebilmek için batıda Senegal'den güneydoğudaki Cunene'ye –bugünkü Angola/Namibya sınır bölgesi– kadar bütün Batı Afrika kıyı şeridinde köle ticareti yapıldığını göz önüne getirmek gerekir[45].

Bunun içindir ki Frantz Fanon, doğrudan sömürgeciliği yaşamış ve ona karşı verilen mücadelenin içinde bulunmuş bir insan olarak şu âdeta haykırır: "Avrupa'nın içinde yüzdüğü bu refah, utanç verici bir refahtır. Çünkü Avrupalı bu refahı kölelerin sırtından kazanmış; kölelerin kanlarıyla beslenmiştir. Avrupalının bu refahı doğrudan doğruya topraktan, gerikalmış dünyanın toprağından gelmiştir. Avrupalının elde ettiği mal-mülk ve kaydettiği gelişim, zencilerin, Arapların, Hintlilerin ve sarı benizli insanların alınterleri ve cesetleri üzerinde hayat bulmuştur. Hiç aklımızdan çıkarmamaya karar verdiğimiz konu işte budur"[46].

Sömürgecinin tavrı hep aynıdır. Suçunu bastırmak için, kendini kutsal bir iş yapıyor gibi göstermek ister. Yukarıda da

---

[45] A. g. m., s. 61-62

[46] Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, s. 94

söylediğimiz gibi, ya kutsal keşif faaliyetlerinde bulunuyordur, ya da insanlara uygarlık götürüyordur. Edward Said, 1880 sonrasında sömürge imparatorluklarının kuramsal açıdan haklı çıkarılmasını üstlenen Fransa'da Leroy-Beaulieu ve İngiltere'de Seeley gibi büyük söz ustalarının önceden oluşturulmuş bir dil kullandıklarını yazar. Bu dil büyüme, verimlilik ve genişleme imgeleri, mülkiyet ve kimliğe ilişkin ereksel yapıları, "biz"le "onlar" arasındaki ideolojik ayrımları ile roman, siyaset bilimi, ırk kuramı ve gezi yazıları gibi başka alanlarda olgunlaştırılmış bir dildir. "Kongo ve Mısır gibi sömürgelerde Conrad, Roger Casement ve Wilfrid Scawen Blunt gibi insanlar beyaz adamın kötülüklerini ve neredeyse akılsızlık düzeyinde denetimsiz olan zulümlerini kaydederken, ülke içinde Leroy-Beaulieu, sömürgeciliğin özü konusunda şu şairanelikleri yazar: 'Toplumsal düzende, tıpkı aile düzenindeki gibi, yalnızca kuşaklar değil, eğitim de önemlidir... Erilliğe yeni bir çıkış sağlar... İnsan toplumlarının oluşumu, tıpkı insanların oluşumu gibi, rastlantıya bırakılmamalıdır... Dolayısıyla, sömürgecilik, deneyim okulunda okunan bir sanattır... Sömürgeciliğin amacı, yeni bir toplumun en iyi refah ve ilerleme koşullarına kavuşturulmasıdır'"[47].

Sömürgeci, tarihini bu şekilde yazmıştır. Yaptığı iş, insan toplumlarının oluşumunu rastlantıya bırakmamaktır. Sömürgeciliğe karşı çıkmak, onun amacı olan refah ve ilerleme koşullarına karşı çıkmaktır ve affedilmez bir suçtur. Örneği, yine Fanon'un ifade ettiği gibi, sömürgenin bağımsızlık isteği huzurunu kaçırınca, sömürgeci, ulusal yöneticilerin selameti için şöyle diyecektir: *'Bağımsızlıksa istediğiniz, alın işte size bağımsızlık. Dönün Ortaçağ karanlığına!'*. Tutsaklık içinde canından bezmiş, bu zillet içinde yaşamaktan bıkmış olan halk, doğal olarak bağımsızlığı tercih etmek ve sömürgecilere meydan okumak eğilimindedir. Çekilmek zorunda kalan sömürgecilerin sermayelerini ve teknisyenlerini de geri çektiği ve yeni kurulan devletin çevresinde ekonomik bir baskı oluşturduğu göze çarpar. Sömürge, müt-

47 Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm*, s. 176–177

hiş bir ambargo ile karşı karşıyadır. "Özgürlüğün kutsallaştırılması kendi kendisinin lanetlenmesine dönüşür. Sömürgeci güç elindeki geniş olanaklarla yeni kurulmuş olan ulusu gerilemeye mahkum eder. Sömürgeci gücün açıkça söylediği şudur: *'Madenki özgürleşmek istiyorsunuz alın size özgürlük ve geberin'*. Ulusal yöneticilerin halka dönmekten ve onlardan daha büyük çaba istemekten başka başvuracağı bir yol yoktur. Bu açlığa mahkum edilmiş insanlardan, bu güçsüz insanlardan katı bir siyaset istenmekte, eşi benzeri görülmemiş bir çalışma talep edilmektedir. Kendi yağı ile kavrulan bir yönetim, sahip olduğu sınırlı kaynaklar ve vasıtalarla, ulusal açlık problemine, ulusal yoksulluğa bir çare bulmayı amaçlamaktadır"[48]. Karnı tok, pişkin ve mağrur Avrupalının buna verdiği cevap ilginçtir. Karşısında bitkin düşen, Batılı efendileri için çalışmaktan zaten canı çıkmış olan, yerle bir edilen, günü ve geleceği elinden alınan sömürge dünyası, acımasızca suçlanır. Bu gerilik, yerli halkın yapısal özelliğine, ilerlemeye yatkın olmayan doğasına, tembelliğine ve akılsızlığına yorulur.

Bunun tipik bir örneğini Pascal Bruckner'de buluyoruz. Aslında o, sadece kişisel düşüncelerini değil Avrupa'nın bilinç altını ortaya koyuyor: "Cezayir'e sadece baskı ve savaş getirdiysek, son otuz yılda bağımsızlığına kavuşan ama iç savaş ve kaos batağına saplanan ülkelerinden kaçarak, Fransa'ya göç etmeyi hayal eden Cezayirlileri nasıl izah edeceğiz? Benzer biçimde Amerika Vietnam Savaşı'nı kaybetmiş, ama barışı kazanmıştır. Son Amerikan askeri Saygon'u terk eder etmez, binlerce ve daha sonra milyonlarca Vietnamlı, kurtarıcılarından kaçmak için denizlere açıldı. Batı sadece emperyalist irade ile tanımlanamaz. Avrupa tarihi haçlı seferlerinin ve altın arayan maceraperestlerin meşum ve aptalca yağmacılığına indirgenebilirse, geçmişte Avrupa'nın boyunduruğu altında kalan bu kadar insan neden bize katılmaya ve bizim değerlerimizi kabul etmeye istekli?"[49].

---

[48] A. g. e., s. 95

[49] Pascal Bruckner, "Avrupa: Pişmanlık ve Bitkinlik", s. 259

Bu örneğin ilginçliği, "sonuç"u "neden" yerine koymasıdır. Cezayirliler, Avrupa'nın meydana getirdiği yıkım sonucu Fransa'ya ya da Vietnamlılar Amerika'ya göçü hayal ediyor. Hatta böyle yapmakla ona bir dayatmada bulunuyor. Bir bakıma da ona hesap soruyor. Beni bu hale getiren, bütün değerlerimi yok eden sensin ve şimdi sen bana bakmak zorundasın diyor. Avrupa'nın zenginliği ile Afrika'nın yoksulluğunun aynı nedene dayandığını yukarıda belirtmiştik. Bu, Afrikalının değil Avrupa'nın neden olduğu bir sonuçtur. Bütün bir kıtanın yeraltı ve yerüstü kaynaklarının, daha da önemlisi milyonlarca insanının yok edilmesi yetmiyormuş gibi, ayrıca bir de ekonomi çarkları da tamamen bozulmuştur: "Bugün Samir Amin'den Amytra Sen'e pek çok iktisatçının gösterdiği gibi, Afrika'nın açlıktan kırılıyor olmasının nedeni Afrikalıların ilkelliği değil, 19. yüzyılda Afrika'nın yerel tarımsal sistemlerinin yok edilerek yerine Avrupa'daki tüketim kalıplarına uygun bir ekonomik sistemin monte edilmiş olmasıdır ("geçimlik" denilen ekonominin yok edilerek yerine "nakde çevrilebilir ürün" ekonomisinin konulması)"[50].

Aynı gerçek Marc Ferro tarafından şu şekilde tasvir edilmektedir:

> (...) İspanyol Amerikası hariç, ilk sömürgeleştirme hareketleri yalnızca fethedilmiş ve egemenlik altına alınmış toplumların yapılarını bozmakla sınırlı kaldı. (...) Oysa ekonomik emperyalizmin gerekleri nedeniyle, ikinci sömürgeleştirme hareketi derin yapısal dönüşümlere yol açtı. Bunlardan iki tanesi özellikle önemlidir: Endüstriyi çökertme ve tarımda gıdaya dayalı olmayan bir uzmanlaşma.
>
> Hindistan'daki dokuma sanayi ilk dönüşüme örnektir. XVIII. yüzyılda, hafif pamuklu dokuma ürünleri Hindistan'ın ihracatının %60-70'ini oluşturuyordu. Endüstrileşme ile İngiltere'de Hintli bir işçinin 350 katı üretim yapan makineler üretildi. Üstün konumu

[50] Mahmut Mutman, "Şarkiyatçılık/Oryantalizm", s. 194

nedeniyle İngiltere kendi pamuklu dokuma ürünlerini serbestçe Hindistan'a soktu. Sonuçta bir yüzyıldan daha kısa bir sürede Hindistan'da dokumacılık neredeyse yok oldu. Endüstrinin çöküşü sürecine başka pek çok sömürgede rastlanır. Tarımda gıda üretimine dayalı olmayan aşırı uzmanlaşma ile birlikte bu iki süreç eski-yeni tüm sömürgelere emperyalizm tarafından dayatılmıştır.

İkinci sürecin iyi bir örneği olan Kara Afrika'da, sömürgecilik geçimlik ekonomiyle (ki bu, buradaki toplumların geleneksel temelidir) pazar ekonomisinin çekişmesine tanık olundu. Örneğin, yönetim tarafından dayatılan kakao ekimine Fildişi Sahili'ndeki Agniler karşı çıktılar[51].

Fiilî sömürgecilik döneminde de, bugün sürmekte olan yeni-sömürgecilik veya postkolonyal, daha doğru adlandırmayla emperyalizm döneminde de bu suçlama sömürülenlerin peşini hiçbir zaman bırakmamıştır. Sömürge döneminde, sömürge insanı için kullanılan zoolojik dil, onu polis ve jandarma sayesinde başedilecek bir bela olmaktan öte –çünkü ne kadar fena olursa olsun bunda bir insanlık kırıntısı vardır–, 'kötülüklerin sembolü' yapıyordu. Sömürge insanı sömürgecilere boyun eğdiği ve denileni yaptığı sürece evcil bir hayvan muamelesi görüyordu. Sömürgecinin başını ağrıtacak en ufak bir davranışta tekrar vahşi hayvan oluveriyor ve sömürgeciden böyle muamele görüyordu. Ama her iki halde de insan değil, hayvan... "Sömürge sistemi içinde sömürgeleştirilen insan Beyazların değerlerinin üstünlüğünü kabullendiği zaman, işte ancak o zaman, sömürgeci sömürgeleştirilen insanı yerden yere vurmayı bırakır"[52].

Fanon, sömürgeleştirmede Batı'nın bütün kurumlarının, bu arada kilisenin de suç ortaklığı içinde olduklarını belirtir: "Misyonerlerin zafer bildirileri sömürge toplumunda ortaya çıkan yabancılaşmanın nedenleri hakkında bize bilgi verebilirler. Hıristiyanlıktan söz ediyorum. Kimse bundan gocunmasın. Sömürgelerdeki kilise Beyazların, yabancıların kilisesidir. Kilise

[51] Marc Ferro, a. g. e., s. 46-47

[52] Frantz Fanon, a. g. e., s. 52

sömürgeleştirilen insanları Tanrı'nın yoluna değil, Beyaz efendinin, zalimlerin yoluna davet etmektedir"[53].

Ezilen, yağmalanan, her şeyi yok edilen, 'bir çivi bile' üretmesi yasaklanarak geriliğe mahkûm edilen ve üstelik Pascal Bruckner örneğindeki gibi bir de suçlanan sömürülenlere karşı, "Sömürgeci –zalim– yaşadığı beldede sömürüsünü, hareketini, yağmalamasını ve egemenliğini sürdürür. Diğer beldede ise (sömürgeleştirilen beldede) yağmalanan mallar saraylara ve metropollere akar. Bu sakin beldede dış görünüş oldukça durgundur... Dalgalar kumsallar üzerinde kaymakta.. sömürgeleştirilen insan her zamanki gibi hayallere dalıp gitmektedir. Sömürgeci bir tarih kaleme alır. Yaşamı bir destan ve bir serüvendir. Her şeyin başlangıcı o: 'Bu dünya, bu dünyayı biz kurduk'. Değişmeyen etken odur. 'Biz buradan gidersek her şey yok olur ve bu belde Ortaçağdaki durumuna döner'. Sömürgeci bir tarih kaleme alır ve ne yaptığının da bilincindedir. Kendi metropol tarihine başvurduğu için bu metropolün uzantısı olarak burada bulunduğunu ifade eder. Yazdıkları tarih, soyup soğana çevirdikleri ülkenin tarihi değil, korsanlık eden, hırsızlık yapan, kendi uluslarının tarihidir"[54].

Böylece Kolonyalist söylemle Oryantalist söylem hep iç içe yürür. Oryantalist söylemin oluşturduğu geri kalmışlık, kendi kendini yönetememe gibi kalıplaşmış alanın meydana getirdiği boşluk, kolonyalist yönetimin meşrulaştırılmasını sağlayan düşünce kalıplarıyla doldurulur. Bu söylem, başka dünyaları değersizleştirirken, Batı dünyasını geçerli kılma işlevi görür. Onların denizaşırı boyunduruk altına alma girişimlerini sorgulama dışı haline getirir. Avrupa kültürünün belirgin özelliği, "genellikle, aynı anda hem kendi seçişlerini geçerli kılmak hem de bu seçişleri uzaktaki emperyal egemenlikle birlikte savunmak"[55]'tır. Nitekim John Stuart Mill böyle yapmış, her zaman Hindıstan'a bağımsızlık tanınmamasını salık vermiştir.

---

[53] A. g. e., s. 51

[54] A. g. e., s. 57

[55] Edward Said, a. g. e., s. 141

Avrupa sömürgeciliğini basite indirgemek için, onu benzer bazı hareketlerle karşılaştırma eğilimleri de vardır. Bu Avrupamerkezci tutum, kendisiyle özdeşleşen sömürgecilik lekesinden kurtulmak için, bugün kendi kökleri saydığı Yunan ve Roma koloniciliğini de devreye sokmaktan çekinmez. Aslında bu ikisi, bugünkü Avrupa sömürgeciliğine çok yakındır. Ama asıl konu, bu arada "Kara Afrika'nın ve Batı Asya'nın bir bölümünü Hindistan'a kadar fetheden Arapların ve Türklerin de benzer hareketleri"[56] olduğunu araya sıkıştırmak ve sömürgeciliği bir dünya hareketi olarak gösterip olağanlaştırmaktır. Sömürgeciliğin bu şekilde bir "dünya hareketi" olarak ele alınması, tarihin Batılılarca Avrupamerkezli olarak çizilen resmini gözlerden silme amacını taşır.

Gözardı edilmemesi gereken şey, çeşitli egemenlik biçimlerinin birbirine karıştırılmamasıdır. Arapların, Türklerin ya da başka ulusların hareketleriyle Avrupa sömürgeciliği birbirinden bütünüyle farklıdır. Hentsch'in bu konuda söyledikleri dikkate değer: "Türkler de kendilerini dünyanın en güçlü imparatorluğunun başında görmüyorlar mı? Kuşkusuz. Ama kendini her şeyden üstün görme inancı maddi dünyayı kendine mal etmeye tek başına yeterli değildir. Ve Türkler de, imparatorluk sınırlarının dışında hiçbir şeyi kendilerine mal etmemektedirler artık; her halükârda, önem taşıyan hiçbir şeyi. Avrupalılar'dan bütün farkları da buradadır. Okyanus ötesi seferler, Amerika'daki fetihler, siyah köle ticareti vs. (yanı sıra akıttıkları zenginlikler) sürgit sonuçsuz kalamaz. Batı böylece ekonomik üstünlüğünün temellerini atmakla kalmaz, artık dünyaya da başka gözlerle bakmaktadır. Öteki, fethedildikçe, boyun eğdirildikçe, satıldıkça, sömürüldükçe, hatta sadece keşfedildikçe şeyleştirilir"[57]. Türkler bugün, gittikleri yerlerde bıraktıkları kan gölleri, yıkımlar, tarih bozumları ve insanların nesneleştirilmeleriyle anılmıyorlar.

---

[56] Marc Ferro, a. g. e., s. 13

[57] Thierry Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 113

Avrupa her şeyden önce, sömürgeleştirdiği ülkeleri ve ulusları tarihsizleştirilmeye çalıştı. Bu, onların geçmişlerinden, ideallerinden ve yaşam kaynaklarından koparmak anlamına geliyordu. Sonra da onlar, Avrupa tarihini bütünleyen bir araç haline getirildiler. Çünkü sömürülen olmadan, sömürenin üstünlüğünü formüle etmek mümkün değildi. Böylece, sömürülenler, negatif bir unsur olarak sömürenin tarihi içinde yer aldı; onun gerçekleşmesi için varlığı kaçınılmaz, hep göndermeler yapılan, ama bir bakıma da hayalî, gerçek dışı ve hatta insanlıktan bile uzak bir ilginç yaratık olarak. "Kuşkusuz beş yüz yıl boyunca Avrupalılar bu olguyu ete kemiğe büründürdüler ve böylece dünyanın tektipleştirilmesi hareketine damgalarını vurdular"[58].

Sömürgeciliğin tasfiyesi teriminin içeriğinde de Avrupa merkezci bir kalıntı vardır. Avrupa, kendi ürettiği, sonra da eleştirilen birer düşünce haline gelen bütün kavramlardan vazgeçer; bu vazgeçişi de bir üstünlük olarak kutsamaya çalışır. Böylece geçmişte yaptığı yanlış bir davranışı aklamış, aynı zamanda onun kuruluşundaki lekeyi silerek sadece vazgeçişi öne çıkarmak sûretiyle bunu da bir üstünlüğe dönüştürür. Roberts, "1901'e gelindiğinde, batılı misyonerlerin, kâşiflerin ya da askerlerin ellerinin değmediği hiçbir yer kalmamıştı"[59] der. Bir başka yerde söyledikleri buna daha da açar: "On dokuzuncu yüzyılın, zaman zaman verilen adla 'emperyalizm dalgası'nın gücünü açıklamak kolay değil. 1914'e gelindiğinde, Antarktika dışında kalan kara yüzeyinin beşte dörtten fazlası ya bir Avrupa ülkesinin, ya da, Avrupalıların yerleştiği bir ülkenin bayrağı altındaydı"[60].

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra, Avrupa emperyalizminin bu en faal evresi, halkın kamu olaylarına katılımının yalnızca yüzeysel açıdan da olsa arttığı bir dönemle çakışmaktaydı. Biti iyice kanlanmış "gelişmiş ülkelerin" kitleleri "gazete alarak, oy vererek ya da sokaklarda tezahürat yaparak

---

58 Marc Ferro, a. g. e., s. 13

59 J. M. Roberts, a. g. e., s. 38

60 A. g. e., s. 92

emperyalizm rekabetinin tadını bir izleyici sporu olarak çıkarabiliyordu. Son zamanlarda ucuzlayan gazetelerde keşifler ve sömürge savaşları abartılarak ve zevkine varılarak anlatılıyordu. Romancılar ve gezginler hem keşifler hem de sömürge savaşları konularında çok satan kitaplar yazıyorlardı. Kimi siyasetçiler göçün ya da hatta, ulusal bayrağın yeni yerlere dikilmesinin yarattığı gurur ve heyecan sayesinde toplumsal tatminsizliklerin yatıştırılabileceğini düşünüyorlardı. (...) En cesaretlendirici motivasyon, açgözlülüktü..."[61]. Avrupalılar ve Amerikalılar, sömürge topraklarında korkunç şeyler gerçekleştirdiler. Bir kısmı kendi kötülüklerini uyguladılar, diğerleri büyük bir keyifle onları izlediler. Kafatası avcılığı* ve yamyamlık yaptılar, insan kurban ettiler ve ne yazık ki, bunları bile yerlilerin özellikleri olarak göstermekten çekinmediler. Yüzyıllardan sonra, ancak ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, tamamen politik ve dünyayı kandırmak amacıyla köleliğin kaldırılması gündeme getirildi. Avrupamerkezci tarih, köleciliğinden söz etmez, ama bu olayı parlak bir söyleme dönüştürür. Tarihlerini şöyle yazarlar: "Dünyanın dayandığı her uygarlıkta uzun zamandır hayatın bir gerçeği olarak kabul edilmekte olan kölelik önce Avrupa'da lanetlenmiş ve ardından, ondokuzuncu yüzyılda, denizaşırı ülkelerdeki Avrupalıların ve Avrupa kökenli ulusların sahip olduğu topraklarda feshedilmişti. Bu sürecin 1888'de, Brezilya'da kölelerin özgür bırakılmalarıyla tamamlandığı söylenebilir"[62]. Ne parlak bir insanlık! Yüzyıllarca en ağır biçimde uygulanan ve kendi refahı için kanlı bir harç olarak kullanılan köleliği göstermeyeceksin, ama sıra sözde feshedilmesine gelince "önce lanetlemiş" olmakla gurur duyacaksın. "Bu tür ve diğer tezatlar gibi bu da Avrupa kökenlileri, dünyanın geri kalan halklarını, kimi zaman kötü ve her zaman da engelleyici olan geleneklerden kurtulup gerçek uygarlığın, yani, beyaz ve resmi olarak Hıristiyan halkların uygarlığı-

* İşgalciler, "bir kızılderili tutsağı ya da kafatası getiren herkese kırk İngiliz lirası verileceğini ilân ettiler. Bu ödül yüz İngiliz lirasına kadar yükseldi". (N.V. Yeliseyeva -A.Z. Manfred, *Yakın Çağlar Tarihi*, s. 28)

61 A. g. e., s. 92-93

62 A. g. e., s. 30

nın ilerlemeci yoluna girmek için 'beyaz' insanların lütufkâr müdahalelerine muhtaç, geri kalmış insanlar olarak görmeye yöneltiyordu. Ne de olsa, Atlantik'te 300 yıllık geniş ölçekli ve kârlı bir köle ticaretinden sonra da olsa, yalnızca Avrupa uygarlığı ve türevleri daha 1880'de köleliği kendi içlerinde tamamen silmişlerdi"[63]. Özellikle sanayileşmenin getirdiği makineleşme sonucunda insan emeğine ihtiyaç azalmamış olsaydı, acaba Avrupa ve onun türevleri böyle lütufkâr davranışta bulunurlar mıydı?

Ayrıca gerçekten de kölelik, ya da sömürgecilik tasfiye edilmiş midir? Dünün fiilî sömürgeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bugün hayatlarını özgür olarak mı sürdürüyorlar? Bunun cevabı ne yazık ki olumlu değil. Siyasî bağımlılığın sona ermesinden sonra da sömürgeci ekonomik yapılarda değişiklik olmadı. Örneği yine Afrika'dan vermek gerekirse, burası "Avrupa'nın sömürdüğü kıta olma rolünden çıkmış değil. Bugün hâlâ AT'ye* ihraç ettiği ürünlerin %80'i işlenmemiş tarım ürünleri ve cevherden oluşmaktadır. Bunun karşısında Afrika ülkeleri gıda maddeleri, hazır mâmuller, makineler, kimyasal ürünler ithal etmekteler. Eski Fransız sömürgeleri bir bağlılık antlaşması çerçevesinde Fransa'ya tüm stratejik hammaddeleri temin etme zorunluluğu altına girmek durumunda kaldı. Yol ve demiryolları hammaddelerin naklini güvence altına alabilmek amacına yönelik yapılmıştı. Afrika içi ticareti kolaylaştırmak için değil. Uluslarüstü şirketler hâlâ doğal kaynakların imtiyazı, yağması ve pazarlaması peşindeler. Afrika ülkelerinin Avrupa'ya bağımlılıklarını azaltacak bir endüstrileşmeyi destekleme çabası da görünürde yok. Sömürgecilik artığı eğitim sisteminin uğursuz sonuçları kendisini gösteriyor: Yerli vasıflı eleman, yok derecesinde. Zaire'de örneğin, bağımsızlığın kazanıldığı sırada 15 milyon nüfusa karşılık 16 Afrikalı yüksekokul mezunu vardı! Öte yandan egemen kadrolar büyük ölçüde sömürgeci 'anavatanın', onun ideal ve değer yargılarına göre eğitim yaptırılan

* Şimdi AB (Avrupa Birliği) demek gerek.

63 A. g. e., s. 31

kurumlarında eğitim gördüler. Sömürgeci eğitim sistemi başka bir seçeneğe izin vermiyordu. Kendisini hizmetkâr veya alt derecelerden bir memur olmaktan kurtaracak bir öğrenim görebilen birisi kendisini şanslı sayıyordu"[64].

Fanon'nun ifade ettiği, *'Mademki özgürleşmek istiyorsunuz alın size özgürlük ve geberin'* şeklindeki sömürgecilerin sözü şimdi daha anlaşılır hale geliyor. Eski sömürgeler, yüzyıllar süren yağmalanışları sonrasında bağımsızlıklarını kazanmaları karşısında yüksek bir fiyat uygulamasıyla ödüllendirildiler. 1990'lı yıllardaki "bir Dünya Bankası incelemesine göre eski Fransız, İngiliz, Portekiz ve Belçika sömürgelerinin, eski 'anavatanından' aldıkları demir ve çelik ürünleri için, başka devletlere oranla ortalama %25 kadar fazla fiyat ödemek zorunda kaldıkları belirtiliyor. Eski Fransız sömürgeleri örneğinde, bu olgu daha da açımlanmış. Buna göre 1962'den 1987'ye uzanan dönem için bazı devletlerin 'kayırıldığı' görülebilir: Fas 'yalnızca' %3,1 kadar fazla ödemekteyken, dolandırılanların başında %54,2'ye varan fiyat farkıyla Cezayir geliyor. Sadece bağımsızlığını kazandığı yıl olan 1962/63'te, Cezayir Fransa'dan aldığı demir ve çelik mâmûllerine başkalarına oranla ortalama %79,9 kadar fazla para ödüyordu. Daha 1986/87'de, eski sömürgeleri, Fransa'dan ithal ettikleri demir-çeliğe, gelişmiş denen ülkelere göre %37 fazla bedel ödüyorlardı. Afrika'daki eski sömürgelerden böylece alınan fazla para toplamı 2 milyar doları buluyor. Bu durumu Afrika'nın bütün ithalatı için geçerli sayıp bir hesap yaparsak, fazladan ödenen paraların toplamının 200 milyar ABD doları civarında olduğu ortaya çıkar – bu da neredeyse Afrika'nın toplam dış borçlarına denktir"[65].

Rosenke'nin beklentisi, bu arka planın değerlendirilmesiyle son zamanlarda Afrika'nın seslendirdiği tazminat taleplerinin yeni bir ivme kazanabileceği yönündedir. Ancak bu iyimser tahminin üzerinden yıllar geçmesine rağmen böyle bir niyet göste-

---

[64] Werena Rosenke, a. g. m., s. 68

[65] A. g. m., s. 68

rilmemiştir. Yine Aralık 1990'da yapılan "Diaspora'daki Afrikalılara Tazminat" konferansında, Nijeryalı bilimadamı Chinweizu tarafından hesaplanan ve "Afrika'nın beş yüz yıllık yağma ve köleliğine" karşılık geldiği söylenen 2 trilyon ABD doları tutarında bir tazminat beklentisi –elbette gerçekleştiğinde– bir şeylerin yerine konulmasında kullanılabilir. Ama asıl kayıpları asla telafi edemez ve zaten Avrupa da buna kesinlikle yanaşmaz. Onun istediği, sömürgelerin kazandıkları özgürlük içinde gebermeleridir; daha açıkçası, kazandıkları özgürlüğün, onu kazanıncaya kadar ödedikleri bedelden daha pahalıya mal edilmesidir.

Avrupa ırkçılığı ve sömürgecilik

Sömürgecilik, gerçek anlamı ve uygulamalarıyla katıksız bir Avrupa etkinliğidir. Hem entelektüel, hem de fizikî anlamda, yani Oryantalizm ve Sömürgecilik yoluyla Doğu'nun ele geçirilmesi ve Batı'ya mal edilmesi, daha önce tarihte benzeri olmayan bir davranış biçimidir. Bu ele geçirme ve kendine mal etmede kullanılan yöntemlere baktığımızda, bunların tam anlamıyla ırkçı bir özellik taşıdığını görürüz. Doğu'nun *farklılığı* söyleminde asıl vurgulanan şey, onun *anormalliği*, yani insan-dışılığıdır. Birinci bölümde bunu ele almıştık ve üçüncü bölümde de daha farklı bir bakış açısından yeniden ele alacağız. Tipik bir örnek olarak Renan'ın Samî diller ve ırklar konusunda söylediklerini hatırlayacak olursak, bu farklılığın nasıl ırkçılığa dönüştürüldüğü görülür. Çünkü bu farklar, zaman ve mekân olarak belirlenmiş olmayıp bütün zamanlar ve bütün Doğu coğrafyasını kapsayan, yapısal özellikler olarak ortaya konmuşlardır. Daha da açık olarak ifade edecek olursak, Batı'nın gözünde Doğu'nun hastalıklı farklılığı etnik ve kalıtsal bir özellik taşıdığı için, bunlar Doğu'nun doğasına sinmiş değişmez özelliklerdir. Nitekim Renan da, son aşamada, ırkların eşitsizliği konusunda "tamamiyle sarih bir fikre" ulaşmıştı ve hayvanlar âlemiyle bağları kesilmemiş insanlar bulunduğunu görmüştü[66].

---

[66] Bkz. Ernest Renan, *Bilimin Geleceği*, c. 1, s. xi

Bernal, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, yani 1800 ile 1850 arasındaki dönemde her kültürlü Avrupalının kafasında ırksal farklılığın yer ettiğini ve bu yılların var olduğu "bilinen" bu "farklılıklara anatomik bir temel bulma doğrultusunda yoğun çabaların harcandığı bir dönem" olduğunu belirtir. Ona göre yeni etnik köken ilkesi, hangi biçime bürünürse bürünsün, yaşamın ve bilimin bütün alanlarına yayıldı. "19. yüzyılın başlarında ırkçılığın olağanüstü artması, Çinlilerin ve Mısırlıların aşağılayıcı 'ırksal' sınıflamalara tabi tutulmasını da içeriyordu. Fransız Devrimi'ne gösterilen gerici tepkiler ve Hıristiyanlığın canlanması sırasında, Hıristiyanlığın öğreti alanında konumunu geri alamadığı tek kilit alan insanlığın birliği konusundaydı"[67]. Bernal'in verdiği örneğe göre, Andrea Corsalis adlı Rönesans seyyahı Çinlileri "bizim kalitemizde" diye tanımlar; onyedinci ve onsekizinci yüzyıl yazarlarında Çinliler farklı, fakat zorunlu olarak aşağı olmayan bir ırka dönüşürler. Gel gelelim ondokuzuncu yüzyıldaki Afyon savaşları[68] döneminde ırksal olarak tiksindirici bir hale gelmişlerdir. Doğu'nun nispeten eşit bir konumdan dereceli olarak Batı karşısında tiksindirici bir aşağılamaya kadar düşürülmesinin nedeni, Avrupa'da giderek yükselen ırkçılıktan başka bir şey değildir.

Avrupa güçlendikçe ve dünyaya yayıldıkça ırkçılığı da artmıştır. Sömürgecilik döneminin bütün bilimleri, istisnasız Batı'nın ırksal üstünlüğü için kanıtlar arayan ve sürekli kanıtlar imal eden bilimlerdi: Antropoloji, arkeoloji, etnoloji, filoloji ve diğerleri. Bunların hepsi neredeyse sömürge bilimleri haline

---

67 Martin Bernal, *Kara Atena*, s. 341

68 İngilizlerin desteklediği kaçakçılık nedeniyle afyon tüketiminin artması sonucunda Çin imparatorunun ülkeye afyon ithalini yasaklaması ve yirmi bin sandık afyonu denize döktürmesine (1839) karşı İngilizlerin açtığı savaş (1840). Şanghay'ı işgal eden İngilizler Nankin Antlaşması (1842) ile Hongkong'un kendilerine bırakılmasını, Kanton, Amoy, Fucou, Ningbo ve Şanghay'ın Avrupa ticaretine açılmasını, gümrük vergilerinin %5'e indirilmesini ve İngiliz yurttaşlarının konsoloslar tarafından yargılanmasını sağladılar. Bu anlaşma Çin'in kapılarını Batılılara açmış oldu. 1856–1860 savaşı da bazen ikinci Afyon Savaşı olarak adlandırılır.

gelmişti[69]. Amaç, sömürgelerin yani Batı'nın söylemsel anlamda Doğu olarak adlandırdığı bütün bir dünya coğrafyasının dil, din, ırk ve insan olarak kendilerinden daha aşağı olduğunu yaymaktı. Örnek olarak "yeni antropologların insanlar arasında öngördüğü bölümler içinde 'sarı' ırk, beyaz ırkın altında, siyah ırkın üstünde, ortada yer alıyordu. Üstüne üstlük, Aydınlanmacıların hayranlık uyandırıcı bulduğu istikrar için Çinliler artık lanetleniyordu. Yüzyılın başlarında yazmış olan Baron Cuvier'e göre 'Bu ırk Çin'de ve Japonya'da güçlü imparatorluklar kurmuştur... Fakat uygarlığı çoktandır durağan görünmektedir'"[70]. Ancak Hitler'in öncülü olarak kötü bir ün kazanan, ama yine de ondokuzuncu yüzyılda saygın bir bilimci olarak kabul edilen, "Irkçılığın öncüsü Kont Gobineau için sarı kabileler şöyledir: 'Çok az fiziksel güçleri vardır ve uyuşukluğa eğilimlidirler... İstekleri aptalca, iradeleri güçsüz ve dik kafalıdırlar... Her şeyde bayağılığa eğilimlidirler. Fazla yüce veya derin olmayan şeyleri kolayca anlayabilirler... Sarı insanlar, sözcüğün en dar anlamıy-

---

69 "Bilim adamları, araştırmacılar, misyonerler, tüccarlar, askerler, Şark'tan pek bir direniş görmeksizin Şark'ta bulunma ya da Şark'ı düşünme *imkânına* sahip oldukları için Şark'taydılar, Şark'ı düşündüler. Şark bilgisi genel başlığı altında ve –onsekizinci yüzyılın sonlarında başlayan- Şark üzerindeki Batı hegemonyası şemsiyesinin gölgesinde, üniversitede araştırılabilecek, müzede sergilenebilecek, sömürge yönetimince yeniden yapılandırılabilecek, insanla evrene ilişkin antropoloji, biyoloji, dilbilim, ırk ve tarih tezlerinde kuramsal olarak açıklanabilecek, gelişmeye, devrime, kültürel kişiliğe, ulusal ya da dinsel karaktere ilişkin iktisadi ve sosyolojik kuramlara elverişli, karmaşık bir Şark çıktı ortaya. Ayrıca, Şark'a özgü şeylerin imgesel düzlemde incelenmesi, neredeyse sadece egemen Batı bilincine dayanıyordu; bu bilincin karşı konulmaz merkeziliğinden, önce Şarklının kim ya da ne olduğuna dair genel düşüncelere göre, ardından da salt ampirik gerçeklikçe değil, bir arzu, baskı, yatırım, yansıtma öbeğince de yönlendirilen ayrıntılı bir mantığa göre, Şark dünyası doğdu. Silvestre de Sacy'nin *Chrestomathie Arabe*'ı (Arap Yazını Seçkisi) ya da Edward Lane'in *Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*'ı (Modern Mısırlıların Gelenek ve Görenekleri Üzerine Açıklamalar) gibi gerçek araştırmacıların önemli Şarkiyatçı çalışmalarını kaydederken, Viktorya döneminin birçok önemli pornografik romanının yanı sıra (bkz. Steven Marcus'un 'Şehvet Düşkünü Türk' çözümlemesi) Renan ile Gobineau'nun ırk düşüncelerinin de aynı itkiden kaynaklandığının farkında olmamız gerekir". (Edward Said, *Şarkiyatçılık*, s. 17)

70 Martin Bernal, a. g. e., s. 342

la pratik insanlardır. Teorileri düşlemezler, onlardan zevk almazlar. Çok az icat yaparlar, ama kullanabilecekleri şeyleri kabul edip değer verme yeteneğine sahiptirler'"[71]. Avrupa ırkçılığı öylesine güçlü ve yaygındı ki, "Çinlilerin yerleştirildiği yeni ırksal konum, onların romantiklerin dinamik dünya tarihi tablosundan dışlanması için yeterliydi; ve hiç kimsenin zihninde 'Çinlinin' ırksal olarak bayağı olduğu konusunda herhangi bir kuşku yoktu"[72].

Avrupalılar kendilerini insanlığın beyaz zirvesi olarak görürler hep. Buna karşılık Afrikalılar insanlığın siyah çukurudur. Diğerleri de bu ikisi arasında bir yerde duran ırksal konumlara sahiptir. Cuvier'e göre "Zenci ırkı... siyah deri rengi, kıvırcık ya da yün gibi saç, basık kafası ve yayvan bir burun ile dikkat çeker. Yüzün alt kısımlarının dışa doğru çıkık ve dudakların kalın olması, zencileri gözle görülür bir şekilde maymun soyuna yaklaştırmaktadır: Onların meydana getirdiği sürüler daima tam bir barbarlık aşamasında olmuştur"[73]. Siyah ırkı hayvanlarla özdeşleştirme işlemi, çok parlak bir Avrupa bilimselliğiyle Gobineau'da da şu kılıkta yer alır: "Siyah tür en aşağıdadır ve merdivenin dibinde bulunur. En ilkel biçimindeki hayvanca karakteri, ana rahmine düştüğü andan itibaren onun kaderi üzerinde etkili olur. Hep en sınırlı entelektüel alanlarda kalır... Düşünme yeteneği orta düzeyde olmasına veya hiç olmamasına karşılık, isteklerinde ve dolayısıyla iradesinde çoğunlukla korkunç bir yoğunluk vardır. Duyumlarının çoğu, öteki iki ırk için bilinmeyecek bir güçte gelişmiştir: En başta da tat ve koku. Onun aşağılığının en çarpıcı belirtisi, işte tam da bu hırslı duyumlarında bulunmaktadır"[74].

Cuvier ve Gobineau'nun yazdıklarında, siyah derililer için duyulan kin çok bariz biçimde kendini gösteriyor. Bernal bunu,

---

71 A. g. e., s. 342

72 A. g. e., s. 343

73 Nkl. Martin Bernal, a. g. e., s. 343

74 Gobineau, *Oeuvres*, Paris, 1983, c. I, s. 339-340'tan nkl. Martin Bernal, a. g. e., s. 343

tarih boyunca bitmeyen bir kötü davranışın açığa vurulması olarak yorumlar. "Avrupalılar karaderililere hâlâ, bütün bir 19. yüzyıl boyunca yaptıkları kadar kötü davranmaya devam edecekse, karaderililerin birer hayvana ya da en iyi ihtimalle alt-insana dönüştürülmeleri gerekirdi". Gobineau'nun sarfettiği "şeref sözü, tıpkı onu içeren uygarlık kavramı gibi, sarı-derililer ve karaderililer için bilinmeyen bir şeydir" gibi tipik sözlerle, beyaz ırkın dışındakilerin hiçbir insanî özelliğe, bu arada biyolojik olarak uygarlık kurmaya elverişli olmadıkları "bilimsel olarak" kanıtlanmış olmaktadır.

Irkçılığın, Avrupa dışındaki insanları kategorilere ayırarak tanımlamasındaki bu komikliğe varan ciddiyetsizlik ve aşağılama konusuna –ki bunlar sömürgeci bilimlerin masa başında ürettikleri eşsiz kanıtlara dayanmaktadır– Motesquieu'nun Avrupa hissiyatına tercüman olan şu sözleri de acı bir örnektir:

> Zencileri köle durumuna sokmak konusundaki hakkımızı savunmam gerekseydi bakın neler söylerdim:
>
> Avrupalılar, Amerika'da tek bir insan bırakmadıklarından, bunca toprağı işlemek için Afrika'da yaşayanları köle olarak kullanmak zorunda kaldılar.
>
> Şeker çıkardığımız bitkiyi yetiştirmek için köleleri kullanılmasaydık, şekeri çok pahalıya yerdik.
>
> Zaten söz konusu olan kişiler tepeden tırnağa kadar kara; üstelik burunları da öylesine patos ki, acımamız imkânsız onlara.
>
> Akıllı uslu bir varlık olan Tanrı'nın, böyle kapkara bir bedene, bir ruh, hele iyi bir ruh koymuş olmasını aklımızın kenarından bile geçiremeyiz.
>
> İnsanlık cevherinin renge dayandığını düşünmek öyle doğal bir şey ki, zencileri iğdiş eden Asyalılar, öteden beri onları, bizimle olan benzerliklerinden daha belli bir şekilde yoksun ederler.
>
> Derinin rengi hakkında yargıda bulunmak için saçların rengine bakmak yeter; dünyanın en üstün filozofları olan Mısırlılarda bu, öylesine önemli bir şeydi ki, ellerine geçen kızıl saçlı bütün insanları öldürtürlerdi.

> Zencilerde sağduyunun bulunmadığını gösteren bir delil de, medeni milletlerin son derece değer verdikleri altına değil de cam kolyelere düşkün olmalarıdır.
>
> Bu çeşit varlıkların insan olduklarını düşünmemiz bile imkânsız; çünkü, insan olduklarını düşünseydik, o zaman bizzat bizlerin Hıristiyan olmadığımıza hükmederlerdi.
>
> Dar kafalı kişiler, Afrikalılara edilen haksızlıklardan söz ederken bir hayli ileri gidiyorlar. Çünkü, ileri sürdükleri şeyler doğru olsaydı, aralarında boş yere bir sürü anlaşma imzalayan Avrupalı hükümdarların aklına, sevgi ve acıma duygularının gelişmesi için genel bir anlaşma imzalamak gelmez miydi?[75].

Motesquieu'nun bu sözleri, ister kendi inancı olsun, isterse Batı'da yaygın olan düşüncelerin eleştirisi için yazılmış olsun, tamamen Avrupa'da geçerli olan gerçek düşüncelerin ifadesidir.

Edward Said, bu görüşlerin Avrupa ırkının egemenliğini sağlamaya yönelik olduğunu ve Avrupa biliminin yapaylığına işaret ettiğini belirtir. Dolayısıyla yapılan çalışmalar "üstün ırk" yanında "aşağı ırklar" üretmeye ve yönetenlerle yönetilenleri belirlemeye yaramaktadır: "Irk kuramı, ilkel kökenlere ve ilkel dönem sınıflamalarına dair görüşler, modern yozlaşma, uygarlığın ilerlemesi, beyaz (ya da Ari) ırkların kaderi, sömürge topraklarının gerekliliği: Tüm bunlar özel bir bilim-siyaset-kültür bileşiminin öğeleriydiler; bu bileşimin yöneldiği hedef, neredeyse istisnasızca, Avrupa'nın ya da Avrupa ırkının, insanlığın Avrupalı olmayan kesimleri üzerinde egemenlik kurmasını sağlamaktı hep. Ayrıca, Darwin'in kendisinin de onayladığı, garip dönüşümler geçirmiş bir Darwincilik değişkesi uyarınca, modern Şarklıların geçmişteki azametin gerilemiş artıkları olduğu konusunda da genel bir görüş birliği vardı. Şark'ın antik ya da "klasik" uygarlıkları, mevcut yozlaşma halinin kargaşası aracılığıyla algılanabilirdi; ama bu ancak *(a)* çok incelikli bilimsel tekniklere sahip bir beyaz mütehassısın eleme ve yeniden kurma

---

75 Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, s. 231

işini gerçekleştirebilmesi ve *(b)* Samiler, Ariler, Şarklılar gibi kapsamlı genellemeler taşıyan bir sözcük dağarcığının, bir kurmacalar öbeğine değil, nesnel görünen, hakkında uzlaşılmış tüm bir ayrımlamalar yelpazesine işaret etmesi sayesinde mümkündü"[76].

Böylece Doğu ve Doğulularla ilgili araştırmalar hangi bilim dalıyla ve nereden başlarsa başlasın, sonuçta hepsi de birbirini destekleyecek biçimde örgütlenebilir özellikler taşımaktadır. Örnek olarak işe filoloji ile başlandığını düşünelim. Sami dilinin yetkin ürün vermeye ve düşünmeye elverişli olmadığı iddiası ileri sürülecek ve genelleştirilmiş kalıplarla bütün Doğu'ya teşmil edilecektir. Ardından burada ortaya konulan sözde kanıtlar biyolojik "hakikatler"le desteklenecek, eğer diller bu kadar farklıysa, bu dilleri kullananların da zihinleri, kültürleri, geçmişleri, bedenleri ve bütün imkânlarıyla aynı şekilde birbirinden farklı olduğu söylenecektir. Dikkat edilmesi gereken şey, "ırklar, uygarlıklar, diller arasındaki ayırıcı farklılıklara dair bu hakikatin aslî, silinmez" bir hakikatmiş gibi davranılmasıdır. "Bu hakikat, şeylerin ta özüne kadar inmiş, kökenlerden, bu kökenlerin olanaklı kıldığı tiplerden kaçış olmadığı kesinlemişti; insanlar arasında, ırkların, ulusların, uygarlıkların üzerine kurulduğu gerçek sınırlar belirlemişti; tasavvurları sevinç, acı, siyasal örgütlenme gibi ortak, ayrıca çoğul insan gerçekliklerinden uzaklaşmaya zorlamış, bunun yerine dikkati geriye, geçmişe, değişmez kökenlere yönlendirmişti. Bir bilim adamının araştırmasında bu gibi kökenlerden kaçınması imkânsızdı artık; keza Şarklının da, beyaz araştırmacının öğretici sunumları için kullanıldığı durumlar hariç, şimdiki –aşağılanmış, sömürgeleştirilmiş, geri– gerçekliğinin onu dışında tuttuğu 'Samiler'den, 'Araplar'dan ya da 'Hintliler'den kurtulması mümkün değildi"[77].

Bu bakımdandır ki Batılıların bakış açısı, farklı toplumları evrimci bir tablo içine yerleştirmeye imkân vermekteydi. Tablo-

[76] Edward Said, a. g. e., s. 244-245

[77] A. g. e., s. 245

da yer alan Afrika, Amerika'nın vahşi yerlileri, Asya'nın göçebe halkları ve Doğu'nun büyük bölümü evrimlerini tamamlamış ve artık donmuş bir halde geride kalan aşamaları temsil etmekte, buna karşılık yalnızca Batı Avrupa tam gelişme düzeyine ulaşmış olarak son aşamada bulunmaktadır. İşte sömürgeci bilimin bu tutumu, Batı dışındaki toplumların "ilkel" insanlara dönüştürülmesini, "geri" halkların uygarlaştırılması aldatmacasıyla bunların sömürülmesini meşrûlaştırmıştır. Dolayısıyla Josep Fontana ile birlikte şunları rahatlıkla söyleyebiliriz: "Çoğu kez İskoç okuluna bağlı düşünürlerin 'ilerlemeyi icat ettikleri' söylenir. Aslında kendi ilerlemelerini tanımlayabilecekleri bir aynada kendilerine bakmak amacıyla öteki halkların 'geriliğini icat ettikleri'ni söylemek daha doğru olacaktır"[78]. Avrupa'yı, toplumların gelişmesinde zorunlu olarak geçilmesi gereken bir aşamaya yerleştiren model, artık müthiş avantajlara sahip olmuştur. Batı, kendisini uygarlığın en üst noktasına yerleştirdikten sonra, dünya tarihini Avrupa tarihi haline getirmekte zorluk çekmeyecektir. Ayrıca hem Avrupa'nın üstünlük iddialarına, hem de kendi dışındaki bütün toplumların yaşamına ve tarihine müdahalesine "bilimsel" bir nitelik kazandırabilecek, ilkel halklara düşünsel ve maddî ilerlemenin doğru yolunu göstermek bahanesiyle sömürgeciliğine rahatlıkla devam edebilecekti. Etti de: "İlkel halklar, eğitilmesi gereken 'çocuk halklar' haline geldi. Dünya tarihinden çıkarılan bilgiler sömürgecilere geri ülkelerin evrimini denetleme hakkını kazandırmaktaydı. Örneğin, Doğu için bir feodal tarihin icat edilmesi, İngilizlerin Hindistan'ın geçmişine ve buna bağlı olarak bugününe yön vermesini meşrulaştırıyordu"[79].

1895'te İngilizlerin zaferi için bir nutuk atan ve Fransız, İspanyol gibi rakiplerini aşan bir halkı kutlayan Joseph Chamberlain "Bu ırka inanıyorum..." diyordu. İnandığı bu ırkın, *daha alt* ırklar olan sömürgelere İngiliz işbirliğinin ve bilgisinin üstünlü-

78 Josep Fontana, *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna*, s. 122–123

79 A. g. e., s. 123

günü taşıdığını gururla anlatıyordu. "Beyaz adamın omuzunda taşıdığı yük" dünyayı uygarlaştırmaktı ve İngilizler de bunun yollarını gösteriyordu. "Bu inanç ve bu görev diğerlerinin aslında aşağı bir kültürün temsilcileri oldukları anlamına geliyordu. Ve beyaz ırkın 'öncü gücü' olan İngilizlere düşen, mesafeyi koruyarak, diğerlerini eğitmek ve yetiştirmekti. Fransızlar da yerlileri çocuk yerine koyuyorlardı ve onları aşağı görüyorlardı, ancak cumhuriyetçi inançları en azından kalabalıklar önünde, yaptıklarıyla söyledikleri birbirini tutmasa da, farklı bir söylem tutturmalarına yol açıyordu"[80].

Fransız, İngiliz, İspanyol, Portekiz, Alman, İtalyan, Hollanda ya da başka sömürgecileri birbirlerine yaklaştıran ve onlarda Avrupa'ya aidiyet bilincini yerleştiren şey, kendilerinin bilim ve tekniğin ete kemiğe bürünmüş hâli olduklarına, bunu da üstün ırklarının sağladığına olan inançlarıydı. Dünyanın da Avrupa'nın bu inancını kabul etmesi gerekliydi ve bu da –ırkını değiştirerek onun ırkından olamayacağına göre– ancak onların egemenliği altına girmeleriyle mümkündü. İddia buydu ve Avrupalılara göre bu başarıldı. Ancak bize göre başarılan şey, sadece dünyanın Batı ve onun uzantıları dışında kalan kısmının tarumar edilmesi oldu. Nesi varsa sömürülen bu dünya bugün bir aşağılama yaftası olarak "azgelişmiş", "gelişmekte olan" ya da "üçüncü dünya" gibi isimlerle anılan, aşağılanan ve hâlâ insan yerine konmayan bir kaderi yaşıyor. Bunun adı "şiddet", ya da "baskı" değil midir? Bu baskı yönteminin adı "ırkçılık"tan başka nedir? "Irk teorileri elbette sömürgecilikten, emperyalizmden önce de vardı, ancak bu teoriler pek yankı bulmuyordu. Emperyalizm bu düşünceleri ete kemiğe büründürdü ve yaygınlaştırdı. Bu teoriler, 'seçkin' bir grubun hâkimiyetini, bir ırkın diğer Avrupalılara üstünlüğünü benzeri savlarla meşrulaştırarak çok özel bir totalitarizm şeklinde kıta Avrupasına varana kadar uygulama alanı buldu"[81].

---

[80] Marc Ferro, a. g. e., s. 50

[81] A. g. e., s. 54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Doğu ve Batı

Tarih (geçmişte neyin önemli olduğu), bizim tarihe bakış açımıza göre değişir. Tarihsel kayıtlara bakarken kılavuzu kimileri belli bir eğilimi en iyi belirginleştiren bir şeyde ararken, kimileri de, ayrıntıların inanılmaz çeşitliliğini titizlikle inceleyerek, bu ayrıntı bolluğunu en iyi simgeleyen bir şey bulmaya çalışacaktır. Kimileri de geçmişe, kendi mevcut sorunlarını ve kaygılarını anlamak için ipuçları bulmak amacıyla bakacaktır.

J. M. Roberts

(Yirminci Yüzyıl Tarihi, s. 19)

Batı'da gelişen birçok sosyoloji kuramının, tarihin ve beşeri bilimlerin temelinde yatan şey, kıtaların ilk ve kesin bir şekilde Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılmasıdır... Bence bu, Batı düşüncesinde ve akademik dünyasında sıklıkla karşılaştığımız bir şeydir. Farklılığın, ötekinin harcanması pahasına bu derece şişirilip abartılması sadece Doğu değil Batı algımızı da çarpıtır.

Jack Goody

(Batıdaki Doğu, s. 259)

İki kutuplu bir dünya anlayışı

Oryantalizmin merkezinde yer alan Doğu ve Batı terimleri, bildiğimiz yön isimlerinden veya coğrafya kavramlarından çok farklı bir anlam taşır. Bunlar, Avrupa merkez alınarak kurgulanmış, gerçekte var olmayan, bütünüyle Avrupalının muhayyilesinden doğmuş ve baskın kültürü aracılığıyla dünyaya kabul ettirilmiş adlandırmalardır. Güneyi ve kuzeyi olmayan bu iki kutuplu yön anlayışı, yine bir üçüncüsü olmayan iki kültür ve uygarlığı ifade eder. Oryantalizm bu uygarlıklardan birini (Batı) ilerlemenin, sürekli gelişmenin, diğerini (Doğu) ise durağanlığın, geriliğin sembolü olarak bilimde, sanatta, kültürde, ekonomide vs. sürekli yeniden üretir.

Farklı alanlarda yeniden üretilen bu tarihsel ve söylemsel yapıların temel özelliği, hemen her zaman uzlaşmaz bir karşıtlığı simgelemeleridir. Dolayısıyla bu karşıtlık, doğal bir mekân veya coğrafî karşıtlığın, ya da dünyanın değişik bölgelerinde ve farklı şartlarda gelişmiş kültürlerin olağan farklılığının aksine, tarihsel ve söylemsel bir karşıtlıktır[1]. H. Bülent Kahraman ve E. Fuat Keyman, bunun (kuşkusuz Avrupa merkez alınarak) "toplumları niteleme ve onları farklı kategoriler içersine yerleştirme işlevi" gördüğünü, aynı zamanda, Batı'nın *bir imajı ya da bir imajlar setini* simgelediğini, "farklı kimliklerin, toplumların, kültürlerin hem görsel hem de sözel dil içinde temsilini oluşturan" modern, geleneksel, medenî, vahşi gibi imajları içerdiğini belirtirler[2]. Üçüncü olarak bu ayrım, Batı için toplumları karşılaştırmada bir model işlevi görmekte, "Batı'nın taşıdığı anlamlar toplumlar arası benzeşim ve farklılıkları anlamanın egemen ölçüt-

---

[1] Hodgson bu karşıtlığın, ırk merkezli dünya tasavvurunun önemli bir özelliği olduğunu, can alıcı noktasını da dünyayı parçalara, "biz" ve "ötekiler"e bölmenin oluşturduğunu söyler. Bu parçalamada asıl amaç kuşkusuz "biz"in daha önemli parça olduğunu vurgulamaktır. Bu tasavvurun mükemmel bir biçimde tatmin edici olması, onun hem tarihî, hem de coğrafî olmasını gerektirir. (Bkz. Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, s. 32)

[2] Bkz. H. B. Kahraman-E. F. Keyman, *Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite*, s. 78–79

leri olarak da" kullanılmaktadır. "Fakat bu masum bir karşılaştırma değil: Bir yargı ölçütü işlevini görüyor ve toplumlar üzerinde olumlu ya da olumsuz duyguları üretiyor. Azgelişmişlik, geleneksellik, gericilik, romantizm, vahşi, barbar gibi nosyonların Batılı olmayanlar arası Batı'ya uzaklık derecelerini tanımlaması, karşılaştırma modelinin taşıdığı yargılayıcı niteliği ortaya çıkarmaktadır"[3].

Dünyanın bu şekilde Doğu ve Batı diye ikiye ayrılması, Avrupalıya, dünyanın önemli dinî geleneklere göre sınıflandırılması yanında, iki dünya arasındaki farkı daha da belirginleştiren daha geniş bir imkânlar düzeneği sağlamıştır. Çünkü Doğu, tek bir din tarafından temsil edilemeyecek kadar geniştir ve diğer dinler yanında çoğu kez Hıristiyanları da içine alır. Ayrıca soyut zihinsel haritalar dışında belirli bir coğrafyaya işaret etmediği için "Batılı" ve "Doğulu" sınıflandırması, dünyanın neresinde olursa olsun, Avrupa kökenli kültür dünyası ile geriye kalan dünya arasındaki farkın çok daha kalın hatlarla belirginleştirilmesi düşüncesinden kaynaklanır. Neredeyse yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden sömürgeler dönemi, dünyanın Avrupa dışında kalan kısmının Batı uygarlığının giderek yayılan gücüyle farklı bağlantılarının bulunduğunu gösterdi. Özellikle insanî ilişkiler ve ahlâk açısından büyük sorunlar taşıyan sömürgeciliğin ve çağdaş ilerleme kavramının, dinî geleneklere göre yapılan bir sınıflandırmada bir yere yerleştirilmesi oldukça zordu. Bu yüzden böyle bir ayrımın ne kadar işlevsel olduğunu anlamak için onun, "bu dünyanın yalnızca farklı gelenek ya da dinlerden oluşan bir dünya olarak değil, ayrıca farklı uygarlık düzeylerinin bulunduğu bir dünya olarak da görülmesini kolaylaştırdığını belirtmek yeterli olacaktır. Bunlardan biri batı ülkelerinin beyaz insanlarının dünyasıydı: Avrupa ve Avrupa kökenlilerin egemenliğindeki denizaşırı topraklar. Bu, çağdaş söylemle, 'uygar' dünyaydı. (...) Dünyanın geri kalan kısmının büyük bölümünü oluşturan ikinci küre, bu

[3] A. g. m., s. 79

uygar dünyadan büyük oranda ve giderek daha çok etkilenen ve bu etkiyle şekillenen toplumlar grubunun dünyasıydı"[4].

Batı'nın kendi kimliğini kurabilmesi, ya da kendini farklı alanlarda yeniden üretebilmesi, kendi dışındaki dünyayı ötekileştirmesine, yani bir zıtlık içinde "Doğu"yu yaratmasına bağlıydı. Bu "farkla ilişki içinde kimlik kurma", *Batı* ve onun *öteki*si olarak *Doğu*'nun, yukarıda söylediğimiz gibi, uzlaşmaz karşıtlığı söylemine dayanır. Bu söylem içinde Batı'ya verilen anlam ve kimlik, ancak Batılı olmayana göndermeyle kurulur. Batılı olmayanın sürekli olumsuzluğu, Batılının sürekli olumluluğuna işaret ettiği için de, Batı tarihini global tarihe dönüştürür[5].

Birçok araştırmacı, toplum ve uygarlıkların daha iyi anlaşılmalarını sağlayan ve bu anlamda hiç kimsenin itiraz edemeyeceği doğal farklılıkların ortaya konulması yerine, vardığı noktanın Asya'nın giderek daha aşağı görülmesi olan Avrupa ve Asya arasındaki karşıtlığa dayalı düşüncenin kökenlerini, Avrupa tarihinin erken dönemlerine kadar götürürler. Jack Goody, Asyalıların barbarca bir ihtişam ve despotik bir otorite ile birlikte anılmalarının nedenini Yunanlılarla Persler arasındaki mücadeleye bağlar. Aristoteles *Politika* adlı eserinde, Doğuluları köleliğe daha uygun insanlar olarak tasvir etmiştir. Ona göre "bütün barbarlar", Asyalılar da dâhil olmak üzere, Yunanlılardan, ya da Avrupalılardan daha aşağılıktır. Ortaçağ Hıristiyan ve Avrupa kimliği tarafından güçlenen bu düşünceler giderek daha da

---

4 J. M. Roberts, *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, s. 31. Bu öylesine güçlü bir Batı söylemidir ki, sonunda "uygar dünya" dışında kalanların büyük tepkisini çekmiş ve onları daha fazla rencide etmemek için de terkedilmiştir. Nitekim Roberts, aynı sayfada: "Kimi iyi, kimi kötü pek çok nedenden ötürü artık bu tür bir söylemden hoşlanmıyoruz. Özellikle de "uygar dünya" teriminden kaçınıyoruz. (Yine de, 7 Şubat 1998'de BBC radyosunda yayınlanan bir röportajda bu sözcükler Britanya başbakanının dudaklarından dökülecekti.) Ama yirminci yüzyıl başında bu terim yaygın olarak kullanılmakta ve çoğu Avrupa dilinde eğitimli insanlar bu terimin anlamını gayet iyi bilmekteydiler" demektedir.

5 Bkz. H. B. Kahraman-E. F. Keyman, a. g. m., s. 79. Bu makalede yazarlar, global tarihin "Batı modernitesinin dünya üzerinde farklı kimlikleri ötekileştirerek kurduğu hegemonyanın" tarihi olduğunu ifade ediyorlar.

pekiştirilmiş, Aristoteles'in izinde giden Montesquieu (1689–1755) de bunu –sözünü ettiğimiz karşıtlık içerisinde– Avrupa'nın "özgürlük için olağanüstü yeteneği" ile Asya'nın "köleliğe yatkın ruhu"nu karşılaştırmaya kadar götürmüştür[6].

Hippokrates'in, iklimin insanların kişilikleri üzerine etkilerini incelediği *Havalar, Sular ve Yerler* adlı eserinden yararlanan Aristoteles, *Politika*'da önce çeşitli krallıkları incelediği bir bölümde, Yunanlı olmayan krallıklarda görülen egemenlik türünden söz ederken, bunların eski tiranlarla aynı ve onlardan eksiksiz bir güce sahip olan monarşilerini ele alır. "Barbarlar, doğal kişilikleri gereği, Yunanlılardan (ve Asyalılar, Avrupalılardan) daha köle ruhlu oldukları için, bu despotça yönetime gık demeden boyun eğerler"[7] der. Daha sonra da, bütün dünyanın ırksal bölünmelerine göz attığı bir bölümde şunları dile getirir: "Soğuk bölgelerde yaşayan ırklar ve Avrupa'dakiler cesaret ve tutkuyla doludurlar, fakat beceri ve beyin güçleri biraz kıttır; bundan ötürü, genellikle bağımsız kalabilmelerine karşın, siyasal birlikleri ve başkalarına egemen olma yetenekleri yoktur. Öte yandan, Asyalı ırkların hem beyinleri hem de becerileri vardır, ama cesaret ve iradeleri eksiktir; bu nedenle, hep köleleştirilir ve uyruk olarak kalırlar. Coğrafyaca orta bir durumda bulunan Helen ırkı ise her ikisinden de bir ölçüde pay almıştır. Dolayısıyle, en iyi siyasal kurumlara sahip olmak özgürlüğünü sürdürüyor ve tek bir anayasa altında birleşse, bütün öteki ülkelere egemen olabilecek yetenekte"[8].

Görüldüğü gibi Aristoteles, Helen dünyasını merkeze yerleştirerek onun doğusunu ve batısını neredeyse eşit derecede birtakım yeteneklerden yoksun gösteriyor. Avrupalılar beceri ve beyin gücünden, Asyalılarsa cesaret ve iradeden yoksundurlar. İkisinin ortasında yer alan Helen ırkı, bunların olumlu özelliklerini (ama nedense olumsuzlarını değil) almıştır. Montesquieu de

---

6 Bkz. Jack Goody, *Batıdaki Doğu*, s. 13

7 Aristoteles, *Politika*, Kitap III, Bölüm 14

8 A. g. e., Kitap VII, Bölüm 7

aynı şekilde iklimin insan kişiliği üzerindeki etkisini öne çıkarır. Ancak o, bu kez üçlü bir karşılaştırma yerine, Avrupa'yı merkeze alarak ikili bir karşılaştırmaya gider ve Aristoteles'in düşüncelerini, içinde Avrupalılar konusunda da olumsuz yargılar barındıran görüşlerden temizleyerek, katıksız bir Doğu-Batı karşıtlığı düzeyinde ve elbette üstünlüğü Avrupalılara vererek savunur.

Doğu hakkında edinilen bilgideki artışın Asya ve Avrupa arasındaki farka ilişkin bu yaygın önyargılı kanıyı değiştirmesi beklenirken, tam aksi gerçekleşti ve "İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin yaşanmasıyla birlikte bu siyasal karşıtlık, klasik iktisatçıların ellerinde ekonomik bir karşıtlığa dönüştü. Bu iktisatçıların görüşleri, Adam Smith'in, kitlelerin yoksulluğunu ekonominin artan nüfusa ayak uyduramamasına bağlayan *Ulusların Zenginliği* adlı kitabına kadar dayanır. Bu konu daha önce, aşırı nüfus artışını sıcak iklimlere dayandıran Montesquieu'yü de meşgul etmiştir; Çin, doğal özgürlüğü ihmal edip bunun yerine ticareti denetleyen yapay düzenlemeleri yeğleyen durağan bir rejime sahipti"[9]. Goody, Karl Marx'ın da klasik iktisatçılardan etkilenerek, "sulamaya dayalı tarımla uğraşan itaatkâr köylü halkın despotça yönetildiği, 'durağan Asyalı devlet' kurgusunu benimseyen kimi yazarları ve rağbet gören kimi yaklaşımları" takip ettiğini söylüyor. Bu Asya tipi yaşam tarzına göre "Asyalı devletler birtakım derin nedenlerden dolayı ilkel toplumlardan feodalizme, daha sonra kapitalizme ve en sonunda sosyalizme varan gelişim sırasını izleyememişlerdi. Marx'ın gelişime dayalı aşamalar üzerine kurduğu bu tasarısı, Avrupa deneyimine dayanan yaygın bazı öngörülerin somutlaştırılmasıydı. Bu somutlaştırma durgun 'Doğulu' (*stagnant 'oriental'*) toplum biçimlerine sahip Asya'yı şemanın dışında bıraktı; yani 'Asya'yı istisnalaştırma' yoluna başvurdu"[10].

---

[9] Jack Goody, a. g. e., s. 14

[10] A. g. e., s. 14

Görüldüğü gibi bu karşıtlık hemen her alanda karşımıza çıkıyor. Bu belirgin tavır dolayısıyla Hentsch de Doğu'nun, bir kavram olarak "Batı'nın tam karşıtı" olarak kurulduğunu ve sınırlarının belirsizliğini vurgular: "... dünyanın geri kalan her yerini, yani Batı'nın kendisi ya da kendisinin doğrudan uzantısı saymadığı her şeyi içine alabilir. Ama, eğer Doğu bizim için ötekiliğin en mükemmel ifadesi haline gelmişse, bu ötekilik (vahşi yaşam kavramı dışında) hemen her zaman Asya'ya ve büyük Asya uygarlıklarına mal edildiği içindir... Orada pek çok Doğu vardır ve her birinin Avrupa için taşıdığı önem farklı farklı olmuştur"[11].

Avrupa'nın ekonomik ve politik çıkarlarına göre adlandırdığı kendi dışındaki dünyanın ortak adı olan Doğu, böylece kendi içinde daha da inceltilerek önem derecelerine göre "yakın", "orta" ve "uzak" gibi farklı parçalara ayrılır:

> 1492'de Christopher Colombus Amerika'ya (Batı'ya) yolculuğa çıktığında, amacı Hindistan'a (Doğu'ya) varmaktı. Bugün ise, Hindistan veya Çin coğrafî olarak A.B.D.'nin Batısında yeralmalarına rağmen, dünyanın Doğusunda kabul ediliyorlar. Bu ülkelerin böyle konumlanışı bize "dünyanın" neresi olduğunu sordurtuyor. Bir başka örnek olarak, günlük dile, temel bilimsel disiplinlere ve medyaya yerleşmiş, doğal kabul ederek hiç sorgulamadığımız, ama gerçekte oldukça garip "coğrafi" bölge adları gösterilebilir: "Orta" Doğu, "uzak" Doğu... Bir an soluk alıp, *"neye göre* orta?" *"nereden* uzak?" gibi soruları sorduğumuzda bu kategorilerin *bir yeri merkez aldıklarını* hissedebiliyoruz.
>
> Bu oldukça garip bölümlemeler ve mesafelendirmeler Doğu'yu basitçe başka bir yer ya da kültür değil, Batı'dan radikal olarak farklı, hem daha az uygar hem de gizemli, egzotik ve fantastik bir mekân olarak kurmaktadır[12].

Hentsch, Batı'nın bu etnikmerkezci kategorileştirmesine karşı çıktığı ve bu adlandırmayı kasıtlı ve yanlış bulduğu için,

---

[11] Thierry Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 9

[12] Keyman-Mutman-Yeğenoğlu, *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, s. 7–8

Hayali Doğu adlı kitabının konusu olan Yakın ve Orta Doğu'yu belirtmek üzere "Akdenizli Doğu" deyimini kullanmayı tercih ediyor. Franco Cardini, tarih alanındaki "Doğu" kavramının coğrafyadaki eşanlamlısı olan "Asya" kelimesinin de aynı Avrupamerkezciliğin bir ürünü olduğunun altını çiziyor: "(...) aslında 'Batı Asya', 'Orta Asya' ve 'Doğu Asya' terimleri aynı derecede Avrupa merkezlidir; zira kıta kavramı Batı'nın kültürel geleneklerinin bir ürünüdür"[13].

Böylece açıkça görüldüğü üzere "Batı, Doğu ya da başka mekânların hiçbiri basitçe reel coğrafî mekânlar değil, tarihsel ve söylemsel kurgulardır. Elbette bunlar, gerçekliğin ayrılmaz bir parçası olan, ve basitçe rasyonalist bir bilince varma yoluyla yıkılamayacak, kurumsallaşmış, *maddileşmiş kurgulardır*. Batı'yı merkezleyen bu "dünya" kurgusunun buluşumu, elbette Batı ile dünyanın gerisi arasındaki ekonomik ve siyasal güç ilişkilerine bağlıdır. Yalnız burada modern kapitalist Batı uygarlığının özgül bir özelliğine dikkat etmek gerekir. Batı'nın öteki toplumlar hakkında ürettiği bilgiler, belli bir iktidar veya güç (ekonomik, siyasal) olmaksızın gerçekleştirilemezse, ve önemli bir ölçüde bu güç ilişkilerini ifade ediyorlarsa, aynı zamanda, Batı'nın sahip olduğu bu güç de bilgi üretiminden ayırtedilemez. İşte Batı denilen kültürel/ekonomik/siyasal oluşumu "modern" kılan özelliğin bu bilgi-güç ilişkisine dayanan bir yönetme mantığı olduğunu söyleyebiliriz. Hem akademik hem de günlük dilde ürettiğimiz Batılı ve Doğulu nosyonları işte böyle bir gücün, yani basitçe hakim olmakla kalmayıp "otorite" kuran, toplumsal bir gücün işleyişinin sonuçlarıdır"[14].

Avrupa bir kıta mı?

Tıpkı "Doğu" ve "Batı" gibi Avrupa da, aslında gerçekliği olmayan, Avrupalıların kendilerini dünyanın geri kalan kısmından ayırmak için icat ettikleri ve ayrıcalıklı bir statü kazandır-

13 Franco Cardini, *Avrupa ve İslam*, s. 2

14 Keyman-Mutman-Yeğenoğlu, a. g. e., s. 10

dıkları yapay bir kıtadır. Çoğu zaman alışkanlıklarımız bizi, bugün öyle görünen birçok şeyin sanki yaratılıştan beri öyleymiş gibi olduğuna inanmaya götürür. Roberts, düşüncelerimizin kesin gözüyle bakılan şeyler tarafından belirlendiğini, oysa gerçeğin daha farklı olduğunu söyler. Sonradan oluşturduğumuz düşünce alışkanlıkları dolayısıyla günümüzdeki kıta belirlemelerinin de ezelden beri öyle olduğunu kabul ederiz. Gerçek ise farklıdır: "(Yirminci) yüzyıl başında Asya'da yaşayan milyonlarca insanın Avrupa'dan gelmiş olanlar dışında pek azı yaşadıkları kıtayı 'Asya' olarak düşünüyordu. 'Asya' sözcüğüne tekabül eden bir varlık olduğu düşüncesi Avrupa'ya aitti ve bu düşünceyi benimseyen Asyalı sayısı azdı; henüz, çoğunun anlayabileceği bir düşünce olmamıştı. Japonlar, 'Asya Asyalılarındır' sloganını daha 1890'lı yıllarda yaratmışlardı; 'Asya' içinde bu sözcük, Avrupa'dan pek çok şeyle birlikte coğrafi adlandırmaları da almış olan Japonya dışında neredeyse hiç bilinmiyordu... Beyazlar hariç, Afrika'da doğmuş kişilerin çoğunun 'Afrika' denen bir varlıktan haberdar olmaları da pek muhtemel değildi; kıtaya bu adı ilk olarak Avrupalılar vermişti (ve dolayısıyla, 'Afrikalı' sınıflandırmasını da onlar yaratmıştı). Avrupalılar ve Kuzey Amerikalılar ise çoğunlukla, yaşadıkları kıtalardan çok daha haberdardılar*. Ne de olsa bu kıtalara adlarını onlar vermişti"[15].

Tanınmış Oryantalist Bernard Lewis, bu durumu Batı'nın önemli bir ayrıcalığı ve üstünlüğü olarak heyecanla anlatır: "Avrupa, coğrafyada adı geçen tüm diğer kıtalar gibi Avrupa'nın icat ettiği bir kavramdır; zaten Avrupa bu coğrafi sistem-

---

* Haklı olarak, "acaba buranın gerçek yerlileri de haberdar mıydı?" sorusu sorulabilir. Roberts, sözünü ettiğimiz düşünce alışkanlığıyla "Kuzey Amerikalılar" derken, buranın asıl sahiplerini unutuyor ve doğal olarak burayı sonradan sahiplenen işgalci Avrupalıları kastediyor.

15 J. M. Roberts, a. g. e., s. 24–25. Yazar sözlerinin devamında milliyet ve milliyetçilik fikirlerinin de Avrupa kökenli olduğunu belirtir: "Avrupa dışında da kendi etnik ya da kültürel ayrımları konusunda gelişmiş duygulara sahip halklar -örneğin, Han Çinlileri ya da Japonlar- bulunsa da, milliyet ya da milliyetçilik de Avrupa kökenli bir fikirdi".

de ilk ortaya çıkan kıtadır. Avrupa, Avrupa'yı tasarlamış ve yaratmıştır: Avrupa Amerika'yı keşfetmiş, ona adını vermiş ve bazı açılardan onu yaratmıştır. Yüzyıllar önce Avrupa hem Asya'yı hem de Afrika'yı keşfetmiştir". Bu sözlerin ardından, Asya ile Afrika hakkında müthiş bir Oryantalist aşağılaması ve bu iki kıtayı toptan yok sayıcı yukardan bakış gelir. Böylece öğreniriz ki, "bu iki kıtanın sakinleri ondokuzuncu yüzyıla, yani Avrupa'nın dünyaya hâkim olduğu döneme kadar, adlarından, kimliklerinden ve en önemlisi, Avrupalıların kendi amaçları doğrultusunda tüketmek ve kullanmak üzere keşfettikleri sınıflandırma sisteminden bihaberdirler"[16].

Roberts ve Lewis'in bu sözleri Avrupa'nın, Avrupalı tarafından tasarlanmış ve yaratılmış yapay bir kıta olduğunu açıkça gösteriyor. Zaten bunun için bir dünya haritasına bakmak yeterlidir. Kıtalar, kesintisiz kara parçalarına verilen adsa eğer, Avrupa'nın böyle bir kesintisizlik özelliği yoktur. "Gerçek şudur: Avrupa, bir kıta değildir; bağımsız bir parça da değildir, bütünün devamıdır. Nitekim, coğrafyacılar, Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayıran kesin sınırların olmadığını, geleneksel ayırımın 'fiziksel coğrafya ile ilgili olmaktan çok kültürel' olduğunu itiraf eder. Bazı coğrafyacılara göre ise Avrasya adı altında tek bir kıta vardır. Ne levha tektoniği, ne jeoloji Avrupa'ya kıta olma hakkını tanır. Kıta olmak bu kadar önemli mi? 'Coğrafya savaşmak içindir' deniliyorsa, evet. Kendini ayırt etmeyi bir silah olarak kullanan Avrupalı, haritaya bakar ve sürekliliğin kesildiği hatları sınır olarak belirler. Kuzey, güney ve batıda bu kolaydır; denizlerle çevrilidir çünkü... Doğu sınırı ise belirsizdir. O yönde 'giderek genişleyen kıtasal bir mekânla bağlantılıdır'. Denizin ya da boğazın olmadığı bu mekânda, kendini ayırt etmek iste-

---

16 Bernard Lewis, *Islam and the West*'ten nkl. Franco Cardini, a. g. e., s. 4. Haberdar olmaları düşünülemez. Çünkü "dünyaya hâkim olan" Avrupalıların kendilerini merkez alarak yaptıkları adlandırma ve verdikleri kimlik öylesine saptırıcıdır ki, bunu önceden görmek imkânsızdır. "Avrupalıların kendi amaçları doğrultusunda tüketmek ve kullanmak üzere keşfettikleri sınıflandırma" sistemini nereden bilsinler ki?

yen Avrupalı'nın imdadına yükseltiler yetişir. Fransız coğrafyacı Jean Gottmann'ın, 1954'te bildirdiğine göre Ural Dağları ve Hazar'a dökülen Ural nehri sınır sayılır. Hazar ile Karadeniz arasını da Kafkas Dağları kapatır". Gerçekten de kara parçaları arasındaki sürekliliğin nehirler ve dağlar tarafından koparıldığını düşünmek ancak Avrupa dehasının işi olabilir. "Ural Dağları'nın doğu ile batı arasındaki bağlantıyı kopardığını hangi tarih kitabı yazar? Avrupa'nın ortasından, Macaristan'dan Moğolistan'a uzanan ve Urallar'ı içine alan büyük Bozkır'a bakın. Hem coğrafya, hem tarih bakımından sürekliliğini böylesine koruyan dünyada başka bir kara parçası var mı? Doğuyla batıya yayılan Altın Ordu İmparatorluğu'nun belkemiği Urallar değil miydi? Baltık'tan Sibirya'ya uzanan Rus İmparatorluğu'nun olduğu gibi. Eğer Urallar sürekliliği koparan bir engelse, Karpatlar ve Alpler ne olacak; o masif duvarların arkasındaki ülkeler –ki Avrupalılığın beşiğidir– kıtanın dışında mı sayılacak? Ya denizler ve boğazlar... Tarih boyunca halklar ve kültürler arasında en önemli bağlantı yolları, köprüleri olarak işlev görmediler mi? Mallar ve fikirler Avrupa'ya nereden geldi?"[17].

Hodgson, haritalarla ilgilenmenin ilk bakışta önemsiz gibi görülebileceğini, fakat bunun daha temel durumların bir paradigmasını (değerler dizisi) sunduğunu söyler. Özellikle Batılılar için bunun büyük önemi vardır. "Çünkü haritalarda bile hislerimizi anlatmanın yollarını bulmuşuzdur. Dünyayı 'kıta' şeklinde adlandırdığımız kara parçalarına böleriz". Dünyanın Doğu yarımküresinde bulunan Asya, Afrika ve Avrupa'da halen insanlığın beşte dördü yaşamaktadır ve Ortaçağ Batılılarının kullanmış oldukları ayrımlar mevcuttur. Ancak ilginç olan, Rusya'nın batısındaki Avrupa'nın, yaklaşık tarihteki Hindistan'ın, şimdiki Pakistan ve Hindistan'ın nüfusu kadar bir nüfusa sahip olmasıdır. Yine yaklaşık aynı coğrafi, linguistik ve kültürel farklılığa ve aynı alana sahiptir. Bu yüzden Hodgson, "Avrupa kıtalardan biri de, Hindistan neden değil?" diye sorar haklı olarak.

---

[17] Kemal Tayfur, "Avrupa Kıta mı?", *Atlas*, sayı 141

Ona göre de Avrupa'nın sınırları, kesintisiz kara parçaları olarak tanımlanan kıta belirlemesine uymaz. Çünkü bu sınırlar "herhangi bir yarık ya da aralık nedeniyle" seçilmemiştir. Ayrıca ileride tekrar döneceğimiz gibi, Avrupa'nın doğudaki sınırlarından biri olarak kabul edilen "Ege Denizi'nin iki kenarı neredeyse her zaman gerçekte aynı kültüre ve genellikle aynı dil yahut dillere, hatta aynı yönetime sahip olmuştur. Aynı durum büyük oranda Karadeniz ve Ural Dağları için de söz konusudur"[18]. Demek ki Avrupa bir kıta yapılarak, daha büyük olmayan birimin alt parçası, fakat kendi başına dünyayı oluşturan büyük parçaların biri olarak, ona doğal büyüklüğüyle orantısız olan bir mevki bahşediliyor. Bu da, kıtaları icadeden ve isimlendiren Batı'nın, kendisini, hep mücadele ettiği büyük bir coğrafyanın önemsiz bir parçası olarak görmemesinden, daha doğrusu görmek istememesinden kaynaklanıyor. Bunun yerine o, içinde yaşadığı küçük bölgeyi bir kıtaya dönüştürmek ve bütün ayrıcalıkları oraya yüklemek istemiştir. Yani Avrupalı, bulunduğu küçük bir bölgeyi özel bir statüye kavuşturmak için, aslında "ben yaparsam olur" mantığıyla coğrafya ile oynama, dünyayı istediği gibi parçalara bölme ve adlandırma yetkisini kendinde görüyor.

Haritaların suç ortaklığı

Kuşkusuz Avrupalının, büyük Asya kıtasının batıya uzanan küçük bir burnuna nasıl olup da kendi kıtası olarak razı olduğu sorusu geliyor hemen akla. Ama onun kendisini hep ayrıcalıklı ve dünyanın efendisi olarak gördüğünü aklımızdan çıkarmayalım. Sömürgeler yoluyla zaten bütün dünyaya fiilen hâkim olduğunu düşünüyor. Öyleyse niçin kendini o sömürgelerden ayıran özel bir kıtaya sahip olmasın? Ya da niçin her zaman farklı olduğunu söyleyen, kimliğini bu "farklılıkla ilişki içinde" kuran özelliklerine, aynı kıta içinde görünerek "ötekileri" ortak etsin?

---

[18] Marshall G. S. Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, s. 32–33

Ancak her şeye rağmen Avrupalılar, harita üzerindeki bu büyüklük sorununu da çözmüşlerdir. Kullandıkları Mercator izdüşümü (projeksiyonu) adı verilen yöntemle Avrupa'yı harita üzerinde olduğundan büyük göstermeyi başarmışlardır. Bu harita çizim tekniğine göre bütün meridyen-enlem ağı, birbirine paralel giden iki takım çizgidir. Ekvator, gerçek uzunluğu ile çizilir ve bütün enlem çemberler ekvatora eşit boyda alınır. Bunlar arasındaki açıklık ekvatordan kutba doğru öylesine artar ki, artık ufacık biçimler çok büyümüş olarak görünür. Bu yüzden, belki sadece denizcilikte kullanışlı olan bu teknikle çizilmiş haritaların hayatımıza yerleştirilmesiyle, bir dünya haritasına baktığımızda gördüğümüz ülke, bölge, ya da kıta büyüklükleri birbiriyle orantılı değildir. Yani, aslında kıta sayılamayacak Avrupa, olduğundan çok daha büyük, onun Doğu olarak adlandırdığı dev coğrafya ise olduğundan çok daha küçük görünür. Bu konuda Hodgson şöyle bir olay anlatıyor: "Kahire'deki bir hükümet dairesinde dini bütün bir Müslüman'ın duvarında, İslam'ın ne denli yaygın olduğunu gösteren bir İslam dünyası haritasıyla karşılaşmıştım. Fakat harita, Mercator projeksiyonuna göre çizilmiş ve dolayısıyla Avrupa ile mukayese edildiğinde İslam toprakları esaslı bir biçimde küçültülmüş bir Fransız haritasıydı. Memur, Mercator projeksiyonuna o kadar alışmıştı ki, resmi emperyalizm şeklinde nitelendirilebilecek durumun farkında bile değildi"[19].

Hodgson, *New Yorker* dergisinde Amerika'yı New York şehrinden göründüğü şekliyle gösteren bir harita yayınlandığını hatırlatarak burada Manhattan'ın Illinois'ten daha küçük gösterilmesine Chicagoluların güldüğünü, ama Asyalıların bu türden bir dünya tasavvuruna sahip olan Avrupa ve Amerikalılara gülmediğini belirtiyor. İnşa edilen küresel dünya perspektifinin tipik bir karikatürüdür bu. Nitekim bu küçük gösterme saplantısı bütün alanlarda karşımıza çıkar. Örneği, dünya tarihi yazımında "Tek bir tarih kitabı yoktur ki, Avrupa'ya gösterilen

[19] A. g. e., s. 38

yersiz addedilemeyecek önemle birlikte, Eski Dünyanın bütünü üzerindeki medeniyetin ilerlemesini *tek* bir resim olarak sunmaya kalkışmasın"[20]. Batı böylece kendi tarihini gerektiğinde olağanüstu abartırken –tıpkı haritasını abarttığı gibi– kendi dışındaki dünyanın tarihini tek bir kategori içerisinde ve âdeta bir paranteze sıkıştıracak biçimde küçülterek sunmaktadır. Hodgson gibi daha makul insanlar bu konularda Batılıları, "sıradan insanların zihnini çarpıtılmış bir dünya resmiyle dolduran ve böylelikle" sahip oldukları "zaten feci derecede yıkıcı bölgesel, yöresel fikirlerin sürdürülmesine katkıda bulunan terimlerle konuşmayı sürdürerek" kendi kendilerine zarar vermeme konusunda uyarmaktadırlar[21]. Aslında Hindistan'ın Haydarabat eyaletinden küçük olan İngiltere'nin, Mercator izdüşümünde, bu bölgeden neredeyse üç kat daha büyük gösterildiğini belirttikten sonra Hudgson sözlerine şöyle devam ediyor: "Bu, Mercator'un kuzeyi –Kuzey Amerika, Avrupa, Rusya– Hindistan yahut Yakın Doğu gibi bölgelerin aleyhine, gerçekte olduğundan daha büyük göstermesi nedeniyle böyledir. Kuzeye yerleştirilmeleri söz konusu olan bölgeler ise zaten bizim abartılmış ülkelerimizdir. Daha iyi çizim ve ölçeklere dayalı ve Mercator'un ifa edebileceği her amaca hizmet edebilecek başka dünya haritaları mevcut olmasına karşın bu denli tahrif edilmiş bir haritayı sınıflarda ve her yerde kullanmaya devam etmek ciddi bir ihmal ve kayıtsızlık gibi görünmektedir"[22].

Haritaların bu şekilde tahrif edilerek önyargılarını pekiştirmekte ve benliklerini pohpohlamakta suç ortağı haline getirilmesi, bir bütün olarak dünyaya ve insanlığa baktıklarında, Batılıların, kendilerini gerçek boyutlarıyla görmelerini engellemektedir. Daha ileride göreceğimiz gibi bu durum, yalnızca coğrafî alanda değil, tarih ve düşünce alanında da çarpıtmaları getirmiştir. Hodgson, harita izdüşümü ile kavrayışların çok özel bir

---

20 A. g. e., s. 82

21 A. g. e., s. 82

22 A. g. e., s. 83

biçimde zaten çarpıtıldığını yazar. "Kırkıncı kuzey paraleli dünya tasavvurumuz için can alıcı bir anlam ve öneme sahiptir. Tarihsel bakımdan neredeyse bütün büyük medeniyet merkezleri kırkıncı paralelin güneyinde yer almıştır; daha doğru bir deyişle Avrupa hariç hepsi"[23]. Mercator izdüşümünün abartmaya başladığı alanlar ise tam bu paralelden başlamakta ve Avrupa'nın büyük bir bölümü de bu paralelin kuzeyinde yer almaktadır. Haritalar aracılığıyla yapılan bu çarpıtma, kendisine gelinceye kadarki bütün medeniyetlerin tarihten soyutlanarak ortada sadece Avrupa tarihinin bırakılmasına imkân tanır. Tarih yazımında Avrupa'nın merkeze alınması, başka bir deyişle etnikmerkezli bir tarih tasavvurunun yaygınlaştırılması da, böyle bir çarpıtma pahasına mümkün olur. Sadece Avrupa veya Amerika'da değil, sorgulanmadan bizde de kullanılan dünya haritalarında Avrupa'nın merkezde yer almasının, bu etnikmerkezli anlayışın meşrulaştırılmasında nasıl bir rol oynadığı araştırılmaya değer. Sonuçta, Avrupa'yı Orta Doğu, Hindistan ve Çin'den çok daha büyük göstermekten, hatta Hindistan'ı Asya içinde, Avrupa'daki İsveç gibi bir ülke gibi göstermekten hoşlanan bu projeksiyonun "coğrafyacıların sınıflarının dışında, en yaygın dünya haritası biçimi olarak varlığını muhafaza etmesi hiç de şaşılacak bir durum değildir"[24].

Durukan, Avrupa sınırlarının ne kadar tartışmalı olduğundan söz ederken açtığı bir parantez içinde, bu noktada önem kazanan haritaların masumiyetini Craig Calhoun'un *Nationalism* adlı eserinde tartıştığını belirtiyor: "Örneğin, eldeki haritaların ezici çoğunluğunda niye Avrupa merkezdedir? Bu haritalarda, Afrika gerçek büyüklüğünden oransal olarak daha küçük resmedilirken, Avrupa ve Kuzey Amerika niye daha büyük gösterilir?"[25].

Şu halde lehindeki bütün gösterişli genellemeleri bir yana bıraktığımızda, bu denli etkili bir varlık olarak gösterilen Avru-

---

23 A. g. e., s. 34

24 A. g. e., s. 34

25 Kaan Durukan, *Doğu-Batı İkilemine Dört Bakış*, s. 32

pa'nın, aslında kendisini olduğundan çok daha büyük gösterme tutkusuyla hareket ettiği ve gösterildiği gibi olmadığı ortaya çıkıyor. Onun ezelî üstünlük iddiasını ele aldığımız bölümde de gösterdiğimiz gibi, bu çarpıtmaları akılcılık, ticaret ve diğer bütün alanlarda da görmek mümkün. Ancak bunların ortaya çıkmasının, Batı'nın bir bütün olarak yeniden gözden geçirilmesini ve her alanda söylediklerinin tashih edilmesini zorunlu hale getirmesi bakımından olumlu bir yanı da var. Bir zamanlar sorgulanmadan kabul edilen bütün üstünlük savlarının artık güçlü bir şekilde sorgulanması da bu yüzden.

Bu bakımdan, onun ne olduğundan başlayarak bütün özellikleri yeniden ele alınmalıdır. Roberts, Avrupa'nın ne olduğunu saptamanın çok zor olduğu konusundaki şu sözlerinde çok haklı: "Avrupa sözcüğünün anlamı bile hâlâ tartışılmakta. Elbette Avrupa tarihinin içeriği de. Hatta, coğrafi tanımı da; Avrupa adını verdiğimiz yarımada aslında başka bir yerle, Asya'yla iç içe giriyor ve bu ikinci kıtayla tam olarak hangi noktada birleştiği, iklim ve topografya açısından bile hâlâ tartışma konusu. Coğrafi tanımı nasıl olursa olsun, bu alanın belli bir kültür, yaşam tarzı ve hatta uygarlıkla tam olarak nasıl çakıştığı konusu daha da çok tartışılıyor"[26].

Doğu-Batı sınırının değişkenliği

Haritalarda yer alan bir kıta olarak Avrupa'nın, bu kıta adını hak edip etmediğini bir tarafa bırakalım, kendisi için belirlediği maddî sınırlarını çizmek gerçekten zordur. Bundan daha zoru ise, tarihsel ve söylemsel anlamdaki Doğu-Batı sınırlarının belirlenmesidir. Zaten sürekli değişen bu oynak durum, tarih boyunca Avrupalının bizzat kendisi için de hep sorun oluşturmuştur. Avrupalı, çeşitli dönemlerde ve değişen anlayışları doğrultusunda Doğu sınırını bazen geriye doğru çekmiş, bazen da ileriye doğru uzatmıştır.

---

[26] J. M. Roberts, a. g. e., s. 137–138

Hentsch, yüzyıllara dayanan Doğu-Batı karşıtlığının sınırlara dayalı bölünme çizgisinin hiç durmamacasına yeniden ortaya çıktığını ve hep varolduğunu belirtir. Avrupa düşüncesi bir efsaneyle başlamıştır. Bu, büyük bir olasılıkla Sami dokusu üzerine dokunmuş bir Yunan efsanesidir: Zeus tarafından aldatılıp kaçırılan tanrıça Europa, kendisini baştan çıkaran tanrının çocuğunu doğurmak için, yaşadığı Asya topraklarından, hayvan sırtında Girit adasına uçurulur. Kaçırılışından bir gece önce rüyasında iki toprağın, Asya toprağı ile karşıdaki toprakların kendisi uğruna çekiştiğini görmüştür. "Bu olayda Batı'nın kökleri ve kimliği konusunda beslediği ideolojiyi alabildiğine doyuracak kadar malzeme yatmaktadır: İlk büyük uygarlıkların beşiği Asya'dan gelen ve birçokları arasından seçilen Europa, aniden ve çok hoş bir biçimde, gelecekteki soyunu değiştiren ve çok büyük bir role yazgılayan Zeus tarafından döllenebilmek için doğduğu topraklardan koparılmıştır. Herhalde, hem Asya soy zincirini hem de Yunanistan'ın özel konumunu bir temele oturtmak amacıyla yaratılan bu Europa öyküsü kendilerini Helen soyundan sayan kavimlerce benimsenmiştir. Horatius çok sonraları, 'Yerkürenin bir parçası senin adını alacak' diyecektir (...) Bu efsane önce Asya ile Yunanistan, daha sonra da Yunanistan ile Avrupa arasındaki zorunlu bağlantının kurulmasını sağlamıştır. Ama ilkinde bu bağ basit bir geçiş biçiminde gerçekleşirken, Yunanistan ile Avrupa arasında ortak bir kökene dayalı, kalıcı bir ilişki söz konusudur"[27].

Nitekim Ege'nin doğu kıyısının Asya olarak kabul edildiği ve haritaların bu şekilde çizildiği bugünkü anlayışla bakıldığında, Truva savaşı tarihteki ilk Doğu-Batı çatışması olarak görülebilir; fakat Yunanistan ile Avrupa arasındaki ilişki dolayısıyla mitolojideki Truva yabancı değil, Yunanistan'a karşı olamayacak kadar Helen mirasına dâhildir. Bu yüzden ilk Doğu-Batı çatışmasının ondan sonraki Med savaşları olması daha mantıklıdır. Çünkü Persler barbardır, yani Yunanlı değildir. Buna göre,

---

[27] Thierry Hentsch, a. g. e., s. 23-24

"Med savaşlarını Avrupa ile Asya arasındaki binyıllık amansız kavganın ilk vuruşu ve simgesi haline getirmek ve Yunan zaferlerinde 'Batı'daki akıl ve özgürlüğün Doğu'nun maddeciliği ve despotizmine galip gelişini' alkışlamak için daha fazlasına gerek yoktur"[28]. Hentsch, 1943'te André Siegfried'in "Büyük Yunan uygarlığı döneminde dünyanın ağırlık merkezi, dar bir Asya bağlantısıyla, Doğu Akdeniz'de bulunuyordu; ama Batı daha o tarihte Doğu'dan farklıydı ve Yunan kültürü *bugün de anladığımız anlamda* Batılıydı" dediğini, Grousset'nin de kategorik olmada ondan aşağı kalmadığını, Avrupa ile Asya arasındaki manevî ve politik sınırı Akdeniz'in doğu kıyısına yerleştirdiğini belirtir[29]. Grousset'ye göre, Avrupa ruhunun ilk kez kendi bilincine varması M. Ö. 5. yüzyılda Yunanistan'da gerçekleşmiş ve bu ruh, sekiz yüzyıl boyunca Asyalıların karşısına dikilmiştir.

Bu tür düşüncelerin, Avrupa ruhunun âdeta M. Ö. 5. yüzyıldan günümüze kadar Akdeniz'in doğusunda ve batısında hiçbir kesintiye uğramadan yayıldığı ve bu denizi kendine mal ettiği gibi bir duygu oluşturduğunu belirten Hentsch, haklı olarak "neden eski Yunanlılar'ı Avrupalı saymak gerekiyor?" diye sorar. Çünkü o dönemde tarihsel kavram olarak Avrupa diye bir şey henüz yoktur ve bu Yunanlılar için tamamen coğrafî bir kavramdır. Herodot'un Avrupa'sı, Rus düzlüklerini kapsayan Skythia'dan güçlükle ayırt edilebilen kuzeyde bir bölgedir ve Yunanistan bunun içinde değildir. Herodot'tan bir kuşak genç olan Hippokrates Avrupa'yı, sert ve tarıma elverişsiz bir iklim olarak tanıtmıştır. Burada yaşayanlar da vahşi yapılı, yabanî ve öfkelidir. Yunanlılar bu tabloda da yer almaz. Aristoteles ise, Yunanlıları, beceri ve beyin güçleri kıt Avrupalılarla, cesaret ve iradeleri eksik Asyalılar arasına yerleşmiş mükemmel sentez olarak tanımlar. Dolayısıyla o da kendilerini Avrupalı saymaz. Bu gerçeğe rağmen, örneği Grousset, Aristoteles'in öğrencisi olan İskender sayesinde "Avrupa sınırlarının bir çırpıda bütün

---

[28] A. g. e., s. 25

[29] Bkz. A. g. e., s. 25

bir ön Asya'yı yutarak, hızla Semerkant'ın ve Lahor'un ötelerine, ta Orta Asya kapılarına taşındığını" belirtir. Üstelik burada bir de suçlama vardır: Büyük İskender ve ondan sonra gelenler Yunan ruhuna aykırı davranarak "Doğu ruhunun Helen dünyasına sızmasına" neden olmuşlardır. İskender Avrupa'yı çok uzaklara sürüklemiş ve onu Asya kütlesinin içinde eritmiştir[30]. Burada Yunanlıların olmadıkları bir özellikle donatıldıklarını ve bu özelliğe uymadıkları için de suçlandıklarını görüyoruz.

Bu suçlama, Avrupa'yı Asya kütlesi içinde erimekten kurtaran Roma'nın savunulması için bir kapı aralamaya imkân sağlar. Bayrak, İskender'in Avrupa'yı bitirmesine ramak kala, kurtarıcı bir güç olarak Roma tarafından devralınmıştır. Roma İmparatorluğu ile birlikte Batı'nın merkezi artık Akdeniz'dir. "Doğu ise olması gereken yerde durup durmaktadır: dışarıda, bizim denizimizin, *Mare nostrum*'un güney ve doğu kıyılarının ötesinde, Batı'nın Akdeniz'in birliğine ilişkin hayalini bugün bile zihnimizden atmış değiliz; ve o zamandan beri bu hayalin maruz kaldığı binbir çatlak, Roma'nın bizlere özlemini bıraktığı politik birlik görüntüsünü bozup durmaktadır"[31].

Romalıların, Akdeniz'in iki havzası arasındaki farklılıkları giderme çabalarına ve bunda önemli ölçüde başarılı olmalarına rağmen, Antikçağ'da Doğu havzası ekonomik ve kültürel alanda Batı havzasına karşı üstünlüğünü hep korumuştur. İmparatorluğun ikiye bölünmesinden sonra bu üstünlük daha da artmıştır. Constantinus'un imparatorluğun idarî birliğini kendi otoritesi altında toplayarak devletinin merkezini Konstantinopolis adını alan Bizans'ta kurması, kimi tarihçilerce Doğu Roma İmparatorluğu'nun gerçek başlangıcını belirlemiştir. Doğu'ya kayışın, daha önce Yunan klasizminin saflığını bulandırdığı şeklinde yorumlandığını görmüştük. Bu kez de Roma erdemlerinin sarsılmazlığına gölge düşürdüğü şeklinde bir yoruma yol açmıştır. Hentsch, buna örnek olarak Edward Gibbon'un şu ifa-

30 Bkz. A. g. e., s. 29

31 A. g. e., s. 30

delerini verir: "Romalılar'ın iktidara sahip olma gerçeğinden hoşnut bilgece gururları, gösterişli biçimleri ve törenlerini Doğu'nun kibirine bırakmıştı; ama eski özgürlüklerinden kaynaklanan erdemlerin izi bile kalmaz hale gelince, hal ve tavırlarındaki sadelik hiç fark edilmeden yok oldu ve Romalılar Asyalı saray dalkavuklarının şatafatlı yapmacıklığını taklit edecek kadar alçaldılar"[32].

Böylece Doğu Roma, ya da diğer adıyla Bizans ile Batı Roma arasındaki karşıtlık, ortada vazgeçilmez hangi Roma erdemi kaldığı açıklanmaksızın, birincisi aleyhine verilen hükümle açık bir biçimde sahneye çıkarılır. Artık Bizanslılar, Roma ve hatta Yunanistan'ın adlarını kötülükleriyle lekeledikleri için aşağılanmaktan başka bir şeyi hak etmezler. Gibbon gibi Avrupalı tarihçilerin bu yorumu, "Akdeniz birliğinin dağılması ve Roma uygarlığının doğuya kayması karşısında kapıldıkları düş kırıklığının bir ifadesidir"[33]. Çünkü bu ikili olgu, onların, kendilerini içine yerleştirmekten hoşlandıkları Yunan-Latin antikçağının devamı oldukları düşüncesini zedelemektedir. Bu düş kırıklığına dayalı yorumların bizi ilgilendiren kısmı şimdilik Doğu sınırının Bizans nüfuzu altındaki bölgeye, yani aşağı yukarı İtalya'ya kadar geri çekilmesidir. Bunda, daha sonra İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinin ve bu topraklarda yüzyıllar boyu sürecek Osmanlı egemenliğinin kurulmasının etkisini de unutmamak gerekir.

Hodgson, coğrafya konusundaki çarpıtmanın arkasından, Batılı dünya tarihi tasavvuru hakkında da aynı şeylerin söylenebileceğini göstermiştir. "Burada da kullanmak üzere kendimiz için kabul ettiğimiz terimler çarpıtmayı beslemektedir". Batı'nın tarihsel dünya tasavvurunda geleneksel hikâyenin nasıl aktığı biliniyor: "Tarih 'doğu'da başlamıştır: Mezopotamya ve Mısır'da (fakat Ortaçağ Batı yazarlarının söylemiş olduğu gibi cen-

---

[32] A. g. e., s. 32

[33] A. g. e., s. 33

nette, daha Doğu'da değil); daha sonra meşale ardışık biçimde Grek ve Roma'ya ve son olarak da Ortaçağ ve modern hayatın inkişaf ettiği kuzeybatı Avrupa Hıristiyanlarına teslim edilmiştir. Ortaçağ boyunca esas itibariyle Batı'ya ait olan bilim meşalesini Batı teslim almaya ve daha ileriye taşımaya hazır olana değin, İslam'ın onu geçici süreyle tutmasına izin verilmiştir"[34]. İslam'ın tarih içine bu geçici girişine karşılık Hindistan, Çin ve Japonya gibi eski medeniyetler ise, Batı Avrupa'ya daha az katkıda bulunmaları nedeniyle tarihin ana damarından tecrit edilmişlerdir. Tarihin akış yönü, uygarlaşalı beri bütün Batı-Avrupa'yı ve bu zamandan önce de güneydoğuya kadar uzanan bölgeler içinden seçilmiş dönemleri içine alır: "Roma İmparatorluğu dönemine kadar Yunan tarihi" ve "Greklerin tarih sahnesine çıkışına kadar Yakın Doğu". Roma İmparatorluğu zamanında Bizans "Doğu" kabul edilir, Greklerin ortaya çıkışından sonra ise Yakın Doğu, yani İslam devreden çıkarılır. "Tarihin 'ana akış istikameti', geleneksel imgesi içinde Merovenjlerin Karanlık Çağlarındaki kuzeybatı Avrupa'yı kaplar, –her ne kadar o dönemde Bizanslılar ve Müslümanların (Hintliler ve Çinlilerin de) çok daha medeni olduklarını herkes biliyorsa da. Tarihin 'ana akış istikameti' kabaca bizim en yakın tarihi cetlerimizden ibarettir"[35].

Hodgson, tarihin ana akış yönünün bütün bölgelerinin "Batı" ile özdeşleştirilmesinin altını özellikle çizer. Antikçağ Yunanistan'ı "Batılı" olarak kabul edilirken, aynı coğrafya Bizans döneminde "Doğu" içinde değerlendirilir. Dikkat edileceği üzere burada bir zaman sapması söz konusudur. Tarihsel zamandizisinde daha sonra yer alan Roma İmparatorluğu döneminde Bizans Doğu kabul edilerek kendinden önceki Yunan tarihi devre dışı bırakılmıştır. Ancak daha sonra Batılılarca Yunan düşüncesinin kendilerine kök seçilmesiyle birlikte daha geriye, Bizans'tan da önceye dönüş yapılmış ve eskiden Doğu kabul edi-

[34] Hodgson, a. g. e., s. 35-36

[35] A. g. e., s. 36

len aynı coğrafya bundan sonra Batı'ya dâhil edilmiştir. Gerçekten de Roma İmparatorluğu döneminde Avrupalılar Bizans'ı Batı olarak kabul etmiyor, Bizanslılar da kendilerini *Romaioi*, yani Romalılar olarak adlandırıyor ve imparatorluklarını, eski Roma İmparatorluğunun batı bölümünün uğradığı felâketlerden Tanrı'nın lûtfuyla kurtulmuş olan antik Helen-Roma dünyasının doğu bölümü olarak görüyorlardı[36].

Aslında Roma Katolik kilisesi ile Bizans Ortodoks kilisesinin birbirinden ayrılması, ilâhiyat alanındaki anlaşmazlıklardan çok, siyasal ve kültürel nedenlere dayanır. Bölünmeye yol açan ilk çatışma, Charlemagne'ın dokuzuncu yüzyılda Batı'da Roma İmparatorluğu'nu canlandırmaya çalışması sırasında öğreti ve ayin konularındaki önemsiz ayrılıklarla başlamıştı. Roma ile Konstantinopolis arasındaki ayrılıkların en önemlisi ise, Batı Hıristiyanlığının Kutsal Ruh'un hem Baba'dan, hem de Oğul'dan kaynaklandığını öne sürmesine karşılık, Doğu'nun Kutsal Ruh'un yalnızca Baba'dan kaynaklandığını savunmasıydı. Batılı Hıristiyanların İznik Amentüsü'ne bu yönde bir ifade ("ve oğuldan") eklemesi ve Doğuluların sapkınlıkla suçlanması Bizans'ın öfkesiyle karşılaştı. Bu ayrılıkların sonunda Papa IX. Leo ile Patrik Mikhail Keroullarios'un 1054'te birbirlerini karşılıklı aforoz etmeleriyle, bugüne değin süren kesin bölünme gerçekleşti*. Bizans imparatorunu devirerek Konstantinopolis'i yağmalayan ve 1204'te Papa'ya bağlı bir Latin patriğini göreve getiren Dördüncü Haçlı Seferi'nin Doğu'da yarattığı olumsuz duygular, daha sonraki birleşme çabalarını da gölgelemiştir.

Kısacası Batılılarla Bizanslılar arasında önemli farklar vardı. En başta dinsel düzeyde, kiliseler arası ayrılıkta (Batı'nın Katolikliğine karşı Bizanslıların Ortodoksluğu her zaman önemini korumuştur) ve Haçlı seferlerinde görülen bakış farklarının listesi, onikinci yüzyıl boyunca Doğulu ve Batılı Hıristiyanlar birbirini yakından tanıdıkça daha da uzadı. Bizanslılar, Normanlı-

* İki taraf da birbirlerini 1965'e kadar tanımamışlardır.

36 Bkz. Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 1

larla Venedikliler, Fransızlarla Almanlar arasında pek ayrım yapmadan hepsine "Latinler" diyor ve hiçbirini sevmiyorlardı. Eserini 1205 yılında yazan Bizanslı tarihçi Niketas Khoniates, onlarla ilgili duygularını şöyle özetlemişti:

> Latinlerle aramızda geniş bir uçurum vardır. Bizler birbirinden ayrı kutuplarız. Ortak hiçbir düşüncemiz yoktur. Onlar kibirli, kendilerini üstün görme hastalığına tutulmuş, bizim davranışlarımızın sadeliğini ve alçakgönüllülüğünü alaya almaktan hoşlanan kişilerdir. Ama biz, onların kibrini ve küstahlığını, onların burnunu havada tutan sümük akıntısı gibi görürüz; onları, bize engerek yılanını ve akrebi çiğneme gücü veren İsa'nın kudreti sayesinde çiğneyip tepeleriz[37].

Nicol, duyulan kinin karşılıklı olduğunu, Latinlerde bu kine açgözlülük ve talan hırsının da eklendiğini belirtir. Bu düşmanlığın 1171'de Venedikli tacirlerin Bizanslılarca tutuklanmasına ve 1182'de doruğa ulaşarak Konstantinopolis'teki bütün yabancıların vahşice kılıçtan geçirilmesine kadar gittiğini unutamayan Batılılar, sonunda Konstantinopolis'i Batılıların egemenliği altına sokmayı güvenceleri için tek çare olarak gördüler. 1185'te Normanlar, İtalya'dan Yunanistan'a geçerek Thessalonike'yi (Selanik) yağma ettiler. "Zaten Konstantinopolis'teki imparatorların sahip bulunduğu 'imparator' unvanının kendi hakkı olduğunu iddia eden Kutsal Roma İmparatoru Friedrich Barbarossa (...) kendi komutasındaki haçlı ordusunu Bizanslılar üzerine yürütme tehdidinde bulundu"[38]. Nitekim 1204 yılındaki dördüncü Haçlı Seferi askerlerince İstanbul, "herhangi bir kimsenin anımsayabileceği" en büyük kent yağmasına sahne oldu.

Yunan coğrafyasının, Batı'nın değişik zamanlardaki anlayış ve değerlendirmeleri doğrultusunda bu şekilde Doğu ile Batı arasında gidip gelmesinin ortaya çıkardığı kafa karışıklıkları

---

[37] Niketas Khoniates, *Historia*'dan aktaran Donald M. Nicol, a. g. e., s. 6

[38] Donald M. Nicol, a. g. e., s. 6

bundan da ibaret değil kuşkusuz. Örneği, eğer Yunan kültürü Batı kültürünün köklerini oluşturduğu için bu böyleyse, o zaman bu kültürün Ege Denizi'nin iki kıyısında birden ortaya çıktığı ve geliştiği gerçeği gözden kaçırılıyor demektir. Bu durumda, o zamanlar aynı kültüre ve dile sahip coğrafyanın ikiye ayrılmasının, Ege Denizi'nin doğusunun Batı dışında bırakılmasının nedeni olarak bugün burada farklı bir kültürün yer almasını düşünebiliriz. Dolayısıyla Doğu ve Batı'nın birer coğrafya terimi olarak düşünülemeyeceği bir kez daha açık bir gerçek olarak ortaya çıkıyor. Zaten, her ne kadar Fas, İspanya'nın batısı olsa da Afrika'nın Doğu kabul edildiği bir dünyada bu gerçeği tartışmak bile yersiz. Bundan da ilginci, bugün bütün dünyada her ay kırk milyona varan baskı sayısıyla Batı'nın Batılı olmayanı nasıl algıladığını gösteren ve kamuoyu oluşturan bir ayna konumundaki *National Geographic*'in yayınladığı Avrupa haritasıdır. Avrupa'yı kıta olarak kabul edenlerin sınırı İstanbul ve Çanakkale boğazları olmasına rağmen, derginin yayınladığı haritada Trakya Avrupa dışında bırakılarak sınır Türkiye'nin Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarıyla belirlenmiştir[39]. Hiçbir kurala dayanmayan böylesine keyfî bir belirleme, Avrupa sınırlarının tarihsel ve söylemsel Batı sınırlarıyla nasıl bir uyum içinde ve ne kadar değişken olduğunu bir kez daha gözler önüne seriyor. Buradaki sınır, daha önceki sınırlarda da görüldüğü gibi, bütünüyle kültürel bir anlam taşıyor.

Böylece bugün ne anlama geldiğini bildiğimiz Batı dünyasına karşılık geriye kalan bütün Doğu yarımküresi medeniyetlerinin doğal olarak "Doğu", "Şark" başlığı altında ele alınmasının önemli bir nedeni vardır: "Tarih sahasındaki bu kavram (Doğu/Şark –Y.K.) coğrafyadaki 'Asya' kavramının muadilidir. Bu, 'Asya' başlığı altında bir araya getirilen diğer bütün uygar bölgelere, kavramsal bakımdan muadil olarak 'Batımızı' ileri

[39] Bkz. Kemal Tayfur, "Avrupa Kıta mı?", *Atlas, Keşif Dergisi*, sayı: 141, Avrupa'nın Sınırları, ek bölüm, s. 32, Aralık 2004. Burada *National Geographic*'in yayınladığı haritanın küçük bir fotoğrafı yer almaktadır.

sürmemize imkan tanır"[40]. Bu noktada "Avrupa" kavramının yerini "Batı" kavramına terk etmesi, bütün bir Avrasya ve Afrika topraklarının "Doğu" ve "Batı" olarak ikiye ayrılarak Avrupalılar tarafından "klasik bir ırk merkezli ikilem" inşa edilmesine izin verir. "Biz ve diğerleri, 'Yahudiler' ve Gentileliler', 'Grekler ve Barbarlar', 'Batı' ve 'Doğu'. Tanımı gereği tarihin 'ana akış istikameti' 'Batı'yı kaplar ve aynı tanım gereği 'Doğu' tecrit edilmiş ve statiktir; bu nedenledir ki Batı, zaten insanlığın bir yarımı olarak gösterildiğinden aynı zamanda daha önemli yarımı oluşturur"[41]. Hodgson, bu Batılı ırk merkezciliğin en ilginç özelliklerinden birinin, genellikle karışıklığı kötüleştirerek dünyanın diğer her türlü ırk merkezciliğini etkilemiş olmasına özellikle dikkat çeker.

Atlantik'ten Pasifik'e uzanan bir Afro-Avrasya uygarlık kuşağını Avrupa, Ortadoğu, Hindistan ve Çin-Japon Uzak Doğusu olmak üzere dört çekirdek bölgeye ayırma geleneğini hatırlatan Hodgson[42], Batılı akademisyenlerin karmaşık nedenlerden dolayı ondokuzuncu yüzyıldan beri, kendilerini insanlığın geri kalanının tarihiyle bütünleştirmemek için, bu Afro-Avrasya tarihini iki bölüme ayırarak incelediklerini söylüyor. Buna göre, Avrupa tek parçayı yani Batı'yı, diğer üçü ise ikinci parçayı yani Doğu'yu oluşturuyor.

Avrupa'nın ve Doğu-Batı sınırlarının bu belirsizliği ve değişkenliği yanında, Avrupa'nın kendi içinde de sınırlar çoğu zaman değişmektedir. Avrupalı, tıpkı Doğu için yaptığı gibi Avrupa'yı da Batı, Doğu ve Orta gibi kategorilere ayırmaktadır:

---

40 Hodgson, a. g. e., s. 37

41 A. g. e., s. 37

42 Hodgson, Avrupa'nın çekirdek alanını Anadolu'dan İtalya'ya Akdeniz'in kuzey kıyıları olarak belirler. Buralar kuzeye doğru artan ölçüde bölgeye nüfuz eden bir Grek (daha sonra Greko-Latin) kültürüne sahiptir. Orta Doğu'nun çekirdeği, Orta Avrasya'dan Yemen ve Doğu Afrika'ya kadar kuzey ve güney bölgelerinin önderlik için baktığı Bereketli Hilal ve İran Platosu; Hindistan'ınki Hindu Kuş hattından doğu ve güneye doğru Ganj vadileri; Çin-Japon Uzak Doğusununki ise, Çin'in içinden Japonya ve Vietnam gibi daha ötelere yayılan bölgelerdir. Bkz. a. g. e., s. 39-40.

"Avrupa'nın uygarlık konusundaki üstünlük duygusunu bozulmadan koruyabilmek için, zihinsel haritaların da sürekli yeniden çizilmesi gerekiyordu. 'Avrupa Topluluğu' denen şey, zımni olarak kıtanın yarısını görmezden geliyordu: Savaş sonrası Avrupa, Batı ile özdeşleştirildi. Bir kenara itilen Doğu Avrupalılar, kendilerini barbarlardan uzak tutabilmek amacıyla 'Orta Avrupa' olduklarını düşünmeye başladılar. Alışkanlık günümüzde de sürdürülmektedir: Önde gelen Britanyalı bir tarihçi geçenlerde, günümüz Avrupa'sının lekeli olduğunu kabul etmemek için, Yugoslavya'yı barbar Üçüncü Dünya'nın bir parçası olarak görmeyi yeğleyip, Bosna'daki savaşı 'yalnızca antropologların anlayabileceği, ilkel bir kabile çatışması' olarak tanımladı. (J. Keegan, "A primitive tribal conflict only antropologists can understand", *Daily Telegraph*, 15 Nisan 1993). Görüldüğü kadarıyla, 20. yüzyılın canice sicili bile Avrupalıların kendilerini kandırma kapasitelerini düşürmemiş"[43].

Coğrafî anlamdaki Avrupa ile tarihsel ve söylemsel anlamdaki Batı'nın sınırlarındaki bu büyük değişmeler böylece günümüzde de sürüp gitmektedir. Sovyetlerin dağılmasından önce doğu sınırı Demirperde ülkeleri olan Avrupa, ya da Batı bugün de kendine sabit, kabul edilebilir bir sınır bulmakta zorlanıyor. "Soğuk savaş sonrasında, Avrupa'nın bizim için ne anlam ifade ettiği çok daha bulanıktır– 'Batı'nın (ki bu da bizzat eskimeye başlamış bir kavramdır) bir parçası mıdır, 'Avrasya'nın Batı'daki parçası mıdır, her ikisi midir, hiçbiri değil midir? Avrupa Birliği'nin 'Avrupa'sı bir vaat ya da aldatmaca olabilir, ama bir gerçek değildir. Bu kıtanın ayrımlarını ve belirsizliklerini –benim burada yapmaya çalıştığım gibi– ciddiye almak, metafiziği terk etmeyi, gizemli ve asli bir 'Avrupa' aramaktan vazgeçmeyi ve bunun yerine, 'Avrupa'nın ne anlama gelmesi gerektiğini tamamlama yolunda sürekli bir mücadeleye girmeyi gerektirir"[44].

---

43 Mark Mazower, *Karanlık Kıta-Avrupa'nın 20. Yüzyılı*, s. xiv-xv

44 A. g. e., s. xv-xvi

Kaan Durukan haklı olarak bu durumun özellikle Batılılaşmayı tartışırken göz önünde tutulmasının, "Batı'nın sınırlarının ne kadar değişken, tabiri caizse oynak olduğunun, günün şartlarına göre nasıl defalarca yeniden tanımlanabileceğinin" altını çizmenin önemli olduğunu söylüyor. Edward Said'in, 'Doğu' kavramının Batılı (önce İngiliz, Fransız, daha sonra Amerikalı) kolonyalist/emperyalist güçler tarafından kurgulanmış olduğunu ve Batı'nın askerî, politik, ekonomik üstünlüğünü pekiştirmek amacıyla dünyanın geri kalanına empoze edildiğini söylemesi yanında, "bir yanıyla 'Batı' da benzeri bir kurgudur, ancak farkı şudur ki, muğlak 'Batı'nın bazı üyelerinin kararlarının biçimlediği bir yapıdır; Perry Anderson'ın ifadesiyle, 'Batı' tarih boyunca Asya'yı ('Doğu'yu) bir nevi 'ayna' gibi kullanarak kendi sosyal formasyonunu tarife çalışmıştır"[45].

Durukan aynı zamanda, bütün bu üstünlük vehimlerine rağmen homojen bir Batı'dan bahsetmenin çok sorunlu olduğuna değinir: "Robert Brenner, büyük bir bilimsel tartışmaya yol açan ünlü makalesinde, özellikle Marksist teori açısından önemli başka temaların yanında, benzer bazı faktörlerin varlığına karşın tüm Avrupa'nın aynı iktisadi gelişmeyi yaşamadığını kaydeder; Eric Wolf, Avrupa'nın iddia edildiği gibi yekpare olmadığını, Avrupa'nın birliği fikrinin hayali bir birlik olduğunu belirtir. David Blackbourn ve Geoff Eley, Almanya'nın tarihsel deneyimine ilişkin öne sürülen *sonderweg* (farklı yol) yaklaşımını eleştirdikleri yapıtlarında, sorunun Anglo-Amerikan ve Fransız modellerini merkeze koymakta olduğunu söylerler; Eley bir adım daha ileri giderek, aslında Almanya'nın istisnai konumunun yerine, İngiliz, Fransız ve Alman 'istisnalar'ının incelenmesi gereğine işaret eder. Diğer yandan, farklılıklarıyla bile olsa Batı'nın sınırlarını çizmek her zaman zordur: On sekizinci yüzyılda Prusyalı Büyük Frederick ve Rus Çariçesi İkinci Katerina, başka hükümdarlar gibi, hâkim normlar olan Fransa ve İngiltere'yi taklide kalktıklarında, Prusya ve Rusya'nın 'Avrupalı'

---

45 Kaan Durukan, a. g. e., s. 31

olup olmadıkları, hatta ileride olup olamayacakları tartışmaya açılmıştır. Daha yakın tarihli bir örneğe bakarsak, Derek Sayer 1989 öncesi döneme referans vererek Prag'ın Viyana'dan çok daha batıda olmasına rağmen, Çekoslovakya'nın nasıl 'Doğu' olarak tanımlandığının altını çizmişti; bugün Çek Cumhuriyeti 'Avrupa'da' ve Avrupa Birliği'nin de eşiğinde"[46]. Sayer, konuya biraz da ironi katarak kavramsal coğrafyadaki sınırların belirlenmesindeki önemli bir sorunu şöyle anlatır: "Eski dostum Teodor Shanin, Kuzey Amerika'nın Avrupa'nın bir parçası olduğunu, Bulgaristan'ın ise olmadığını söyler. Eklemek isterim ki, Meksika'nın Güney Amerika'da olduğunu unutmadığımız sürece bence mahzuru yok. Prag'ın aslında Viyana'nın batısında olduğunu fark etmek birçok insana (...) şaşırtıcı gelebilir. Ancak Prag, zihnin tabiatıyla iktidar ilişkilerinin haritasını çizen kartografisinde, yarım yüzyıldan bu yana kesinlikle 'Doğu Avrupa' olarak anılan bir bölgeye oturtulmuştur. Tekrar etmek için söylüyorum: Eğer –coğrafi olarak– Avrupa'nın merkezine bu kadar yakın bir şehir hakkında konuşmuyor olsaydık, bunların hiçbiri kayda değer ya da ilginç olmayacaktı. Prag, Berlin'le neredeyse aynı boylamda yer alıyor ve Londra'ya Roma'dan daha yakın. Said'in Doğu'su Boğazlar'da başlamıyor; Doğu, sınırları iktidar coğrafyasınca çizilen, tamamen tutarsız bir alan"[47].

Batı'nın ezelî üstünlük savı

Bir dönem önemli bir varlık göstermiş bir kültürün, daha sonra konumunda meydana gelen gerileme dolayısıyla yok sayılması mümkün değildir. Aynı şekilde, bir kültürün belirli bir dönemde sıçrama yapması da, onun bütün geçmişinin aynı üstünlüklerle dolu olduğunu göstermez. Bu yüzden Avrupa'nın Rönesans, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi'nden sonraki gelişmelerinden yola çıkarak, kazanılmış bu avantajını, tarihin baş-

---

[46] A. g. e., s. 31-32

[47] Derek Sayer, "Modern Avrupa Tarihinde Bir Çıkış Noktası Olarak Prag", s. 109–110.

langıçlarına kadar giden bir gelişmenin uzantısı gibi gösteren tezler, içinde büyük bir yanlışı barındırır. Ezelî üstünlük açıklamalarına dayanan bu savlar, insanlık tarihinin bütününü çarpıttığı kadar, Batı'nın bütün bir Ortaçağ ve ondan sonra da en azından onyedinci yüzyıla kadar birçok alanda Doğu'dan geri olduğu gerçeğini göz ardı etmeyi amaçlar.

"Batı'nın daha önceki dönemleri ile Doğu arasında yapılan karşılaştırmalar ve bu iddiaların ifade ediliş tarzları ile ilgili bazı kuşkular"ın kendisini birtakım sorular üzerine kafa yormaya sevk ettiğini, Rönesans, Sanayi Devrimi ve sonrasında yaşanan başarıların ve olayların dünya tarihi açısından önemini inkâr etmemekle birlikte, bu değişimler için sunulan açıklamaların doğası ve bu açıklamaların, sadece basitçe sosyal bilimler için değil, 'biz'i ve 'diğerleri'ni algılayışımızla ilgili imaları konusunda çekinceleri bulunduğunu[48] belirten Goody, *Batıdaki Doğu* adlı eserinde bu ezelî üstünlük savını tartışır. Başka konulara da uyarlanabilecek biçimde, Batı akılcılığı, Batı ticareti ve Batı aile yapısı üzerinde bunun yersizliğini savunur. Ona göre, önceki başarılar ve daha sonra yapılan atılımlar konusunda, sözü edilen gelişmelerin Asya'da önünün tıkanmasının ve Avrupa'da ise aksine palazlanmasının ardında tümüyle "yapısal" nedenler gören kuramlar yetersizdir: "Avrupa'ya ve özellikle İngiltere'ye bakarken, doğal benmerkezci tutumumuz bizi derin sosyo-kültürel düzeylere –bu yönde kanıtlar zayıf olsa veya hiç kanıt olmasa bile– öncelik tanımaya iter. Batı'da ve Doğu'da kazanılan başarıların nedenleri, daha ziyade olumsaldır *(contingent)*. Bu da karşımıza, daha titiz bir şekilde ve çoğu zaman yapılanın aksine, daha az etnik merkezli bir yolla cevaplanması gereken birçok soru çıkarır"[49]. Soruna ilişkin çözümlerden bir tanesinin, gelişme ve gerilemelerin bir arada yaşandığı "dünya tarihini 1600'lü yıllardan günümüze kadar olan dönemden daha geniş bir zaman aralığında incelemekte ve bu kuramlardan birçoğu-

[48] Jack Goody, a. g. e., s. 18

[49] A. g. e., s. 19

nun vurgusunu –ki bu vurgu Batı Avrupa'da gerçekleşmiş olaylar üzerindedir– tadil etmekte"[50] yattığını belirten Goody, böylece Batı'nın biricikliği konusundaki varsayımlarla, dünyaya bakarken muhtemel birçok açıdan yalnızca birinin kullanıldığı ikicilik (binarism) türünün sorgulanmaya açılma imkânının doğabileceğini söyler. Bu sağlandığı takdirde, etnik-merkezci yorumlardan vazgeçilerek bütün gelişmeler aynı olumsallık içinde değerlendirilecek, daha açıklayıcı kuramlar ve daha gelişkin bir anlayış için zemin hazırlanmış olacaktır. Çünkü Batı'nın biricikliği, onunla ilgili özelliklerin tartışılmaz üstünlüğünü dayatırken, ikicilik ise modern ve geleneksel, ileri ve ilkel, sıcak ve soğuk, kapitalizm/sanayi-öncesi karşısında kapitalist/sanayileşmiş, Birinci ve eski İkinci Dünya karşısında Üçüncü Dünya gibi ikiliklere dayanarak olumsuzlukları hep Batılı-olmayana yükleyen iki tür toplum olduğunu varsayar. Her zaman Batı lehine olmak üzere bu iki dünya arasında sürekli karşılaştırmalar yapılır ve sonuç da hep ikili kategorilerle ifade edilir[51]. Eğer dünya tarihi, Batı üstünlüğünün ortaya çıkmaya başladığı 1600'lü yıllardan öncesinin de ele alındığı daha geniş zaman aralığında değerlendirilirse, aynı üstünlüklerin başka dünyalarda da ortaya çıktığı teslim edilecektir.

Batı'nın biricikliğine ve ikili bölümlemelere dayalı yaklaşımların yanlışlığını ortaya koyarak Batı'nın başarılarının daimî, değişmez ve hatta kültürlerinin çok eskiye dayanan özelliklerinin sonucu olarak görülemeyeceğini gösteren Goody, bunları sarkacın, bin yıl boyunca Batılı toplumları etkileyen salınımlarından birinin sonucu olarak görmek gerektiğini savunur. Çünkü tarih, hiç kimsenin büyük önem taşıyan değişimleri yalnız başına keşfedecek ve bunlara uyum sağlayacak biricik, sabit yeteneklerle donatıldığını göstermemiştir. Dolayısıyla "Batı'nın sonraki başarıları için yapılan açıklamanın aynısı, Doğu'nun

---

[50] A. g. e., s. 19

[51] Doğu-Batı ikileminin, bu ikili ifade tarzını kolaylaştırıcı özelliğine dikkat edilmeli.

geçmişteki üstünlüğü söz konusu olduğunda da yapılmalıdır. Fakat bu hiçbir zaman yapılmamıştır"[52]. Aynı şekilde modernleşme yeteneği sadece Avrupa'ya uygun görülmüş, diğerlerinin yapabileceği tek şeyin ise taklit etmek olduğu dile getirilmiştir; halbuki bu sav Batı'ya da uygulanabilir. Kaldı ki, şöyle bir yaygın kanı da vardır: "Avrupa'yı olağandışı yapan şey, icat edebilme yeteneğinden ziyade başkalarından öğrenme becerisi, taklit etme istekliliği, dünyanın diğer yerlerinde keşfedilmiş araçları ve teknikleri devralıp onları daha yüksek düzeyde bir verimliliğe ulaştırması ve farklı amaçlar için, çok daha yoğun bir şekilde, kullanmasıdır"[53]. Doğru olan görüş, modernleşmenin devamlı bir süreç olduğu ve farklı bölgelerin bu süreç içinde "birdirbir oynarcasına" yer aldıklarıdır.

Bu çerçeve içerisinde, akılcılığı yalnızca kendisinin bir özelliği olarak gören Batı'nın, yükselişini de buna bağladığını biliyoruz. Bu düşüncenin iki temel şekli vardır. Bunların birincisi, klasik hümanist geleneğin kendisini, Yunan akılcılığı ve özellikle onun buluşu saydığı "mantık" kavramının mirasçısı görmesi, ikincisi de daha sonraki döneme rastlayan Rönesans, Reform veya çoğunlukla Aydınlanma üzerinde yoğunlaşılması ve akılcılığın özel biçimlerinin "modern dünyayla beraber ortaya çıktığı varsayılan ekonomik ve düşünsel gelişmelerde Batı'nın başı çekmesini sağlayan sebepler olarak" görülmesidir[54].

Bu iki senaryoyu birçok açıdan tartışmaya açan Goody, örneği hümanist düşünce tarafından Yunanlılar ile başladığı iddia edilen "geniş anlamda akılcılığın ve aynı zamanda onun dar biçimi olan mantığın, genel ve kültürel olarak özel bazı biçimler alarak her kültürde bulunduğu gerçeğini" ortaya koyar. Aradaki fark, *tasım* şeklindeki mantığın kesinlikle evrensel olmayan akıl yürütmenin biçimselleştirilmiş gelişiminden ibarettir. Aristoteles "hayvan" terimi gibi anlamlı terimler yerine anlamsız

---

52 Jack Goody, a. g. e., s. 19

53 A. g. e., s. 19

54 A. g. e., s. 23

harfler koyarak tasımın genelleştirilmiş bir çeşidini yaratmayı başarmıştır[55]. Goody, Bottéro tarafından da Yunanlıların "Eski Mezopotamyalıların mirasçıları" olarak görüldüğünü belirttikten sonra, "ilk tasımları *(proto-syllogismus)* Mezopotamya'da bulmamız, bu kavramı (tasımı) Batılı olmaktan çıkarır"[56] der. Kaldı ki, İslam'ın Avrupa'nın güneyine girmesinden sonra, bu kıtaya Aristoteles'i tanıtan Müslümanlar olmuştur. Tasıma dayalı akıl yürütme, aslında "Yunancadan Latinceye yapılan çeviriler ve VI. yüzyılda yaşamış Romalı bilgin Boethius tarafından yapılan yorumlar vasıtasıyla, Batı Avrupa skolastik felsefesinde"[57] bilinmesine rağmen, bunun Batı Ortaçağına fazla katkısı olmamıştı. Şu halde Batılılar bunun önemini o zaman için yeterince kavrayamamışlardı ve Ortaçağ Batı anlayışının bunu kavrama imkânı da yoktu. Bu tanıtmadan önce Yunan akıl yürütmesini büyük oranda yenileyerek geliştiren ve kendi ilerlemesinde önemli rol oynamasını sağlayan Müslümanlar vasıtasıyla bu mantığın önemi anlaşıldı. Demek ki bu önemin oluşmasında asıl etken Müslümanlardı. "XIII. yüzyılda, Dominikanlı bilgin Albertus Magnus'u doğa üzerine çalışmaya teşvik eden İbni Sina, İbni Rüşd ve Moşe ben Maymon'un eleştirileri ile birlikte, çoğunlukla Arapçadan çevirilerin yapılmasına kadar, Aristoteles'in diğer temel eserleri Batı'da bilinmiyordu"[58].

Bunlara rağmen akılcılığın Batı'ya mal edilmesi, bu konuda yapılan felsefî ve antropolojik tartışmaların, yukarıda sözünü ettiğimiz ikilik haline getirilmiş bir bağlamda, modern Batı ile "ilkel" sayılan Doğu toplumları arasındaki karşıtlığa dayanarak yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakış, çerçevesi böyle kurulmuş bir tartışma içinde "biz" ve "onlar", ya da akılcı olan karşısında ritüele dayalı olan biçimini almıştır. Sonuçta, Batı'yı

---

55 A. g. e., s. 31

56 A. g. e., s. 38. Bu konudaki geniş açıklamalar ve örnekler için aynı eserin *Akılcılık İnceleme Altında* adını taşıyan I. bölümüne bkz.

57 A. g. e., s. 38

58 A. g. e., s. 38

mantıksal, Doğu'yu mantık öncesi olarak kurarken, dikkatler akılcılığı temsil eden Batı bilimi üzerine yoğunlaştırılmıştır[59].

Geniş anlamdaki, modernleşmeyle ve din, ekonomi, idare ve bilgi sistemlerinde benimsenen akılcı yöntemlerle ilgili akılcılık ise, ilk "modernleşen"in Batı olduğu düşünüldüğünden, daha akılcı olan tarafın da o olması gerektiği tezinden hareketle Batı'ya mal edilmiştir. Goody bunu, çağdaş (yani modern) avantajı psikolojik veya toplumsal anlamda derin-yapısal bir özellik olarak genelleyen bir anlayışın ürünü olarak görür. Sıradan görüşlerin, "onların" (Batılı olmayanların) neden "modernleşmedikleri" sorusuna cevabı, "bizim" gibi düşünemedikleri şeklindedir. Gerçekte ise, akılcılık ve mantık, bütün insan toplumlarının özelliğidir. Tezahürleri farklı olsa da, her yerde gelişme potansiyeli vardır. "Avrasya toplumları bu özelliklere ortak olarak sahiptiler. Birbirini izleyen dönemlerde, bazen Batı bazen de Doğu üstünlük sağlamıştır. Böyle bir yer değişimini önleyecek, akılcılık farklılıkları gibi, derin-yapısal özellikler yoktu, bunun yerine daha anlık ve olumsal etkenler vardı. Bu durumda, Batı'nın yükselişinin (ve olası düşüşünün) nedenlerini araştıracak olan Batılı sosyal bilimlerin pek çoğu yeniden gözden geçirilmelidir ve farklı hedeflere yöneltilmelidir"[60].

Akılcılık kavramının ekonomiye uygulanmasıyla karşımıza çıkan "defter tutma" etkinliği de Batı'ya mal edilen bir özellik olarak gösterilir. İtalya'da defter tutma tekniğinin *ragioneria* kelimesiyle karşılanması, Fransızcada hane hesaplarının tutulduğu deftere *un livre de raison* adının verilmesi gibi örneklerde görüldüğü üzere, muhasebe defterleri sadece akılcılık fikriyle değil, aynı zamanda akıl ve hesaplama kavramlarıyla ilişkilendirilir. Goody, sözcüğün bu kullanımlarının "Weber'in, Avrupa'da kapitalizm ve bürokrasinin yükselişinin akılcılık (en azından dünya hâkimiyetinin akılcılığı) ile yakından bağlantılı olduğu görüşünü destekler" göründüğünü, bunu da çift yazımlı defter

---

[59] Bkz. a. g. e., s. 27

[60] A. g. e., s. 63

tutma uygulamasına bağladığını söylüyor. Weber, sosyal ve ekonomik örgütlerin çözümlemesinde, "bir ekonomik işlem türü olan sermaye hesabının yalnızca Batı dünyasında ortaya çıktığını" iddia etmiştir. Bu, akılcı kâr yönetimine has bir çeşit parasal hesaptır ve "kâr olanakları ile kâr etme etkinliğinin değerlendirilmesi ve tespitini amaçlar"[61].

Modern kapitalizmin gelişiminde "akılcı" ya da "bilimsel defter tutma olarak adlandırılan, Weber'den başka Sombart, H. M. Robertson ve Schumpeter tarafından da önemli rol yüklenen çift yazımlı defter tutmaya dayanan sermaye hesabının, sadece Batı dünyasında bulunan bir hesap olarak görülemeyeceği, ayrıca "akılcı" terimi gibi "bilimsel" sıfatının da sorgulanması gerektiğini ifade eden Goody şunları söyler: "Modern Avrupa defter tutma etkinliğine ve ortaklık biçimlerine (özellikle çift yazımlı dizgeye ve anonim ortaklığa) büyük katkılarda bulunmuş olsa da bunların öncülleri çok daha eski zamanlarda Yakındoğu'da ve daha ötesindedir. Bu kurumların Avrupa'da ansızın yükselişinin, kuzey ticaretinin Karanlık Çağlarda gerilemesinin arkasında yatan nedenlerle karşıtlık içinde düşünülmesi gerekir. Bu gerileme Doğu ile özellikle Yakındoğu ve onun tacirleriyle yenilenen irtibatın kısmi bir sonucu olarak tersine çevrildi"[62]. Goody, kitabının *Akılcılık ve Ragioneria: Defter Tutma ve İktisadi Mucize* adlı ikinci bölümünde bu gerçeği örnekleriyle açıklar. Ona göre, çift yazımlı dizelgenin kaynağının Avrupa olduğuna ilişkin kuram sorunludur. Weber'in ısrarla üzerinde durduğu "parasal muhasebenin akılcılığı", Yakındoğu'nun antik dünyasında mevcuttu ve Avrupa buna hazır oluncaya kadar beklemek zorunda değildi. "Bu dizge, merkantilist 'şirketlerin' ve ortaklıkların ve aynı zamanda bölgenin tapınaklarının ve saraylarının gelir ve gider hesaplarına yazının tatbikiyle yakından bağlantılıdır".

---

61 Bkz. a. g. e., s. 65-66

62 A. g. e., s. 67

Avrupa'daki ekonomik etkinliklerde yazının değerinin anlaşılmasının sadece bu kıtayla sınırlı olmadığını vurgulayan Goody, ondan daha önce Kur'an'da bu konunun üzerinde ısrarla durulduğunu belirtir. Gerçekten de Bakara sûresinin 282. ayetinde konu, geniş bir şekilde ve ısrarlı olarak, üstelik yazılı sözleşmelerin kuramsal çerçevesinden çok daha kapsamlı bir biçimde ele alınır: "Ey inananlar! Belirlenmiş bir vade ile birbirinize borçlandığınız zaman, onu yazın. Aranızda bir yazıcı da onu adaletle yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın, yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) kimse de yazdırsın, Rabbinden korksun ve asla eksik yazdırmasın. Eğer borçlu, sefih, aklı ermez veya kendisi yazdıramayacak durumdaysa velisi onu adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit tutun. Eğer iki erkek bulunamazsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile, biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için, iki kadın şahitlik etsin. Çağırıldıklarında şahitler gelmemezlik etmesin. Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. (...) Alışveriş yaptığınızda da şahit tutun. Yazana da, şahide de asla zarar verilmesin..."

Örnekleri çoğaltmak mümkün. Ancak burada ticarî muhasebenin İslam'dan çok daha önceleri, yazının bulunuşundan beri kullanıldığını, bunu en son Batılıların kullanmaya başladığını söyleyebiliriz. Sözü daha fazla uzatmadan, Goody'nin bölümün sonundaki özet bilgilerini vermekle yetineceğiz: XIX. yüzyıla kadar Batı'da, çok karmaşık ekonomik etkinlikler için bile tek yazımlı dizge kullanıldığı, çift yazımlı dizgenin, akılcılaşma adını verebileceğimiz süreç içinde yalnızca ileri bir adım olduğu fakat bunun Batı akılcılığının bir sonucu olmadığı ortadadır. Öyleyse bunu, zihinlere kalıcı olarak yerleştirmek için "bilimsellik" tutkalıyla bulayarak Batı'ya mal etmenin anlamı nedir? Varsayalım ki, Batılı çift yazımlı dizge Doğulu defter tutma usullerini etkilemiş olsun. O zaman Batı şunu mu söyleyecek: "Biz" çift yazımlı dizgeyi icat ettik, "onlar" bunu bizden yalnızca aldılar.

Bu yüzden de onlar akılcı yeteneklerden yoksundurlar. Birçok alanda Batılılarca bu kanıt kullanılmıştır. Ama bunun yanında hiçbir zaman, "Avrupa'da bu yöntem İtalya'da gelişti. Hollandalılar ve İngilizler bunu İtalya'dan aldılar, dolayısıyla onlar da akılcı yeteneklerden yoksundular" denilmemiştir. Tercih edilecek düşünce şudur: "İÖ 1500'de Anadolu'da tutulmaya başlayan defterler dahil tüm defterleri akıllaştırıcı olarak değerlendirmek ve bu yöntemleri icat eden ve kullanan insanları, verili elverişli ekonomik ve eğitim koşulları altında bu yöntemleri geliştirebilecek aktörler olarak algılamaktır"[63].

Bu çerçevede etnikmerkezli Avrupa düşüncesi tarafından kendine mal edilen icatların listesini daha da uzatabiliriz. Örneği Braudel, net bir biçimde "'Batılı' bir milliyetçilik, bilim ve teknik tarihçilerini, Avrupa'nın Çin'den aldıklarını inkâra veya küçümsemeye yöneltmektedir. Aslında mükemmel bir bilim tarihi uzmanı olan Aldo Mieli neyi savunursa savunsun, barutun Çinliler tarafından keşfedilmesi bir efsane değildir"[64] diyerek bir gerçeği teslim eder. Gerçekten de M.S. dokuzuncu yüzyıldan itibaren Çinlilerin barut imal etmelerine rağmen, barutun icadı, hiçbir kanıta dayanmaksızın Bacon'a (1214–1294) atfedilmiştir. Aynı şekilde "Kâğıt, gene Çin'den olmak üzere, Batı'ya İslam ülkeleri menziliyle aktarılarak çok uzaktan gelmiştir"[65].

Peki ya matbaadaki gelişmeler? "XV. yüzyılın ortasına doğru Batı'da hareketli harfleri icad edenin kim olduğu, bunun Mayenzli Gutenberg ve iş arkadaşları mı veya Avignon'a yerleşmiş, Praglı Procope Waldfogel mı, yoksa eğer varolduysa, Harlemli Coster mi, veyahut da şu veya bu bilinmeyen kimse mi olduğu hiç önemli değildir. Sorun daha çok, bu icadın bir hortlama, taklid, yoksa yeniden keşif olup olmadığını bilebilmektir. Çünkü Çin matbaayı IX. yüzyıldan beri bilmektedir ve Japonya XI. yüzyılda Budist kitaplar basmaktadır. Fakat oyulmuş tahta

63 A. g. e., s. 99

64 Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık-Gündelik Hayatın Yapıları*, s. 350

65 A. g. e., s. 360

levhalar üzerine yapılan bu ilk baskı, her sahifenin ayrı ayrı tertibini gerektirdiğinden, sonsuz derecede yavaştı. Pi Çeng devrimci bir fikir olan hareketli harflere 1040–1050 arasında ulaştı. Keramikten yapılmış bu harfler, bir madeni levhanın üzerinde balmumuyla sabitleştirilmekteydiler"[66].

Özet olarak, İtalyan düşünür Vico'nun da Batılı bilim adamlarının yanıltıcı bir kibri olarak eleştirdiği üzere, dünyanın her zaman bugün gördüğümüz gibi olduğu fikri bütünüyle yanlıştır. Durukan, esasen bu düşüncenin yalnızca onlarla sınırlı kalmayıp herkesi içine alan bir yanılgı olduğunu söyleyerek şu sonuca varır: "Her zaman gelişmiş bir Batı ve onun karşısında geri kalmış bir Doğu yoktu"[67].

Avrupa: Barbar mı, uygar mı?

Samuel Johnson (1709–1784), Oryantalizmin etkisiyle[68] yazdığı, bir şehzadenin "zevkli yaşam"ını öven, felsefî ve manevî bir otobiyografi niteliğindeki *Rasselas: The Prince of Abissinia* (Habeşistan Prensi) adlı eserinde, Batı'nın Doğu karşısında genel üstünlüğünü ifade eder. Johnson burada, gücü ve bilgiyi, özellikle de askerî gücü ve ateş gücünü, Avrupalılara has nitelikler olarak görür: Prens, çok sayıda Kuzey ve Batı Avrupalı ulustan insanlarla karşılaştığını, bunların her türlü gücü ve bilgiyi ellerinde tuttuklarını, kendi yerlileri ve çevresindeki krallıkların yerlileriyle karşılaştırdığında, sanki başka türden varlıklarmış gibi göründüklerini söyler. "Onların ülkelerinde, isteyip de elde edemeyeceğin hiçbir şey yok; bizim duymadığımız, bilmediğimiz bin bir çeşit sanat sürekli olarak onların rahatı ve mutluluğu için çabalayıp duruyor; iklimlerinin onlardan esirgediği şeyleri ise ticaretleri yoluyla sağlıyorlar".

---

66 A. g. e., s. 361

67 Kaan Durukan, a. g. e., s. 36

68 Misyoner rahip Jerome Lobo'nun *A Voyage to Abyssinia* (Habeşistan'a Yolculuk) adlı kitabını İngilizceye çevirmesinin de bu etkide rolünü düşünmek gerek.

Saf Prens, bütün bu üstünlüklerin nasıl gerçekleştiğini sorar: "Avrupalılar nasıl bu kadar güçlü olabiliyorlar? Asya'ya ve Afrika'ya ticaret yapmak veya buraları fethetmek için kolayca gelebiliyorlarken, neden Asyalılar ve Afrikalılar onların kıyılarını işgal edip oralarda koloniler kuramıyor ve kendi yasalarını onların prenslerine dayatamıyorlar?" Bu soruya cevap olarak şair Imlac, büyük bir boyun eğişle, Mutlu Vadi'nin dışında kalan dünyanın durumunu açıklamaya çalışır: "Onlar bizden daha güçlüler efendim. Çünkü onlar bizden daha bilgeler. İnsanların hayvanları yönettiği gibi, bilgi de her zaman cehaletten üstün olacaktır. Onların bilgisinin bizim bilgimizden daha fazla olmasının nedeni, Yüce Varlığın sorgulanamaz istencinden başka ne olabilir, bilmiyorum".

Avrupalıların "yüksek bilgi düzeyine dayanan" bu müthiş gücünün bol ticari kazanç sağladığı kesin. "Buraya kadar her şey tamamdır; ne var ki, daha sonraları Batı'nın bu üstünlüğü, kâh insanların hayvanlar karşısındaki üstünlüğüne, kâh 'Yüce Varlığın sorgulanamayacak takdirine' göndermede bulunan bir kılığa bürünmüştür"[69]. Avrupalıların diğer uluslar karşısındaki üstünlükleri, bir taraftan onları dünyadaki tek insan türü haline getirirken, Tanrı'yı da yalnızca kendi Tanrıları olarak sunmakta ve bunu bir ırk üstünlüğü olarak insanlık durumunun evrensel bir özelliğine dönüştürmektedir.

Kuşkusuz Avrupalıların 'neredeyse başka türlü varlıklar' olduğu fikri, Johnson'un da başarıyla tasvir ettiği gibi, insan zekâsının kendinden önceki ilerleyişini reddeden, bunun ezelî bir üstünlük olmadığını görmezden gelen bir etnik merkezciliğin kararlı çalışmaları sonucunda kabul ettirilmiş bir düşüncedir. Ama bu narsizm, asıl gücünü Rönesans'ın, Bilimsel Devrim'in ve Aydınlanmanın başarılarından almaktadır. Johnson bir Aydınlanma Çağı insanıdır. Dolayısıyla eserinde bilgiye, akla, güce ve ticarete yapılan vurgu kuvvetlidir. "Bütün bu gelişmeler yeni de olsalar, bunların kökleri, sıklıkla, çok daha geçmişte, kültürün

[69] Jack Goody, a. g. e., s. 12

derin yapılarında, Yunanlılardan (veya Germenlerden) kalan mirasta ve Yüce Varlığın bahşettiklerinde (seçilmiş bir ırkta ve Hıristiyanlığın gelişinde) yatıyormuş gibi görülür. Başka bir deyişle, tarihsel ve özgül olan bir avantaj, uzun süre geçerli olan, kalıcı ve neredeyse biyolojik bir üstünlük olarak genelleştirilmiştir. Dahası, böyle bir üstünlüğün nedeni olan özel koşullar her zaman iyi anlaşılamamış, bunun sonucu olarak da Batılı tarihçiler, hümanistler ve sosyal bilimciler Doğu ve Batı arasındaki ilişkiyi çoğu zaman yanlış değerlendirmişlerdir. Bazı Doğulu araştırmacılar bile, denizaşırı yayılmacılıktan, bilimin gösterdiği gelişmelerden, genel olarak teknolojinin ve bilgi birikiminin ulaştığı boyuttan ve son olarak da Avrupa'nın sınai gelişiminden gözleri kamaşmış bir şekilde, aynı hataya düşmüşlerdir"[70].

Onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren Batı Avrupa'nın kendi kendine yeten bir gelişme dönemine girdiği, buna karşılık iç içe girmiş birçok nedenlerden dolayı Asya'nın, Batı Avrupa ile karşılaştırıldığında iyi durumda olmadığı doğrudur. Ancak Batı'nın bu üstünlüğü, eski toplumsal farklılıklara dayanan kalıcı ilişkiler bütününün yansıması olarak görülemez. Genelleştirilmiş bu yanlışa göre Doğu, Batı'nın izlediği idealleştirilmiş çizgi içinde yer alan ilerleme şablonunun dışında tutulmuştur. Feodalizmin gelişimini, onun ticaret merkezlerini, Kuzey İtalya'dan yayılan toplulukları ve onların habercisi oldukları sivil toplum deneyimini yaşayamadıkları için çizgi dışına itilmişlerdir. Batı'nın kurgusal üstünlükleri, sürekli bir biçimde Doğu'nun kurgusal geriliğiyle desteklenmiştir. Max Weber'in parlak çalışmalarına zemin hazırlayan düşünceleri de bunlar içinde sayabiliriz. "Weber, Hegel'den ve özellikle Herder'den (Herder, doğuştan gelen özelliklerden kaynaklandığı için, kültürden çok doğaya önem atfeder; Uzak Doğu ile olan farklılıkları, Çinlilerin 'kendilerine has doğalarının' bir sonucu sayar) daha sağlam bir tartışma zemini oluşturmuştur. Herder'inki gibi bir düşünce

[70] A. g. e., s. 13

çizgisi göz ardı edilebilir. Bu, sadece şu açıdan ilginçtir: Etnik merkezciliğin varabileceği en uç boyutları –tam anlamıyla ırkçılığı– ortaya koymaktadır. Weber'in görüşleri, onunkine benzer bazı düşüncelerin sosyal, siyasal ve tarihsel alanlarda hâlâ baskın olmasından dolayı, daha ciddi bir dikkati gerektirir. (...) Asya üzerine çalışan birçok Batılı uzman, eksiklerinin gayet bilincindedir; ne var ki diğerleri, Batı'nın kuşku duyulamaz başarılarından büyülenerek –daha ayrıntılı etkenler dikkate alınması gerekirken– Batı'nın bu başarılarına evrensel bir nitelik yüklerler (örneğin akılcılık) ya da kanıtlar öyle söylemese de Batı'nın üstünlüğünün olduğundan çok daha eskilere dayandığını ileri sürerler. Bu gibi yanlışlar, aralarında Doğulular da olmak üzere bazı uzmanlar tarafından yapılmaktadır; fakat, aynı hataya, 'mucizevi' biriciklikleri çalışmalarının temel varsayımını oluşturan Batılı tarihçiler, hümanistler ve sosyal bilimciler daha yaygın olarak düşmektedirler"[71].

Bütün bu iddialara karşılık Batı gerçekten de küresel bir örnek özelliği taşıyor mu? Başlangıçta Avrupa'nın hiçbir uygar gelişme sağlayamadığı, hatta bugünkü uygarlığının dışında hiçbir uygarlığa sahip olmadığı çeşitli vesilelerle belirtildi. Bugün Avrupa'nın kendi kökleri saydığı Yunan, ya da Roma uygarlıkları da, hiçbir zaman katıksız bir Batı uygarlığı olmamışlardı. Aslında Batı'nın bu uygarlıkları sahiplenmeye başlaması da Rönesans ve özellikle Aydınlanma döneminden sonra olmuştur. Bundan sonraki başlıkta ele alacağımız gibi, karanlık Ortaçağın Batı tarafından reddinden sonra, kendine bir hareket noktası belirleme zorunluluğu duyması, onu Yunan ve Roma'ya geri dönüşe götürdü. Çünkü gerçekten de Ortaçağ, Batı gerileyişinin ulaştığı son noktaydı. Bu karanlığın içinden de yeni bir atılım ruhu çıkamazdı. Uygarlığın asıl beşiğinin Asya olduğunu Avrupa da çok iyi biliyordu. Ama artık Asya'yı, en büyük ve hatta tek hasmı olan İslam temsil ediyordu ve onunla birlikte bu uygarlık göz kamaştırıcı bir düzeye çıkmıştı. Haksızlık etmemek lâzım: Siyasî, askerî,

---

71 A. g. e., s. 14-15

bilimsel ve ticarî alanda Avrupa hasmına karşı kalkınma çabaları içindeyken, bir yandan onu küçük düşürücü yolları ihmal etmezken, bir yandan da ondan alınacak şeyleri almaya çalışıyordu:

> Avrupa (...) açıkça görülen bir hürmet hissi içinde hasmıyla sıkı ve faal siyasî ve ticarî münasebetlere girmiş, entelektüel mübadelelerde bulunmuştur. Bugünkü modern Avrupa'yı meydana getiren şey, birbirine tamamen zıt iki temayülün terkibidir: İslam'a mukavemet ve İslam'ı taklit. Araplar düşmandır, ama aynı zamanda örnektir, hocadır, öğreticidir. Harb bile ruhların yaklaşmasına yarıyor. Her iki tarafın süvarisi de aralarındaki kardeşçe bağların varlığını keşfediyor ve Haçlı derebeyleri, zarafet, incelik ve terbiyede asil rakiplerine benzemeye çalışıyorlar...[72].

Daha gerilere, M.Ö. üçüncü bin yılın sonlarına gitmek gerek. Bugün Avrupa'nın ırk ve dillerinin kökeni kabul ettikleri Arîlerin istilâsı, Avrupa tarihinin temellerinde rastlanan en büyük olay olarak görülür[73]. Arîler, bugünkü Avrupa dillerinin ve bir kısım Asya dillerinin temelini oluşturan farklı lehçelerle konuşan bir halk topluluğuydu. Grenard bunların bir ırk meydana getirmediğini, antropolojinin tanıttığı tiplerden hiçbirine de uymadıklarını; ancak bazı dil ortaklıkları dışında Sâmîlere, Türklere ve Moğollara benzeyen bir hayat tarzları olduğunu söyler. Göçebe ve savaşçıdırlar; et, süt ve sütten mamul yiyeceklerle beslenirler ve Kuzey çobanlarının beyaz tabakasını oluştururlar. Boş vakti çok olan tekdüze bir hayatın eğlencesi sayılan kârlı yağmalar ve savaşlar peşindedirler. Atı ilk kez arabaya koşulu olarak kullanmaları, onlara büyük bir tecavüz üstünlüğü veriyordu. Savaşçılıkları sayesinde, kendilerini koruyamayanların ücretli koruyucusu ve yöneticisi oluyorlardı. Üçüncü bin yılın sonlarından itibaren İran'ı, kuzey Hindistan'ı, Anadolu'yu, Balkan yarımadasını ve Yunanistan'ı, Galya'yı, Britanya adalarını ve İspanya'yı egemenlikleri altına alan Arîler, buralarda

---

72 Fernand Grenard, *Asyanın Yükselişi ve Düşüşü*, s. 32

73 Bkz. a. g. e., s. 3

yerleşmemişler, fakat sayıları fazla askerleri aracılığıyla dillerini kullanmaya mecbur etmişlerdi.

Günümüzde Avrupa olarak bildiğimiz coğrafya üzerinde derin etkiler bırakan bu Arîler yanında, bir de bugünkü Moğolistan'ın yerlileri olan, Türklerle aynı dili konuşan ve aynı kökenden olan Hunlardan söz etmek gerek. Bunlar milâttan iki yüz yıl öncesinden beri, 40. paralelin kuzeyindeki Asyalı göçebeleri güçlü bir birlik altında toplamışlardı. M. Ö. Birinci yüzyılın sonlarında Çin'den gelen hücumlarla ikiye bölündüler. Hücumların yayılması Batı Hunlarının yer değiştirmelerine neden oldu. Bir kısmı güneye giderek Pencap'la Seyhun arasında bir hanlık kurdular. Diğerleri de Aral ile Ural ve Altay arasında sürülerini otlatan ve İran dili konuşan komşuları Alanlar'la birleşerek Azak üzerine yürüdüler, Rusya'daki Got egemenliğini yıktılar ve buradakilerden itaatsizlik edenleri Tuna'nın güneyine sürdüler. Hunlar'ın Türk-Moğol asıllı ve sarı olmalarına karşılık, Alanlar Arî ve beyazdılar. Ama onlar da İranlılar gibi Asyalılara benziyordu. Grenard'a göre, birbirinden bu kadar farklı olan iki halk arasındaki bu sıkı ittifak, etnik köken sorununda ne kadar aşırıya gidildiğini göstermektedir. Demek ki, Hunlar ve Alanlar'ın birbirine benzeyen hayat tarzları, etnik köken birliğinden daha önemli olmuştur.

İşte daha o zamandan itibaren Asyalı kavimler, Avrupalılardan daha üstün bir hayat tarzına sahiptiler. Hunlar, "medeniyet, silah ve elbiseler hakkında Garplılar'a aktardıkları iptidaî bilgileri Çin'den ve İran'dan aldılar. Romalılar'ın iç çamaşırının ne olduğunu bilmediği devirde onlar yün gömlek giyiyordu. Avrupa, çekim hayvanının verimini artıran modern araba koşumunu ve en iyi binicilik tekniğini Hunlar'dan ve daha sonraki Türkler'den öğrendi. Asya süvarilerinin hücum kuvvetini teşkil eden şey koşumlarının üstünlüğü ve üzengi kullanmalarıydı. Yunanlılar'ın da, Romalılar'ın da, Galyalılar ve Germenler'in de bilmediği bu koşum şekli süvariye oturma emniyeti ve hayvana tam mânâsıyla hâkim olma imkânı veriyordu"[74].

---

74 A. g. e., s. 9-10

Doğu'nun Batı'ya karşı üstünlüğü hep devam etmiştir. İdealleştirmelerin aksine, örneği Roma, "hiçbir zaman Barbar Garb'ı terbiye edebilecek bir fikir ocağı olamadı. Garb'a ancak pek sathî olarak tesir edebildi. Garb'ı sadece siyasî ve askerî bir iskeletin içine kapatmıştı ki, o da sonradan hayal kırıklığı yarattı. Garp'ta, ancak imparatorluktan önceki Şark medeniyeti hayatiyetini devam ettirebildi. Öbür cephe ise sür'atle dağıldı ve kendiliğinden yıkıldı. Daha III. asırdan itibaren ilim, sanat, edebiyat namına bir şey kalmamıştı. Zihinleri sadece kaba bir sihir idare ediyordu. İnsanlık dışı bir esaret, cemiyetin temeliydi. Roma'da bir kısım parazit halk, hazineyi sarfederek yaşıyordu. Nüfuslarını kaybeden diğer şehirler, küçük köyler haline gelmişti; artık ne para ve eşya tedavül ediyordu ne de idare cihazını işletecek kaynak vardı. Halk, hemen hemen tamamen müstakil olan ve imparatorluğa yardım etmekten hasisçe kaçınan büyük malikâne sahiplerine sığınıyor, onların himayesi altına giriyordu. Bu vaziyette, artık kimsenin alâkadar olmadığı, gitgide bir tazyik ve işletme vasıtası haline gelen devlet, müdafaasını her zaman bulabileceği ve nispeten daha ucuz olan Barbarlar'a teslim etmek zorunda kaldı. Onlar da kısa zamanda mutlak hakim vaziyetine geldiler. Eğer Barbarlar Avrupa'yı yıktıysa, bunun mes'ulü kendileri değildi. Medeniyetin yıkılmasındaki mes'uliyetleri ise daha azdır. Şark'ta Araplar, Türkler, Moğollar, Mançular; Çin, İran, Hind, Mezopotamya, Suriye ve Mısır medeniyetini yıkmak şöyle dursun, onları kendilerine benzetmiş, himaye etmiş, inkişaf ettirmiş ve Bedevîler'in terkisine binen Asya medeniyeti, onlarla beraber dörtnala İspanya'ya kadar girmiştir. Gotlar ve Franklar ancak bulduklarını, yani pek az bir şey alabilmişlerdir. Chilpéric, Sâdi ve Hâfızlar yerine ancak zavallı Fortunatus'tan ders aldıysa, Sultan Mahmut gibi Firdevsî'nin her beytine bir altın verecek vaziyette değil idiyse, kabahati onda aramamak lâzımdır"[75].

Grenard, kendi haline terkedilmiş Batılıların, işin içinden kendi çabalarıyla çıkmak için çalışmaya başladıklarını söyler.

---

[75] A. g. e., s. 28-29

İmparatorluğun yapamadığını Barbar Avrupalılar kendi kendilerine yapmaya çalışmışlardır. Yeni uygarlığın simgesi, ilkesi ve iskeleti Hıristiyanlık olmuştur. Onikinci yüzyıldan itibaren boğulan ticaret canlanmaya başlamıştı. Bir taraftan Venedik ve Güney İtalya limanları aracılığıyla Bizans Doğusu, diğer taraftan İskandinavlarla yapılan ticaret eski ticaretin yerini almıştı. Normanlar ise korsanlıklarının ürünlerini toplamaya başladılar. Daha eski zamanlardan beri yapılan kara ve deniz yağmalarının ürünleri de bunlara eklendi. Esir satışları ticareti oldukça canlandırdı.

Bunlara rağmen İslam ülkelerinden, onlardan daha da uzakta bulunan ve hâlâ gizemini koruyan Hint'ten ve Çin'den çok geriydiler. Onüçüncü yüzyılda, Paris ve Venedik sayılmazsa, Batı'daki hiçbir şehrin nüfusu yüz bini geçmiyordu. En önemlileri elli bin civarındaydı. Buna karşılık, örneği Bağdat, Kahire, Şam, Antakya, İskenderiye ve Kurtuba gibi büyük Müslüman şehirlerinin nüfusları yüzbinlerle ifade ediliyor, bazılarının nüfusu da yarım milyonu buluyordu. Harun Reşid'in yıllık geliri 380 milyondu ve 1300 yıllarına doğru Cengiz'in yerine geçen İran hanının 700 milyon franklık gelirine karşılık ondördüncü yüzyılın ortalarında Fransa kralının sadece 12 milyon franklık bir geliri vardı. Yine Grenard, Harun Reşid'in karısının Mekke'de yapılacak bir su kemeri için kendi kesesinden 23 milyon verebilecek bir güce sahipken, Charles-Quint'in hanedana mensup erkek çocukların mülklerini yüz yirmi bin frank olarak belirlediğini yazıyor. "Aynı Charles-Quint'in 900 ciltlik kütüphanesiyle iftihar edilir; halbuki daha dört asır önce İspanya'daki halifenin kütüphanesinde 400.000 kitap vardı. Hem tarihler bakımından, hem de kendi aralarında mukayese yapmaya kifayetsiz olan bu rakamlar için özür dilerim. Ama bana öyle geliyor ki, Şark'ın henüz düşmediği, Garb'ın da çıktığı hesaba katılırsa, bu rakamlar yine de iki dünya arasındaki inanılmaz fark hakkında oldukça doğru bir fikir edinmeye yardımcı olacaktır"[76].

---

[76] A. g. e., s. 31-32

Yukarıda Batı'nın, dünyada meydana gelen bütün gelişmeleri kendine maleden bir ezelî üstünlük iddiası içinde olduğunu görmüştük. Gerçekteyse bu iddialar, onyedinci yüzyıldan sonra başlayan Batı ilerlemesinden yola çıkarak, bu avantajın bir üstünlük psikolojisi şeklinde temellendirilmesinden ve geçmişin barbarlığını gözlerden silmek isteyen bir tutumun sonucundan başka bir şey değildi. İslam'ın ortaya çıktığı dönemde, zaten bütün tarihi boyunca bir varlık gösterememiş ve herhangi bir uygarlık kuramamış olan Batı, özellikle İslam'ın gösterdiği büyük gelişme karşısında kendisini bütünüyle yokluğa mahkûm hissetmişti. Müslümanlarla olan ilişkiler sonucunda dünyanın farkına varmış, hayatın barbarlıktan ibaret olmadığını görmüştü:

> İslam medeniyeti, Barbar Avrupa'nın terbiye edilmesinde en hakim rolü oynamıştır. Fransa'nın Marsilya, Montpellier, Narbonne, Barselona limanlarını olduğu gibi, garbî İtalya limanlarını da canlandıran, Müslümanlar'ın yaptığı ticaret olmuştur. Dinar, uzun zaman Garb'ın başlıca parasıydı. Avrupa, pamuklu kadife, halı ve nakışlı dîba dokuma usulünü Araplar'dan öğrendi. İpek dokumacılığı Palermo yoluyla geldi; cenubî Fransa ve İtalya, Sicilya ve İspanya'dan şeker endüstrisini öğrendi. Venedik, Antakya cam işlerini taklid etti. Şövalyeler, Müslüman miğferleri ve örme zırhlarını giydi, Şam ve Toledo kılıçlarıyla silâhlandı. Âyin sırasında rahiplerin giydikleri kaftanların üzerinde işlemeli âyetler görülmeye başlandı. Kadınlar Müslüman modasını takip ederek Arap gömleği, Arap eteği, giydiler, İran tacı ve Suriye başlıklarıyle süslendiler. Şark kokularının zevkini tattılar; Şark kumaşları, Trablus'un krepi, müslini, tülü, Şam'ın canfes ve atlası onlara yeni güzellikler getirdi.
>
> Şarklı kardeşlerini takip ederek musiki ve şiir müsabakalarına katıldılar. Trubadurlar onlar için âşıkane şiirlerini, eğlenceli mısrâlarını, anlaşılması son derece güç ifadelerini, yine onların karışık ve bilgili şekillerini taklid ettiler. Onlar gibi zalim, mahzun esirleri olan âşıkları ve hakikat âşıkını ilâhî ideale götürecek mecazî bir köprü olan tasavvufî aşkı dile getirdiler. Ve bir gün, bu vasatın içinde Dante yetişti. Arap muhayyilesi Ariosto'ya kadar da

uzandı ve Ariosto şövalye romanlarını, sihirbazlar, büyücüler, cüceler ve hayalî hayvanlarla süslemek için elinden geleni yaptı.

(...)

Garb'ın Şark'tan aldığı âdetler, teknik usuller ve muhtelif kolaylıklar üzerinde daha fazla durmaya lüzum olduğunu sanmıyorum. Yalnız dikkatimizi, Avrupa'nın, maddî ve manevî iktidarının temelini teşkil eden bilgi ve icatlardan bazılarını Müslümanlar'dan aldığı noktasında toplamamız lâzımdır. Bu cihetten son derece büyük neticeler doğuran iki ilmi, matematik ve kimyayı Müslümanlar öğretmiş, muhafaza etmiş ve geliştirmişti. Avrupa'ya barut ve topu veren, en iyi çelik imalini öğreten, pusulayı, pamuktan, ucuz kâğıt yapımını ve matbaacılığı öğretenler Müslümanlardır. Asya böylece Avrupa'yı kendisine karşı, silâhlandırdı, kaderin dönüşünü kendi elleriyle hazırladı; ama bunun neticelerini hissedebilmesi için aradan asırlar geçmesi lâzım geldi[77].

Müslümanların kitaplarla yakınlığı belki de en çok dikkat çeken özelliklerden biriydi. Watt, Avrupa'nın barbarlık içinde yaşarken Müslümanlara ait ihtişamın yalnızca maddî üstünlüklerden ibaret olmadığını, bu muhteşem hayatın bir parçasını da kitaplarla ünsiyetin oluşturduğunu yazar: "Kâğıdın kullanılışı, Müslümanların kolayca kitap sahibi olmalarını sağladı. Kâğıt Çin'de îcad edilmişti. Kaynakların verdiği bilgilere göre, VIII. asrın ortasında bazı Çin san'atkârları Müslümanlar tarafından hapsedilmişlerdi. Bunlar sonra, ancak kâğıt yapmak suretiyle hürriyetlerine kavuştular. Kâğıdın önemi, Müslümanlarca, çok geçmeden hemen fark edildi. Zira kâğıt, o zaman onun yerini tutacak olan Mısır papirüslerinden çok daha ucuzdu. İlk kâğıt fabrikasını Bağdat'ta, takrîben 800 senesinde, Hârunu'r-Reşid'in veziri Yahyâ b. Halil el-Bermekî inşa ettirdi. Kâğıt imâlâtı sâdece Bağdat'a hasredilmedi; Suriye ve Kuzey Afrika'dan Endülüs'e kadar, batıya doğru, her tarafa yayıldı. Herkes kâğıt kullanmaya başladı. XII. asırda Fransa'dan Kompostela'ya gelen

77 A. g. e., s. 36-38

Hıristiyan hacılar, kâğıdı büyük bir merak içinde aldılar ve memleketlerine götürdüler. Halbuki, 1090 tarihli bir vesikada Sicilyalı II. Roger kâğıdı kullanmıştı. Kâğıdın kullanılışı, nihâyet Endülüs ve Sicilya'dan Avrupa'ya geçti. Fakat kâğıt fabrikaları, İtalya ve Almanya'da, XIV. asra kadar kurulamadı"[78].

Avrupa'nın Ortaçağ'ı

Avrupa'nın Aydınlanma döneminden sonra elde ettiği ve ondokuzuncu yüzyıldan itibaren perçinlediği maddî üstünlük avantajından yararlanarak kendini dünyanın merkezine yerleştirmesi, bütün bir insanlığın tarih boyunca meydana getirdiği birikimleri yok sayması ve her şeyi kendi buluşuymuş gibi göstermeye çalışması, onu, tarih çağlarını da kendini merkez alarak dönemlendirmeye götürmüştür. Irkları, dinleri, dilleri ve coğrafyayı kategorilere ayırmadan edemeyen Batı'nın, tarihi de böyle bir ayrıma tâbi tutmaması düşünülemezdi. Bu bakımdan tarihin belirli "çağ"lara ayrılması ve onlara belirli anlamlar yüklenmesi, Batımerkezcilik ya da Batı'nın biricikliği düşüncesi açısından stratejik bir anlam taşır. Burada ele alacağımız "Ortaçağ" kavramının anlamı ise, Batı için daha çok ideolojiktir.

Kendisinden önceki "İlkçağ"ın, neyin "ilk"i olduğu sorusunu akla getirmesi gibi, Ortaçağ da neyin "orta"sı olduğu sorusunu akla getiriyor. "Adı üzerinde, çağların ilki ya da ortası" denilirse, buna kimse ikna olmaz. Çünkü İlkçağ veya eşanlamlısı olan Antikçağ, Batı için Yunan ve Roma uygarlığını ifade eder. Çin, Hint, İran ve Mısır gibi diğer uygarlıkların adları bile anılmaz. Tarih gerçekten Yunan'la mı başlamıştır ki ilk çağ olarak bu kabul edilsin? Ya Ortaçağ neyin ortasıdır? İlk kez Rönesans döneminde kullanıldığı için, Batı'nın köklerini oluşturan Yunan-Roma dönemi ile Rönesans döneminin ortası mı? Yoksa burada "orta", yeri yurdu olmayan, bir kategoriye sokulamayan "ortada kalmış, kimse tarafından sahiplenilmeyen" anlamını mı taşıyor?

---

78 Montgomary Watt, *İslâm Avrupa'da*, s. 51-52

Ortaçağ, 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından (Fred C. Robinson, başlangıç için Theodosius'un ölüm yılı olan 395'in ve Roma İmparatorluğu'nun kuzeyli Cermen kabilelerin göçü sonucunda nitelik değiştirmesi veya Roma'nın yağmalandığı 410 yılının da ileri sürüldüğünü belirtir), kimilerine göre İstanbul'un Türkler tarafından 1453 yılında fethine, kimilerine göre 1492 yılında Amerika'nın keşfine, ya da kuzey Avrupa'da Rönesans'ın başlangıcı olarak kabul edilen 1500'lere kadar yaklaşık bin yıllık oldukça uzun bir dönemi kapsar. Bu adı ona uygun gören, daha sonraki dönemler, yani Rönesans ve arkasından gelen Aydınlanma dönemleri olmuştur. Bu isimlendirme ve tanımın, Avrupalılar için ve Avrupa'daki koşulları tanımlamak için Avrupalılar tarafından yapıldığını akıldan çıkarmadan, yine Avrupa tarihi için önemli olan iki çağın arasında kaldığına dikkat edelim: "Örnek alınan ve yoğun bir şekilde incelenen Klasik Çağ ve yine bu anlamda klasiklere dönüş ve hümanizma çağı olarak tanımlanan Rönesans dönemi..."[79].

Klasik Avrupamerkezci tarih anlayışları Rönesans hareketini, klasik Yunan-Roma düşüncesine yöneliş, sanat, edebiyat ve bilimlere karşı ilginin canlanması, hümanist felsefenin ve modern siyaset anlayışının doğuşu olarak görür. Dolayısıyla Ortaçağ diye adlandırılan kendisinden önceki uzun yüzyıllara damgasını vuran sosyal, dinî, siyasal ve ekonomik kurumlar sorgulanır. "Yeniden-uyanma anlamına gelen Rönesans'la birlikte gözlerini açtığı düşünülen insan, bu dönemden sonra kendi bireyselliğinin farkında olan aktif bir özne olarak tasavvur edilmeye başlanmıştır. Kendi bireyselliği dolayısıyla dünyayı anlamaya çalışan Rönesans insanı, kendisine biçilmiş sosyal, siyasal ve dinî rolleri yaklaşık bin yıldır yerine getirmesi dolayısıyla dünyevî iktidarlarını sürdüren geleneksel kurumlarla, atalardan miras aldığı her şeyi acımasız bir eleştirinin konusu haline getirmiştir"[80].

---

79 Burçin Erol, "Ortaçağ Avrupası ve Üniversiteler", s. 81

80 Nazım İrem, "Karanlık/ Aydınlık Anlatısı Olarak Ortaçağ...", s. 139

Peter Burke Rönesans'ın, antikiteye duyulan heves ve klasik geleneğin yeniden canlandırılması, alımlanması (iktibas edilmesi) ve dönüştürülmesi olduğunu söyledikten sonra şunları ekler: "Çağdaş kültür yeniliğe neredeyse her şeyin üstünde bir değer biçerken, Rönesans'ın büyük kaşifleri bile icat ve keşiflerini, ilk kez kendilerinin adlandırdıkları 'Ortaçağ'ın uzun parantezinden sonra antik geleneklere bir geri dönüş olarak takdim ettiler ve çoklukla da öyle alımladılar"[81]. Ortaçağ, delikleri tıkanmış bir süzgeç olarak, İlkçağ'ın Avrupa'ya sızmasını engellemiş gibidir. Rönesans, bu yüzden, bin yıllık bir Ortaçağ dönemini ışığı sızdırmayan karanlık bir çağ olarak nitelemiş, bir özlem çağı olarak Antikçağ ile onu yeniden dirilten kendi çağı arasına girmiş olması nedeniyle, geriye dönüşü göze alarak bu şekilde adlandırmıştır. Tıkanan gözeneklerin açılması, tarihten bin yıllık bir dönemin atılması pahasına mümkün olmuştur. Rönesans'ın "yeniden canlandırma" anlamı da, şu halde, on yüzyıl geriye dönüşü ifade eden bir paradokstur.

Böylece Ortaçağ, "ortada kalma"nın günlük dilde de kullandığımız şekliyle, sahipsiz bırakılma, terk edilme anlamını pekiştirerek boş ve karanlık bir dönem olarak ortaya çıkıyor. Ancak Batı, bu terkedilmişliğe bile işlevsellik kazandırmayı becermiştir. Çünkü Avrupalılar, geçmişle ilişkilerinde "Ortaçağ"ı bir sürçme, bir boşluk olarak değerlendirmişler, onu eleştirmek konusunda herkesten daha aceleci davranmışlar ve bu çağla aralarındaki bağı koparmak istemişler, dolayısıyla onunla birlikte anılmaktan kurtulmaya çalışmışlardır. Böylece, aslında aynı zamanda kendileri için bir tükenişin ifadesi olan uzun bir tarihsel utanç döneminden kurtulmayı düşünüyorlardı.

Batı'nın, bir ur gibi gördüğü Ortaçağ'ı tarihten kesip atması kolay mıdır? Elinden gelse yapardı da bunu; onu bütün insanlığa unutturmayı isterdi. Bunun mümkün olmamasına karşılık mümkün olan başka şeyler vardı: Onu kendi eseri olmaktan çıkarmak ve dönüştürerek bütün insanlığa mal etmek. Ne

---

81 Peter Burke, *Avrupa'da Rönesans*, s. 2

de olsa, tarihini küreselleştirmek, Batı'nın yabancısı olmadığı bir haslet.

Böyle bir "Ortaçağ" anlayışı, Batı'nın kendi tarihini global tarih haline getirmesinin tipik örneklerinden birini oluşturur. Her şeyden önce "orta", hesaplanabilir bir ölçüdür. Başlangıcı ve sonu bilinen bir zamanın ya da mekânın ortasını tespit etmek mümkündür. "Aslında 'mekân'a ilişkin olarak da, 'hangi' sınırlar içinde konuştuğumuzu biliyorsak, sorun yok. Sorun, *uçlar açık olduğu zaman* başlıyor. Örneğin tarihin ucu yok ya da henüz bilmiyoruz. O halde 'orta neresi'? Biz, zaman içinde bir aşamaya varmışız ve buna göre bir öncesini 'orta' olmalı diye değerlendirmişiz; acaba iki yüz yıl daha geçince orası insanlara 'orta' gibi görünecek mi?"[82].

Aslında tarih kesintiye uğramıyor. Kesintiye uğrayan, Batı'nın Rönesans'la birlikte yeniden çizmeye başladığı kendi tarihinin yönü ve seyridir. Tarih, kendi doğal yönünde ilerlerken, onu seyrinden saptıran yine Batı olmuştu. Daha doğrusu tarihin ilerlemesi hep olumlu yönde olmaz; Ortaçağ örneğinde olduğu gibi, bazen de geriye gidiş yönünde bir ilerleme olur. Burada ilerleyen zamanla, içinde yer alan kültür ve uygarlığın gerilemesi her ne kadar bir tezat teşkil ediyor görünse de, gerçekte durum farklıdır. Eğer tarihi yalnızca bir ırkın, bir milletin ya da bir coğrafyanın tarihi olarak ele alırsak, bu görüş aldatıcı bir şekilde doğru gibi gelebilir. Ama genel olarak tarihten söz ediyorsak, o zaman bunun yanlışlığı kendiliğinden ortaya çıkar. Batı'nın "Ortaçağ" olarak adlandırdığı bu çağın başlamasından yaklaşık iki yüzyıl sonra ortaya çıkan ve Rönesans'tan sonra da devam eden parlak bir İslam uygarlığını nasıl ifade edeceğiz? Bu bakımdan "Ortaçağ" ideolojik bir anlam taşır. Yani, Batı'nın daha sonra değişen anlayışına göre tarihin böyle bir kesintiye uğradığını düşünmek, onun Avrupamerkezci yorumunu kabul etmek olur. Avrupa merkez alındığında, onun Ortaçağ'ının ka-

---

82 Murat Belge, "Ortaçağ", s. 77

bul edilemez olduğu, hele hele Avrupalıların bunu böyle kabul etmesi olağandır.

Batı, böyle söylemiyor. O, Ortaçağ'ı, sanki kendi dışındaki kültürlerce de ortak bir yargıyla kabul edilmiş bütün insanlığın bir çağı olarak ortaya koyuyor. Sonra da "orta" adlandırmasıyla, insanlık tarihinde "bir çeşit kesinti ima ediyor; tarih bir türlü akarken bir kazaya uğramış, durmuş veya sapmış, ama sonradan gene olması gereken yere gelmiş" ve "bu iki noktanın arasında da bir 'Ortaçağ' var"[83]mış gibi. Murat Belge, bunun Yunan tarihçilerinin (onların 'resmî' tarihinin) dönemlendirilişini hatırlattığını söylüyor: "Onların da bir 'en erken', sonra bir 'klasik' çağları vardır; bunu Bizans ve Hıristiyanlık izler; derken 'Turkokrotia' ('Türk idaresi') gelir ve sanki tarih buzdolabına girer, orada yaklaşık dört yüzyıl dondurulmuş olarak bekler. Sonra 'Bağımsızlık'la bu süre biter ve Yunan tarihi yeniden başlar"[84].

Ortaçağ insanlığın değil, o kadar Batı'nın malı olan bir çağdır ki, sonuçta "Roma İmparatorluğunun batı kanadının kuzeyde yaşayan göçebe komşuları tarafından IV. yüzyıldan itibaren parsellenmesiyle"[85] başlatılması bunun inkâr edilemez kanıtıdır. Roma'yı yıkarak Batı'nın kendi tarihinin kaynağını devreden çıkaran ve onu Ortaçağ gibi bir karanlığa iten de yine Batı'dır. Rönesans ve Aydınlanma'nın aklı ön plana çıkararak Ortaçağ'ı, "en fazla, kilisenin egemen olduğu negatif bir dönem olarak zihinlere" kazıması da[86] üzerinde durulması gereken bir diğer hususdur. Çünkü kilise de, hiç kuşkusuz Avrupa'ya ait en önemli kurumlardan biridir. Kısacası, Ortaçağ'la hesaplaşan Batı, kendi kendisiyle hesaplaşmakta, bunu gizlemeye çalışmadan açıkça yapmakla da bir başka ideolojik amaç gütmektedir. Bu amaç, kendini eleştirdiği şeyin dışında gösterme çabasıdır.

---

83 A. g. m., s. 77

84 A. g. m., s. 77

85 Turhan Kaçar, "Ortaçağ Dinsel Fermantasyonu", s. 97

86 Bkz. a. g. m., s. 97

Ortaçağ adlandırmasının ideolojik anlamlarından biri de hiç kuşkusuz, bin yıllık bir tarih döneminin insanlık tarihi olarak genelleştirilmesiyle, Doğu'nun ve en başta da İslam'ın tarihsizleştirilmesi veya tarih-dışı bırakılmasıdır. Eski, Orta, Yeni (modern) ve hattâ Postmodern Çağ dönemlendirmesi Batı'nın kendi tarihine içkin dönüşümleri ve deneyimleri esas aldığına göre, bunu genel tarihe uyarlamanın sakıncaları ortadadır. "Tarihî dönemlendirmelerin çeşitli Batılı ulusal tarih yazımı gelenekleri içinde dahi farklı imâları bulunduğunu göz önüne alırsak, kronolojik zamanı bugün bile farklı bir takvim anlayışına göre tasnif eden Çin ve İslam medeniyet kuşaklarının 1500 yıllık geçmişlerini bu tasnifler yoluyla anlamak mümkün değildir"[87]. Ayrıca, İslam'ın ve onun getirdiği parlak uygarlığın Avrupa'nın içinde bulunduğu karanlık Ortaçağ ile birlikte yokluğa mahkûm edilmesi söz konusudur. Taze, dinamik, genç ve diri bir din böylece, yaşlanmış, enerjisini tüketmiş, bütün hayatiyetini yitirmiş Batı'yla birlikte yokluğa gömülmek istenmektedir.

Fred C. Robinson'un da isabetle kaydettiği gibi, Ortaçağ'ın Avrupa'daki her ülkede bile aynı dönemde başlayıp bitmediği, başlangıç ve bitiş tarihlerinde görüş birliği olmadığı, İtalya'nın Rönesans'ı yaşadığı dönemde Avrupa'nın birçok bölgesinde Rönesans yazarlarının tarif ettikleri Ortaçağ'ın hala devam etmekte olduğu ortadayken[88], nasıl olur da bütün dünya aynı kategori içine konulabilir?

Sözün burasında Nazım İrem'in şu sorusu haklılık kazanıyor: "XXI. yüzyılın başından yaklaşık bin beş yüz yıl önce başlayan ve bin yıl kadar devam eden bir dönemin karanlığı veya aydınlığından söz eden tarih anlatıları geçmişi olduğu gibi nakleden nesnel birer bilgi edinme/üretme faaliyetleri olarak değerlendirilebilirler mi? Yoksa, bu anlatılar dünden ziyade bugün hakkında söyledikleriyle mi önemlidirler?"[89].

---

87 Nazım İrem, a. g. m., s. 135–136

88 Bkz. a. g. m., s. 136

89 A. g. m., s. 135

Bu sorunun cevabı için Robinson'un, günümüzde Ortaçağ'ın kötü imâları olan bir kavram olarak nasıl kullanıldığı konusundaki örneklemesine bakalım: "Robinson, rahatsız bir çalışma masasının 'Ortaçağ işkence âleti' olarak tanımlandığını veya kimi ülkelerde tutuklulara yapılan kötü muamelelerin 'Ortaçağ işkenceleri' olarak görüldüğünü veya hijyen koşullarına uymayan bir lokantanın 'Ortaçağ şartlarında çalıştığının' düşünüldüğünü belirtmektedir. Ortaçağ'ın demokratik olmayan siyasal rejimlerin tanımlanmasında kullanılan olumsuz bir kavram haline geldiğine de işaret eden Robinson, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatoru olan Kaiser ve müttefiklerinin *Merriam-Webster* dosyalarında 'Ortaçağ yöneticileri' olarak tanımlandırıldıklarının altını çizerken, Theodor Adorno'nun ileri sürdüğü, modernitenin bir dönem olduğu kadar bir nitelik olduğu tezini çağrıştırmaktadır. Bu tez ve tespitlerden ilham alarak, günümüzde Ortaçağ'ın da niteliksel betimleyici bir kavram olarak kullanıldığı düşünülebilir. Bir nitelik olarak Ortaçağ, modern-olmayan ve/veya modernite öncesini işaretliyorsa, karanlık/aydınlık Ortaçağ gibi betimlemeler çerçevesinde geçmiş insanî deneyimleri anlamak girişimlerinin sorunlarını ortaya çıkarmak, tarih disiplinine özgü metodolojik tartışmalar kadar bu betimleyici kategorik nitelemeleri mümkün ve anlamlı kılan felsefî-siyasal kozmolojilerin sorgulanmasını da gerektirmektedir"[90].

Elbette bütün bunların bizimle ilgisi yoktur. Karanlık Avrupa'nın karanlığı, bununla savaş da yine onun savaşı. Zaten "Yaklaşık 600 yıl önce İtalya'da Rönesans'ı yaşayan hümanist düşünür ve sanatçılar, karanlık Ortaçağ metaforunu ilk defa kullanmaya başladıklarında gün/hâl içindeki kendi konumlarını anlamaya çalışıyorlardı"[91]. Peki, bizi ilgilendiren nedir öyleyse?

Ülkemizde, Oryantalizmin etkisi ve Batı'nın egemen uygarlığı dolayısıyla aşağılık duygusuna kapılanlar, ayrıca inanç ola-

[90] A. g. m., s. 136-137

[91] A. g. m., s. 137

rak İslam'a karşı olanlar, "karanlık Ortaçağ" benzetmesini hiçbir eleştiriye tâbi tutmadan, tarihî, sosyolojik ve düşünsel arka planına bakmadan İslam için de kullanmaktadırlar. Bunlar, İslam'ı çağrıştıran her şeyi Ortaçağ karanlığı söylemiyle boğmaya çalışan "slogan aydınları"dır. Ne genel insanlık tarihi ve ne de kendi tarihimiz açısından hiçbir önem taşımayan, sadece Batı'nın özel tarihi için bir anlamı olan bu söylem, yalnızca İslam'a karşı karmaşık duyguların tatmini için kullanılmaktadır. Hatta bunun zaman zaman savaş çığlıkları şekline dönüştüğü de olmaktadır. Batı'ya karanlığını fark ettiren şey, İslam'ın göz kamaştırıcı aydınlığı olduğu halde, onu Avrupa Ortaçağı gibi kendisine en yabancı olan bir kavram içine yerleştirmek kadar anlamsız bir davranış olamaz. Ama Oryantalist Batı düşüncesinin etkisiyle kendi kültürünü hor görmeye alıştırılmış insanlardan farklı bir davranış beklemek de mümkün değildir. İşte Ortaçağ'ın işlenişindeki ideolojik yanı gösteren tipik örneklerden biri de budur. İçinde ırkçılığı da barındıran Avrupamerkezci tarih ve kültür şablonunu aynen kabul eden Avrupa-dışı dünya insanının, kendini küçük gören şartlanmış davranışıdır bu. Çünkü Batı ne kadar küçümsese, hatta insan sınıfı dışına da atsa, o kendini bir Batılı olarak hayal etmekten vazgeçmemektedir. Bu insanlar öylesine Batıcıdırlar ki, onun sorunlarını bile kendi sorunu olarak kabul etmekte, onunla birlikte kendi inanç ve kültürüne karşı çıkmaktadır. Hatta bazıları işi, İslam'a karşı Protestanlığı tercih etmeye kadar vardırmaktadır. Örneği, İlhan Arsel'e göre "İslam'da ve diğer Doğu dinlerinde kişi için kendi kendini inkâr, yoksulluk içerisinde yaşamak, mahviyet asıldır". Oysa "Protestan din adamlarının getirdikleri dinsel inanç sayesinde kişi için nefse egemen olmak, çalışma'yı Tanrı'ya hizmet olarak kabul etmek, ve bu nedenle verimli-sistematik ve rasyonel bir çalışmada bulunmak (...) fazilet sayılmıştır"[92].

Theodore E. Mommsen, karanlık Ortaçağ metaforunun ilk defa 1330'lu yıllarda Petrarch tarafından kullanıldığını belirtir.

---

[92] İlhan Arsel, *Toplumsal Gerikliklerimizin Sorumluları*, s. 166

Skolastik düşüncenin altın çağı olarak görülen XI. ve XII. yüzyıllar ise, Rönesans yazınında Ortaçağ'ın en karanlık dönemi olarak kabul edilir[93]. Bu tarihlerde Batı'nın, İslam karşısında düştüğü aczi ve çıkmazı kitabımızın birinci bölümünde ele almıştık. Dolayısıyla Ortaçağ'ın Avrupa için gerçekten bir karanlık olduğu, ancak İslam dünyasının ilerleyişi karşısında fark edilmiştir. Eğer İslam kültür ve uygarlığı olmasaydı, Batı bu karanlık içinde daha kimbilir ne zamana kadar boğulacaktı. Bu yüzden Ortaçağ karanlığını, Batı dışında diğer coğrafya ve kültürlere mal etmenin gerçekle hiçbir ilgisi yoktur: "Ortaçağ, umumiyetle, antik medeniyetle Rönesans arasında bir yıkılma olarak dikkati çeker. Halbuki, insanlığın büyük bir kısmının oturduğu ve hayatın asırlardan beri normal seyrini takip ettiği Suriye'den Çin'e kadar bütün Asya, Mısır ve Şarkî Avrupa göz önüne alınacak olursa bu anlayışın vakıalara uymadığı görülür"[94].

Hegel'in Doğu'su ve köle-efendi diyalektiği

Hegel (1770–1831), sömürgeler çağının en yetkin noktasına doğru tırmandığı ve Oryantalist anlayışın Batı'da artık iyice yerleşmeye başladığı bir dönemde, Doğu'nun tarihteki yeri konusundaki yerleşik düşünceleri tekrar eden ve bununla uyuşan bir tarih felsefesi geliştirmiştir. Bu yüzden onun görüşleri özgün olmaktan çok, zaten var olan genellemelerin yeniden bir kez daha ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Bunların önemi yeniliğinde değil, Batı'nın Doğu konusunda tekrarlamaktan usanmadığı görüşlerin, bir kez de Hegel tarafından, kerameti kendinden menkul o sözde güçlü felsefe içinde yer almış olmasında, sömürgecilikle birlikte oryantalizmin felsefe içine sokulmasındadır.

Charles Lindholm, Ortadoğu'nun sivil yaşamının Batılı kuramcılarca topyekûn mahkûm edilmesinin Müslüman dinsel

---

[93] Bkz. Nazım İrem, a. g. m., s. 140

[94] Fernand Grenard, a. g. e., s. 28

tebliğinin aşağılanmasıyla eşzamanlı olarak, yani sömürgecilik ve oryantalizm çağlarında başladığını kaydeder. "Ortadoğu'nun Müslüman İmparatorlukları, ilk tehdit haline gelişlerinden bu yana, Avrupa'da siyasal eylemin bir despotun yönetimi altında tümüyle bastırıldığı devasa tiranlıklar olarak betimlenegelmiştir; buna karşılık Batı'nın yurttaşlığı ve katılımcı hükûmeti desteklediği ileri sürülmektedir. Bu bakış açısını dile getiren en ünlü görüş, olasılıkla, Tarih'te Akıl'ında 'Doğulular yalnızca birinin özgür olduğunu bilirlerdi; Grek ve Romalılar bazılarının özgür olduğunu bilirlerdi, biz ise tüm insanların mutlak olarak, yani insanlar olarak özgür olduklarını biliyoruz' diye yazarken, Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi ülkesi Almanya'yla karşılaştıran Hegel'inkidir"[95].

Karl Popper, ünlü eseri *Açık Toplum ve Düşmanları*'nda, hiçbir konuda yeni bir düşünce ortaya koyamadığı, dolayısıyla da asla özgün olmadığı konusunda Hegel'e ağır eleştiriler yöneltir. Ona göre, "en ateşli savunucularının bile itiraf etmek zorunda kaldıkları gibi 'üslûbu su götürmez bir şekilde rezalet'" olan Hegel'in "yazılarının içeriğinin tek fevkalâde tarafı orijinallikten şaşılacak kadar yoksun olmasıdır. Hegel'in yazılarında hiçbirşey yoktur ki, ondan önce ondan iyi bir biçimde söylenmemiş olsun"[96]. O, geleceğin geçmişten çıkarılabileceğini savunan "bütün modern tarihsiciliğin kaynağı"dır ve "doğrudan doğruya Herakleitos, Platon ve Aristoteles'in izinde" yürümüştür: "Hegel en harikulâde şeyleri başarmıştı. Usta bir mantıkçı olduğundan salt metafizik şapkalardan gerçek fiziksel tavşanlar çıkarmak onun güçlü diyalektik yöntemleri için çocuk oyuncağı idi. Böylece Hegel Platon'un *Timaeus*'undan ve oradaki sayı mistisizminden yola çıkarak, gezegenlerin Kepler'in kanunlarına uygun olarak hareket etmeleri gerektiğini –Newton'un *Principa*'sından 114 yıl sonra– salt felsefesel yöntemlerle 'kanıtlamayı' başarmıştı. Gezegenlerin gerçek yerlerini çıkarsamayı bile ba-

---

[95] Charles Lindholm, *İslami Ortadoğu*, s. 26

[96] Karl R. Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, c. 2, s. 33

şarmış, böylece Mars ile Jüpiter arasında hiçbir gezegen bulunamayacağını kanıtlamıştı. –Ne yazık ki böyle bir gezegenin birkaç ay önce bulunmuş olduğu dikkatinden kaçmıştı–"[97].

Hegel, aynı zamanda siyasal amaçları olan bir kişidir ve felsefesi, "onu kiralıyan Prusya hükûmetinin çıkarları tarafından" etkilenmiştir[98]. Rönesans'la birlikte Avrupa'da Ortaçağ otoriterliği çökmeye başlamış, fakat kıta Avrupasında onun siyasal dengi olan Ortaçağ feodalizmi, Fransız Devrimi'ne kadar ciddi bir sarsıntı geçirmemişti. Açık toplum uğruna verilen savaşlar ancak 1789'da ortaya çıkan düşüncelerle başladı. Feodal monarşiler çok geçmeden tehlikenin ciddiliğini anladılar. Popper, 1815'te Prusya'da yeniden güç kazanmaya başlayan reaksiyoner partinin şiddetle bir ideolojiye ihtiyaç duyduğunu ve bu görevi yerine getirmek üzere Hegel'in atandığını[99], onun da bunu açık toplumun ilk büyük düşmanları Herakleitos, Platon ve Aristoteles'in fikirlerini yeniden canlandırarak başardığını yazıyor: "Hegelcilik kabileciliğin rönesansıdır. Hegelciliğin tarihsel önemini Platon ile totaliterciliğin modern biçimi arasındaki, deyim yerinde ise, zincirin kayıp halkası olması gerçeğinde görmek mümkündür. Modern totaliterlik taraftarlarının çoğu, fikirlerinin Platon'a kadar geri götürülebileceğinden tamamen ha-

---

97 A. g. e., s. 28

98 A. g. e., s. 36

99 "O, bu ondan bundan aşırılmış fikirleri ısrarla ve hiçbir zekâ alâmeti göstermeksizin bir tek amaç uğruna; açık toplumla savaşmak ve böylece âmiri Prusya Kralı Friedrich William'a hizmet etmek uğruna kullandı. Hegel'in akıl karışıklığı ve usu küçük düşürmesi kısmen bu amaç için gerekli bir araçtı, kısmen ise usal tutumunun kazaî olmakla birlikte tamamen doğal bir ifadesi idi. Ve eğer, nasıl bir hokkabazın kolayca 'tarih yapan biri' haline gelebileceğini gösteren kötü sonuçları olmasaydı, Hegel hikâyesi anlatılmaya değmezdi". (A. g. e., s. 33). Copleston da, Hegel'in 1818'de Berlin'den gelen yeni teklifi kabul ettiğini ve ölümüne kadar felsefe kürsüsünde kaldığını, bu dönemde yalnızca Berlin'de değil, bütün Almanya'nın felsefe dünyasında rakipsiz bir konuma eriştiğini ve belli bir düzeye dek bir tür resmî felsefeci olarak görüldüğünü söyler. Ama ona göre bir öğretmen olarak etkisi, hükümet ile olan bağlantısından kaynaklanmıyordu. (Bkz. F. Copleston, *Felsefe Tarihi*, 7/1c *Hegel*, s. 9)

bersizdirler. Ama çoğu Hegel'e borçlu olduklarını bilirler ve hepsi Hegelciliğin boğucu havasında yetişmişlerdir"[100].

Popper, bütün bu iddialarında yalnız olmadığını kanıtlamak için, kendisinin de bir Platoncu olduğunu belirttiği ünlü filozof Schopenhauer'ın şu sözlerini aktarır: "Yukarıdaki güçler tarafından ruhsatlı Büyük Felsefeci olarak tayin edilen Hegel en ipe sapa gelmez, akıl sır almaz lâfları yan yana dizmekle yüzsüzlüğün sınırına varmış olan dar kafalı, yavan, tiksindirici, okuması yazması olmıyan bir şarlatan idi. Bu saçmalıklar, kiralık hayranları tarafından gürültülü bir şekilde ölümsüz hikmetler olarak ilân edilmiş ve onu böylece kabul eden ahmaklar o zamana kadar duyulmuş olan hayranlık korolarının en mükemmellerinden birine katılmışlardır. İktidarda olan güçler tarafından Hegel'e sağlanan geniş mânevî etki alanı ona bütün bir kuşağı ifsad etmek imkânını vermişti"[101].

Kaufmann da, "belki de zamanının Hegel'den sonra en büyük felsefecisi" diye nitelendirdiği Schopenhauer'ın Hegel'i "tinin bir Calibanı"* olarak adlandırdığını, felsefesinin dörtte üçünün boş ve dörtte birinin de deli kavramlarla dolu "saltık saçmalık felsefesi" olarak nitelendirdiğini belirtir. Sonra, "Hegel'i kötüleyenler arasında çok azı böylesine ileri gitmiştir, ama Kant'a ilişkin olarak saygısızca konuşmak yaygın olarak kötü sayılırken, Hegel'e saygısızlık bugün bile doğru davranıştır"[102] der. Bu sözler, Hegel'le ilgili entelektüel rahatsızlıkların yaygınlığını gösterir.

Eleştiriler, bütün bunlar dikkate alınmadığı takdirde aşırı görülebilir ve Hegel'in özgürce davranamadığı, Prusya hükümetinin emri altına girmek ve Prusya monarşisini savunmak

---

* Shakespeare'in *Fırtına* adlı eserindeki, bir büyücü kadınla bir iblisin oğlu olan canavar. Bu vahşi yaratık her şeye başkaldırır ve her seferinde Pros-pero'nun büyüsüyle yatışır.

100 A. g. e., s. 32.

101 A. g. e., s. 34

102 W. Kaufmann, *İnsanı Anlamak*, c. I, s. 170

zorunda bırakıldığı söylenebilir. Fakat onun böyle bir zorlama karşısında kaldığı doğru olamaz. Çünkü Hegel'in yaşadığı dönemde Avrupa ırkçılığı ve sömürgecilik egemen düşünce haline gelmişti. Bütün bilimler gibi, Avrupa felsefesinin de kendini bu akıma kaptırmaması mümkün değildi. Ama yine de bazı Hegel taraftarları, doğrudan tam olarak bunu söyleyemeseler bile, buna benzer bir suçlama için uygun savunma geliştirmekte gecikmemişlerdir[103]. Ancak Prusya'nın onsekizinci yüzyılda çıkardığı iki tanınmış adamın, Winckelmann (1717–1768) ve Herder'in (1744–1803) hayatları ve tutumları, aslında onlardan biraz daha genç olan ve onların tavırlarını gören Hegel'in de katılması beklenen olumlu entelektüel tavrı göstermektedir. Cassirer, dönemin özelliklerini ve Winckelmann ile Herder'in durumunu şöyle anlatır:

> I. Frederich Wilhelm yönetimi altındaki Prusya, demir gibi bir disiplinin, sınırlamalar ve kısıtlamaların hüküm sürdüğü bir ülkeydi. Ülkenin yeni bir politik konuma geçmesini isteyen tüm güçler, bir katı zorlamalar ve baskılar rejimi altındaydılar. Bu baskı, bireylerin özel yaşamlarına, özel ilişkilerine kadar sokulmuş olduğu gibi, aynı baskı eğitim ve öğretim yoluyla toplumun genel yaşam görüşünü belirlemeye de yönelmiş ve bu yaşam görüşüne kendi damgasını basmıştır. Bu politik-manevi ortamdan kaynaklanan çekingenlik, kısıtlılık ve özgürsüzlüğün, her şeyden önce bu büyük insanların yaşamlarında etkili olduğu görülür. Winkelmann ve Herder, giderek artan bir öfkeyle bu ortama karşı kendi savaşlarını sürdürdüler. Winkelmann, için için kaynayan bir hiddetle, özellikle de Roma'da geçirdiği günlerden sonra, kendi genç-

---

103 Çağdaş bir Hegelci olan ve "tarihin sonu" teziyle tanınan Fukuyama, Hegel'i savunur. Onun monarşi yanlısı olduğunu kabul eder, ancak konunun yanlış anlaşıldığını ve tevil edilmesi gerektiğini söyler: "Hegel'in monarşiden yana olduğu doğrudur, ama Hukuk Felsefesi'nin 275–286. paragraflarında ortaya konduğu kadarıyla, O'nun monarşiden anladığı, modern devlet başkanlarının sahip olduğu yetkilere ve günümüzdeki meşruti monarşilere yaklaşık olarak denk düşmektedir. Bu paragraflar, Hegel zamanındaki Prusya monarşisinin haklı gösterilmesinden çok, o dönemin koşullarına yönelik üstü örtülü bir eleştiri olarak okunabilir". (*Tarihin Sonu ve Son İnsan*, s. 418, dipnot 18).

> liğine bir kölelik dönemi olarak bakmış ve Prusya'ya "barbarlar ülkesi" demiştir. Herder de, eski yurdundan tamamen ayrıldıktan sonra yeteneklerini geliştirebildiğini belirtir. O ancak Prusya dışındaki dünya ile ilişki içinde ve çok daha serbest bir yaşam ortamında kişiliğinin tam olarak ortaya çıkabileceğini görmüştür[104].

Aynı tavrı göstermeyen, üstelik baskıyı eğitim ve öğretim kanalıyla topluma yayma çalışmalarına katılan, felsefesini de bu doğrultuda oluşturan Hegel, 1820'lerde gücünün zirvesindeydi. "Sadece zamanın Alman felsefesinde merkezi bir yer tutmakla kalmamış, aynı zamanda romantik tarihçiler üzerinde de derin bir etkide bulunmuştur"[105]. Çağının anayasal düzenlemeleri için Yunanlıların, Romalıların ve Doğuluların örnek alınması kadar ters bir şey olamayacağını, monarşik anayasanın halk ahlâkına en uygun anayasa olacağını ısrarla söyler[106]. Doğu'nun örnek alınmaması konusu anlaşılabilir bir şeydir. Hep söylediğimiz gibi bu görüşleri, Oryantalist görüşlerle tıpatıp uyuşmaktadır. Ona göre "Doğu bize ataerkil ilişki, babanın yönetimi, halkların bağlılığı" örnekleri sunmaktadır[107]. Fakat halk özgürlüğü örnekleri sunduğunu belirttiği Yunan ve Roma'nın örnek alınmasına karşı çıkması anlamlıdır. Hatta "Yunan ve Romalılarda bütün yurttaşların genel yasama konularında görüş ve kararlara katılmasını sağlayacak özgür bir anayasa kavramının geliştirildiğini" ve bunun zamanın da genel eğilimi olduğunu söylediği halde[108], bunu dikkate almadan monarşik anayasayı savunması, Popper'ın onun hakkında söylediği "kiralık filozof" sözünü doğrulamaktadır.

İktidarın sağladığı bu güçle Hegel, insanın gerçekten ve tam anlamıyla "insan" olabilmesi için, kendi hakkında benimsediği fikri kendinden başkalarına zorla kabul ettirmeye daya-

---

104 Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, s. 23

105 Martin Bernal, *Kara Atena*, s. 409

106 Bkz. *Tarihte Akıl*, s. 142

107 Bkz. a. g. e., s. 145

108 Bkz. a. g. e., s. 145

nan bir köle-efendi diyalektiği geliştirmiştir. Eylemin başlangıcı olan bu kabul ettirme, yani bu "ilk insanoluşturucu eylem, zorunlu olarak bir mücadele şeklinde ortaya çıkar; yani bu insan olduklarını iddia eden iki varlık arasındaki ölümüne bir mücadeledir"[109]. Mücadele, hasımlardan birinin diğerini öldürmesine kadar devam eder. Ancak hasımların bu katledici eylemi, soyut olumsuzlamadır. Bu, diyalektik ortadan kaldırmadır ve "diyalektik-olarak-ortadan-kaldırma, ortadan kaldırılanı koruyarak ortadan-kaldırma demektir" ve ortadan kaldırılan yüceltilmiş durumdadır. Ortadan kaldıranın bu durumda "hasmına hayatı ve bilinci bırakması, ama onun sadece özerkliğini tahrip etmesi gerekir. Onu, kendisine karşıt ve kendisine karşı eylemde bulunan olması bakımından ortadan kaldırması gerekir. Başka bir deyişle, onu köleleştirmesi (kullaştırması) gerekir". Bu hasımlar, "Bilincin iki karşıt somut-formu olarak varoluşurlar. Bunlardan biri (...) özerk Bilinçtir. Öteki ise (...) bağımlı bilinçtir. Bunlardan birincisi, *Efendidir;* ikincisi ise *Köledir. [Bu Köle, hayatı tehlikeye atmada sonuna kadar gitmemiş ve Efendilerin ilkesini, yani yenmeyi ya da ölmeyi benimsememiş ve yenilgiye uğramış hasımdır. Bir başkası tarafından kendisine bağışlanan hayatı kabullenmiştir o. Dolayısıyla, bu başkasına bağımlıdır. Köleliği (kulluğu), ölüme tercih etmiştir ve bundan ötürü, hayatta kalarak Köle olarak yaşamaktadır.]*"

Köle, saygınlık mücadelesinde hayatını tehlikeye atmayı reddettiği için hayvanın üstüne yükselememektedir; kendini böyle görmekte ve Efendi tarafından da böyle görülmektedir. Köle, eşyayı, çalışma yoluyla ve Efendi için dönüşüme uğratır. "Bütün çaba, Köle tarafından gösterilmiş olduğu için, Efendinin (...) kendisi için hazırlanmış şeyin keyfini çıkarmaktan ve şeyi 'tüketerek' 'olumsuzlamaktan', tahrip etmekten (...) başka yapacak bir şeyi yoktur". Efendi 'Ötekini' Köle olarak ele almakta ve

---

[109] Bkz. Alexandre Kojève, *Hegel Felsefesine Giriş*, s. 88 vd. Köle-Efendi diyalektiğinin açıklamasında Kojève'nin bu kitabından yararlandık. Normal metin bizim özetimiz, tırnak içindeki ifadelerse doğrudan ona aittir.

kendisi Köle olarak davranmamakta, Köle de Ötekini Efendi olarak ele almakta ve kendisi Efendi gibi davranmamaktadır. Kendisini Efendi olarak gören, sadece Efendi değildir; Köle de onu Efendi olarak görmektedir. Halbuki Kölenin insansal gerçekliği ve saygınlığı Efendi tarafından tanınmamaktadır. Efendi bilinip tanınmak için mücadele etmiştir çünkü. Ama Köle, Efendi için bir hayvan ya da şeydir. Bu da Efendinin "bir şey" tarafından bilinip tanınması anlamına gelir. Demek ki "Efendi, bilinip-tanınmak için mücadele etmiş (...) ama kendisi için değeri olmayan bir bilinip tanınma elde etmiştir ancak. Çünkü o ancak, kendisini bilip-tanımaya layık biri tarafından bilinip-tanındığı zaman doyuma ulaşmış olabilir. Demek ki Efendinin tutumu, içinden çıkılmaz bir varoluşsal tutumdur". Böylece yolunu şaşıran Efendi, artık mücadeleye giriştiği zaman olmak istediği insan değildir. O zaman, insan eğer bilinip-tanınmadan başka bir şeyle doyuma ulaşamıyorsa, Efendi olarak davranan insan hiçbir zaman doyuma ulaşamayacaktır. "Ve başlangıçta, insan, ister Efendi ister Köle olsun, doyuma ulaşacak insan zorunlu olarak Köle olacaktır; ya da daha doğrusu, daha önce Köle olmuş olan, Kölelikten geçmiş olan, köleliğini 'diyalektik olarak ortadan kaldırmış olan' insan doyuma ulaşacaktır". Böylece sonuçta "bütünlüğe ulaşmış, mutlak olarak özgür, ne ise ondan kesin ve eksiksiz olarak doyuma ulaşmış insan; bu doyumda ve doyumla kendini yetkinleştiren insan, köleliğini 'ortadan kaldırmış' olan köle olacaktır. Aylak Efendiliğin bir çıkmaz olmasına karşılık, çalışan (emekçi) Kölelik, her insansal, toplumsal, tarihsel ilerlemenin kaynağıdır. Tarih, çalışan Kölenin tarihidir". Evet, sonuçta, verilmiş dünyanın adım adım dönüşüme uğratılmasından ve çalışmadan doğan, işin içinde pişerek ve olgunluk kazanarak edinilen bu Efendilik, Efendinin dolayımsız efendiliğinden bambaşka bir şey olacaktır.

Hegel sadece kölenin, "kendisini kölelik içinde oluşturan ve belirleyen Dünyayı dönüşüme" uğratabileceğini "ve kendisinin oluşturduğu ve içinde özgür olacağı bir dünya" yaratabileceğini, kölenin "bu dünyaya ancak, Efendinin hizmetinde ger-

çekleştirilmiş olan ve zorlamaya dayanan boğuntulu çalışmayla ulaşabileceğini" söylerken, acaba bir Monarşi olan Prusya İmparatorluğu için köleler yaratma çabasında mıydı, yoksa bizzat kendisi III. Wilhelm tarafından zorunlu köle haline getirildiği için bütün bu düşünceleri ironik bir eleştiri olarak mı ortaya koymuştu? Eğer tarih, insanın kendi kendinin bilincinde olmasıysa ve bu bilincin oluşturduğu özgürlük doğrultusunda ilerliyorsa, her insanın katı bir kölelik aşamasından geçmesinin anlamı –özgürlüğün daha fazla ayırdına varmak için başka yollar da bulunabileceğine göre– neydi?[110].

Bize göre bunlar da önemli sorular olmakla birlikte, asıl sorun çok daha başkadır. Hegel'in binbir zahmetle ve kendini olağanüstü zorlayarak geliştirdiği bu köle-efendi diyalektiği, gerçekte doğrudan Oryantalizmle bağlantılı bir konudur. Çünkü Hegel'in içinde yaşadığı onsekizinci yüzyılın sonlarıyla onaokuzuncu yüzyılın ilk yarısı, tam da Oryantalizmin etkin bir şekilde ürünlerini verdiği bir dönemdir. Bu dönemin ruhu ise, akıldan, zekâdan ve özgürlükten yoksun, doğuştan bunlara aykırı ve hepsinden önemlisi de bunlara hiçbir zaman lâyık olmayacak bir Doğu miti yaratmaktır. Bu mitin yaratıcısı olarak Batılıların Doğulular için biçtiği rol, katıksız bir köleliktir. Onlar savaşı kaybetmiş, dolayısıyla insanlığını yitirmiş, kişilikten yoksun, efendiye boyun eğmekten daha onurlu hiçbir davranış sergileme yolu kalmamış olan kimselerdir. Durumlarından şikâyet etmemeli, kendileri için belirlenmiş rollerine boyun eğmelidir-

---

110 "Halen oldukça tutulmakta olan bu kuram, Hegel'in de gördüğü gibi, kölelik kuramını haklı çıkarmaya yarayan yeni bir kuramdır. Çünkü insanın başkaları ile olan bağıntıları söz konusu olunca kendini ortaya koymak demek başkalarına hâkim olmaya çalışmak demektir. Gerçekten de, Hegel böylece bütün kişilerarası ilişkilerin köle ile efendisi arasındaki temel ilişkiye, hâkim olma ve boyun eğme ilişkisine indirgenebileceğine işaret ediyor. Herkes kendini göstermeye ve ağırlığını ortaya koymaya çalışmalıdır, ve her kim ki bağımsızlığını koruyacak cesaretten, doğadan ve genel yetiden yoksundur, onun kölelik derekesine düşürülmesi gerekir. Tabiî, bu cana yakın kuramın Hegel'in Uluslar arası ilişkiler kuramında da bir karşılığı vardır. Uluslar Tarih Sahnesinde ağırlıklarını ortaya koymalıdırlar; Dünya'da hakim olmaya kalkışmak onların görevidir". (Karl R. Popper, a. g. e., s. 9)

ler. Üstelik bu kölelik sınavını iyi verirlerse ileride –ama asla gelmeyecek bir ileride– dünyayı dönüşüme uğratabilecekler ve kendi yarattıkları dünyada özgür olabileceklerdir.

Dolayısıyla burada yeniden Hegel'in Batı üstünlüğü mitini ve genelleştirilmiş Avrupamerkezci tutumu ifade eden koroya nasıl katıldığına dönüyoruz. "Hegel'in *Weltgeschichte*'sindeki (Dünya Tarihi) Doğu, günümüzde, aşağı yukarı, Batı'nın bilincindeki Doğu'dur: Tarihteki yeri, rolü ve anlamı, Batı'nın kendisi ve evrenselleştirici işleviyle ilgili düşünceleriyle sıkı sıkıya bağlıdır"[111]. Hegel'ci şema Doğu'yu, evrimleşmeyi içgüdüsel olarak reddeden, hareketsiz bir alan olarak gösterir. Örneğin Çin uygarlığı "varoluşunda özsel bir bitkisellik" taşır ve Avrupalılara boyun eğmek Asyatik imparatorlukların mutlak kaderidir[112]. Bunun anlamı, Batı'nın tartışmasız biçimde bir tamamlanma ögesi olduğudur. Tarih Doğu'da başlamış olsa bile, Batı'yla tamamlanacak ve ideal noktasına orada ulaşacaktır: Bunu açıklamak için önce, Hegel'e göre dünyayı belli bir hedefe doğru çeken motorun "kendi kendinin bilincinde olma" ve bu bilincin içerdiği "özgürlük" olduğunu belirtmeliyiz. Dünya tarihi, halkların ve imparatorlukların yaşadığı sıkıntılar içinden kendini gerçekleştiren ve kendini tanıyan Aklın tarihidir. İşte size "Tarihin bütün iplerini, bütün anlamını elinde tutma iddiasının son perdesi. Ama konuşan Avrupa'dır. Yalnızca ve yalnızca Batı düşüncesi –ama en azından bu 'gerçeği' denizaşırı yaymadan önce– 'kendinde varlık'ı tüm eksiksizliği içinde tanımıştır"[113].

Avrupa adına tarihin iplerini eline alan Hegel, Doğuluları da dilediği kalıba sokma ve değersizleştirme işlemine girişebilir artık:

> *Doğulular* tinin (zekânın) ya da tin olarak belirlenen insanın kendinde özgür olduğunu bilmezler. Bilmedikleri için de özgür

---

111 Thierry Hentsch, a. g. e., s. 186

112 Bkz. John Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, s. 106

113 Thierry Hentsch, a. g. e., s. 187

değildirler. Yalnızca tek kişinin özgür olduğunu kabul ederler; ama bu özgürlük, keyfilik, yabanıllık, doğal bir rastlantı ya da keyfilikten başka bir şey olmayan bir tutku uyuşukluğu ya da tutkunun dizginlenip yumuşatılmasıdır. Bu *tek* kişi yalnızca bir despottur, özgür birisi ya da bir insan değildir. İlk olarak *Yunanlılarda* özgürlüğün bilinci doğmuştur ve bu yüzden de Yunanlılar özgür olmuşlardır; ama onlar da Romalılar gibi, kendisiyle tanımlanan insanın değil, yalnızca *bazı* kişilerin özgür olduğunu kabul ediyorlardı. İnsanın insan olarak özgür olduğunu Platon da, Aristoteles de bilmiyorlardı; bu nedenle de Yunanlıların yaşamları ve güzelim özgürlükleri salt köle edinmeleri yüzünden sınırlanmış olmakla kalmadı, ama aynı zamanda özgürlükleri kısmen rastlantısal, bakımsız, solmaya yargılı ölümlü bir çiçeğe, kısmen de insanın insana zorlu bir köleliğine dönüştü. Hıristiyan dünyasında ilk olarak *Cermen* ulusları, insanın insan olarak özgür olduğunun, tin özgürlüğünün insanın doğasını meydana getirdiğinin bilincine vardılar[114].

Bu bilince ve özgürlüğe ulaşanlar Batılılar olduğu içindir ki, evrensel tarih Doğulu bilinçsizlikten Germen bilinçliliğine doğru gelişmektedir. Tarihin lineer ve kronolojik bir yol izlediğini; üretim, teknoloji ve aklın teleolojik bir ilerleme çizgisinde hareket ettiğini savunan "ilerlemeci tarih yazımı kuram"ının temsilcilerinden biri olan Hegel de, tarihi önceden belirlenmiş bir amacın gerçekleşme süreci olarak göstermektedir. Dolayısıyla tarih, modern ve evrensel aklın ortaya çıkma sürecidir ve ilerlemeci kuramların hepsiyle birlikte onun kuramı da "modern toplumu tarihin sonu ve amacı yapan ve bu anlamda Batı tarihini globalleştiren bir 'sözde' nesnel tarih yazım stilinin"[115] örneklerinden biridir. İşte Hegel'e göre, yukarıda belirtilen bilinçsizliği bilince doğru taşıyan, aynı zamanda iki dünyayı yeniden birbirinden ayrıştırarak kuran "Dünya tarihi Doğu'dan Batı'ya doğru ilerliyor, çünkü Avrupa gerçekten de bu tarihin sonu, Asya ise başlangıcı... Çünkü, her ne kadar dünya yuvarlaksa da ta-

[114] Hegel, *Tarihte Akıl*, s. 66-67

[115] H. B. Kahraman-E. F. Keyman, "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite", s. 80

rih onun etrafında bir çember çizmiyor, belirlenmiş bir Doğu'su var ve bu da Asya. Dış, fiziksel güneş buradan doğuyor, Batı'dan batıyor; buna karşılık daha üstün bir ışıltı yayan bilinçlenmenin iç güneşi Batı'dan doğuyor"[116].

Bir an, büyük filozofun Avrupa'yı merkeze alarak ve Doğu'yu onun "ötekisi" kabul ederek dünyayı Avrupa-Asya bütününden ibaret gördüğünü, dünyanın geri kalan bölgelerini nereye yerleştirdiğini merak etsek de, üstadın ruhunu taciz etmemek için susuyor ve Thierry Hentsch'in şu yorumunu okuyoruz: "Hegel, Tanrı'yı dinamiği içinde açıklıyor. Ve bu dinamiğin sonu da modern Avrupa'ya varıyor*. Hegelci idenin Avrupalı karakteri, tarihin ilerleyişinin nesnel meyvesi olarak ortaya çıkıyor, gerçekte olduğu gibi değil (bizzat Hegel'e karşın): Batı'nın dünya üzerindeki egemenliğinin Avrupamerkezci kutsanması. Kutsanma, hiç de aşırı bir sözcük değil: Tarih, sonuç olarak, evrende Aklın sonsuz içkinliğini açığa çıkartmaktan başka bir şey yapmıyor. Böylece, Avrupa dünyayı düzenlerken ve Hegel'in ağzından tarihin anlamını açıklarken, Aklın ta kendisi, yani Tanrı kendini ifade etmiş oluyor"[117].

Yukarıda alıntıladığımız üzere dünya tarihinin ilerlemesinde başlangıç noktası olarak Doğu'nun belirlenmesi bizi yanıltmamalı. Çünkü Doğu'ya ait olarak gördüğümüz "bu tarihin kendisi esas olarak tarihten yoksundur". Ona verilen bu kadarcık bir rol bile Batı'nın bağışıdır ve az görülmemelidir. Biz bu-

---

116 Hegel, *Leçons sur la philosophie de l'histoire*, s. 82-83'ten nak. T. Hentsch, a. g. e., s. 188

* "Hegel tarihi, insanın, sürekli aklın ve özgürlüğün daha üst basamaklara yükselmesi olarak tanımlar ve insan kendisi hakkındaki mutlak bilincine eriştiğinde ilerleme mantıksal sonucuna ulaşır. Hegel, insan özgürlüğünün Avrupa'da Fransız Devrimi'nden, Kuzey Amerika'da da Amerikan Devrimi'nden çıkan modern liberal devlette, insanın kendisi hakkındaki bilincin ise kendi felsefi sisteminde temsil edildiğini kabul ediyordu. Hegel, 1806'daki Jena Savaşı'ndan sonra tarihin artık sona erdiğini ilan ettiğinde, açıktır ki, bununla liberal devletin bütün dünyada zafere ulaştığını ileri sürmek istemiyordu..." (Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, s. 95).

117 Thierry Hentsch, a. g. e., s. 188

nunla avunmaya hazırlanırken, Hegel önümüze yeni engeller çıkarır: Önce Doğu'da doğan "Tin"in ışığı, Asya'nın herhangi bir yerinde değil, Avrupa'yla bağlantı halindeki Ön Asya'dadır. Bu yakın coğrafyanın seçilmesi tesadüf değildir: Yoksa "Tin"in, bu rahatsız geçici beşikten kalıcı mekânı Batı'ya sıçrayıvermesini nasıl açıklayabiliriz? "Çünkü (Asya'nın) bu bölge(si) elindeki yüksek değerleri korumasını bilmeyip onları Avrupa'ya yolladı. O bütün dinsel ve politik ilkelerin başlangıcını temsil eder ama bunlar ancak Avrupa'da gelişme ortamı bulabilmiştir"[118].

Hegel, gerçek yerini Avrupa'da bulan Tin'in ilerleyişine katkıda bulunan Ön Asya ülkelerini Persler, İsrail kavmi ve Mısırlılar olarak belirler[119]. Bunların ortak özellikleri ise, "her birinin Yunan ve Latin uygarlıklarının filizlenmesindeki katkılarına karşın, içlerinde taşıdıklarını gerçekleştirememiş, hatta kendi dehalarını tam olarak anlayamamış olmalarıdır"[120]. Akdeniz, Yunan ve Latin uygarlıkları sayesinde dünyanın merkezi olmuş, Sezar'ın Galya'yı fethiyle de bu rol bitmiş, evrensel tarih artık Alpler'in ötesine geçmiştir. "O günden itibaren, Alpler'in çizdiği bu sınırın güneyinde ve doğusunda olup biten her şey 'Tin'in ilerleyişi açısından hiçbir şey ifade etmemiş gibi görünüyor. Bu durum, özellikle, bir dönüm noktası oluşturan bu geçişten altı yüzyıldan fazla bir zaman sonra doğan İslam için söz konusudur. Sıkıntı verici bir durum: İslam yabana atılacak bir olay değildir ve filozof onunla nasıl başa çıkacağını bilmez gibidir... İslam Hegel'in söylemine ancak radikal bir budanmayla girebilen –çok parlak da olsa– kısa bir parantezdir. *Tarih Felsefesi Üstüne Dersler*'de İslam'a, Germen dünyasına adanmış bir ana bö-

---

118 Hegel, a. g. e., s. 81'den nak. T. Hentsch, a. g. e., s. 189

119 Hegel kendisinde, tarihle istediği gibi oynama hakkını gördüğü için, Uzak Doğu ile Yakın Doğu arasında bir ayrım yapar: Ön Asyalı uluslar Kafkas ırkındandır, yani Avrupalı'dır. T. Hentsch, onun "Oysa Asya'nın içerlerindeki kavimler uzakta yaşamaktadırlar" ve "Persler tarihteki ilk kavimdir" sözlerinden kalkarak Hegel'de tarihselliğin ölçütünün Batı'yla ilişki olduğunu söylüyor. (Bkz. a. g. e., s. 189, dn. 96)

120 Thierry Hentsch, a. g. e., s. 189

lümün (...) içinde oldukça yersiz kaçan bir biçimde sıkıştırılan ve tek amacı da Hz. Muhammed'in müthiş girişiminin sonuçta neden başarısızlığa mahkûm olduğunu açıklamak olan, topu topu üç sayfalık çok kısa bir bölüm ayrılmıştır"[121].

Bu bölümde Hegel, Müslümanlığın genişleyerek birçok imparatorluk ve hanedan kurduğunu, bu uçsuz bucaksız denizde sadece sürekli bir oluş bulunduğunu ve hiçbir şeyin sağlam olmadığını söyler. Hanedanlarda eksik olan şey sıkı organik bağdır ve bu yüzden de imparatorluklar yozlaşmış, bireyler yok olup gitmiştir. Hegel, bilimin ve özellikte felsefî bilgilerin Batı'ya Araplardan geçtiğini kabul eder. Ama sonuçta, "İslam sadece bir an parlayıp sönmüş bir alevdir ve 'sağlam temellere oturmuş' olmasına karşın Osmanlı egemenliği de bu ateşi canlandırmayı başaramamıştır (...) İslam'ın vermiş olduğu şeyleriyse Batı kendine mal etmiştir"[122].

Bu bakımdan, İslam'dan önceki Doğu gibi, İslâm da sadece bir emanetçidir. Nitekim daha önce Yunanlılar nasıl ki İslam öncesi Doğu'ya ait her şeyi kendilerine mal etmişler ve emaneti devralarak onları devre dışı bırakmışlarsa, şimdi de Avrupa emaneti İslam'dan almış ve onu devre dışı bırakmıştır: "Yunanistan ismi, Avrupa'daki eğitimli insanları tam yüreğinden vurmaktadır ve bu biz Almanlar için özellikle böyledir. (...) Onlar (Yunanlılar) kuşkusuz, dinlerinin, kültürlerinin başlangıcında (...) Asya'dan, Suriye'den ve Mısır'dan önemli yardımlar aldılar; fakat bu kökün doğasındaki yabancılığı o kadar iyi silmişler, o kadar değiştirmişler, üzerinde o kadar çalışmışlar, dönüştürmüşler ve o kadar farklılaştırmışlardır ki, onların –bizim gibi– onda değer verdikleri, öğrendikleri ve sevdikleri ne varsa, özün-

---

121 A. g. e., s. 189-190

122 A. g. e., s. 191. Hentsch, "Hegelci Bütünleştirme"yi şu sözlerle bitirir: "Artık Doğu, geri kazanabilecek neyi varsa onlarda, Batı'nın kendi uzantısı saydıkları içinde yaşamaktadır ancak. Avrupa felsefesinin onun hakkındaki düşüncelerinin dışında o bir hiçtir. Bu felsefenin ortaya koyduğundan ne eksiktir ne de fazla". (A. g. e., s. 192)

de kendilerinin olmuştur"[123]. Hegel bu görüşlerini sağlam temellere oturtmak için, yine külfetli ve anlaşılması zor bir temellendirme işine girişir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ona göre tarihin son ereği, özgürlük bilincindeki ilerlemedir. Dolayısıyla dünya tarihi bu son ereğe göre incelenmelidir: bu son-erek dünyada istenen şeydir[124]. Hegel için dünya tarihinde yapılan bölümlemenin can damarı budur: "Özgürlüğü bilmedeki basamaklar üzerine genel olarak söylediklerimle –yani Doğuluların yalnızca *bir kimsenin*, Yunan ve Roma dünyasının ise *bazı kimselerin* özgür olduğunu bildiğine, *bizim* ise *bütün insanların insan* olarak özgür olduğunu bildiğimize dair sözlerimle– dünya-tarihinde yaptığımız bölümleme ortaya çıkmaktadır"[125]. Bir kimsenin özgür olduğunu bilmek, insanlığın ilkel çocukluk dönemini gösterir. Sonra Yunan ve Romalılarla bu tarihin ergenlik dönemine ve Germenlerle de olgunluk çağına ulaşılmıştır. Fakat burada bir incelik var: Hegel'e göre özgürlüğün ilerlediği her basamakta, bir sonraki basamak bir öncekini ortadan kaldırır. Bir sonraki basamağa gelindiğinde, bir öncekinin dünyadaki işi sona erer[126]. "Belirli bir halk-tini dünya-tarihinin gidişi içinde yerini alan bir bireydir. Bir halkın yaşamı bir meyveyi olgunlaştırır, çünkü etkinliği kendi ilkesini gerçekleştirmeye yönelir. Ancak bu meyve doğduğu kucağa geri düşmez, bu yaşamda o meyvenin tadına varma fırsatı doğmayacaktır, tersine o meyve ona acı gelecektir. Yine de ona uzanmaktan geri kalmaz, çünkü susamıştır ona, ama ısırdığı anda da sonu gelir, aynı zamanda da daha yüksek bir ilkeye geçer. Meyve yeniden tohum olur, ama bir öncekini olgunlaştıracak olan başka bir halkın tohumu"[127].

Böylece, daha önceki kültürler, uygarlıklar ve inançlar, bilinçsizce taşıdıkları emaneti devreder etmez yok olmuşlardır ve

---

123 Hegel, *Tarihte Akıl*, s. 149–150

124 Bkz. a. g. e., s. 58 ve 68

125 A. g. e., s. 68

126 Bkz. a. g. e., s. 68-69

127 A. g. e., s. 77

tarihin sonunda yer alan Batı uygarlığı, artık bir emanetçi değil, her şeyin kendinde toplandığı son amaçtır ve sonsuza dek de yaşayacak ve tarihten çekilmeyecektir. "Bu ilerlemenin son-ereğini yukarıda anlatmıştık. Zorunlu basamaklanışı içindeki halktini ilkeleri, genel bir tinin öğeleridir; öyle bir gerçek tin ki, bu genel öğeler üzerinden tarih, kendini içine alan bir *totaliteye* varır ve aynı zamanda bu süreci sona erdirir"[128]. Batı, tarihi işte bu totaliteye ulaştırmış, ilerleme sürecini sona erdirmiş ve artık dünyanın egemen gücü haline gelmiştir.

Böylece Hegel'in Doğu'su, Batı'nın köklerine olan küçük katkıları dolayısıyla bazen varlığı kabul edilebilir bir şeyken, çoğunlukla çekilmezdir. Bernal, haklı olarak Hegel'i, çağının tipik bir siması olarak tasvir etmiştir. O, "Avrupa'yı ya da kendi ifadesiyle, ılıman iklim kuşağını seviyor; Asya dağlarına ve Hindistan'a saygı duyuyor; İslamdan nefret ediyor ve Afrika'dan tümüyle tiksiniyordu. Dünya ruhunun doğudan batıya doğru bir yol izlediği şeklindeki düşüncesi, onu, daha batıda yer aldığı için, Mısır'ın Doğu Hindistan'dan daha ileri olduğunu ileri sürmek zorunda bırakmıştı"[129].

---

128 A. g. e., s. 79

129 Martin Bernal, a. g. e., s. 409

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İki Dünya: Karşılaşmalar ve İlişkiler

15. yüzyıl Balkan dünyasında koskoca dağ bölgeleri, Arnavutluk, Hersek ve Saraybosna civarında, İslamiyete geçmişlerdir: bu bunların Hıristiyan kiliselerine gevşek bir şekilde bağlanmış olduklarının kanıtıdır. Aynı olay 1647'de Girit savaşı sırasında tekrarlanacaktır; o sıralarda Türklerle kader birliği yapan önemli miktarda Giritli dağlı, din değiştireceklerdir. Aynı şekilde 17. yüzyılda Rus ilerlemesi karşısında Kafkasya İslamiyete geçecek(tir).

Fernand Braudel

(II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, s. 47–48)

13. asrın ortalarında, Hohenstaufenler'den II. Frédéric, Arapça konuşuyor ve Palermo'daki sarayına sayısız Arap doktorları girip çıkıyordu. Hacı olarak Kudüs'e gittiği zaman, Sultan Melikü'l-Kâmil onu dostça karşıladı, iki hükümdar Ömer camiinin taraçasında astronomi ve matematik üzerine sohbet ettiler. Frédéric bir ara: "Ah, dedi, Papa nedir bilmeyen mesut Sultan!"

Fernand Grenard

(Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü, s. 34)

İlk karşılaşmalar

İslâm ve Hıristiyan dünyalarının karşı karşıya gelmeleri ve birbiriyle olan ilişkilerinin incelenmesi, Oryantalizmin ve Avrupamerkezciliğin Doğu ve Batı olarak kurduğu iki dünyanın özelliklerini ortaya koyması açısından oldukça ilginç sonuçlar verir. İlk ortaya çıkışında, yeni bir din olarak İslam'ın Hıristiyanlarca hemen tanınması ve bilinmesi mümkün olamazdı. Çünkü İslam, tarihte birbiriyle mücadele içinde olan çeşitli hanedanlıklardan birinin üstünlüğü ele geçirmesiyle ortaya çıkmış bir iktidar görünümünde değildi. Diğer ilâhî dinler gibi o da, tek bir kişinin peygamberliği ile doğmuştu. O zamanların dünyasında, özellikle Hıristiyanlar açısından düşündüğümüzde, çeşitli dinî akımlar ortaya çıkıyor ve birbirleriyle mücadele ediyorlardı. Başta, tek tek kişilerin katılımıyla, dar çerçevedeki kabile ilişkileri dışında dünyanın ve hatta yakın çevrenin bile ilgilenmediği bu olay, çok mütevazı sayıdaki Müslümanın Mekke'den Medine'ye göçlerinden sonra, henüz daha ikinci bir komşu şehre ulaşmış, fakat bundan sonra hızlı bir büyüme ve genişleme sürecine girmişti. Fakat her şeye rağmen, devletleri ve kurumlarıyla geniş alanlara yayılmış, güçlerinden emin Hıristiyanlar için yine de dikkat çekmeyen, üzerinde durulmaya değmez bir olay olarak görüldüğünde kuşku yoktur. Bu bakımdan belli bir döneme kadar Batı Hıristiyan dünyasının İslam'ı tanımaması hayret edilecek bir şey değildir.

Henri Pirenne, bin yıllık çatışmalarıyla fazlasıyla meşgul olan Roma ve İran imparatorluklarının, karmaşık bir kabileler arası mücadeleler ortamı içinde bulunan Arap Yarımadası'nda Hz. Muhammed'in İslam dinini yayma çabalarının, ileride bütün dünya üzerinde kendini ve egemenliğini duyuracak olan bir büyümeye neden olacağından kuşkulanmadıklarını söyler. "İmparatorluk (Roma İmparatorluğu kastedilmektedir. Y.K.) boğazına sarılan bu din tarafından yakalanmışken, Şamlı Jean, İslamiyetin eski Hıristiyanlık sapmalarına benzer bir düşünce olduğunu sanıyordu"[1].

---

[1] Bkz. Henri Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, s. 180

Hz. Muhammed'in vefatı sırasında, ortada henüz iki yıl sonra patlayacak olan fırtınalı gelişmeyi işaret edecek hiçbir iz yok gibiydi. Roma imparatorluğunun uğraştığı Germen tehdidi dikkatleri buraya yoğunlaştırdığından, hemen hiçbir önlem de alınmamıştı. Dolayısıyla ortaya çıkan İslam yayılması, büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Pirenne, İslam genişlemesinin başarısını, bu tehdit algılaması eksikliği yanında, Roma ve İran imparatorluklarının, birbirlerine karşı sürdürdükleri uzun süren ve Heraclius'un Hüsrev'i (öl. 627) yenmesiyle noktalanan mücadelenin sonunda, tükenmiş olmalarıyla açıklar.

Hıristiyanlarla, yedinci ve sekizinci, yani İslam'ın doğuşu ve hızla yayılışının gerçekleştiği ilk iki yüzyıllık dönemde dünyanın politik ve dinsel coğrafyasını kökten değiştiren Müslümanlar arasındaki ilişkiler, biri İslam toprakları içinde yaşayan birey ve topluluklar, diğeri de devletler ve imparatorluklar olmak üzere iki ayrı düzeyde sürüyordu.

İslâm topraklarında yaşayan Hıristiyan birey ve toplulukların, Müslüman egemenliğinden büyük bir hoşnutsuzluğu olmadığı konusunda tarihçiler ve diğer yorumcular aşağı yukarı fikir birliği içerisindedirler. Roma İmparatorluğu'nun tekeli altındaki Hıristiyanlığın ilk heyecanı ve yüksek dinî idealleri çoktan unutulmuş, kilise elinde din bir baskı aracı hâline gelmişti. Avrupa tarihinde "karanlık çağ" olarak tanınan Ortaçağ, bütün şiddetiyle sürüyor, üstelik kanıksanan ve bugünkü bütün çağrışımlarıyla birlikte her alanda sıkışan, bağlılarını koyu bir baskı cenderesine sokan gidişe bir alternatifin çıkacağı da akla getirilmiyordu. Rönesans döneminde Batılı düşünce adamları tarafından özellikle Batı Roma İmparatorluğu'nun 476 yılında yıkılmasıyla başlatılan ve İslam'ın ortaya çıktığı tarihlerde bir asrını çoktan geride bırakmış olan Ortaçağ, giderek daralan, gelişme göstermek bir yana, mevcut kazanımlarını da birer birer eriten bir Batı manzarası gösteriyordu. Bu manevî tükenmişliğe, İmparatorluğun Doğu'da harcadığı olağanüstü askerî gücü de eklemek gerekiyor. Dolayısıyla çok sınırlı sayıdaki Müslümanın Mekke'den Medine'ye hicretinin üzerinden daha onbeş yıl bile

geçmeden İran'ın Roma'ya bıraktığı eyaletlerin İslam tarafından âdeta koparılması bu güçsüzlüğün maddî yönünü ortaya koyar. "Heraclius (610–641) dünyanın yönünü değiştiren ve onu yörüngesinden çıkartan bu yeni gücün ilk kendini gösterişi sırasında, güçsüz ve hareketsiz olarak kalmıştır"[2].

İslâm'ın, doğuşundan itibaren çok kısa bir süre içinde akıl almaz derecedeki yükselişi tarihçileri hep hayrete düşürmüştür. Göçebe Arapların birdenbire belirli bir disiplin içine girmeleri, yeni dinin idealleri çevresinde inanç ve düşüncede olduğu kadar askerî ve ekonomik alanda da büyük başarılar elde etmeleri, kısa zaman içerisinde bütün dikkatleri kendi üzerine çekmiştir. Bu bakımdan sadece putperestler değil, çevredeki Yahudi ve Hıristiyanlar içinden de yeni dine katılmalar oldu. Katılmayanlar ise, sonraki birtakım iddialarda yer verildiği gibi, durumdan hiç de şikâyetçi değillerdi: "Doğulu Hıristiyanlar için, Arap istilası bizlerin kolayca hayal etmeye yatkın olduğumuz gibi tarihi bir felaket olmamıştır. Arabistanlı göçebelerin Suriye ve Mezopotamya'nın verimli topraklarına doğru gerçekleştirdikleri yavaş ama sürekli göçlerle kısmen Araplaşmış olan, yarımadaya komşu halklar Ebu Bekir ve Ömer'in birliklerini kaygıyla olduğu kadar bir rahatlamayla da karşılarlar, çünkü onların varlığıyla, pek de sevilmeyen Bizans iktidarının idari zorbalıklarına ve dinsel hoşgörüsüzlüğüne bir son verilmiş olur. Daha sonra İran ve Kuzey Afrika halkları gibi bu toplulukların büyük bir çoğunluğu da, kısmen inandıkları, kısmen de ekonomik ve politik çıkarları için, kendiliklerinden bu dini benimsemekte gecikmeyeceklerdir. Müslüman çoğunluğun yanı sıra, üyeleri özel bir 'himaye' (*zimmî*) statüsünden yararlanan kalabalık bir Hıristiyan ve Musevi cemaati de yaşamaktadır. Bu statü onlara özel bir vergi olan cizye ödemek ve kapsamıyla katılığı zamana ve mekâna göre değişen birtakım kısıtlamalara (...) uyma karşılığında, kendi dinlerini koruyarak İslam'ın kanatları altında yaşama olanağını sağlıyordu"[3].

---

[2] A. g. e., s. 181-182

[3] Thierry Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 44–45

Kural olarak Müslümanlar "Kitap Ehli"ne karşı her zaman büyük bir hoşgörüyle davranmışlar, İslam Peygamberi'nin önemle üzerinde durduğu üzere fethedilen yerlerdeki Hıristiyan ve Yahudileri rencide edici davranışlardan titizlikle kaçınmışlardır[4]. Özellikle onların İslam dinine girmeleri konusunda hiçbir zorlamaya gidilmemiş, hatta vergiden muaf tutulmak için görünüşte Müslüman olanların önüne geçmek için, dine girmelerine engel olunmaya bile çalışılmıştır. Ömer ibn Abdülaziz döneminde, Müslüman olan Hıristiyanlardan kaldırılan verginin maliyeyi zora sokacağını ileri sürerek buna karşı çıkan görevlilere halife "Senin ve benim, geçim için ellerimizle toprağı işlemeye mecbur kalmamız pahasına da olsa, bütün insanların Müslüman olduğunu görmekten memnun olurum" cevabını vermiştir[5].

Montgomery Watt, Müslümanların himayesi altındaki gayr-i Müslimlere *ehl-i zimme*, tek tek de *zımmî* adının verildiğini belirttikten sonra, her zımmînin bir nüfus vergisinden başka, bir de Müslümanlarla yapılan antlaşma gereğince verilecek meblağı, Müslüman valiye ödemek zorunda olduğunu ve himaye gören zımmîlerin durumunun genellikle iyi olduğunu söyler. Müslümanlar din konusunda herhangi bir zorlamada bulunmazlar, hatta bu konuda tam aksi bir tutum takınırlar: "Müslümanlar, ihtidalar sebebiyle pek az övünürlerdi. VII. asrın sonunda bazı Müslüman *emirler, ihtidaları* gerçekten *teşvik etmez* oldular. Çünkü gayri-Müslimlerin Müslüman olmaları yüzünden nüfus vergileri azalmış ve *Beytü'l-mâl* boşalmıştı[6].

Müslümanların din değiştirme konusunda herhangi bir zorlamaya gitmelerinin önünde, "dinde zorlama olmadığı", "hidayete ulaştırıcının ancak Allah olduğu" gibi doğrudan İslamî engeller de bulunmaktadır. Yine bu tür engellerden bir başkasına Henri Pirenne dikkat çekmektedir: "Araplar yenik halklar üzerinde, Hıristiyanların yaptıkları cinsten bir propaganda yap-

---

4 Bkz. Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, s. 85

5 Bkz. a. g. e., s. 86

6 W. Montgomary Watt, *İslâm Avrupa'da*, s. 22

madıkları gibi, dinsel baskıya da başvurmamışlardır. Kur'an, "eğer Tanrı isteseydi, bütün insanları tek bir halk halinde yaratırdı" demektedir. Bunun anlamı, yanlışa düşenlere karşı bile şiddet kullanılmayacağıdır"[7]. Bütün bunlara rağmen, gerçekten inandıkları için İslam dinini seçenler yanında, daha başka nedenlerle de yeni dine geçenler oluyordu. Franco Cardini şu yorumu yapıyor:

> İslâm'ın yedinci yüzyıldan onuncu yüzyıla kadarki yayılma hareketini bir işgal olarak tanımlamak da, nereden bakılırsa bakılsın, yanlıştır. Arapların kendi saflarından, güneydeki Cebelitarık Boğazı'ndan kuzeydeki İndus ve Siri Derya'ya (Seyhun) ve doğudaki Kafkaslar'dan batıdaki Nübye'ye kadar uzanan bir kara parçasına birkaç on yılda yayılmalarını sağlayacak yeterli sayıda asker çıkarmaları mümkün değildi. Muhammed Peygamber'in ölümünden sonra hemen yönetimi devralan halifelerin düzenledikleri harekâtlardan sonra, yani 632 yılından itibaren, İslam'ın yayılması amansız bir istila şekline asla bürünmemiş, Völkerwanderung (kavimler göçü) hâlini ise hiç mi hiç almamıştı. Bu aslen, takati kalmamış veya krizlerden bitap düşmüş toplumlara mensup grupların (örneğin, Bizans'ın *basileus*'unun acımasız muamelelerine maruz kalan Suriye ve Mısır'daki Monofizit Hıristiyanlar veya Sasani İmparatoru'nun tebaaları; bu insanlar yıllanmış, kemikleşmiş otorite biçimlerinden silkinip kurtulmaya ve kendilerine yeni bir şevk, yeni bir kimlik bulmaya gönüllüydüler; bu kimlik ve şevk o zamanlar, Allah'ın resûlü Muhammed'in naklettiği Tanrı'nın Sözü'ne itaat etmekti) teşvikiyle ve az da olsa zaman zaman tahrikiyle gerçekleşen ve her zaman tutarlı olmayan, sürekli bir din değiştirme süreciydi. Bu insanların çoğu yine de kendi inançlarına sadık kalma yolunu seçmiş, baş vergisini (cizye) ve gayrimüslimlerin topraklarına uygulanan ek veriyi (haraç) ödemiş ve zımmi –hem 'tebaa' hem de 'koruma altında'– olmayı kabul etmişti. Böylece, kâfirlerin yönetiminin dindaşlarının yönetiminden daha iyi olduğu şeklindeki görüşlerini farkında olmadan açığa vurmuşlardı[8].

---

7 Henri Pirenne, a. g. e., s. 185

8 Franco Cardini, *Avrupa ve İslam*, s. 6–7

Aynı anda hem Avrupa, hem de Asya üzerine yönelen Arap fütuhatını, "öncelsiz bir hareket" olarak değerlendiren, bu başarılı fütuhatın hızının, "olsa olsa, bir Atilla, bir Cengiz Han veya daha sonra bir Timur'un hızlarıyla" karşılaştırılabileceğini belirten Henri Pirenne, İslam fütuhatının kalıcı olmasının, onu, bütün bu kıyas unsurlarının geçici fetihlerinden ayırdığını söyler. "Bu dinin müminleri bugün de, ilk halifeler döneminde fethedilen ülkelerde yoğun bir biçimde yaşamaktadırlar. Hıristiyanlığın yayılmasıyla karşılaştırıldığında, İslamiyetin şimşek hızıyla ilerleyişi, gerçek bir mucize meydana getirmektedir"[9].

Bu olağanüstü ilerleyişin gerçekleşmesinde, diğer birçok etken yanında, kuşkusuz Müslümanların başka inançlara mensup uyruklarına din değiştirme konusunda herhangi bir zorlamada bulunmamalarının etkisi de büyük olmuştur. Fethedilen yerlerdeki insanlardan beklenen şey, dinlerini değiştirmeleri değil, itaattir. Dolayısıyla yalnızca bu tutum bile, yenik halkların kendiliklerinden yeni dine girmeleri için başlıca nedenlerden biri olmuştur: "İslâmiyet yalnızca Tanrı'nın emirlerine uyulmasını, yani, aşağı, gerilemiş, küçülmüş, hoş-görülen ama ikinci sınıf olan yenik halkların dışarıdan, yani dine girmeden, Tanrı'ya itaat etmelerini istemektedir. İşte yenik halklar için çekilmez ve moral bozucu olan da budur. İnancına saldırılmamakta, hatta çoğu zaman bu inanç bilinmezden gelinmektedir. Bu durumda, eski dininden kopup Allah'a gitmek onun için tekrar itibara kavuşmak, İslam cemaatine katılarak onun avantajlarından yararlanmak olduğundan, uygulanan bu yöntem, yenik halkların kendiliklerinden din değiştirmeleri konusunda çok etkili olmaktadır"[10].

Müslümanların fethettiği topraklarda yaşayan Hıristiyan birey ve toplulukların Müslümanlarla bu türden, "sistemli ve şiddetli bir karşıtlık" olmadan, birlikte yan yana yaşamayı mümkün kılan ve Hentsch'in ifadesiyle "kimi zaman çok hayır-

---

9 Henri Pirenne, a. g. e., s. 182

10 A. g. e., s. 185

lı sonuçlara da" varan ilişkilerine karşılık devletler ve imparatorluklar düzeyindeki ilişkilerde "durum daha farklı bir görünüm sunar ve Akdeniz'in bir bölgesinden diğerine değişir. Elbette ki, Hıristiyan devletlerle Müslüman devletler, uyruklarının dinî coşkularını düşmana karşı yönlendirmeye çalışırlar. Ancak İslam ülkelerinde, fetih ruhunun zayıflamasıyla, *dar ül-harb* (savaşılan yerler) ile *dar ül islam* (İslâm ülkeleri) arasındaki İslam şeriatı (hukuku) ayrımı gevşer. Dahası, Arap imparatorluğunun parçalanmasının ve 'iç' çekişmelerin gitgide artmasının ardından, Hıristiyan hükümdarlarıyla ittifaka girmek İslam politikasının bir uygulaması haline gelir. Bizans cephesinde de dini farklılık uluslararası ilişkilerdeki en temel veriyi oluşturmaz. *Basileus* İslam'a karşı savaşıyorsa, bu, ruhunun kurtuluşundan çok imparatorluğuna gereken bir toprak üssünü korumak içindir. Bunun dışında imparatorla halifenin ilişkileri genel gidişata göre, savaşla barış, düşmanlık ve nezaket arasında gelişir gider. Bizanslılar ve Araplar birbirlerini tanır ve karşılıklı saygıda kusur etmezler"[11].

Daha önce, yeni bir dinin belirli bir zamana kadar Batı Hıristiyan dünyasında tanınmamasının normal karşılanabileceğine işaret etmiştik. Bunun anlaşılabilir olmasına karşılık, bu bilgisizliğin, artık İslam'ın şehir ve ülkeleri de aşarak kıtalara yayıldığı ve genişlemenin kültürel temellerinin sağlamlaştığı 1100 yılına kadar sürmesi hayret uyandırıcıdır. Southern, *"sınırlı mekân cehaleti"* olarak adlandırdığı bu durumu "dışarıdaki hadiseler kakkında birtakım söylentiler duyan ve duyduklarına peşin fikirlerinin yardımıyla şekil vermeye çalışan hapisteki bir kişinin cahilliğine" benzetiyor ve İslam karşısında 1100'den önceki Batılı yazarların bu durumda olduğunu söylüyor. "Bunlar, bir din olarak İslam hakkında, gerçek manada hiçbir şey bilmiyorlardı. Onlar için İslam, Hıristiyanlığı her taraftan tehdit eden sayısız düşmandan yalnızca birisiydi ve İslam tektanrıcılığını ilkel Viking, Slav ve Macar putperestliğinden ya da İslam sapkınlığı-

[11] Thierry Hentsch, a. g. e., s. 47.

nı Manici sapkınlığından ayırt etme hususunda hiçbir istek duymuyorlardı. Kuzey Avrupa'da İslam peygamberinin ismini dahi işitmiş olan bir kişinin olduğuna ilişkin hiçbir iz yoktur"[12].

Hentsch'e göre, İslam dünyası için de Batılı toplumları bilmeme konusunda geçerli olan bu bilgisizlik kısmen, iki dünyanın birbirinden tamamen farklı ekonomik, kültürel ve politik gelişim aşamasında olmalarından kaynaklanmaktadır: Bir yanda, bütün bir dokuzuncu ve onuncu yüzyıllar içinde Avrupa'yı kasıp kavuran sürekli istilâlardan belini doğrultamayan ülkelerde bilgisi kıt din adamları ve kaba saba askerî şefler, diğer yanda da parlak bir uygarlık vardır. Fontana'nın da açıkça ifade ettiği gibi, "Avrupalıların gözünde Doğu harika şeylerin ve sayısız zenginliklerin bulunduğu bir dünyaydı; oysa Müslümanlar tersine bir tutumla Hıristiyan Avrupa'da hayranlık duyulacak fazla bir şey bulmuyor ve pek haksız sayılmayacak biçimde Avrupa'yı yarı uygar olarak görüyordu..."[13] Bu bakımdan, ondan alacak hiçbir şeyi bulunmayan İslam dünyasının, Batı dünyası konusundaki bilgisizliği normaldi. Şurası da gözden uzak tutulamayacak bir gerçektir ki, Batı'da, bütün İslam dünyasını da içine alacak şekilde hâlâ kullanılan "Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden Rönesans'ın ilk belirtilerine uzanan", Avrupa'nın karanlık uzun dönemini ifade eden "Ortaçağ" kavramı, "bir dil yanlışlığıdır" ve "taşıdığı gerileme ve içine kapanma düşüncesiyle, İslamiyetin ve Arap uygarlığının yüksekliğini yansıtmaktan uzaktır". Çünkü "Müslümanlığın yayılmasının üstünden henüz bir yüzyıl bile geçmeden, bu uygarlık, Karolenj İmparatorluğu'nun hayal bile edemediği bir incelik ve gelişme düzeyine erişmiştir. Avrupa'nın gerçek anlamda ancak 13. yüzyıldan itibaren anlayıp yetişmeye başlayacağı bilimsel bir çalışma üretmiştir. Birinci binyılın dönemecinde, Müslüman seçkinlerin yaratıcılığı ve merak duygusu, akılcı açıklamalara ve deneysel yöntemlere olan eğilimleri, sahip oldukları bilgi birikimi, Batı

---

12 Richard W. Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, s. 23.

13 Josep Fontana, *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna*, s. 52.

Hıristiyanlığını yeniden saran mistik havayla, önderleri kimi zaman okuryazar olmamakla böbürlenecek kadar ileri giden şövalyelerin kara cahilliğiyle tam bir çelişki halindedir. İlerde, Batı'da kısmen Arap etkisiyle en mükemmel 'uygarlık' ölçütü sayılacak şeyler açısından bakıldığında, Hıristiyan krallıklar tam bir 'barbarlık' içinde yaşamaktadırlar. Bu yüzden İslam'ın bu 'geri kalmış' diyarlar hakkında bilgi edinmeye tenezzül etmemesine ve bu diyarların da Pireneler'in ötesinde olup bitenlere kapalı kalmalarına hiç şaşırmamak gerekir. (...) Kısacası, 11. yüzyılın başında Arap klasisizmiyle Hıristiyan Ortaçağı birbirlerine karşılıklı şöyle bir dokunur ama birbirlerini hiç tanımazlar"[14].

İslâm ve Hıristiyanlık gibi, tarihin gidişini etkileyen ve etkilemekte devam eden iki din ve kültürün birbirini tanımaktaki bu üşengeç davranışları üzerinde çok durulan konulardan biridir. Bernard Lewis de, Avrupa'ya ilişkin Ortaçağ Müslüman perspektifinin edebiyata yansımasının farklılığı üzerinde durur: "Müslümanların yazılarındaki nadir ve oldukça kibirli değinmelere bakarak bir yargıya varmak gerekirse, onların gözünde Batı Avrupa daha çok Orta Asya ve Afrika'nın Victoria döneminin İngilizlerine göründüğüne benzer bir konum taşımış olmalıdır. Müslümanlara göre İslamiyetin kuzeybatı sınırının ötesindeki topraklar, kirli ve pis alışkanlıklara sahip, çok düşük bir kültür düzeyinde, yerine yenisi geldiği için aşılmış bir dine inanan ve Tanrı'nın mukadder kıldığı kölelik kurumu aracılığıyla asgari bir uygarlık düzeyine çıkarılabilecek kendi insanları dışında çok az değerli mal sunabilen egzotik ve pitoresk kabilelerin yaşadığı ücra, vahşi ve el değmemiş bir bölgeydi. (...) Müslümanlar Bizans İmparatorluğundan haberdardı: Eski Yunanlıların ve çok daha az düzeyde olmak üzere Bizans'taki Hıristiyan Yunanlıların uygarlığını biliyor ve buna saygı gösteriyorlardı; ama Ortaçağda İslam topraklarına göre maddi ve manevi açıdan karşılaştırılamayacak kadar düşük bir uygarlık düzeyinde bulunan Orta ve Batı Avrupa'ya saygı duymuyorlardı ve zaten

14 Thierry Hentsch, a. g. e., s. 48.

bunun için herhangi bir neden de yoktu. Bununla birlikte İslam dünyası bu halkların İslam dünyasının Asya ve Afrika'daki öteki bazı komşuları gibi düpedüz barbar olmadığının farkındaydı. Onlar rakip bir dinin izleyicileriydi; rakip bir siyasal sistemleri, bütün insanlığa evrensel bir mesaj getirmeye ve evrensel bir hukuku dayatmaya dönük rakip bir iddiaları vardı"[15].

Southern'e göre, bu sınırlı mekân cehaletini 1100–1140 yılları arasındaki *"zafer kazanmış bir hayal gücü cehaleti"* izler. Birinci Haçlı Seferi'yle birlikte Hıristiyanlıkla İslam arasındaki ilişkilerin birdenbire köklü bir biçimde değişmesine rağmen, bu durum İslam konusunda bilgilenmeyi getirmemiştir. İlk Haçlıların ve hemen sonrasında Filistin'e doğru yola çıkanların Doğu'dan edindikleri bilgi çok azdı ve Doğu'nun arzettiği manzarayı hiç de anlayamadıklarını gösteriyordu. Bu durum gerekli bilgilenmeyi sağlayamasa da, en azından "Batı'da ilk kez İslam'ı ve onun kurucusunu bildik mefhumlar haline getirdi. On ikinci yüzyılın başlarına dek, İspanya ve Kuzey İtalya dışındaki Ortaçağ edebiyatında Muhammed (s)'in isminin zikredildiğine ancak bir kere rastladım. Fakat 1120'li yıllardan itibaren Batı'da herkes İslam'ın ne ifade ettiği ve onun peygamberinin kim olduğu hususunda genel bir fikre ve resme sahipti. Resim parlak bir biçimde açık ve sarihti fakat bilgi değildi ve teferruatları itibariyle ancak tesadüfen doğruydu. Yazarları zafer kazanmış muhayyilenin cehaletinde boğulmuştu"[16].

Onikinci yüzyılın ilk kırk yılı içinde oluşan bu resimde, savaş hattının çok uzağındaki rahiplerle savaştan dönenlerin ocakbaşı hikâyelerinin parçaları Kuzey Fransa'da bir araya getirilmiş, "okullarda ve manastırlarda Batılı zihinlere sempatik gelebilecek bir biçime bürünmüştü. Sonuç, daha iyi pek çok sistemin doğuşunu ve çöküşünü görmüş ve arkasında bırakmış olan şaşırtıcı direngenliğe sahip popüler bir imajdı"[17]. Gerçeklerle il-

15 Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler*, s. 6–7.

16 Richard W. Southern, a. g. e., s. 34-35.

17 A. g. e., s. 35.

gisi olmayan bu imaj, yabancı ve bilinmeyen her şeyde olduğu gibi, İslam hakkında da abartılmış, ilginç efsane havasına büründürülmüş Hıristiyan muhayyilesini yansıtıyordu. Üretilir üretilmez kendine özgü bir edebiyat türüne bürünen ve İslam hakkında Batı düşüncesi tarihinden çok, Batı muhayyilesinin tarihine ait olan bu eserleri bir yana bırakırsak, bu dönemin yazarları İslam peygamberinin hayatıyla ilgili, Hz. Muhammed'in zengin bir dulla evlendiği, saralı olduğu, aslında bir Hıristiyan olduğu ve çeşitli kişisel nedenlerden dolayı dindaşlarıyla ayrı düştüğü, dolayısıyla da Hıristiyanlığı ortadan kaldırmak için cinsel serbestliği bir araç olarak kullandığı gibi Batı dünyasında sık kullanılan belirli imajları Bizanslı yazarlardan devşirmişler ve bu zayıf ve yetersiz temel üzerine büyük bir yapı kurmuşlardır[18].

Bazı ayrıntıların gerçekle yüzeysel bir bağlantısı olsa bile, bu anlatıların tamamının yalnızca ve yalnızca uydurma olduğunu belirten Southern, bu konuda şunları söylüyor:

> Bu edebiyat türünün ruhu, buna duyarlı olan yazarların en iyileri tarafından oldukça iyi bir biçimde aksettirilmiştir. Nogent'li Guibert'in Peygamber'in hayatı hakkındaki kısa risalesi, Batı'da İspanya dışında kaleme alınmış Peygamber biyografilerinin en ilklerinden biridir. Guibert kaynakları konusunda Kuzey Fransa'daki çağdaşlarının pek çoğundan daha titizdi ve Peygamber'in hayatına dair kaleme aldığı risalenin yazılı kaynağa sahip olmadığını içtenlikle kabul ediyordu. Onun sunduğu, kelimenin tam anlamıyla, *plebeia opinio* (yani avam görüşü)dür. Doğru veya yanlış olup olmadığını o söyleyemez, ama şunu söyleyebilir: "Şerri akla gelebilecek her türlü kötülüğün kat be kat üstünde olan birinin kötülüğünden bahsetmekte bir sakınca yoktur". Övgü için ya da yergi için bir biçimler çokluğu içinde bu kural on ikinci yüzyılın ilk yarısında bir yazım furyasına ilham verdi. Bunu takip etmek hayal gücüne büyük bir özgürlük ve serbesti sağlıyordu.

---

18 Bkz. a. g. e., s. 36-37.

> Aynı serbestlik, *Song of Roland*'dan itibaren, Batı'daki bütün epik şiirlerde yaygın olan İslam inancının resmini oluşturdu. Bu eserlerde Serazenler (Müslüman Araplar-Y.K.) istisnasız her zaman putperesttir. *Song of Roland*'da üç tanrıya, 'Tervagen, Mahomet ve Apollo'ya tapıyorlardı. Fakat daha sonra doğal bir gelişim süreciyle daha fazla tanrıya sahip oldular. Tanrılarının otuzdan fazlası bu eserlerde sayılmıştır: Bunlar Lucifer, Jupiter, Diana, Plato ve Deccal dahil pitoresk bir takım oluşturur. Ancak bu, sadece popüler hayal gücünün zenginliğinden başka bir şey değildir. İslam hakkında bir şeyler öğrenmeye özen gösteren herhangi bir kimse, İslam'ın, tek tanrı inancına sahip dinlerin en katısı olduğunu hemen anlardı. Bununla beraber, kendi dinlerinden başka inanç sistemlerine ilişkin bir tecrübeye sahip olmayan Latinlerin, yanlışı, ancak kendilerinkine benzer bir aşırılık biçimini alma şeklinde hayal edebilmiş olmaları muhtemeldir: Şayet Hıristiyanlar Teslis'e inanıyorlarsa, Müslümanların da benzer bir inanca sahip olmaları gerektiğini düşünüyorlardı! Fakat onlara göre Müslümanlar saçma bir Teslis'e inanıyorlardı! Hıristiyanlar kurucularına tapıyorlarsa, Müslümanlar da (kendi dinlerinin kurucusuna) tapınmalıydılar! Fakat onlar ahlakı bozuk bir insana tabi oluyor ve doğru yoldan sapmış bir halka karşılık gelen baştan çıkarıcı ayinler yapıyorlardı!
>
> İnsanlar kaçınılmaz olarak bilmedikleri dünyayı bildikleri dünyaya öykünerek biçimlendirirler. Bu (gerçek), İslam hakkındaki erken dönem Latin edebiyatından başka hiçbir yerde bu kadar belirgin değildir[19].

Southern'in de açıkça ifade ettiği gibi, Avrupa'nın bu dönemde İslam konusunda ürettiği efsanevî anlatıların "bilgi"yle ilişkisi yoktur. Yabancı ve düşman bir dünyanın, üstelik kendi inancını yıkmak isteyen heretik bir inancın, çağının anlayışı doğrultusunda alabildiğine nefret uyandıracak vasıflarla süslenmiş negatif bir imajı söz konusudur. Nitekim İslam ve onun peygamberi için sayılan vasıfların hepsi, Hıristiyanlık vasıflarının olumsuzlaştırılarak yeni dine yüklenmesidir. Burada yer

---

[19] A. g. e., s. 38-39.

alan "Tervagen", İslam'ın "tevhid" kavramını, "Apollo" da Allah'ı hatırlatıyor. "Mahomet"in ise Hz. Muhammed olduğu açıktır. Eğer böyleyse, o zaman bu üç önemli İslamî kavram Hıristiyanlığın teslis inancına boyanarak ve olumsuz çağrışımlı geniş yan öğelerle de desteklenerek, kabul edilemez bir din manzarası ortaya konulmak isteniyor. Bu anlayışın, farklı kılıklara bürünerek bütün Batı tarihi boyunca daha sonra da sürekli olarak kullanılması dikkat çekici bir özelliktir.

Haçlılar çağı

Öyleyse İslam'la Hıristiyanlık arasındaki ilk gerçek karşılaşma Haçlı Seferleri'yle başlamıştır. O zamana kadar Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler, topyekûn iki din arasındaki mücadeleden çok, bir şekillenme ve netleşme aşamasındaydı ve daha çok yeni kurulan ve Arapların temsil ettiği Müslüman bir devletle, onun ilerleme alanı içindeki tek tek bölge ve devletler arasındaki karşılaşmalardan ibaretti. Ancak bu zamandan sonra İslam devletinin ilerleyişinin alelâde bir olay olmadığı fark edildi. Zaten bütün zamanlar boyunca ülkeler arasındaki mücadeleler gibi, şimdi de aynı çatışmalar sürüyordu. Avrupa'nın kendi içindeki savaşlar ve çekişmeler de bütün hızıyla devam ediyordu.

Birinci Haçlı seferinden sonra fark edilen (ama yine de tam olarak tanınmayan) karşı güç hakkındaki bilginin arkasından, karışık ve düzensiz popüler tepki sonucunda oluşturulan İslam resmini gördük. Doğrudan Müslüman kaynaklarına, ya da daha geniş çerçevede yazılı kaynaklara dayanmayan hayal ürünü bu resim bize, efsanelerin arkasındaki sis perdelerinden başka bir şey vermese de, Hıristiyan dünyasının Müslümanlarla mücadelesinde uzun zaman kullanacakları malzemenin ilk işaretlerini vermesi bakımından önemlidir. Çünkü ilk elde kullanılan "çarpıtılmış İslam imajı"nın, en azından Hıristiyanların yabancı ve etkili bir dine kaymalarını engelleme, daha da önemlisi ona karşı mücadelede bu insanların rahatlıkla yönlendirilmeleri ve kullanılmalarında önemli rol oynadığı görülmüştür.

Çarpıtılmış İslam imajı asıl inanırlılığını ve dolayısıyla gerçek verimliliğini, İslam'ı hiç tanımayanlar, Müslümanlarla hiç karşılaşmamış olanlar üzerinde sağladı. Çünkü onlar, hiçbir şey bilmedikleri bir konuda kendilerine söylenen her şeye inanabilirlerdi. Nitekim daha Birinci Haçlı Seferi için asker toplanması sırasında bunun yararlı olacağına ilişkin ilk işaretler kendini göstermişti. Bu savaşçılar ağırlıklı olarak, o güne kadar İslam'ın adını bile duymamış olan Kuzeybatı Avrupa'dan toplanmıştı.

Thierry Hentsch, Haçlılar'ın Doğusu'nun, gizli bir yeryüzü cennetine duyulan belirsiz arzunun eşlik ettiği, 'Kutsal Toprakları kurtarma kurmacasıyla başladığını söyler. Ona göre, *Etymologiae* (Etimolojiler) adlı ünlü eserinde, "Cennet Doğu'da bir yerdedir" diye yazan Isidoro de Sevilla (560–636), böylece neredeyse hiç değişmeden bütün bir Hıristiyan Ortaçağı boyunca sürüp gidecek olan bir geleneği saptamış oluyordu: "Ve cennete giden yolda da Kudüs vardı. Efsanevi Kudüs, İsa'nın çile çektiği diyar, kiliselere de yön veren, Batı'nın din aşkının Doğu'su"[20].

İşte "Haçlı seferlerinin gezgin vâiz ve davetçileri", Haçlı ordusu toplamak üzere özellikle bu "Kudüs'ü, İsa'nın haça gerildiği yerleri ileri sürmekteydiler". Bunun için, dinî heyecanı artırıcı bir başka unsuru daha işin içine katıyorlardı: Yahudiler. Çeşitli nedenlerle Avrupa ülkelerinde ve özellikle Almanlar arasında Yahudi düşmanlığı had safhaya gelmişti. Tefecilikle uğraşan, zamanın şartları dolayısıyla gittikçe artan bir ölçüde paraya ihtiyaç duyan köylü ve fakir şehirlilerin kendilerine daha çok borçlandıkları Yahudilere karşı nefret, Haçlı seferinin başlangıç aşamasında daha da arttı. Sefer için donanımını tamamlamak isteyen şövalye, onlardan borç para almak zorundaydı. Fakat Hıristiyanlık için savaşacak birinin, İsa'yı haça germiş bir kavim mensubunun pençesine düşmesi doğru muydu? "Bu suretle dikkatin, İsa'nın ellerinde bu kadar eziyet çekmiş olduğu bir kavme çevrilmesinden kaçınılamazdı. Müslümanlar şimdiki

[20] Hierry Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 50–51.

düşmanlarıydılar; İsa'nın taraftarlarını takibata uğratıyorlardı. Yahudilerse hiç şüphesiz daha kötüydüler. Onlar bizzat İsa'yı takibata uğratmışlardı"[21]. Oysa Doğu'da yaşayan Hıristiyanlar için kesinlikle bir takibat yoktu ve burası onlara, Müslümanların yönetimine geçmeden önce hiç de "cennetin mekânı" olarak gelmiyordu. Dolayısıyla savaş davetçisi vaizlerin sözleri onlar için bir anlam taşıyamazdı; ama bu gerçeği bilmeyen Kuzeybatı Avrupa'da yaşayan insanları birleşik bir Haçlı ordusu içinde toplamak için bahaneler yaratmak gerekliydi. Bu da ancak Doğu'daki dindaşlarını ve kutsal mekânları kurtarmak olabilirdi. Halbuki Steven Runciman'ın da vurgulayarak belirttiği gibi gerçek, Doğu'daki Hıristiyanların, savaş davetçileri tarafından inançsız sayılan efendilerinin hâkimiyetini seve seve kabul etmeleri ve asıl kurtuluşu Batı kilisesinin boyunduruğundan çıkmış olmakta görmeleridir. Bu yüzden onlar, Hıristiyan hükümdarlar tarafından kurtarılmayı beklemeyi bütünüyle anlamsız görmüşlerdir: "(...) Böyle bir kurtuluş râfızî hristiyan mezhepleri tarafından arzu da edilmemekteydi. Hâkimiyetin el değiştirmesi bunlara rahatlık ve huzur sağlamıştı. Fetihten beş asır sonra, Kudüs'de Lâtin krallığı hüküm sürerken eserini yazmış olan Antakya'nın yakubî mezhebine mensup patriği Süryânî Mikhail 'Kudretlilerin kudretlisi intikam tanrısı... bizi Romalıların elinden kurtarmak için güneyden İsmail oğulları'nı harekete geçirdi' diye yazarken kavminin eski ananesini aksettirmekteydi. 'Bu kurtuluş bizim için hiç de az faydalı değildi' diye de ilâve etmiştir. Nasturîler de aynı duyguyu taşıyorlardı. Anonim bir nasturî tarihçisi 'Hıristiyanların kalpleri Arapların egemenliği için sevinçle çarpmaktaydı... Tanrı onları güçlendirsin ve geliştirsin!' diye yazmaktaydı. (...) Hatta ortodoks inanca sahip hıristiyanların bile, korktukları takibata uğramadıklarını ve bütün hıristiyanlara uygulanan *cizye*'ye rağmen vergi yüklerinin bizans devresine göre hissedilir derecede azaldığını gördükten sonra, başlarına gelenden şikâyete pek eğilimleri yoktu"[22].

---

[21] Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 1, s. 105.

[22] A. g. e., s. 16.

Yine Runciman, her mezhebin bir millet sayıldığını, yani devlet içinde yarı muhtar bir cemaat oluşturduğunu, her birinin dinî bir liderinin bulunduğunu ve onun hilâfet hükümetine karşı dürüst hareket etmek sorumluluğunu taşıdığını, bu milletlerden her birine fetih sırasında sahip oldukları tapınakları muhafaza etme izni verildiğini açıkladıktan sonra şöyle diyor: "Bu husus doğal olarak bizans devlet kilisesine, yani ortodoks inanca sahip olanların işine daha ziyade yaramıştı; çünkü Herakleios İslam fethinden kısa bir süre önce bir çok kiliseyi bunlara devretmişti"[23].

Hentsch de, Müslümanların egemen olduğu yerlerde Hıristiyanlarla ilgili herhangi bir takibatın olmadığını, aksine İslam fethi sayesinde Doğu'da yaşayan Hıristiyanların Bizans iktidarının ezici zorbalığı ve dinsel baskılarından kurtuldukları için rahat bir nefes aldıklarını belirtir: "Halifenin yeni uyruklarından olup da eski inançlarını koruyanlar bunu yaparken ne yeni egemen dine karşı amansız bir direniş gösteriyorlar ne de kendilerini *cursus honorum*'un (onur sıralaması) dışına itilmiş olarak görüyorlardı. İslam yasalarının hüküm sürdüğü yerlerde kalan Hıristiyan cemaatleri Bizans'ın siyasi ve dini mutlakiyetçiliğinin kendilerine dayattığı birtakım dogmatik baskılardan bir bakıma kurtulmuş oluyor ve tam tersine, yeni rejimin daha büyük hoşgörü ortamı içinde bildikleri gibi ibadet edebiliyorlardı. Kaldı ki, Halifelik hiyerarşisinde çok sayıda Hıristiyan aydın önemli konumlarda bulunuyordu ve bu aydınlar galiplerin dinsel inancına nispeten serinkanlı bakıyorlardı. Çok saygı duyulan yüksek bir devlet memurunun oğlu olan Ioannes Damaskenos, Bizans tarafından 'Muhammed'in dinine yakınlık duymasından' kuşkulanılacak kadar, halifenin en yakın danışmanlığı katına yükselir"[24].

Böylece Haçlı Seferleri'nin başlamasının, kutsal mekânların ya da bu mekânlarda yaşayan Hıristiyanların kurtarılmasıyla

---

[23] A. g. e., s. 17.

[24] Thierry Hentsch, a. g. e., s. 46-47

bir ilişkisinin olmadığı anlaşılıyor. Başlayan geniş hoşgörü ortamı içinde, Batı'dan gelen Hıristiyanların Kutsal Topraklara yapacakları hac yolculuklarının engellenmesi de söz konusu değildir: "Denizaşırı ilk seferin çıkış noktası Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zorluklarla yakından bağlantılıysa da, bu seferin Filistin'deki durumla ilgisi olmadığı gibi, Akdeniz'deki Hıristiyanlar'la Müslümanlar arasındaki ilişkilerin durumuyla da hiçbir ilgisi yoktur. Görüldüğü gibi, Müslüman devletlerin uyruğundaki Hıristiyanlar hiç de fena koşullar altında yaşamamakta, hele hele Batılı dindaşlarından hiçbir şey istememektedirler. (...) Geriye hac yolculukları sorunu kalıyor: Batılı hacıların Kutsal Topraklar yolunda karşılaştıkları haydutlar ve haraççılardan çok söz edildi. Türkmen boylarının istilası yüzünden Anadolu üzerinden geçen kara güzergâhının 'geçilmesi hemen hemen olanaksız hale geldiği' doğrudur ama denizyolu hâlâ açıktır. O kadar ki, özellikle Fatımiler Mısır'ı ile İtalyan siteleri arasındaki ticaretin büyük bir gelişme göstermesi sayesinde, Doğu Akdeniz Hıristiyan ticaret gemileriyle dolup taşmaktadır. Kısacası, Haçlı seferinin açıklaması bizzat Avrupa'nın kendisinde aranmalıdır, en çok da Kuzeybatı Avrupa'da, yani Akdeniz'le ve İslam'la doğrudan ilişkilerin en az yaşandığı bölgelerde"[25].

Değerlendirmelerimizin bizi sürekli bu noktaya getirmesi, konunun önemi dolayısıyladır. Claude Cahen'in de üzerinde durduğu gibi, Birinci Haçlı Seferi'nin mevcudunun çoğunluğunun Kuzey Avrupa'dan toplanmış insanlar, yani Doğu konusunda en az bilgi sahibi, en barbar ve ne şekilde olursa olsun barış içinde yan yana yaşamaya en az yatkın olan insanlardan oluşturulması[26], Haçlı seferlerinin asıl amacı konusunda mantıklı ipuçları oluşturur. Doğu'daki dindaşlarının durumunu ve Müslümanların onlara karşı tutumunu birazcık olsun bilen hiç-

---

25 A. g. e., s. 51-52.

26 Bkz. Claude Cahen, *Orient et Occident au temps des Croisades*, s. 68'den nkl. Thierry Hentsch, a. g. e., s. 52.

bir insanı böyle hayalî bir macera için kandırmak, yağma ve çapulculuğa yönlendirmek mümkün olamazdı. Hentsch, sefer için özellikle Kuzeybatı Avrupa'dan asker toplanmasının nedenleri üzerinde dururken, bu bölgenin, kendisi de Fransa'nın kuzeyinden gelen Papa II. Urbanus tarafından Avrupa politikasının hizmetine sokulan müthiş bir savaş enerjisiyle kaynamakta olduğunu belirtir. Papanın 'İsa'nın kabrinin kurtarılması' uğruna Batılı şövalyeleri bir araya toplama projesi kısmen, Bizans ordularının 1071'de Malazgirt'te Türkler karşısında uğradıkları ağır bozgundan yirmi dört yıl sonra, Anadolu'da kaybedilen toprakları geri alma düşleri kuran İmparator Aleksis Komnenos'un istekleriyle çakışsa da, asıl amaç, Bizans ve dolayısıyla bütün rakiplerinin en kudretlisi olan, Doğu kiliselerinin koruyucusu konumuna yükselen İstanbul patrikliğinin nüfuzunun Roma tarafından sona erdirilmesi düşüncesidir[27]. Bunun için gerekli zemin de hazırdır: Malazgirt yenilgisinden sonra sürekli kargaşalıklar içinde bir türlü belini doğrultamayan Bizans, başlayan Türkmen saldırıları karşısında asker bulmak için çırpınıyordu. İmparator Mikhail, 1073 yılında Roma'da Papa seçilen VII. Gregorius'tan ücretli asker toplanması için yardım istemişti. Gregorius, İstanbul'a gönderdiği elçi aracılığıyla Anadolu'daki durumu da öğrendi. Mevcut şartların, hac seyahatleri üzerinde de ciddi etkileri olduğu sonucuna varan, eğer Türkmen saldırıları durdurulmazsa yakın gelecekte Filistin'e seyahatin imkânsız hâle geleceğine inanan Papa, yeni bir politika tasarladı. Buna göre, İspanya'da başarıyla yürütülen kutsal savaş, Asya'ya da uygulanabilirdi. Böylece Müslümanlar Anadolu'dan kovulacak, işin bitmesinden sonra Papa İstanbul'da bir konsil toplayacak ve burada Doğu Hıristiyanları minnet duygusu içinde Roma'nın yüksek hâkimiyetini tanıyacaklardı.

Gregorius tarafından uygulanma fırsatı bulunamayan bu düşünce, daha sonra 1088'de Papa seçilen II. Urbanus tarafın-

---

[27] Bu konudaki mücadeleler konusunda bkz. Steven Runciman, a. g. e., s. 73-82.

dan gerçekleştirildi[28]. Tıpkı Gregorius gibi, bir gece ansızın onun da "gözleri önünde kutsal bir savaş canlanmıştı"[29]. Eğer Bizans için bir savaş gücü toplanacaksa, niçin bu bir taşla birçok kuş birden vuracak bir özellikte olmasındı?

> II. Urbanus'un 1095'te Clermont Konsili'nde debdebeli törenler eşliğinde yaptığı çağrı, daha çok, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun dünyevi iktidarına karşı yürüttüğü mücadelede papalığın gücünü pekiştirme isteğinden kaynaklanmaktadır. Urbanus, Batılı hükümdarları ve şövalyeleri Türkler'e karşı yapılacak bir sefere katılmaları için kışkırtırken, kendi saygınlık ve iktidarını sağlamlaştırmakta; papalığın, prens ve beylerin kaynaklarını ve güçlerini tükettikleri mücadele ve bölünmelerin üstündeki toparlayıcılık rolünü vurgulamaktadır.
>
> Gerçekten de Haçlı seferi Hıristiyan Avrupa'yı mahvedebilecek güçteki bir politik ve askerî kaynaşmayı –"arpalık peşinde koşan şövalye fazlası"nı ve bunun sonucu olarak, Normanlar'ın İtalya'da, Sicilya'da ve İngiltere'de yaptığı gibi, Fransızlar'ın İspanya'da ya da Almanlar'ın kıtanın kuzeydoğusunda yaptıkları gibi "feodal yayılma savaşları"nı– kendine çekip yatıştırmıştır. II. Urbanus bu güçlere Filistin gibi uzak bir hedef, haç gibi bir simge ve kutsal yerleri kirleten imansızlar gibi savaşılacak ortak bir düşman imgesi göstererek onları dışa yöneltir[30].

Urbanus'un 1095'teki Clermont vaazında Haçlı Seferleri için asker toplamak için yaptığı konuşmadaki: "Nefret edilmeyi hak eden, insan onurundan nasibini almamış ve şeytanın esiri olmuş bu imansızlar ırkının, her şeye kadir Tanrı'nın sevgili kullarına karşı zafer kazanması bizler için ne utanılacak bir şey olurdu" sözlerini aktardıktan sonra Hentsch, şu yorumu yapıyor:

---

28 "VII. Gregorius, (...) bölünmeyi ortadan kaldırmanın yollarını aramış, böylelikle Roma'daki papalığın bütün Hıristiyan âleminde öncelik sahibi olmasını sağlamaya çalışmıştı. (...) Sonuçsuz kalan bu proje, bazı tarihçilere göre II. Urbanus'un yirmi bir yıl sonra Clermont'ta yaptığı çağrının habercisidir". (P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 18).

29 Steven Runciman, a. g. e., s. 82.

30 Thierry Hentsch, a. g. e., s. 52-53.

Görüleceği gibi, bu fanatik kışkırtma yaygın bir düşmanlık duygusunu dile getirmekten çok bir imge üretmektedir: Sarazen akınlarının Güney'de bıraktığı kötü anıları kullanmakta ve genel çizgileri içinde alabildiğine efsanevi, Hıristiyan karşıtı bir düşman yaratmak için, bunları Kuzey'li insanların (ki bunlar Sarazenlerden bihaberdir) ateşli dinsel duygularıyla kaynaştırmaktadır. Çünkü bu genel düşmanın bir işlevi vardır: enerjileri, büyük bir hızla bir "sömürge seferi" özelliğine bürünecek olan bir projeye doğru yönlendirerek birliği sağlamak.

Clermont vaazının halk üzerindeki inkâr edilmez etki ve yankıları, Batı Hıristiyanlığı'nın değişik katmanlarını harekete geçiren hem dinsel hem de savaşçı coşkuyu pek güzel ortaya koymaktadır. Ne var ki bu söylev hedef olarak hayali bir "kurtuluş"la (oysa Kudüs'te yaşayanların kurtulalım diye bir dertleri yoktur) keyfi bir düşmanı işaret etmektedir: Bu düşman Akdeniz'in batı ve kuzey kıyılarını kırıp geçen Sarazen akınlarıyla, onlarla dindaş olmanın dışında hiçbir ilgisi olmayan ve Anadolu'ya yeni gelen "Türkler"dir (söz konusu durumda Selçuklular). Gerek hasım, gerek dava konusunda bir yanlış anlama söz konusudur; ve sonuç olarak, ister Filistinli Hıristiyanlar –onlarla ilgili olarak, "Haçlı Seferlerinin onlar için önce bir felaketler kaynağı, daha sonra da büyük bir düşkırıklığı" olduğu söylenmiştir– ister Bizanslılar söz konusu olsun, kurtarıcısı olmaya soyunulan halklar hakkında da bir yanılgı vardır[31].

Böylece bütün Hıristiyan Avrupa, Papalığın politik amaçları doğrultusunda sözde bir "kutsal savaş" için harekete geçirilmiş olur. Asıl amacın Doğu Ortodoks kilisesine (Bizans'a) karşı Batı Katolik kilisesinin, yani Roma Papalığının mevkiini sağlamlaştırmak olduğunu ve bunun için sudan bahaneler uydurulduğunu fark etmeyecek kuzeybatı Avrupalılar bu iş için biçilmiş kaftandır. Üstelik Bizans imparatoru, Batı'daki dindaşlarından yardım istemekle bu fırsatı kendi elleriyle vermiştir. Dolayısıyla Haçlı seferlerinin açıklamasını İslam dünyasında değil,

31 A. g. e., s. 53-54.

bizzat Avrupa'nın kendi içinde aramak gerekir. Daha önce üçüncü bölümde başka bir bağlamda değindiğimiz gibi[32], dördüncü yüzyılda Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından itibaren başlayan Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki düşmanlık 1054 yılında Papa IX. Leo ile Patrik Mikhail Keroullarios'un birbirini karşılıklı aforoz etmeleriyle, günümüze kadar süren kesin bölünmeye neden olmuştu:

> Bizanslı 1054'ten sonra bölücüdür. Bu ayrılma, bu bölünme sorunu temel olsa da, Batılılar bunu tam olarak tanımlayamamakta, sonuçta adını tam olarak koyamamaktadır. İlahiyat konusunda görüş farklılıklarına –ve özellikle, Bizanslılar Kutsal Ruh'un çift özelliğini reddederek, Oğul'dan değil, yalnızca Baba'dan kaynaklandığı görüşünde olduklarından, Filique sorununa– karşın, Constantinopolis patriğinin papanın üstünlüğünü tanımayı reddetmesinden kaynaklanan kurumsal anlaşmazlıklara karşın, Bizanslılar da Hıristiyan'dı. XII. yüzyılın ortalarından itibaren, II. Haçlı seferi sırasında, Constantinopolis'i alma düşleri kuran ve Fransa kralı VII. Louis'yi buna özendiren Batılı bir bağnaz, Langres Piskoposu, Bizanslıların 'aslında Hıristiyan olmadıklarını, yalnızca adlarının Hıristiyan' olduğunu, sapkınlıklara kapılarak günaha girdiklerini söyler. Haçlı ordusunun büyük bir bölümü de 'Yunanlıların Hıristiyan olmadığı ve onları öldürmenin hiçbir şey demek olduğu' görüşündedir. Bu düşmanlık, IV. yüzyıldan bu yana uçuruma dönüşen bir uzaklaşmanın sonucuydu. Artık birbirlerini anlamıyorlardı. Hele Batılıların en bilginleri bile Yunancayı bilmiyordu: *graecum est, non legitur.*
>
> Bu anlayışsızlık, yavaş yavaş, cehaletin doğurduğu nefrete dönüştü. Latinler, Yunanlara karşı, kendi bastırılmış aşağılık duygularından kaynaklanan hem kıskançlık, hem de aşağılama karışımı bir duygu beslemekteydi; onları, özentici, kalleş, dalavereci bulmakta, özellikle de zengin olmalarına içerlemektedirler. Bu, yoksul ve barbar savaşçının, uygar zengin karşısında gösterdiği tepkidir[33].

---

[32] Bkz. Üçüncü Bölüm, "Doğu-Batı sınırının değişkenliği" başlığı.

[33] Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 105

Birinci Haçlı Seferi, iki Hıristiyan dünya arasındaki uçurumu ve düşmanlığı daha da derinleştirir. Giderek artan bu düşmanlığın, aradan bir yüzyıl kadar geçtikten sonra dördüncü Haçlı seferinde İstanbul'un ele geçirilerek tarihin gördüğü en büyük yağmalardan birinin gerçekleşmesine ve 57 yıl süren bir Latin İmparatorluğu kurulmasına vardırıldığı bilinmektedir.

Birinci Haçlı seferinde Kudüs'e doğru yola çıkan öncü Haçlılar, "her şeyini halktan sağlamak zorunda olan bu alay, geçip gittiği yerlerde en olmadık haksızlıklara, zulümlere kalkışır. Önce yol boyunca saldığı kötü nam, ardından kendisi Konstantinopolis önlerine geldiğinde, tam anlamıyla gemi azıya almış bir çapulcular sürüsüdür; dehşetten donup kalan Bizanslılar çareyi onları Boğaz'dan geçirerek kurtulmakta bulur"[34]. Birkaç ay sonra Konstantinopolis'te toplanacak gerçek ordular, öncülerden farklı olarak disiplinlidir, ama bunlar da Bizanslılar için politik başka bir dehşet salmaktadırlar. "Gerçekte İmparator Komnenos onların gelmesini hiç istememiştir ve onunla Haçlı liderleri arasında kurulan ilk ilişkiler, anlamlı biçimde, kuşku hatta düşmanlığın izlerini taşır. Oysa Frank şövalyeleri onun isteği üzerine gelmemişler midir? Pek sayılmaz. İşte bu ilk yanlış anlamadır. Papayla imparator arasındaki anlaşmanın neleri kapsadığını bilmiyoruz ama bütün veriler, imparatorun daha çok batıdan paralı askerler ya da hiç olmazsa tamamen kendine bağlı birlikler toplamak arzusunda olduğuna inandırıyor bizi"[35].

İmparator Papa'dan bir istekte bulunmuş, Papa da bu isteği yerine getirmiş görünmektedir. Oysa ortada birbirinden farklı iki politika bulunmakta ve bunlar birbiriyle çelişmektedir. Talebinden dolayı büyük bir pişmanlık duyduğu kesin olan Aleksis Komnenos doğal olarak Batılılardan, kendisinden bağımsız bir istemle harekete geçen, ya da olsa olsa onunla müttefik olmaya hazır yabancılardan oluşan bir sefer kolu istememiştir.

---

[34] Thierry Hentsch, a. g. e., s. 54.

[35] A. g. e., s. 54.

Onun istediği şey, kendi politikasının hizmetinde askerî bir araçtır. "Çünkü Bizanslı, amacına ulaşmak (Küçük Asya'nın bir bölümünü geri almak) için diplomatik yollara başvurmaktan vazgeçmemiştir ve askeri güç kullanma koşulunu, yürütülmekte olan gizli pazarlıklardan alınacak sonuçlara bağlamıştır. Konstantinopolis için savaşın hiç de parlak bir yanı yoktur ve ancak zorda kalınca başvurulacak çaredir, konu Müslümanlar'la savaşmak bile olsa, politikada en son kullanılacak araçtır. Entrikalar, hasmın zayıf yönlerini politikada kullanmak çok daha fazla tercih edilen yollardır. Bu nedenle imparator (...) bu şövalyeleri ürküntüyle karşılamıştır. Her ne kadar Türkler'in işgali altındaysa da Bizansın kendisinin olarak gördüğü toprakları mülk edinmek derdine düşen bu senyörlerden çekinmektedir"[36].

Batılıların genel karakterini ortaya koyması açısından, ilk Haçlı seferi için yola çıkan ordunun durumundan kısaca söz etmek yerinde olacaktır. Böylece asıl amacın, Filistin gibi uzak bir hedef, haç gibi bir simge ve kutsal yerleri kirleten imansızlar gibi savaşılacak ortak bir düşman imgesi yaratarak yakındaki tehlikenin, Hıristiyan Avrupa'yı mahvedebilecek güçteki iç kaynaşmaların dışa yöneltilmesi olduğu daha açıklıkla görülecektir. Çünkü yukarda da söylediğimiz gibi, Papa'nın asıl amacı kendi otoritesini sağlamlaştırmaktır. Ordunun başındaki senyörler sadece çıkarlarını düşünmekte, Doğu'nun zenginliklerine sahip olma hayalleri kurmakta ve elde edecekleri toprak ya da krallık için çalışmaktadır. Özellikle toplumun suçlu kesimlerinden seçilen çapulcu, yoksul ve her türden kötülüğe eğilimli askerler ise sahip olacakları zenginliklerden başka her şeyi unutmuş görünmektedirler. Dolayısıyla savaşın kutsallığı, bütün kesimler için çok geri planlarda kalmakta ve ancak kinlerin körüklenmesi gerektiği zamanlarda hatırlanmaktadır.

En başta Kuzeybatı Avrupa'da hayat haşin ve emniyetsizdi. Barbar istilâları ve Vikinglerin yağma akınları sırasında ara-

---

[36] A. g. e., s. 54-55.

zinin büyük bir kısmı ekilemiyordu. Setler yıkılmış, deniz ve ırmaklar tarlaları basmıştı. Köyler daima eşkıya veya iç ayaklanmalara karışan askerler tarafından yağma edilmek ve yakılmak tehdidiyle karşı karşıyaydılar. Özgür ve veraset yoluyla intikal eden arazi sistemi çökmüş, yerine herhangi bir sistem konulamamıştı. Papa Urbanus Clermont konsilinde "bu memleket artık sâkinlerini doyurmaktan âcizdir; onun için mülkü tahrip ediyor ve bitmez tükenmez şekilde birbirinizle savaşıyorsunuz" demişti. Yakın zamanlarda güçlükler daha da artmıştı. 1094 yılındaki sel ve salgın hastalıkları, ertesi yıl kuraklık ve açlık felâketleri izlemişti. Kilise bütün bunları, dönemin ruhuna uygun biçimde harmanlayarak insanların günahkârlığına dayandırıyor ve İsa'nın geri dönüşünün çok yakın olduğunu söyleyerek zaman varken tövbe etmek gerektiğini yayıyordu. Bunun için de yollara dökülmek gerekliydi. "Kilise, günahların hac yolu ile affolunabileceğini öğretiyor, kehanetler ise İsa'nın yeryüzüne dönmesinden önce Kutsal Ülke'nin doğru inanç tarafından geri alınması gerektiğini ilân ediyorlardı. (...) Pierre l'Hermite'in dinleyicilerinden pek çoğu, onun kendilerini içinde bulundukları sefaletten kurtarıp, mukaddes kitabın, içinde süt ve bal aktığını bildirdiği ülkeye götürmeyi vaat ettiğine inanıyorlardı. Buraya yolculuk sert şartlar içinde ve güç geçecekti. Deccal'in orduları ile başedilmesi lâzımdı. Fakat hedef, altun ve pırıl pırıl Kudüs idi"[37]. Böylece bütün 1096 yazı boyunca büyük bir insan seli Haçlı seferi için Doğu'ya doğru aktı. Aleksios tarafından yapılan Batı'dan ücretli asker ricası, ücretsiz olarak gönderilen muazzam ordularla cevaplandırılmış oluyordu.

Haçlı hareketi hakkındaki haberler İstanbul'a gelince, doğal olarak her tarafta açık bir endişe ve korku doğurdu. "Hiçbir devlet müttefik kazanmanın aleyhinde değildir. Fakat bu müttefikler, kendisinin üzerlerinde nüfuz tesis edemediği büyük ordular gönderirlerse ve bu ordular o devletin arazisine girer, kendilerinin iaşe ve ibate edilmelerini ve bütün ihtiyaçlarının

---

37 Bkz. Steven Runciman, a. g. e., s. 90.

tatminini talep ederlerse, o zaman yardım talep eden devlet, bu ittifakın bu fedakârlığa değip değmediğini sormaya başlar"[38]. İmparator bu yüzden, kendi birliklerini takviye için istediği küçük birlikler ve münferit şövalyeler yerine, bütün büyük Frank ordularının gönderilmesine hiç sevinmemişti. "Çünkü tecrübe ile Frankların hiçbir anlaşmaya riayet etmeyen, para düşkünü ve kendilerine itimad caiz olmayan bir millet olduklarını bilmekte idi. (...) İmparatorluk sarayı (...) 'Bütün batı dünyasının ve (...) bütün barbar kavimlerinin neleri var neleri yoksa beraberlerinde olduğu halde harekete geçtikleri ve yanlarında bütün ailelerini getirdikleri' haberini almış bulunuyordu. Sade imparatorun değil, teb'asının da neşesi kaçtı"[39].

Runciman'ın belirttiği üzere, sefere katılan birçok kollardan biri olan Pierre l'Hermite'in yönetimindeki halkın çoğunluğunu köylüler oluşturuyor, aralarında şehirliler, şövalye ailelerinin küçük erkek çocukları, bir zamanlar eşkiyalık etmiş kimseler ve gerçek caniler de bulunuyordu. Yola çıkan Hermite Köln'e geldiğinde burada bir süre kalmayı düşünürken, askerler içinde bulunan Fransızlar sabırsızlanıyordu. Şövalye Gautier, Hermite'i beklemeden vatandaşlarından birkaç bin kişiyle ondan ayrılarak yola çıktı. Macaristan'dan olaysız geçerek Belgrad'a ulaştı. Burada askerler için yiyecek ve içecek talebinde bulundu. Ancak mahsul henüz toplanmamış olduğundan isteği yerine getirilemedi. Bunun üzerine Gautier ve birlikleri çevreyi yağmalamaya başladılar. Yağma olayı devam etti ve sonunda bir pazar yerini basan onaltı kişi Macarlar tarafından yakalanarak silah ve elbiseleri alındı, çırılçıplak Belgrad'a yollandı. Belgrad etrafında artan yağmacılığa karşı silaha sarılan yöre kumandanı, Gautier'nin adamlarından birçoğunu öldürdü, bir kısmını da kaçtıkları kilisede diri diri yaktı[40].

---

38 A. g. e., s. 91.

39 A. g. e., s. 91.

40 Bkz. a. g. e., s. 96.

Asıl felâket ise Hermite'in, ordusuyla beraber bu olayların olduğu yere gelmesiyle başladı. Bir ayakkabı alışverişinde çıkan kavga, büyüyerek savaşa dönüştü. "Piere l'Hermite'in itirazına rağmen haçlılar Godefroi Burel'in kumandasında şehre saldırdılar ve iç kaleyi zapta muvaffak oldular. Dörtbin kadar Macar öldürüldü ve büyük bir erzak deposu elegeçirildi. Bundan sonra Haçlılar, kral Koloman'ın intikam alacağı korkusu içinde süratle Save'yi geçmeye başladılar"[41]. Nehri geçen ordu Belgrad'a girdi ve şehri baştanbaşa yağma ettikten sonra yaktı. Olaylar zincirleme olarak devam etti. Nihayet Sofya'ya doğru ilerlerken yeniden çıkan olaylar üzerine Vali Niketas bütün askerlerini Haçlılar üzerine sevketti. "Haçlılar müthiş bir hezimete uğrayarak çil yavrusu gibi dağıldılar; bir çoğu öldürüldü. Pek çoğu da, erkek ve kadın, çocuk, esir edildiler ve hayatlarının geri kalan kısmını civar bölgelerde esarette tamamladılar"[42]. Hermite'in ordusu İstanbul'a doğru tekrar harekete geçtiğinde, asıl mevcudunun dörtte birini kaybetmişti.

Bütün olanlara rağmen İmparator Aleksios İstanbul'da gelenleri iyi bir şekilde karşıladı. "İmparator Aleksios'un tecrübeli gözleri bu seferden pek etkilenmemişti. Bunların Asya topraklarında Türkler tarafından çabucak imha olunuvereceklerinden korkmuştu. Ancak bunların disiplinsizliği kendilerini mümkün olan süratle İstanbul yakınından uzaklaştırmaya mecbur bırakı. Bu Batılılar bir hırsızlığı bırakıyor, diğerine başlıyorlardı. Şehrin varoş ve sayfiyelerindeki villalara giriyorlar ve hatta kiliselerin damlarındaki kurşunları aşırıyorlardı"[43].

Büyük zararlarını gördükleri halde, açgözlülükleri yüzünden olaylardan ders çıkaramayan Haçlılar sürüsünün yaptıkları bunlardan ibaret kalmıyor. Diğer Haçlı kollarının gelmesini beklemeden, çevreye yağma akınları düzenlemek konusunda birbiriyle rekabet eden Hermite ordusu içinde bulunan Rinaldo

41 A. g. e., s. 97-98.

42 A. g. e., s. 99.

43 A. g. e., s. 100.

idaresindeki İtalyan ve Almanlar ile muhtemelen Godofroi Burel'e daha çok bağlanmış olan Hermite'in kendi Fransızları, Anadolu'ya geçtiler. "Bunlar önceleri hemen karargâhları yakınında bulunan araziyi yağmaladılar; sonra yavaş yavaş ve ihtiyatla Türklerin işgalinde bulunan bölgeye girerek akınlar tertiplemeye ve hepsi de grek-hristiyan olan köyler ahalisini soymaya başladılar. Eylül ortalarında binden fazla Fransız hatta Selçuklu sultanı Kılıçarslan'ın başşehri İznik'e kadar sokulmaya cür'et etti. Bunlar şehrin varoşlarını yağma ve tahrip, hayvan sürülerini gaspettikten başka hristiyan ahaliyi de en korkunç işkencelerle zâlimce öldürdüler. Bunların hatta küçük çocukları mızraklarının ucunda ateşte kızarttıkları rivayet edildi. (...) Bundan sonra Fransızlar Civetot'a* geri dönerek ganimetlerini arkadaşlarına ve karargâhta bulunan Bizanslı gemicilere sattılar. Fransızların zengin ganimet sağlayan bu akınları Almanların kıskançlığını uyandırdı. Eylül sonlarına doğru Rinaldo yaklaşık altıbin Alman'la –ki aralarında papazlar ve hatta piskoposlar vardı– yola koyuldu. Bunlar İznik'i de geçtiler, yolda ne buldularsa yağmaladılar (...) ve nihayet Kserigordon adında bir kale önüne geldiler; hisarı almaya muvaffak oldular. Kale her türlü yiyecek maddesiyle dolu olduğu için burasını civara yapacakları akınlar için bir üs olarak kullanmayı düşünüyorlardı. Sultan, haçlıların baskınını haber alır almaz yüksekçe bir kumandanını büyük bir kuvvetin başında olduğu halde hisarı geri almaya gönderdi. Kserigordon bir tepe üzerindeydi. Hisarın muhtaç olduğu su, hemen kale surlarının dışındaki bir kuyu ile vâdideki bir kaynaktan sağlanıyordu. Türk ordusu Aziz Mikhail gününde, yani 29 eylülde kale önüne geldi. Rinaldo'nun kurmuş olduğu pusudan yaptığı bir taarruzu püskürterek kuyu ve kaynağı işgal ve Almanları kale içinde muhasara etti. Susuzluk kuşatılanları kısa zamanda umutsuzluğa düşürdü. Bunlar toprağın serinliğinden, rutubetinden bile imdad aradılar; atlarının ve eşeklerinin damarlarını keserek kanlarını içtiler, hatta birbirlerinin idrarını iç-

* Yalova yakınında inşa edilen müstahkem karargâh.

mek zorunda kaldılar. (...) Sekiz gün süren öldürücü susuzluktan sonra Rinaldo teslim olmaya karar verdi. Dinini inkâr ettiği takdirde hayatta bırakılacağına dair bir vaad aldıktan sonra düşmana kapıları açtı. İnançlarına sadık kalanların hepsi kılıçtan geçirildi. Rinaldo ve onun gibi dinlerini inkâr edenler Antakya ve Haleb'e ve Horasan'a esarete gönderildiler"[44].

Birçok koldan oluşan Haçlı ordusu içinden yalnızca bir tanesinden bazı örnekler sunduğumuz bu olayların da gösterdiği gibi, toplanan ve Doğu'ya Müslümanların üzerine gönderilen açgözlü, çapulcu ordunun, düzenleyicilerinin politik amaçları yanında kan dökmekten ve ganimet elde etmekten başka amacı yoktur. Çünkü daha yoldayken, Avrupa topraklarında kendi dindaşlarına yönelen saldırılar, Asya topraklarına geçtikten sonra da, kadın erkek, yaşlı genç ve Müslüman Hıristiyan ayrımı yapmaksızın sürmüştür. Hiçbir kural tanımayan bu barbar, vahşi askerlerin Kudüs'e vardıklarında yaptıklarını tahmin etmek bu yüzden zor değildir. Nitekim Kudüs'ü alır almaz, kutsal bir yer olmasına aldırmadan baştanbaşa yağmalayan, "... böylesine büyük bir zafer kazanmış olmakla akılları başlarından giden haçlılar, zincirden boşanmış deliler gibi yollarda, evlerde ve camilerde oradan oraya koşuşup önlerine çıkan herkesi, erkek, kadın veya çocuk olsun, hiç fark gözetmeden öldürdüler. Katliâm bütün öğleden sonra ve izleyen gece içinde devam etti. Mescidülaksâ'dan sarkan Tankred'in sancağı da, oraya iltica etmiş olanlara hiçbir himaye sağlamadı. Ertesi sabah güneş doğarken buraya zorla giren bir haçlı gürûhu içeride kimi bulduysa yere serdi. Tarihçi Raimundus aynı sabah tapınakların bulunduğu mahalleye giderken cesetler ve dizlerine kadar çıkan kan birikintileri içinden geçmek zorunda kalmıştı"[45]. Topluca baş sinagoglarına kaçan Yahudiler de, Müslümanlara yardım etmekle suçlanarak binanın ateşe verilmesiyle diri diri yakılarak öldürüldüler. "Hıristiyanların bir çoğu bile böyle menfur bir davra-

[44] A. g. e., s. 101.

[45] A. g. e., s. 220.

nıştan dehşet duydular. O vakte kadar Frankları, zamanın karma karışık siyaset yumağının bir ilmeği gibi kabule eğilimli olan müslümanlara gelince bunlar, bu cânileri bu ülkeden sürüp çıkarmak hususunda kesin karara vardılar. İslamın taassubunu yeniden körükleyen, hristiyan taassubunun kan içiciliğinin bu şekilde ispat edilmesi oldu"[46].

Kudüs'ün Haçlılar tarafından alınmasından sonra Patrik seçilen Anoul'un ilk uygulamalarından biri, o güne kadar Kutsal Mezar kilisesinde Doğu kilise âdetlerine göre âyin yapmış olan bütün papazları aforoz etmek oldu. Lâtinler tarafından alınması dolayısıyla sevinç içinde Kudüs'e koşan yerli Hıristiyan ahali, bu uygulamayı öğrenince efendilerinin değişmiş olmasından dolayı pişmanlık duymaya başladılar. Bu, daha ilk günlerde başlayan büyük bir hayal kırıklığıydı. Katoliklik dışında kalan kiliseler Batı tarafından sapıklık sayıldığı için "bunlar Lâtin işgali ile kendileri için karanlık bir devrenin başlamış bulunduğunu idrak etmekteydiler"[47].

Batı papalığının nüfuz sağlama, bunun için de alışkanlık hâline getirdiği Haçlı savaşları politikaları hep devam etti. Çünkü Doğu'da İslam topraklarını geri alma amacıyla yapılan bu seferler sonucunda giderek toprak kaybeden Haçlı orduları, istediği nüfuzu elde etmeyi bir türlü başaramıyordu. Her seferinde de papalık "herkesin günahlarına tövbe etmesi ve haçı kabul etmek suretiyle cennette kendisine hazineler biriktirmesi" gerektiğini belirtiyor, Haçlı seferine katılacak olan herkese bütün günahlarından affolunacağı, cennette ebedî hayata nâil olacakları sözü veriyordu[48].

Üçüncü Haçlı seferinden sonra Batılılar için, Müslümanlarla savaşın veya bir Haçlı seferinin getirebileceği felâketlere katlanmadan sakin bir hayat özlenilir hâle gelmişti. "Artık batıdan hiçbir şövalye, isteye isteye Filistin'e gelmek sıkıntısına katlan-

---

46 A. g. e., s. 221.

47 A. g. e., s. 228.

48 Bkz. a. g. e., c. 3, s. 4.

mak istemiyordu. Haçlı seferi başka diyarlarda çok daha zengin av mer'âları bulmuştu"[49]. İtibar arayışına devam eden papalık yeni planlar peşindeydi. 1199'da bir yıldır papalık tahtında oturan III. Innocentius, Champagne kontu Thibaut tarafından gelen yeni bir Haçlı seferi düşüncesini olumlu buldu. Onun da amacı aynıydı: "Kutsal papalık tahtının dünyadaki her şeyin üstünde nüfuzunu, bir daha yerinden oynatılamayacak şekilde temellendirmek hususunda zaptedilmez bir hırsla ma'lûldü"[50]. Thibaut'nun dile getirdiği yeni Haçlı hareketi sadece Doğu'ya etkili bir yardım getirmekle kalmayacak, aynı zamanda Roma'nın yönetiminde Hıristiyanların birliğini de güçlendirmek konusunda kullanılacaktı. Bunun için de, geleneksel varlığı Batı'yı gölgeleyen yaşlı Bizans İmparatorluğu'na karşı duyulan kin veya yine Bizans'ın imhasını gerektiren, Normanların politikasını izleyerek büyük bir Akdeniz devleti kurmak düşüncesi açıkça ifade edilmekteydi.

Dördüncü Haçlı seferinin başı Boniface de Montferrat olacaktı. Bu arada, Doğu'ya giden ordunun İstanbul'da bir süre durarak Bizans tahtına dost bir hükümdarın çıkarılması gündeme geldi. Doğu imparatorluğunu Batı imparatorluğunun bir oyuncağı hâline sokmak böylece mümkün olacaktı. Sıra, yapılacak deniz seyahati için nakil vasıtası bulmaya gelmişti. Bunun için Venediklilerle bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre Venedik, 85 bin Köln gümüş markı karşılığı nakliye gemileri, 4.500 şövalye ve bunların atları, 9 bin seyis ve 20 bin piyade askeri için bir yıllık yiyecek maddesi temin edecekti. Ayrıca Venedik devleti, "haçlıların zaptedecekleri toprakların yarısı kendilerine verilmek şartıyla, haçlı seferine refakat etmek üzere elli galeriyi harekete geçirmeyi vaat etmekteydi. Anlaşma imzalanır imzalanmaz haçlılar Venedik'de toplanmaya ve Mısır'a karşı harekete geçmek üzere hazır bulunmaya davet olundular"[51].

---

[49] A. g. e., s. 91.

[50] A. g. e., s. 95.

[51] A. g. e., s. 100.

Mısır'la savaş, aşağı tabakadan bazı Haçlılarda memnuniyetsizlik uyandırmıştı. Ayrıca burayı elinde bulunduran Melik el-Adil, Venediklilere önemli ticarî imtiyazlar sağladığından Venedikliler de bunu istemiyordu. Üstelik Haçlılarla yapılan anlaşmayla aynı anda, Melik de Venediklilerle Mısır'a karşı herhangi bir sefer yapılmayacağı konusunda bir anlaşma yapmıştı. Venediklilerin bu diplomasi kurnazlığının doğuracağı sonuçlar kendiliğinden ortadan kalktı. Çünkü ödeme sözü verilen para bir araya getirilemediği için Haçlılar tamamen deniz cumhuriyetinin eline teslim edilmiş oldu. Para ödenmedikçe hareket etmeyeceklerini söyleyen Venediklilere karşı Haçlılar, kendilerine koşulan her türlü şartı kabul etmek zorunda kaldılar. Venedikliler önce, Macar krallığı ile aralarında süren Dalmaçya sorununu çözme şartını ileri sürdüler. Bu bölgenin anahtarı durumunda olan ve bir süre önce Macar hâkimiyetine geçen Zara'nın geri alınması karşılığında nakliye borcunun ertelenebileceğini belirttiler. Boniface ile Venedik doju Enrico Dandolo arasında yapılan anlaşmayla Zara'ya karşı yapılacak saldırı karar altına alındı. Yola çıkan donanma Zara'ya vardı ve şehir alınarak talan edildi.

Zara'nın yağmalandığı haberi Roma'ya ulaştığında, kilisenin sadık bir evlâdının arazisine karşı yapılan davranışa çok kızan Papa, bütün haçlı seferini aforoz etti. Sonra da Haçlıların bir şantaja kurban gittiklerini anlayınca, Venedikliler dışındakileri affetti[52]. Buna aldırmayan Dandolo, Boniface aracılığıyla kendisine ulaşan bir teklifi de değerlendirdi: Buna göre, kendisiyle birlikte aforoz edilen Philipp von Schwaben, kayınbiraderi Aleksios'un İstanbul'da Bizans tahtına çıkarılması karşılığında, Haçlıların borçları tutarında para ödemeyi, Mısır'ın alınması için gereken para ve ikmal maddelerini sağlamayı teklif ediyordu. Bundan başka, Bizans ordusundan Haçlılara onbin kişilik bir birlik katmayı, Kutsal Ülke'de kalacak beşyüz şövalyenin iaşesini üzerine alma ve İstanbul kilisesinin Roma'ya itaatini sağ-

[52] Bkz. a. g. e., s. 102

lama sözü de veriyordu. Dandolo için bu bulunmaz bir fırsattı. "Teklif haçlılara bildirilince, haçı Müslümanlara karşı savaşmak üzere kabul etmiş olup bunun daha fazla ertelenmesini doğru bulmayan (...) bazıları ayaklandılar. Bunlar orduyu terk ederek Suriye istikametine yelken açtılar. Diğer bir kısım haçlı da protestoda bulunmakla beraber orduda kaldı; bazı haçlıların tam zamanında Venedik'in yedirdiği rüşvetle ağızları tıkandı. Orta karar haçlılar ise, Bizans'ın bütün kutsal savaşlar boyunca hristiyanlığa hıyanet etmiş olduğu fikriyle beslenmiş ve büyümüş idiler. (...) Ordudaki dindar kimseler, doğru yola sırtını çevirmiş Rumları büyük kilise cemaatine geri kazanmak siyasetine sevinçle yardım ettiler. Daha dünyevî düşüncede olanlarsa, İstanbul'un ve ona bağlı parlak eyaletlerin servetini düşünüp ele geçirilecek ganimete seviniyorlardı. Aralarında bizzat Boniface'ın da bulunduğu bazı baronlar belki de daha ileri giderek, Ege denizi kıyılarındaki arazi ve çiftliklerin, her türlü belaya uğramış Suriye'de bulunabilecek mülklerden çok daha çekici olduğunu düşünmekteydiler. Batı dünyasının uzun zamandan beri doğu hristiyanlarına karşı içinde biriktirmiş olduğu bütün kızgınlıklar, haçlıların umumi efkârını tamamiyle kendi tarafına çekmek işini Dandolo ve Boniface için kolaylaştırmıştı"[53].

Aleksios Almanya'dan gelerek Zara'da orduya ulaştı ve birkaç gün sonra Draç'ta III. Aleksios'un yerine imparator tanındı. Yaklaşık bir ay sonra da İstanbul'da IV. Aleksios olarak taç giydi. Ancak kısa zaman içinde Roma'nın üstünlüğünü kabul ederek Lâtin kilise âdetlerini benimseme konusunda şehrin ruhanîlerini zorlama girişiminin büyük direnişle karşılandığını gördü. Söz verdiği parayı bulmak da o kadar kolay değildi. Bol keseden hediyeler dağıtarak açgözlü Haçlı reislerinin ihtiraslarını büsbütün alevlendiriyordu. Haçlıların Venediklilere borcunu ödemek için yeni vergiler koyması ve kiliseye ait büyük miktarda gümüşe el koyması halkı ve kiliseyi büsbütün kızdırdı.

---

[53] A. g. e., s. 103.

1203 yılının bütün sonbaharı ve kışı boyunca şehirdeki hava gittikçe gerginleşti. Sokaklarda çalımlı çalımlı dolaşan mağrur haçlı şövalyeleri İstanbulluları kızdırıyordu. Ticaret durmuştu. Sarhoş batılı savaşçı grupları mütemadiyen civar köyleri yağmalıyorlardı. Şehir surları dışında kimse hayatından emin değildi. (...) Diğer taraftan haçlılar da Bizanslılar kadar gayri memnun ve kızgındılar. Yavaş yavaş, Aleksios IV. un vaadlerini yerine getirmek hususunda Bizans hükûmetinin tamamiyle aciz içinde bulunduğunu anlıyorlardı. (...) İki taraf arasında açık bir çarpışma kaçınılmaz hale gelmişti. Dandolo da, mübalâğalı taleplerde bulunmak suretiyle bu çatışmayı çabuklaştırmak için elinden geleni yapmaktaydı.

(...)

1204 şubatında bir haçlı heyeti Aleksios IV. dan ettiği vaadlerin derhal yerine getirilmesini talep etmek üzere Blakhernae Sarayı'na gitti. İmparator bunlara aczini itiraf etmekten başka bir şey yapamadı. Elçiler (...) çıktıklarında kızgın halk tabakası tarafından az kalsın parçalanacaklardı. Ahali bundan sonra Ayasofya kilisesine koşarak İmparator Aleksios IV.'u tahtından azledip yerine, tesadüfen orada bulunan ve bu şereften kurtulmaya çalışan Nikolaus Kanabos adında, adı pek işitilmemiş bir asılzadeyi imparator seçti. (...) Aleksios IV. bir hücreye atılarak orada boğuldu. (...) Silik bir kimse olan Kanabos tutuklandı ve Murtzuphlos, Aleksios V. ünvanı ile tahta çıktı.

Bu saray ihtilâli haçlılara karşı açıkça bir meydan okumaydı. Venedikliler haçlılara çoktan beri alınabilecek en etkin tedbirin İstanbul'u hücumla zapt ve batılı bir kimseyi orada imparator ilân etmekten ibaret olduğunu söyleyip durmaktaydılar. Bu tavsiye şimdi artık haklı görünmekteydi[54].

Bütün Mart ayı boyunca imparator seçimi tartışıldı. Sonunda altı Frank ve altı Venedikliden oluşan bir kurulun imparator seçmesi kararlaştırıldı. Görünüşe göre en iyi çözüm imparatorun bir Frank, patriğin de Venedikli olmasıydı. Sonra da kime

[54] A. g. e., s. 106-107.

nelerin verileceği konuşuldu. Kısacası, Doğu'ya yapılacak asıl Haçlı seferi unutulmuştu.

12 Nisan 1204'te yapılan saldırıyla İstanbul'a giren Haçlılar, şehir içinde fazla bir mukavemetle karşılaşmadılar. Savaşçılara, izleyen üç günü yağma ile geçirebilecekleri bildirildi. Runciman "İstanbul yağmasının tarihte örneği yoktur" diye yazar. Bu, her açıdan doğrudur: Kutsal savaş için çıkılan yolda, sefer hedefinin sapması; tek amacın yağma hâline gelmesi; acımasızlık; kan dökücülük... Le Goff'un, "Latinlerin Bizanslılara karşı duyduğu kıskançlığın vardığı nokta, 13 Nisan 1204'te yapılan saldırıdır, bu, korkunç kadın, erkek, çocuk katliamı ve sonuçta kıskançlık ile kinin doyuma ulaştığı yağmalamadır. 'Dünya kurulduğundan bu yana, hiçbir kentten böyle bir ganimet elde edilmemişti' diye yazar Haçlıların tarih yazarı Villehardouin"[55] şeklinde tasvir ettiği olaylarda vahşi bir tahrip arzusu ön plandadır. "Bunlar, uluyan ve naralar atan kitleler halinde sokaklarda ve evlerde dolaşıyor, parıldayan her maddeyi kapıp taşıyamadıkları her şeyi tahrip ediyor ve ancak öldürmek, ırza geçmek veya susuzluklarını gidermek için şarap mahzenlerinin kapılarını kırmak üzere bir lâhza duraklıyorlardı. Ne manastırlara, ne kiliselere, ne de kütüphanelere hürmet ediyorlardı. (...) Bunlar mihrablardaki mukaddes kaplardan büyük bir neşe içinde şarap zıkkımlanırken bir Fransız orospusu patriğin tahtına çıkarak hareketli bir Fransız şarkısı söylemeye başlamıştı. Rahibelere manastırlarda tecavüz edildi. Yağmacılar saraylara olduğu gibi fakir kulübelerine de dalıyorlar ve bunları tahrip ediyorlardı. Yaralı kadın ve çocuklar ölüm halinde sokaklarda debeleniyorlardı. Bu korkunç yağma ve cinayet dalgası, muazzam ve güzel şehir bir harabe yığını haline gelinceye kadar, üç gün sürdü"[56].

İşin daha tuhaf yanı, bütün Batı'nın bu iğrenç şehir yağması karşısında sevinç ve takdir duygularıyla dolu olmasıydı. Önceleri Haçlı seferinin İstanbul'a karşı yön değiştirmesiyle büyük

[55] Jacques Le Goff, a. g. e., s. 108.

[56] Steven Runciman, a. g. e., s. 109.

endişeye kapılan Papa Innocentius bile, sonuçtan olağanüstü memnunluk duymuştu. "Yeni imparator Baudouin'in, Tanrı'nın bahşettiği mucizenin büyük ve değerli sonuçlariyle öğünen mübalağalı ve romantik mektubuna verdiği cevapta Innocentius, Tanrı'ya hamd ve şükrediyor ve olup bitenlere kayıtsız şartsız rızasını bildiriyordu"[57].

Ancak biraz daha serinkanlı düşünüldüğünde, durumun hiç de içaçıcı olmadığı görüldü. Papa, bu hunharca davranışın Doğu Hıristiyanlığının sempatisini kazanacak bir davranış olmadığını, Haçlıların Venedikliler tarafından nasıl tongaya bastırıldığını, ordunun açgözlülüğünün işi nerelere vardırdığını anladı. Haçlı seferinin, çıkarlar sonucunda sadece Hıristiyanlara ait toprakları zaptetmekten ibaret bir gaye taşıdığı bütün dünyanın gözü önüne serilmişti.

Haçlılar çağı, vahşet içindeki Hıristiyan Batı'nın bütün özellikleriyle gözler önüne serildiği önemli bir sahnedir. Bu sahne bizzat Batı tarafından sergilenen, küçük bir azınlığın geniş kitleleri din adına Müslümanlara karşı harekete geçirdiği, ama her zaman çıkarların ön planda olduğu bir dünya sahnesidir. İç içe geçmiş sayısız oyunlar oynanmaktadır. Ruhban sınıfının, kralların, toprak sahibi senyörlerin ve bu arada dinî duyguları harekete geçirilerek dünyalık vaat edilen halkın politikaları, açgözlülükleri ve beklentileri aynı sahnede doyuma ulaştırılmak istenmektedir. Elbette bunun, bütün bir kıta halkının ve Hıristiyan bağlılarının ana karakteri sayılması mümkün değildir. Ancak tarihin eski dönemlerinden günümüze kadar Batı'da alışkanlık halinde devam eden bir politik tercih olduğu söylenebilir. Bu tercihle bütün olarak Batı, liderlerinin belirlediği çıkarlar doğrultusunda gerektiği her zaman düşman olarak görülen bir toplum üzerine saldırtılmış, karar verilen bu saldırılarda hiçbir ahlâkî ve vicdanî kural ve ölçü de tanınmamıştır. Yukarıda verdiğimiz örneklerde, en görünür şey, bu kuralsızlıktır.

---

[57] A. g. e., s. 113.

Hıristiyanlık eksenli Ortaçağ Avrupa'sında bütün bu duyguların yaratılmasında ve yönlendirilmesinde, nefret edilen bir İslam "imgesi" yaratılması önemli olmuştur. Bu imgede Müslümanlar putperest ve kâfir olarak tasvir edilir. Sıkça görülen kendi içine, yakın veya uzak dindaşlarına yönelen saldırılar samimi Hıristiyanlarda bir rahatsızlık yaratsa da, Müslümanlara yönelik düşmanlıklarda bu yaygın imge dolayısıyla herhangi bir rahatsızlık nedeni olmaz ve onlara karşı yapılan her şey mübah görülür:

> Bizanslılarla ilişki içinde olan Ortaçağ Hıristiyanlarının onlara karşı düşmanlığı vicdanlarda bir ikilem yaratıyordu. Müslümanlara karşı ise sorun yokmuş gibi görünüyor. Müslüman kâfirdir, Tanrı tarafından seçilmiş düşmandır, kendisiyle barış yapmak söz konusu olamaz. 1095'te Clermont'da I. Haçlı seferini toplayan Papa II. Urbanus'un belirttiği gibi, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında tam bir karşıtlık vardır. 'Eğer, haklı olarak hor görülmüş, insanlık onurunu yitirmiş ve şeytanın iğrenç kölesi olmuş bir ırk, Yüce Tanrı'nın seçtiği halkı yenerse, bizim için ne büyük bir utanç olur. Bir yanda gerçek iyiliklerden yoksun zavallılar, öbür yanda gerçek zenginlikler içinde insanlar olacak, bir yanda Tanrı'nın düşmanları, öbür yanda dostları savaşacak'. Muhammed, Ortaçağ Hıristiyanlık dünyası için en korkunç kötülüklerden biridir. Bir kıyamet belirtisi olarak, Hıristiyanların kafasından çıkmamaktadır. Sürekli olarak Deccal ile karşılaştırılmaktadır. Cluny başrahibi Pierre le Vénérable'e göre, XII. yüzyılın ortalarında, İsa'nın düşmanları arasında Muhammed'in yeri, Arius ile Deccal'in arasındadır, aynı yüzyılın sonlarında, Joachim de Flore'e göre 'Musa nasıl İsa'nın gelişini hazırladıysa, Muhammed de Deccal'in gelişini hazırlar'. 1162'de yazılmış –Kuran'ın Latince çevirisi– bir elyazması kitabın kenar bir yerinde, bir karikatür Muhammed'i canavar biçiminde göstermektedir.
>
> Yine de, Ortaçağ Hıristiyanlarının Müslümanlara karşı tutumunun tarihi, sürekli değişen ve nice ayrıntıların içinde gizli bir tarihtir. Daha hiç kuşkusuz IX. yüzyılda, Alvare de Cordoue Muhammed'i kıyamet Belası olarak görür. Ama Paschasse Radbert, bir yandan bütün dünyaya yayılması gereken Hıristiyanlık dün-

yası ile geniş bir bölge topraklarını elinden alan İslam arasındaki coğrafi çatışmada gün yüzüne çıkan derin karşıtlığı vurgularken, öte yandan Tanrı'yı tanıyan Müslümanlar ile Tanrı hakkında hiçbir şey bilmeyen cahil kâfirleri titizlikle birbirinden ayırır. Hıristiyanların Müslümanlarca fethedilmiş olan Filistin'e yaptıkları hac, XI. yüzyıla kadar, barış içinde gerçekleşmektedir ve kıyamet belirtisi olarak İslam imgesi, yalnızca kimi birkaç ilahiyatçıda görülür. XI. yüzyıl boyunca her şey değişir, haçlı seferleri, Hıristiyan nefretinde Muhammed'in suç ortaklarını öne çıkaran tam bir propagandayla hazırlanır ve daha sonra yönlendirilir. Her iki alanın sınırlarında bir İslam-Hıristiyan ortakyaşarlık anıları ile acımasız bir çatışmanın kanıtlarının birbirine karıştığı bu dönemin tanığı kahramanlık destanlarıdır. Bundan böyle Hıristiyan şövalye ile Müslüman arasındaki düelloyla özetlenecek bir söylence egemen olur. Kâfirlere karşı savaşım, şövalye ülküsünün son arzusu olur. Zaten kâfir artık bir putperest, doğru olanı, Hıristiyanlığı kesin olarak reddetmiş, duyguları körelmiş bir putperesttir. 1213'te, IV. Latran Konsili toplantı çağrısında, III. Innocentus, Hıristiyanları, putperest ilan ettiği Kuzey Afrika Müslümanlarına karşı sefere çağırmaktadır. Joinville ise Müslüman dünyaya sürekli olarak 'putperest ülkesi' demektedir[58].

Böylece insanlık için ortak değerler yaratılmasında önemli işlevleri olan dinin, küçük azınlıkların çıkarları ve düşmanlıkların körüklenmesi için araç hâline getirildiği görülür. Sık sık bu araç, kendi kendisine de yönelir. Örneği Batılılardan oluşan IV. Haçlı ordusu 1203'te İstanbul'u almaya hazırlanırken, halkın kendi içine yönelen bu düşmanlığa ikna edilebileceği gerekçeler aranmıştır. Bu gerekçe tarih yazarı Robert de Clari tarafından şöyle özetlenmiştir: "Ordunun piskoposları ve ruhbanları bir araya gelip konuştular ve savaşın yasalara uygun olduğuna ve onlara saldırılabileceğine karar verdiler, çünkü önceden Roma hukukuna uydukları halde, artık uymuyorlardı. Öte yandan onlara saldırmak günah değil, aksine en büyük sevaptır, dedi piskoposlar"[59].

---

[58] Jacques Le Goff, a. g. e., s. 108-109.

[59] A. g. e., s. 105-106.

Oysa bütün bunlara rağmen yine de iki dünya arasında halk düzeyinde barışçıl ilişkiler eksik değildir. Le Goff, öncelikle ticarî ilişkilerin söz konusu olduğunu söyler. Papalığın, İslam dünyasına gidecek Hıristiyan mallarına koyduğu ambargo boşunadır ve kaçakçılık bu yasaklamaların başarısını engeller. Sonunda papalar, Hıristiyanların Müslümanlardan daha çok zarar gördükleri bu ablukada yasaklamaları kaldırmayı kabul eder ve hatta onlara lisans verir. Sonra düşünsel ilişkiler vardır. "Haçlı seferleri bütün şiddetiyle sürerken, Arap bilimi Hıristiyan dünyasına yayılır ve XII. yüzyıl Rönesansı denilen olguyu başlatmasa da, en azından besler. Araplar Hıristiyan bilginlerine, doğruyu söylemek gerekirse doğu kütüphanelerinde biriken ve Müslüman bilginlerce dolaşıma sunularak İslamın batı ucu İspanya'ya kadar götürülen ve Reconquista ile İspanya'ya gelen Hıristiyan ruhbanların adeta büyük bir açlıkla saldırdıkları Yunan bilimini getirirler. 1085 yılında Hıristiyanlarca geri alınan Toledo, bir dönem, özellikle bilgiye susamış çevirmenlerden oluşan insanların ilgi odağına dönüşür. Bunlardan Adélard de Bath, İslam bilimi modasının vardığı noktayı, kişisel düşüncelerini benimsetmek için sık sık bunların Araplara ait olduğunu söylediğini dile getirerek açıklamaktadır"[60].

Bunların yanında, Müslüman ve Hıristiyanların savaş amacıyla en çok karşı karşıya geldikleri Kutsal Topraklar'da barışçıl birliktelik ilişkileri çabucak yerleşir. "Bunu, 1184'te, Filistin'e yaptığı bir gezide, biraz da şaşkınlıkla gözlemleyen bir Müslüman tarih yazarı İspanyol İbn-i Cübeyr'dir. 'Hıristiyanlar kendi topraklarında Müslümanlara karşılıklı iyi niyetle uygulanan bir vergi ödetiyor. Hıristiyan tacirler de, Müslüman topraklarında mallarına karşılık vergi ödüyor. Aralarındaki anlaşma mükemmel ve her durumda eşitlik göze çarpıyor. Savaş adamları savaşlarıyla ilgileniyor, halk barış içinde yaşıyor... Bu bakımdan bu ülkenin durumu öylesine olağanüstü ki, anlata anlata bitmez'"[61].

---

[60] A. g. e., s. 110.

[61] A. g. e., s. 110.

Avrupa'da zorla Hıristiyanlaştırma ve Morisco olayı

Burada bir parantez açarak, gerçekte Osmanlılar çağı içinde yer alan, ancak Haçlılar çağının bir devamı niteliği taşıdığı için, iki dönem arasında değerlendirmenin daha yerinde olduğunu düşündüğümüz Morisco olayına değinmek gerekiyor.

Müslümanların "putperest", İslam dünyasının da "putperest ülkesi" olarak tanımlandığı Hıristiyan Avrupa'da, bu "özel putperestler"e karşı takınılan tutum, artık resmîleşmiş adıyla "kutsal savaş", yani Haçlı seferidir. Fakat her şeye rağmen dışarıdaki bu düşman yanında, Avrupa'nın içinde "gizil Hıristiyan diye kabul edilen ve hâlâ putlara tapan başka putperestler" de vardır. Önceleri, Hıristiyan dünyasının kapalılığa eğilimi dolayısıyla, Avrupa içindeki bu putperestlere karşı bile kıskanç bir tavır takınılır. "Daha, Büyük Gregorius'dan önce, İrlandalı keşişler nefret ettikleri, cehenneme mahkum etmek istedikleri ve cennette karşılaşma tehlikesini göze alamadıkları Anglo-Sakson komşularını", aynı dinin çatısı altında görmek istemedikleri için, Hıristiyanlaştırmayı reddetmişlerdir. Aynı zamanda bu "Putperest dünyası, uzun zaman hem Hıristiyan tacirler, hem Hıristiyan topraklarında Yahudi tacirler tarafından yapılan Hıristiyan ticareti için büyük bir köle pazarı" olduğu için, bu verimli pazarı kurutacağı endişesiyle Hıristiyanlaştırma kolay olmamıştır. "Anglo-Saksonlar, Saksonlar ve Ortaçağ Hıristiyanlık dünyasında en düşük yaşam koşullarında yaşayan insan sürüsü olan Slavlar, Hıristiyanlığa ve böylelikle köleliğe karşı korunma altına girmeden önce, Ortaçağ insan ticaretini beslemişlerdir. X. yüzyılın sonunda Prague Piskoposu Adelbert'in putperestliğe dönmekle suçladığı cemaatine yaptığı büyük eleştirilerden biri, Yahudi köle tacirlerine Hıristiyanları satmalarıdır. Hıristiyan olmayan, gerçek bir insan değildir, ancak bir Hıristiyan, insan haklarından yararlanabilir, bunlardan biri de köleliğe karşı korunmadır"[62].

---

[62] A. g. e., s. 114.

Bu kıskanç Hıristiyanlaştırma karşıtlığının ardından, belirli oranda barışçıl sayılabilecek biçimde, "din gönüllülerinin hemen hiç durmadan yaptıkları çalışma, Avrupa'da, hemen hemen kesin olarak, Ukrayna ve Balkanların batısında oluşan Hıristiyan dünyasının büyümesini sağlar. Ariusçu istilacıların –özellikle Vizigot ve Lombardlar– ve daha sonra, VII. yüzyılın başında putperest Anglo-Saksonların, Katolik Ortodoksluğu kabul etmeleriyle, bu Hıristiyanlaştırma cephesi, (...) Avrupa'nın doğusuna ve kuzeyine yerleşir ve Germen yayılmacılığıyla karışmaya yüz tutar. İçlerinde en çok tanınan Aziz Bonifacius (Winfrid) ın da bulunduğu Anglo-Sakson din gönüllüleri tarafından Batı Germen ülkesinin barışçıl denilebilecek yollardan Hıristiyanlaştırılmasından sonra, Saksonlara karşı değişik bir tavır alan, başta Charlemagne olmak üzere Karolenj kralları zorla ve savaşçıl yollardan Hıristiyanlaştırma geleneği başlattı. Bu hükümdarlar, I. Otton'un Macar ve Doğu Slavlarına karşı iki zafer kazandığı 955'e kadar, putperestlere karşı savunmacı bir tutum sergilerken, bu yıldan itibaren, Germenlere karşı uzun bir saldırgan siyaset izleyerek putperestleri zorla Hıristiyanlaştırma hareketine girişir. XI. yüzyılın başında, Bruno de Querfurt, henüz imparatorluk tacını giymemiş olan Germen kralı II. Henri'yi, İncil'e göre silah zoruyla Hıristiyanlaştırmanın caiz olduğu Lutices putperestliğini unutup, Hıristiyan Polonyalılarla savaştığı için suçlar. Bundan böyle *compelle intrare** putperestlere karşı bir parola olur. XII. yüzyılda, tarih yazarı Gallus Anonymus Polonya'nın yerini şöyle belirtir: 'Polonya'nın, Kuzey Denizi'ne doğru çok yabanıl üç barbar komşusu var: Selefka (Lutice'lerin ülkesi), Pomeranya, Prusya. Polonya dükü, bu ülkeleri Hıristiyanlaştırmak için durmadan savaşmaktadır. Ancak, ne vaaz kılıcıyla kalplerini kötülüklerden çekip alabilmiş, ne de katliam kılıcıyla yılan soylu ırklarının kökünü kazıyabilmiştir"[63].

---

* Zor kullanarak yeni üyeler edinme.

63 Jacques Le Goff, a. g. e., s. 111.

Başlatılan bu zorla ve savaşçıl yollardan Hıristiyanlaştırma geleneği, güçlü direnişlerle karşılaşır, çok yaygın ve şiddetli putperest uyanışlara neden olur. "973'te, büyük bir Slav ayaklanması Elbe ve Oder arasında, Vélètes ve Obodrit'lerde dinsel örgütlenmeyi bozar. 1038'de, Polonya'da, putperestlik lehine bir halk ayaklanması olur; 1040'da, Macaristan putperestliğe döner. Hıristiyan söylem putperest halklara seslenerek kitleleri ikna çabalarında çoğunlukla başarısızlığa uğramıştır"[64]. Hıristiyanlaştırma ancak şefler ve egemen toplumsal gruplar üzerinde başarılı olur. Çünkü bu gruplar için Roma Hıristiyan dünyasına girmek, daha üst bir düzeyi ifade ettiği için itibar kazanmak ve yükselmek demekti. Oysa aynı şey, Bizanslılar ve Müslümanlar için küçülmek ve düşük bir uygarlık düzeyine gerilemek demekti. Kitleler ise, sırf kendi statülerini yükseltmek amacıyla Hıristiyanlığı kabul eden ve genellikle sevilmeyen yöneticilerine karşı duydukları kin ve nefretlerinden dolayı, zorla Hıristiyanlığı kabul etseler bile, yeniden putpereştliğe dönerler. Bu yüzden, putperest isyanlar başlar ve buna toplumsal ayaklanmalar eşlik eder. Fakat "bu ayaklanmaları bastırmak için yöneticiler genellikle yeterli güce sahiptir. Sonuç olarak Ortaçağ 'yeni Hıristiyanlık dünyası' uzun süre özellikle küçük insanlardan oluşmuş ve sonuçta kendi inançlarını imparatora ve yönetici kesimin bir bölümüne benimsetmeyi başarmış ilkel Hıristiyanlık dünyasının aksine, yukarının ve baskının etkisiyle din değiştirmiş bir Hıristiyanlık dünyasıydı. Ortaçağda Hıristiyanlığın bu değişimini hiç gözden uzak tutmamak gerekir. Bu şiddet dünyasında, ilk şiddet Hıristiyanlaştırma alanında olmuştur"[65].

Le Goff, "başkalarına düşman ve içine girilmesi zor bu kapalı toplum"un, istemese de yabancı sızmaların verimlileştirdiği bir sünger, bir tarla olduğunu yazar. Kendisinin bunları alma niyeti olmasa ve almamak için dirense bile, bunlar ister istemez onun içine sızmaktadır ve Batı dünyası ancak bu sızmalar ölçü-

64 A. g. e., s. 111.

65 A. g. e., s. 111-112.

sünde bazı uygarlık değerlerine sahip olabilmektedir. "Teknik bağlamda, Doğudan aldığı su ya da el değirmeni gibi yeniliklerle dönüşüme uğramıştır, ekonomik bağlamda, Constantinopolis ya da İskenderiye'den temel gıda ve giyim gereksinimlerinin dışında kalan değerli kumaş ve baharat gibi her şeyi alırken, Bizans ve İslam'a karşı uzun süre edilgen kalmıştır. Bizans altınının, Bizans sikkesinin ve altın dinar, gümüş dirhem gibi Müslüman parasının çekiciliğine kapılarak para ekonomisine ilgi duymuştur. Bu kapalı toplumun sanatı kimi yeniliklerin alınmasıyla örneğin, Ermenistan, Bizans ya da Kordoba'nın kubbelerine ve kırık kemerlerine kadar tüm Barbar işlemeciliğine esin kaynağı olan bozkır örgeleriyle, bilimi ise Yunan kaynaklarını araştıran Araplar aracılığıyla beslenmiştir. Bu toplum yaratıcı bir güç, sonra bir model ve rehber olmayı sağlayan kaynakları kendi içinde bulmayı başarsa da, yoksul ve yabanıl olduğu ve kendi kibirli kesinlemeleri içinde kapanıp kalabileceğini sandığı uzun zaman boyunca, kendisini besleyen ve eğiten Antikçağ putperestliği ve diğer putperestler dünyasının hor gördüğü ve mahkum ettiği, bütün bu dünyanın önce öğrencisi, sonra bağımlısı olmuştur"[66].

Avrupa'nın onbeşinci yüzyılın sonlarına gelindiği halde, "şiddet dünyası" olma özelliğini koruması, hâlâ bu kapalılığını sürdürme inadından kaynaklanmakta ve İslam dünyasının temsil ettiği uygarlık değerlerini edinme konusunda hemen hiçbir yetenek gösterememektedir. İşte bunun en büyük kanıtı, Charlemagne'ın başlattığı, katliam ile din değiştirmenin birbirine karıştığı, Ortaçağın uzun bir süre uygulayacağı zorla Hıristiyanlaştırma geleneğinin bir devamı olan "Morisco" olayıdır.

Morisco sözcüğü, İspanya'da Katolik İsabel'in emriyle 1499'dan başlayarak Kardinal Cisneros tarafından Hıristiyanlaştırılan Müslümanları ifade eder. Braudel, adının da işaret ettiği gibi, Morisco sorununun bir dinsel çatışma, başka bir şekil-

66 A. g. e., s. 114-115.

de ifade etmek gerekirse; sürmeye aday, çözümü güç bir uygarlık çatışması olduğunu belirtir. "Morisco sözünden, 1501'de Kastilya'da, 1526'da Aragon tacına bağlı ülkelerde Hıristiyanlığa geçmiş İspanyol Müslümanları anlaşılmaktadır. Zaman zaman kötü muamele gören, beyinleri yıkanan, teşvik edilen, her zaman kuşku duyulan bu insanlar nihayet 1609–1614 büyük tehciri sırasında sınır dışı edileceklerdir"[67].

712 yılından itibaren Müslüman egemenliğine giren İspanya'nın daha sonra Hıristiyanlarca yeniden ele geçirilmesi için mücadeleler başladı. Hıristiyan krallıkları Aragon, Valencia, Murcia, Andaluçya (Endülüs)'nın kalabalık vadilerini yavaş bir şekilde ele geçirmişlerdir. Saragossa 1118'de, Cordoba 1236'da, Valencia 1238'de, Sevilla 1248'de, Granada ise ancak 1492'de alınabilmişlerdir. Yeniden fethin birbirini izleyen aşamaları arasında yüzyıllar bulunmaktadır. Granada'nın alınmasıyla tamamlanan İspanya'nın yeniden alınması (Reconquista) sırasında Müslümanlara, anlaşma uyarınca din özgürlüğü güvencesi tanınmıştı. Müslümanlar açısından, egemen konumdan bağımlı konuma geçiş anlamına geldiği için zor, ancak zorunlu olan böyle bir statüye razı olanlar, "İspanyolcada, kökeni Arapça *müdeccen* ya da *ehlü'd-decn* sözcüklerine dayanan *müdéjar* adıyla anılıyordu. Normalde 'vahşi hayvanat'ın karşıtı olarak 'uysal ya da evcil hayvanat' anlamına gelen bu sözcüğün, fethedilen yurtlarını gönüllü olarak terk eden ya da yurtları henüz fethedilmemiş olan Müslümanlar tarafından kullanılma biçimi, Hıristiyan yönetimi altında kalanları belirtmeye yönelik bir aşağılama ifadesi taşıyordu"[68]. Bu zorluğa, bütün olumsuzluklarına rağmen, Müslüman varlığının yarımadada devam ettiği süre içinde katlanıldı. Çünkü yüzyıllarca süren yeniden ele geçirme savaşları sırasında, yani İspanya'da bir Müslüman devletin varlığının sürdüğü dönem boyunca, Hıristiyan hükümdarlar genelde hoşgörülüydü. "Bunlar yönetimleri altında bulunan Müslümanlara

---

67 Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, cilt. 2, s. 154.

68 Bernard Lewis, a. g. e., s. 31.

ve Yahudilere, serbestçe ibadet etme karşılığında haraç ya da cizye ödemeye dayanan 'zimme' koşulları çerçevesinde Müslüman emirlerce tanınan statüye benzer biçimde, koruyucu ama tâbi kılıcı bir statü vermeye yatkın bir tutum içindeydi"[69].

Fakat bir bakıma zorunlu olan bu Hıristiyan hoşgörüsü, tahmin edilmesi hiç de zor olmayacak şekilde, İspanya'nın alınarak orada Müslümanları koruyan bir devletin ortadan kalkmasıyla birlikte sona erdi. Müslümanların Endülüs'ten çıkarılmalarının ve buradaki İslam devletinin yıkılmasının son adımı olan Gırnata'nın (Granada) müzakereye dayalı bir teslimle Hıristiyanlarca alınması, bir dönüm noktası oldu. "Bu teslim anlaşması, Gırnata emirine ve soylularına can güvenliği sağlıyor, ayrıca Müslümanların kendi evlerini ve mallarını ellerinde tutmalarını, serbestçe ibadet etmelerini, İslam hukukunca öngörülmüş olanlar dışında herhangi bir vergiden muaf tutulmalarını ve kendi yasalarına göre kendi yargıçları tarafından yargılanma hakkına sahip olmalarını güvence altına almak amacıyla muzaffer Katolik hükümdarlarca verilen bir dizi taahhüdü içeriyordu. Anlaşmada, önemli hususlar olarak, şunlar da belirtiliyordu: 'İster büyük ya da küçük ister erkek ya da kadın olsun (...) Berberi ülkesine ya da uygun görecekleri başka benzer yerlere gidip yaşamak isteyen Mağribiler gayrimenkul, menkul ya da günlük eşya niteliğindeki mallarını diledikleri biçimde ve diledikleri kimselere satabilirler; bu tür mallar ne satıcılardan ne de alıcılardan el koyma yoluyla alınmayacaktır'"[70]. Anlaşmanın başka bir dizi hükmü, Mağribilerin, ateşli silahlar dışında her türden malları ve aileleriyle birlikte ayrılma hakkını da güvence altına alıyordu.

Anlaşmanın ardından çok sayıda gönüllü insan Kuzey Afrika'ya geçti. Görünüşte Müslümanların ülkeden kovulmaları söz konusu olmadığından, birçok Müslüman da yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk etmek istemedi. Gırnata'nın 1492'de bı-

---

[69] A. g. e., s. 30.

[70] A. g. e., s. 32.

rakılmasının üstünden henüz altı yıl geçmişti ki, 1498 yılında anlaşma hükümlerinin rafa kaldırıldığı görüldü. Katolik kralların dinsel serbesti konusunda verdikleri söz ihlal edildi. Artık Endülüs Müslümanları için korkunç günler başlıyordu. "Ünlü Toledo Başpiskoposu Francisco Jiménez de Cisneros'un 1498'de gelişiyle birlikte bir politika değişikliği ortaya çıktı ve Müslümanlar kendilerini din değiştirme ya da ülkeden ayrılma yönünde gittikçe artan bir baskıyla karşı karşıya buldular. Bu baskılar, ülkede kalmış Müslümanları 14 Aralık 1499'da açık isyana yöneltti ve bu isyan ancak 1501'de silahlı güç kullanılarak bastırılabildi. Sindirmenin ardından gittikçe artan sayıda Müslüman, din değiştirme ya da göç etme yolunu seçti. Şubat 1502'de artık Gırnata'nın da içinde yer aldığı Kastilya Krallığı'nda yaşayan Müslüman ahali on yıl önce Yahudilerin önüne konmuş tercihle karşı karşıya bırakıldı: Vaftiz, sürgün ya da ölüm"[71].

Şimdi Müslümanların önüne, hiç de hesapta olmayan yeni bir Hıristiyan hoşgörüsüzlüğünün dayatmaları seriliyordu[72]: Ya

---

71 A. g. e., s. 32-33.

72 Bu hoşgörüsüzlük yalnızca Müslümanlara karşı değil, bütün dinlere karşı gösterilmiştir. İspanya'da Müslümanlardan önce Yahudiler aynı durumla karşı karşıya kaldılar. Yahudiler temizlendikten sonra sıra Müslümanlara gelmişti. "Yahudilerin sıkıntıları Haçlı askerlerinin Kutsal Topraklar'da kâfirlerle çarpışmaya koyulması ve işe önce içerideki kâfirlerden başlamanın uygun olacağını düşünmesiyle ortaya çıktı. Dönemin bir İbrani tarihçisi durumu şu sözlerle anlatıyordu: 'Artık yola çıkma zamanı geldi. Yahudilerin oturduğu kentlerden geçerken birbirlerine şöyle dediler: 'Bak şimdi, kâfir mabedini arayıp bulmak ve İşmaeloğullarından intikamımızı almak için uzun bir yola koyuluyoruz; oysa burada tam da içimizde ataları O'nu haksız yere katledip çarmıha germiş Yahudiler bulunuyor. İntikamımızı önce onlardan alalım, İsrail adının bir daha hiç hatırlanmamasını sağlamak üzere ülkelerimizde onların kökünü kazıyalım ya da onlara kendi dinimizi kabul ettirelim'. 11. yüzyıl sonlarından başlayarak Orta ve Batı Avrupa'daki birçok Yahudi cemaati din değiştirme ya da ölme, daha doğrusu onların bakış açısıyla dinden çıkma (irtidad) ya da din uğruna şehit olma arasında bir seçim yapma durumuyla karşı karşıya bırakıldı. Çoğu kez bu feveranları kışkırtan da bizzat inananları yeni bir Haçlı seferine çıkmaya çağıran kişiler ya da yetkili makamlardı. Bunlar arasında heretikleri ve Yahudileri sindirmede dikkate değer başarılar kazanmakla birlikte, insanları Haçlı Seferleri için harekete geçirmede çok daha az başarılı olan 15. yüzyıl Fransisken vaizi ve Engizisyon yargıcı Joao de Capistrano gibi meşhur

dinlerini bırakıp Hıristiyan olacaklar, ya da sürgün veya ölümden birini seçeceklerdi. İzleyen yıllarda Gırnata Müslümanları için geçerli olan bu tercih Navarre, Aragon ve Valencia ile İspanya'nın öteki kesimlerindeki Müslümanlara da dayatıldı. Yapılacak bir şey olamadığından, bir kısım Müslüman sürgünü seçti, bir kısmı da dinlerini değiştirerek Hıristiyanlığa girdiler. Ama burada da Hıristiyanlarca verilen sözler tutulmadı. Ayrılmak isteyenler mallarından vazgeçmeye zorlandı. Kalanlar ise, yine beklenebileceği gibi, "eski dinlerini gizlice sürdürdükleri ve Müslüman devletlerle gizli işbirliği yaptıkları" suçlamasına hedef oldular. "Bu ikinci kesim, gizli Yahudi *marranos* kitlesinin Müslümanlar arasındaki karşılığı olarak *moriscos* adıyla anıldı. Kâğıt üzerinde Hıristiyan olan her iki grup da Engizisyon'un yargı yetkisi kapsamındaydı"[73].

Kraliyet ve kilise yetkilileriyle Morisco'lar arasındaki sürtüşmeler bütün bir onaltıncı yüzyıl boyunca sürdü. Morisco'lara hep kuşkuyla bakıldı. Ayrımcı yasal düzenlemelere ve vergilere mâruz bırakıldılar. II. Felipe 1566'da dillerini, geleneklerini ve giyimlerini yasaklayan bir ferman çıkardı. Ülkenin çeşitli kesimlerine sürgün edildiler. Uydurma suç isnatlarıyla öldürüldüler. Bütün bunlara rağmen, yine de nüfusun önemli bir kısmını oluşturmaya devam ettikleri için, buna kesin bir çözüm bulmak gerekiyordu. Verilen sözden bir kez daha dönüldü. Hıristiyanlaştırma da onları tatmin etmemişti. İspanyol piskoposları, 1608–1609 yılındaki bir toplantılarında, Moriscoların toptan dinden çıkmış kişiler olarak mahkûm edilmesini kararlaştırmak istedi. Ama bunun yerine gerçekten din değiştirmelerini sağlamaya yönelik başka girişimler de savunuldu. Anlaşıldığı kadarıyla İspanya'da tek bir Müslümanın, ya da Müslüman izinin kalması istenmiyordu:

şahsiyetler de vardı. Daha sonra azizler listesine alınan Joao'nun adı hâlâ Kaliforniya haritasını süslemektedir". (Bernard Lewis, a. g. e., s. 19. Lewis, bu kitabında Yahudilerin çektiklerini ve Osmanlılar tarafından korunmalarını geniş bir şekilde anlatır.)

73 A. g. e., s. 33.

1609'da düşman yabancı devletlerle gizli bir tertibe girişti-kleri* gibi göstermelik bir gerekçeyle, bütün *morisco*'ları ülkeden çıkarma yolunda bir karar alındı. Kovma işlemi 1614'te tamamlandı. O sıralarda *morisco* nüfusu 320.000 dolayında, yani toplam nüfusun yüzde 3'ü düzeyindeydi. *Morisco*'ların çoğu Kuzey Afrika'ya geçti; bazıları da deniz yoluyla ya da Avrupa üzerinden kara yoluyla Osmanlı topraklarına gitti.

Yahudiler ile Müslümanların kovulması ve ardından *marrano*'lar ile *morisco*'ların sindirilip ülkeden atılması bile bunların yarattığı düşünülen tehdide ilişkin İspanyol endişelerini yatıştıramadı. Yahudi ya da Müslüman etkisini açığa çıkarıp önüne geçmek, herhangi bir biçimde Yahudi ya da Müslüman kanı taşıyanları ortaya çıkarıp ayıklamak ve öylece İspanyol devletini, kilisesini ve toplumunu kirlenmekten korumak üzere, yasama, soruşturma ve yürütme düzeyinde dört başı mamur bir aygıt oluşturuldu[74].

Granada Müslümanlarının 1498'de yönetimin emriyle zorla Hıristiyanlaştırılmalarının ardından, 1614 yılında ülkeden tamamen çıkarılmalarına kadar geçen 116 yıl içinde Hıristiyan hoşgörüsüzlüğünün akla ve hayale gelmeyecek uygulamaları görüldü. Bunlardan bir kısmı Braudel tarafından uzun uzun anlatılmıştır. Müslümanların din değiştirmek veya sürgüne gitmek zorunda bırakılmaları karşısında görünüşte şaşırmış olduklarını söyleyen Katolik kralların, Toledo piskoposuyla aynı kanıda olmadıklarını ilân etmelerine rağmen, tersi konusunda hiçbir kuşku olmadığını belirten Braudel, kilise ve krallığın suç ortaklığının açıkça meydanda olduğunu bildirir. Dolayısıyla Müslümanlara karşı işlenen cinayetler hem dinsel ve hem de yasal anlamda hiçbir muhalefetle karşılaşmaksızın uygulanır. Bir örnek vermek gerekirse, "1561'de Alpujarro'da soruşturma yapan üniversite mezunu Hurdato, eyalette 10 yıldır hiçbir gerçek

* Sürekli olarak, Moriscoların İspanya'nın düşmanı olan Osmanlılar ve Cezayirlilerle işbirliği içinde olduklarını düşünüyorlardı (Y.K.).

74 A. g. e., s. 34.

adaletin olmamasına, buna karşılık zimmete para geçirmelerin, zarar vermelerin, kötülüklerin, hırsızlıkların onların aleyhine olmak üzere gırla gitmelerine rağmen, çok sakin duran *gente morisca*'ya bir miktar liyakat tanımaktadır. Boğazlarından yakalanmaları gereken asıl suçlular eğer durmaksızın Moriscoların tehlikeli olduklarını tekrarlıyorlarsa, onların bir gün ayaklanma niyetiyle yiyecek, un, buğday, silah yığdıklarını söylüyorlarsa bunun nedeni bağışlanmaz davranışlarını bağışlatmak isteğidir diye devam etmektedir soruşturmacı"[75]. Bu anlatılanlar, Moriscoların İspanya'nın hemen her yerinde uğradıkları haksızlık ve iftiralardan sadece bir tanesidir. Asıl suçlular, suçlarını bu sakin insanlara yükleyerek kendilerini temize çıkarmak istemektedirler. Yine Braudel, II. Felipe'nin Fransa nezdindeki elçisi Francés de Alava'nın "sanki vicdanını yükten kurtarmak istermişçesine" anlattığı şu olayı aktarır:

> Elçi, Moriscolar isyan halindedirler, ama onları umutsuzluğa itenler, saldırganlıkları, çalıp çırpmaları, kadınlarını hiçbir endişe duymaksızın kaçırmalarıyla Eski Hıristiyanlardır. Rahipler bile başka türlü davranmamaktadırlar ve işte kesin bir olay: bir Morisco köyünün tümü başpiskoposluğa papazlarını şikâyet ettiğinde, yakınma nedeni hakkında araştırma yapılmıştır. Yönetilenler, bu papaz buradan alınsın diye haykırmaktadırlar... Ya da 'evlendirilsin, çünkü bütün çocuklarımız onunkilerle aynı mavi gözlerle doğmaktadırlar'. Elçi, tamamen gerçek olarak aktardığı bu iyi öyküyle yetinmemektedir ve zaten bu öykü hiç de iyi değildir. Bu durumda üzülen, öfkelenen elçi bizzat soruşturma yapmıştır. Bu esnada küçük memurların, hatta Morisco kökenlilerin bile, yönettikleri kimselerden bir şeyler çalıp çırptıklarını saptamıştır. İmana karşı gösterilen saygıyı ve bu imanın saygınlığını koruma yönünde sahip olunan kaygıyı bizzat gözlemek üzere, bayram günlerinde kiliselere girmiştir. Ayin esnasında bir rahibin geriye dönerek bütün yerli camaatinin kadınlı erkekli diz çökmüş olup olmadığını gözlediğini ve onlara ağza alınmayacak lâflar söylediğini gör-

[75] Fernand Braudel, a. g. e., s. 159.

müştür; Don Francés 'bu Tanrıya yapılan hizmete o kadar aykırıdır ki, bütün vücudum titredi' diye kaydetmektedir[76].

"Zorla el koyma, haksızlık, cinayet, haksızca kitlesel mahkûmiyetler, bütün bunlar rahatlıkla Hıristiyan İspanya'nın yargılanmasına yetecek olaylardır"[77] diyen Braudel, sömürgecilik hakkında herhangi bir ülke için, herhangi bir döneme ilişkin söylenebilecek her şeyin, yeniden ele geçirilen Granada krallığı için de garip bir şekilde doğru olduğunu ifade eder[78]. "Acaba Hıristiyan İspanya, (...) çoğu zaman karanlıkta işlenen bu suçların bilincinde midir?" sorusunu sorduktan sonra da ekler: "İspanya burada kendini sömürgeci bir girişimin ortasında tıpkı dün Cezayir'deki Fransız, Batavya'daki Hollandalı veya Kalküta'daki İngiliz gibi kızgın sularının karışmayı reddettikleri zıt uygarlıkların bir *maelstrom*'ünün içinde bulmaktadır"[79].

Sürgün ve soykırımın iç içe yaşandığı Morisco olayı bize, yapılan her türlü baskı ve sindirme çabalarına rağmen Moriscoların sindirilemez olduğunu göstermiştir. Ama daha önemli konu, Hıristiyan İspanya'nın bütün bunları niçin yaptığıdır. Braudel, İspanya'nın bunu bir ırk kiniyle değil, uygarlık ve din kiniyle yaptığını belirtir. "Ve kinin infilâki olan sürgün, güçsüzlüğünün itirafıdır. Bunun kanıtı, Morisconun duruma göre bir, iki, üç yüzyıldan sonra hâlâ eskinin Müslümanı olarak kalmış olmasıdır: din, dil, yüksek duvarlı evler, hamamlar –her şeyini muhafaza etmiştir. Morisco Batı uygarlığına ait her şeyi reddetmiştir; ve kavganın esası budur. (...) Morisco–karşıtı tüm sert eleştiriler, Toledo kardinalinin beyannamesinde özetlenmektedir: bunlar 'tıpkı Cezayir'dekiler gibi gerçek Müslümanlardır' ve bu noktada kardinalin haksızlığı değil de, hoşgörüsüzlüğü eleştirilebilir. Zaten Meclis üyelerinin önerdikleri çözümler de bunu kanıtlamaktadır. Söz konusu olan hiç de nefret edilen bir

---

[76] A. g. e., s. 159-160.

[77] A. g. e., s. 160.

[78] Bkz. a. g. e., s. 159.

[79] A. g. e., s. 160.

ırkın yok edilmesi değildir; fakat İspanya'nın göbeğinde yok edilmesi mümkün olmayan bir İslami çekirdeği muhafaza etmek mümkün değile benzemektedir. Öyleyse? Ya bu çekirdek bütün uygarlık desteği yok edilerek tek bir darbede kopartılacaktır –yani insan malzemesi– ki, bu nihayette benimsenen çözümdür. Ya da zorlama vaftizin sağlayamadığı özümleme her şeye rağmen elde edilecektir"[80]. Kimisi, işlenebilir malzeme olan çocukların bırakılarak yetişkinlerin Berberistan'a gitmelerini, 15–60 yaş arasındaki erkeklerin hayat boyu kadırga forsası yapılmalarını, kimisi Hıristiyan köylerine ve her elli haneye bir hane düşecek şekilde dağıtılmalarını, yer değiştirmenin ve tarım dışında başka bir işle uğraşmalarının yasaklanmasını istedi vs. İspanya, bitkiyi köklerinden sökmeyi tercih etti.

İspanya'da yapılan şey, sadece kendilerinden olmayan ve yabancı sayılan, sürekli kuşku duyulan bir halka hiç acınmaması değil, "koskoca bir uygarlığın, koskoca bir yaşamın mahkûm edilmesidir"[81].

Osmanlılar çağı

Ondört ve onbeşinci yüzyıllardan başlayarak Müslüman-Hıristiyan ya da Doğu-Batı ilişkilerindeki en önemli gelişme, Osmanlı devletinin adım adım yükselişi ve Balkanlar'dan Mağrip ülkelerine kadar uzanan bir egemenlik alanı kurmasıdır. Bu egemenlik, Batılıların gözünde, Arap akınlarının yedinci yüzyılda yarattığı ve ona silinmez karakterini kazandırdığı Akdeniz'deki "kopuşu" pekiştirerek yeniden canlandırmıştır. Onbeşinci yüzyıl sonundan itibaren Osmanlı devleti, Akdeniz'de ulaştığı boyutlarla topyekûn Avrupa karşısında artık başedilmez bir güçtür. 1453'te Bizans'ın, 1516-1517'de Suriye ve Mısır'ın, 1534'te Irak'ın alınması, ardından Cezayir'e kadar bütün Kuzey Afrika'nın Beylerbeyilik hâline getirilmesiyle eşzaman

---

[80] A. g. e., s. 168-169.

[81] A. g. e., s. 163.

olarak Akdeniz'in siyasî haritası da sadeleşmiş oluyordu. Böylece, özellikle Henri Pirenne'in savunduğu bir tez olan, ilk İslam ilerleyişiyle gerçekleşen Akdeniz'deki kopuş[82], bir başka deyişle Akdeniz'in bir Hıristiyan iç denizi olmaktan çıkışı kesin olarak tescil ediliyordu. Osmanlı devletinin Akdeniz'e sahip oluşu, onu "*Mare Nostrum*"luktan, yani "Roma'nın Akdenizi", ya da Batı için "bizim deniz" olmaktan bir kez daha ve bundan böyle bir daha değişmeyecek biçimde çıkarmıştı. Kopuşun kalıcılığının açıkça ortaya çıkması, politik bakımdan bölünmüş İslam'ın artık tehditkâr görünmediği, dinsel planda da Roger Bacon gibi kimilerine göre İslam'ın, Hıristiyan birliğinin yararına olacak şekilde pagan topluluklara tektanrıcılığı götürmek gibi tarihî rolünü oynadıktan sonra silinip gideceği beklentilerini sona erdiriyordu. İslam yeniden hem karada, hem de denizde Avrupa gözünde ciddî bir tehdit haline geliyordu[83].

Avrupa'nın Haçlı seferleriyle başlayan ve *Reconquista* (yeniden fetih) olarak adlandırılan karşı hareketinin İberya Yarımadası ve Rusya'da başarıya ulaşmasına rağmen, Doğu Akdeniz'de Türklerin yeni ve yükselen gücü karşısında etkisiz kalarak başarısızlığa uğraması, bu tehdidin ciddiyetini artıran en büyük göstergeydi. Aslında bu, Batı'ya yönelik üçüncü bir tehdidin ayak sesleriydi. Bir zamanların Yunan ve Hıristiyan toprağı olan Anadolu'yu zaten yutmuş olan İslamiyet'in bu yeni savunucuları, çok geçmeden Avrupa'ya karşı üçüncü büyük saldırıya girişeceklerdi. "Kabaca bin yıl boyunca, yani Müslüman orduların 7. yüzyıl başlarında Doğu Akdeniz'deki Hıristiyan topraklarına yönelik ilk saldırısından Türk ordularının

---

82 "Roma'nın uygarlığının uyum ve bütünlüğünü sağlayan Akdeniz kıyılarına, İslamiyetle birlikte yeni bir dünya girmiş ve günümüze kadar sürecek olan bir kopukluk meydana gelmiştir. Artık *mare nostrum* kıyılarında iki karşıt uygarlık yayılmaktadır. O zamana kadar hristiyanlığın merkezi olan deniz, artık onun sınırıdır. Akdeniz birliği kırılmıştır". (Henri Pirenne, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, s. 186).

83 Thierry Hentsch, a. g. e., s. 77, "Akdeniz'de Denge mi Yoksa Kopuş mu?" başlıklı bölüm.

1683'te ikinci ve son kez Viyana surları önünden geri çekilmesine değin geçen sürede Hıristiyanlık âlemi İslamiyetin sürekli ve yakın tehdidi altında yaşadı"[84]. Araplar kanalıyla gerçekleştirilen ilk İslamî fetihlerle bütünüyle Hıristiyan olan Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika ülkeleri alınmıştı. Bunlar halifenin yönetimine girmeden önce Hıristiyan Roma İmparatorluğu'nun eyaletleriydi, ya da başka Hıristiyan hükümdarlara bağlıydı. Hemen ardından, Avrupa'ya yönelen tehditlerin ilk dalgası, sekizinci yüzyılın ilk yıllarında başladı ve bir süre için İspanya, Portekiz, Güney İtalya ve hatta Fransa'nın bazı kesimlerini girdabı içine aldı. Batı Avrupa topraklarındaki son Müslüman devletin yenilgiye uğratılıp yok edildiği 1492 yılına değin de, yani yaklaşık sekiz yüzyıl boyunca etkisi sürdü.

Batı Avrupa'ya yönelik bu tehdidin ardından gelen "İkinci dalga ise Rusya ve Doğu Avrupa'nın büyük bölümü üzerinde egemenlik kurmuş olan Altınordu Moğollarının İslam dinini kabul etmesi ve Moskova ile öteki Rus prensliklerini Müslüman bir efendinin hükümdarlığını tanımak zorunda bırakmasıyla Doğu Avrupa'yı vurdu. Bu durum Hıristiyanların bir yeniden fetih hareketine girişmesine ve Müslümanlaşmış Tatarların Rusya'dan çekilmesine yol açan uzun ve amansız bir mücadeleyle son buldu. Üçüncü dalganın başını çeken Selçuklu ve ardından Osmanlı Türkleri, Bizans İmparatorluğu'ndan Anadolu'yu aldıktan sonra Avrupa'ya geçtiler ve Balkan Yarımadasında kudretli bir imparatorluk kurdular. Bu ilerleme sürecinde Türk orduları Konstantinopolis'i ele geçirir ve Viyana'yı iki kez kuşatırken, Berberi korsanların gemileri denizdeki cihadı Britanya Adaları'na ve hatta bir keresinde İzlanda'ya kadar taşıdılar"[85].

Osmanlı devletinin genişlemesi, Avrupa'da zaten var olan Müslüman korkusunu giderek daha da büyütüyordu. Lewis, Hıristiyan misyoner ve tüccarları dünyanın her tarafına gitmeye yönelten iki zorlayıcı dürtüye "belki bunların ikisinden daha

---

[84] Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler*, s. 5.

[85] A. g. e., s. 5.

zorlayıcı olan"[86] üçüncü bir dürtünün, yani korkunun eşlik ettiğini yazar. Öteden beri korkusuzluğunu ve gözü pekliğini bildikleri Türklerin, Müslüman dünyanın temsilcisi olarak Anadolu'yu Hıristiyanların elinden aldıktan sonra Avrupa içlerine yönelmeleri bu korkuyu artırdı. Çünkü yukarıda belirttiğimiz üç tehditten ilk ikisi, her şeye rağmen çeperlerde kalıyordu. Oysa Osmanlı tehdidi, hem de hiç umulmadık bir zamanda, çeperleri de sağlamlaştırarak doğrudan Avrupa'nın merkezini hedef alıyordu. Bu kez Avrupalılar, tam bir abluka altında güneyden ve doğudan kuzeye ve batıya doğru sıkıştırılıyorlardı. "Avrupalıların İslamiyete ve karşılaştıkları Müslüman halklara, Mağribilere ve Serazenlere, Tatarlara ve Türklere ilişkin değerlendirmelerinde yaygın bir korku duygusu vardır. Şiirde ve polemiklerde, tarihte ve edebiyatta söylenenler güçlü ve yayılmacı bir İslam dünyasının kuşatması ve tehdidi altında bulunan bir Hıristiyan Avrupa'nın, bir bakıma doğuda, güneyde ve güneydoğuda Müslüman devletin sınırlarıyla tanımlanmış ve sınırlanmış bir Avrupa'nın duyarlılığını yansıtmaktadır"[87].

Lewis'in "duyarlılık" olarak tanımladığı bu duygunun kaynağı, gerçekte Hıristiyan Avrupa'nın kendi içinde taşıdığı ve başkasına yansıttığı "vahşet" duygusudur. Avrupalılar, eline fırsat geçtiği her durumda ilişkide olduğu herkese yönelttiği korkunun, başkası tarafından da kendisine yöneltilecek bir duygu olduğunu düşünmüştür hep. Ona göre, güçlü olan ezer. Kendisi güçlü konumda olduğu her seferinde ezmiştir çünkü. Bu bakımdan Avrupa'nın o çok bilinen Türk korkusu, Türklerin sahip oldukları gücü kendisi gibi kullanacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan Türk ilerlemesi Avrupa'da gerektiği şekilde değerlendirilememiştir.

Eğer Avrupa'nın böyle bir değerlendirme kapasitesi olsaydı, örneği İstanbul'un fethinin önemini daha iyi kavrayabilirdi. O, Türklerin 1453'te İstanbul'u ele geçirmesini Doğu Hıristiyan

---

[86] A. g. e., s. 5.

[87] A. g. e., s. 6.

âlemine mahvedici bir darbe olarak değerlendirdi ve Batı için büyük bir tehdit olarak algıladı. Nitekim fetihten daha çeyrek yüzyıl sonra 1478'e gelindiğinde Yunan, Arnavut, Romen ve Güney Slav toprakları Türklerin yönetimindeydi ve Türk akıncı güçleri Venedik'in dış mahallelerine kadar ulaşmıştı. Türkler 1480'de Otranto'yu alarak İtalya'da bir dayanak noktası elde ettiler. Türklerin şahsında Müslümanlara böyle bir açıdan bakmak, olayı bir toprak genişlemesi olarak görmek, bu korkuyu haklı çıkarabilir. Zaten Avrupalılar da olaya hep bu pencereden bakmışlardır. Nitekim bir karşı hareket olarak İspanyolların Gırnata'yı Müslümanların elinden almaları büyük bir zafer olarak değerlendirilmiş ve Avrupa'nın güneybatısının kurtarılması, diğer bölgelerin de kurtarılacağının işareti olduğu biçiminde bir umut doğurmuştu. Ne var ki bu durum, Hıristiyan âlemi ile İslamiyet arasındaki daha geniş cepheleşmede kesin bir sonuç getirmedi. Avrupa'nın güneydoğusunda Müslüman tehdidi sürdü ve hatta daha da büyüdü[88].

İstanbul'un fethinin Avrupa için bir felâket olduğu söylemi bilerek yapılan bir çarpıtmayı içinde barındırmaktadır. Batı'nın onca övündüğü Rönesans'ın başlama noktasını gözden uzaklaştırmayı hedefleyen bu çarpıtmayı anlayabilmek için, Avrupamerkezli tarih anlatımına bir kez daha bakmak gerekiyor. Neredeyse bütün modern tarih anlatımları, Avrupamerkezli karakteriyle, Antikçağ'dan Ortaçağ'a ve oradan da modern çağa giden ardışık bir dönemleştirme yolunu seçer. Antikçağ, Kitab-ı Mukaddes'te sözü edilen ülke ve halkların tarihiyle başlayıp Yunan ve Roma dünyasında doruğuna ulaşır ve Roma İmparatorluğu'nun batıda gerileyişi ve çöküşüyle sona erer. Modern çağ ise, yine bu tarih anlatımında Rönesans ve bütün dünyayı içine alan sömürgeci yayılmanın temelinin atıldığı onbeşinci yüzyılın sonlarında başlar. Ortaçağ Avrupası, "bu engin ve canlı iki uygarlık arasında" bir halterin bağlantı demiri işlevi görür[89]. Ona gö-

[88] Bkz. a. g. e., s. 16-17.

[89] Bkz. a. g. e., s. 8.

re Ortaçağ Avrupa'sı antik dünyayı modern dünyaya bağlayan tek yoldur. Oysa biliyoruz ki, Avrupa Ortaçağı'nın böyle bir dinamizmi yoktur. Çağın ilerleyen her yılı, karanlığı daha da artırmakta ve ışığı daha da engellemektedir. Oysa aynı çağda "İslam uygarlığı en parlak dönemindeki gücüyle, paylaşılmış bir antikiteden bölünmüş bir modernliğe doğru pekâlâ daha umut verici bir geçiş olarak görülebilir. Ortaçağ Hıristiyanlığı ile Ortaçağ İslamı arasındaki bir karşılaştırma, İslam dünyasının antik uygarlıktan modern uygarlığa geçmek için yetkin yolu sunduğunu kesinlikle gösterecektir. İslam dünyası varlıklı ve genişti; birçok değişik halkı ve büyük bir kaynak zenginliğini barındıran uçsuz bucaksız bir alanı kaplıyordu. Batı Hıristiyan âlemi gibi, o da Helen uygarlığının mirasına sahip çıkıyordu; ama bilim ve felsefesini daha büyük bir maharetle değerlendiriyordu ve öteki uygarlıklarla bağları ve kendi yaratıcı girişimleri aracılığıyla bu mirası büyük ölçüde zenginleştirmişti. Yalnızca iki örnek vermek gerekirse, Çin'den kâğıdın ve ardından kâğıt yapım tekniğinin getirilmesi ile Hindistan'dan basamaklı sayı sisteminin ve sıfırın alınması büyük bir bilimsel ve edebi rönesansa giden yolu hazırladı; üstelik Rönesans teriminin alışılagelmiş biçimde yakıştırıldığı Avrupa'daki akımdan yüzyıllar önce. Buna karşılık Hıristiyan Avrupa, kaynakları bakımından yoksuldu; bakış açısı sınırlı ve yereldi; her bakımdan olmasa bile çoğu bakımdan İslamiyetin ulaştığı düzeylerin çok gerisindeydi"[90].

Bu bakımdan Avrupa asıl Rönesans'ı, yerelliği ve bakış açısının sınırlılığıyla, kendi Rönesans'ından yüzyıllar önce kaçırmıştı. Eğer Avrupa'nın kabul ettiği bildiğimiz olayı bir Rönesans kabul edeceksek, yalnızca bir "gecikmiş Rönesans" olarak görebiliriz. Batı'daki modern yorumların Ortaçağ'ı temize çıkarma gayretleri, bu gecikmişliği gözlerden saklamak ve kendi karanlığını örtbas etmek içindir. Bunları söyleyerek Batı Rönesansı'nı sahiplenmek istediğimiz sanılmamalıdır; sadece Batı'dan beklenemeyecek bir hakşinaslığı hatırlatmak istiyoruz.

---

90 A. g. e., s. 8-9.

Avrupa'yı merkeze alarak bir tarih oluşturma gayreti olmasaydı, kuşkusuz bu durum dikkate alınır ve ortaya bambaşka bir tarih dönemlendirmesi ve yorumu çıkardı. Ayrıca tarih, Avrupa tarafından iki ayrı dünyanın çatışmasından ibaret görülmeseydi, ondan çıkarılan sonuç en iyi şekilde değerlendirilir ve doğal olarak orada İslam'ın yeri de açıkça belirlenebilirdi.

Tarihi, Avrupa'nın kendini merkeze yerleştirerek çarpıttığı bakış açısından seyretmek, çıkılması zor bir tuzağa düşmektir. Bu tuzak giderek Batı dışındaki milletleri, kendi kendilerinden nefret etmeye kadar götürür. Daniel Goffman, geride kalan dört yüzyılda –genel kabul görmüş adlandırmayla, Avrupa'nın keşifler, genişleme, emperyalizm ve geri çekilme çağlarında– özellikle Batı Avrupa'nın, kendisini siyasal, düşünsel ve coğrafî bakımdan dünyanın merkezi olarak tahayyül ettiğini; Avrupalılar ile Amerika'yı ve başka yerleri yurt tutmuş yeni Avrupalıların, sanat, edebiyat, din, devlet yönetimi ve teknolojiyi oldum olası kendi otoritelerinin terazisinde ve kendi ölçütlerine göre yargılayageldiklerini belirtir. Kendi üstünlüğünü dayatma metotlarından biri olan bu suçlayıcı yargılamaya göre, sanki bütün insanlık buna mecburmuş gibi, pek az toplum bu Batı'nın standartlarını tutturabilmiştir. "–nerde kaldı, baş belası ve görünüşteki 'şeytani dinleri' ve 'yabanıl, göçebe yaşam biçimleriyle' Osmanlılar. Akademik kurumlar, bu aşağılamayı yansıtmakta devletlerden ve basından geri kalmamıştır; öyle ki, Paris ve Londra'dan ya da yakın zamanlarda Washington ve New York'tan bakıldığında, yerküreye neredeyse dayanılmaz bir 'tepeden' bakma isteğine yol açmış bir görüş ortaklığıdır bu. Bu şemada Osmanlı İmparatorluğu acayip, açıklanamaz, değişime kapalı ve Avrupa'nın egemenlerinin gücüne boyun eğen 'ötekiler'in yanında yerini alıyor"[91].

Avrupa şemasını kabul ettiğimizde –ki birçokları bu dev aynasının doğruyu gösterdiğine inanıyor– kendi kendimizi en olmadık biçimde suçlamamız kaçınılmazdır. Sonuçta Avru-

[91] Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300–1700*, s. 20–21.

pa'nın yağmacı ve talancı özelliğini görmeden, Goffman'ın işaret ettiği gibi akademik kurumların da başka odaklarla işbirliği ve "görüş ortaklığı" içinde "genellikle Anadolu ve Balkan topraklarına yapılan Türkmen akınlarını barbar yağmacılığı olarak" nitelendirmelerine biz de katılırız. "Oysa bunların, yeni ve özgürlük getiren bir imparatorluğun temellerinin atılışı olduğu (kendine yer açma- Y. K.) aynı derecede kolaylıkla düşünülebilir. Konstantinopolis'in Osmanlıların eline geçmesinin Batı uygarlığı için bir felaket olarak betimlenmesi bunun en tipik örneğidir; oysa bu rejim değişikliği, canlılık kaynağı art bölgelerinden koparılmış görkemli bir kentin yeniden doğuşu olarak da görülebilir, aynı kolaylıkla. Osmanlıların Balkanlar'ı fethi, çoğunlukla o bölgenin tarihinin askıya alınması ve dıştan gelen tanrıtanımaz bir yayılmacı gücün 'boyunduruğu' altında tutsak edilmiş bir toplumun kıpırdayamaz duruma düşmesi olarak düşünülür. Oysa, bakış açısı değiştirilirse, Osmanlı uygarlığının Avrupa'nın içine işlemesiyle gelen karşılıklı toplum kaynaşması ve kültür harmanlamasına, canlılık ve yaratıcılığın patlaması olarak bakılabilir. Osmanlı İmparatorluğu geleneksel olarak Hıristiyanlara zulmeden bir güç olarak görülmüştür; ama bunun yerine, acımasızca hoşgörüsüz Hıristiyan Avrupa'dan kaçanlar için bir sığınak olarak da değerlendirilebilir. Ne de olsa, Osmanlı dünyasında Hıristiyan dünyasından kaçmış binlerce dönme varken, Hıristiyan Avrupa'da İslam dininden dönenlere hemen hemen hiç rastlanmıyor"[92].

Osmanlılar söz konusu olduğunda, Doğu'ya ilişkin her konuda olduğu gibi, acımasız bir Oryantalizm devreye girer. "(...) böylesi bir tutum, kimi tarihçilerin, yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, 'Batılı olmayan' diğer toplumları ve düşünceleri de Avrupalı devletler bağlaşmasına ve onların kültürel uydularına göre önemsiz saymalarına daha baştan yatkın olmalarına yol açmıştır. Diğerlerinde olduğu gibi Osmanlılar konusunda da araştırmacılar, toplumun Avrupa'dan farklı yönlerine eğil-

[92] A. g. e., s. 22-23.

mişlerdir. Osmanlı kültür geleneğinin, dilinin, dininin, hatta örgütlenme yeteneğinin Avrupa standartlarına benzemediğini vurgulamışlardır. Bu ayrı olma saplantısının ardında hemen hemen her zaman bir aşağılık, uygarlaşmamış bir vahşilik (Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesinde yağmanın tek güdüleyici neden olduğunu söyleyen, basmakalıp olmakla birlikte genel kabul görmüş sav gibi) varsayımı yatar. Said'in belirttiği gibi: 'İslamın yıldırıyı, yakıp yıkmayı, şeytansıyı, nefret edilen barbar sürülerini simgeler hale gelmesi nedensiz değildi. Avrupa için İslam süreğen bir sarsıntıydı'"[93].

Müslüman Osmanlı'yla Hıristiyan Avrupa'nın ilişkilerinin tarihinde, alışılmış bir biçimde din ön plana çıkar. İki uygarlığın tarihten gelen duyarlılıkları göz önüne alınınca, dine odaklanma akla yakın gelir. Din odaklı bu iki dünya karşılaştırıldığında, Osmanlıların İslam'ın evrensel özelliğini kavrayarak bunu temsil etme görevini en iyi biçimde yerine getirmek için çalıştığını, devletlerini göçebe bir uçbeyliğinden, daha önce Bizans ve Latin toprakları üzerinde yükselmiş dinsel bir yapının birincil kalıtçısı durumuna yükseltmek için bu özellikten yararlandıklarını görürüz. Daha önce Araplarca temsil edilen İslam geleneğini özümseyip kendi taze gücüyle birleştirerek dünya görüşünü yeniden oluşturma yeteneği, Osmanlı İmparatorluğu'na ünlü esnekliğini, dinamizmini, koşullara uyabilmeyi ve uzun ömürlülüğünü edinmesinde yardımcı oldu. Bunun tersine Hıristiyan Avrupa, bir önceki başlıkta (Haçlılar Çağı) ele aldığımız gibi, dini ideolojik bir araç olarak kendi yönetimlerini meşrulaştırmak ve halklarını İslam'a karşı mücadelede harekete geçirmek için kullandılar[94].

Hıristiyanlık, Avrupalıların temsilciliğindeki bu durağan ve tekrarcı yapısıyla, Doğu Akdeniz'den, Kuzey Afrika'dan ve Anadolu'dan hep batıya ve kuzeye doğru büzülürken, Braudel'in "İkinci İslamiyet" adını verdiği Osmanlılar döneminde

---

[93] A. g. e., s. 21.

[94] Bkz. a. g. e., s. 23.

bu büzülme, kendi kıtasının batısına doğru, yani daha da batıya doğru devam etmeye başladı. "XV. yüzyılla birlikte muazzam Türk zaferi bunların üstüne gelmiştir: ikinci bir İslamiyet; bu kez toprağa, süvariye, askere bağlı ikinci bir İslami düzen. Bu İslamiyet 'kuzeylidir' ve Balkanların ele geçirilmesiyle de dehşet verici bir şekilde Avrupa içlerine dalmıştır. Birinci İslamiyet koşusunun sonunda İspanya'ya ulaşmıştır. Osmanlıların macerasının kalbi Avrupa'da yer almaktadır"[95].

Osmanlılar çağı, aynı zamanda Hıristiyanlığın yerellik özelliğini daha da belirgin hale getirmiştir. Bu olgu, bizzat Batılıların bilinçli çabalarıyla çok daha önce başlamıştı; onlar Hıristiyanlığın sadece bir Avrupa dini, Avrupa'nın da sadece Hıristiyanların toprağı olmasını –yukarıda ele aldığımız Morisco olayının da açıkça gösterdiği gibi– istiyorlardı. Gerçi Haçlı seferlerinin, içinde bir Hıristiyan evrenselciliği iddiası taşıdığı zaman zaman savunulmuştur. Ama daha önce de yeri geldikçe hatırlattığımız gibi, Avrupa'nın kendi içinde bile politik ve dinî anlamda aşılmaz nice Doğu-Batı çatlaklarının varlığı, Haçlı seferleri'nin talan, yağma ve insan kıyımından ibaret kalması ve bunun yalnızca Müslümanlara değil kendi dindaşlarına da yöneltilmesi, böyle bir iddianın pratik desteklerden yoksunluğunu gösterir. Bernard Lewis, İslam'ın evrenselliğini ve Hıristiyanlığın yerelliğini şu şekilde anlatır:

> Etnik temelde tanımlanmış ve coğrafî temelde sınırlanmış (...) uygarlıkların tersine, İslam, inançları, kendini algılayış biçimi ve emelleri bakımından ilke olarak evrenseldi. Müslüman kimse kendinin Allah'ın son vahyinin talihli taşıyıcısı olduğuna inanıyor ve Allah'ın hakikatini gerekirse 'cihad' yoluna başvurarak insanoğlunun öteki kesimlerine götürmeyi kendisi için bir ödev ve bir ayrıcalık olarak görüyordu. İslamiyet bu yönüyle Asya, Afrika ve Amerika'nın öteki uygarlıklarından keskin biçimde ayrılıyor, buna karşılık başından itibaren kendine özgü bir ayrıcalık ve misyon

[95] Fernand Braudel, *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c. 1, s. 229–230.

duygusunun esiniyle hareket etmiş Hıristiyanlığı andırıyordu. Ortaçağın sonuna değin Müslümanlar özlemlerini pratikte hayata geçirme konusunda Hıristiyanlara oranla oldukça ileri bir noktaya varmışlardı. Hıristiyanlık ise evrenselci hedef ve iddialarına karşın temelde Avrupa dini olarak kalmıştı; giriştiği kutsal savaşlar, yani Haçlı Seferleri bile Hıristiyan topraklarını savunmaya ya da geri almaya yönelikti. Avrupa dışındaki tek istisna olan Etiyopya'daki Hıristiyan krallık uzaktaydı ve hakkında az şey biliniyordu; Hıristiyan kimlik anlayışı üzerinde hemen hiç etkisi yoktu. Aynı durum Güneydoğu Asya'da Müslüman yönetimi altında yaşayan Hıristiyan azınlıklar için de büyük ölçüde geçerliydi. Pratik açıdan, Hinduizmin Hintli olması gibi, Hıristiyanlık da Avrupalıydı; bir başka deyişle, dünyanın bir parçasının –göreli olarak konuşursak epeyce küçük sayılabilecek bir parçasının– diniydi. Bu parçanın bütün sakinleri aynı ırk ve kültürden gelmekteydiler ve çoğu birbiriyle ilişkili sınırlı sayıdaki etnik gruba mensuptular.

İslam uygarlığı ise tam tersine, üç farklı kıtada birçok farklı ırk ve kültürden gelme insanları kucaklaması bakımından evrensel olarak nitelendirilebilecek ilk örnekti. Uzun bir dönem boyunca İspanya ve Güney İtalya'da, Rusya bozkırlarında ve Balkan Yarımadasında varlığını sürdürmüş olması bakımından Avrupalı bir özelliği vardı. Asyalı ve aynı zamanda Afrikalı oluşu apaçık ortadaydı. Beyaz, siyah, esmer ve sarı tenli insanları kapsıyordu. Egemen olduğu topraklar Avrupa'nın güneyinden Afrika'nın ortasına ve Asya içlerine ve nihayet Hindistan ve Çin sınırlarının ötesine uzanıyordu. Hz. Muhammed'in 7. yüzyılda Arabistan'da peygamber olmasından ve izleyicilerinin Akdeniz dünyasına doğru yayılmasından beri İslamiyet, Hıristiyan âleminin komşusu, rakibi ve çoğu zaman düşmanıydı[96].

Osmanlılar, uzun yüzyıllar boyunca aynı zamanda Avrupalı bir özellik taşıdıkları için, İslam'ın çoğulcu anlayışını en üst düzeyde temsil etmişlerdir. Müslümanlar zaten, kendi takvimlerinin daha 90. yılında, tarih sahnesine çıkışlarının üzerinden henüz bir yüzyıl bile geçmeden Asya ve Afrika kıtalarının ya-

[96] Bernard Lewis, a. g. e., s. 4.

nında Avrupa'da da varlık kazanmışlardı. Hıristiyanlığın giderek ve bilinçli bir şekilde Avrupa dini hâline getirilmesine karşılık, İslam da kendini yine bilinçli bir şekilde evrensel bir din hâline getiriyordu. Araplar tarafından İspanya ve Sicilya'ya taşınan İslam, bunun açık örneğidir. Buralardan çıkarılan bu evrensel dinin, yeniden kıtaya sokulması Osmanlılar eliyle gerçekleşmiştir. Bu yüzden Osmanlı genişlemesini, kılıç zoruyla yapılan işgal olarak değil, evrensel bir dinin lâyık olduğu yere ulaştırılması olarak değerlendirmek gerekir.

Lewis'in söylediği gibi, sadece alan bakımından değil, bakış açısı bakımından da dar olan Avrupa, bu gerçeği anlamaya bir türlü yanaşmamıştır. "Öteki dinler bir yana, kendi dininin çeşitli biçimlerine karşı bile belirgin bir biçimde hoşgörüsüz" olan Avrupa'nın, "bileşimiyle çeşitliliğe, karakteriyle çoğulculuğa sahip" olan İslam dünyasını anlamasını beklemek, bakış açısının bu darlığı nedeniyle beyhûdedir. Kendi içlerinde ibadet ve hatta inanç bakımından önemli farklılıklara hoşgörüyle bakmaya yatkın olan Müslümanlar ise, "onayladıkları öteki dinlere toplumda belirli bir yer vermeye de razıydı. (...) İslam toplumu gerçekten de hoşgörü bahşetmekte ve öteki dinlerden insanlarla bir arada yaşamaya rıza göstermekteydi; az sayıdaki kısıtlamalara ve *ehliyetsizlik* durumlarını kabul etme karşılığında, bu insanlar dinlerinin gereklerini serbestçe yerine getirme ve kendi içişlerini serbestçe yürütme hakkından yararlanabiliyorlardı. Hıristiyan âleminde ise Hıristiyanların sonunda kimsenin kimseye karışmaması zamanının geldiği kanısına varmalarını sağlayan Din Savaşları'na değin bu hoşgörüye gerçekten denk düşecek bir anlayış yoktur. Müslümanların İber Yarımadası'nın bir bölümünü yönettiği sekiz yüzyıl içinde Hıristiyanlar ve hatta Yahudiler varlıklarını korudular ve üstelik gelişme olanağı bulduldular. Hıristiyanların Yarımadayı yeniden fethinin hem Yahudiler hem Müslümanlar açısından getirdiği sonuçlar ise çok iyi bilinmektedir"[97].

---

[97] Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler*, s. 9.

Osmanlı devleti, Avrupa'nın ortalarına kadar uzanan toprakları ve bütün Avrupa'yı kapsayan etkinliğiyle, İslam'ın evrenselliğini daha da belirgin hâle getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yaşadığı sürece, kuruluşundan yıkılışına kadar, dünya siyaseti onun çevresinde dönmüş, kendi kıtasında başka bir dine asla tahammülü bulunmayan Avrupa'nın bütün hedefi onu parçalayıp yıkmaktan ibaret olmuştur. Bu düşünce onsekizinci yüzyıldan itibaren kararlı bir biçimde uygulama alanına konuldu. Artık, daha önce başlamış olan bir Batı geleneği, onun karakterini simgeleyen *sömürgecilik*, neredeyse yirminci yüzyılın sonlarına kadar devam edecek yeni bir çağın adı olacaktır.

Sömürgeler çağı

Avrupa'nın Osmanlılara yönelik korku ve düşmanlıkları, onlara göre haklı nedenlere dayanıyordu. Çünkü İslam'ın ilk günlerinde olduğu gibi, yeniden başlayan bu ikinci ilerleme de Hıristiyanlık için bir kez daha ölümcül bir tehdit oluşturmaya başlamış, "Haçlı seferi ölmüş, onun yerini Cihad almış", bu da Türkler tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştı. Örneği, Elizabeth dönemi Türk tarihi uzmanı Richard Knolles, Türk imparatorluğunu "dünyayı kuşatan dehşet" olarak nitelerken Avrupa'nın ortak duygusunu ifade ediyordu. "Çok uzaktaki İzlanda'da bile kiliselerde okunmakta olan Lutheryen Dua Kitabı', Allah'tan, kendilerini 'Papa'nın kurnazlığından ve Türklerin teröründen' korumasını diliyordu[98].

Böyle bir korku, nefret ve düşmanlık Avrupa'da hiç dinmeksizin hep devam etti. İlk İslam ilerlemesine Avrupa Hıristiyanlığının verdiği cevap acımasız ve kıyıma dayalı Haçlı seferleri olmuştu. Osmanlıların liderliğindeki İslamî ilerlemenin bu "ikinci dalgasına cevap, Avrupa'nın emperyalizm olarak bilinecek olan yayılmasında nihai noktasına ulaştı. Bu, doğal olarak Avrupa'nın iki uç noktasında yer alan Müslüman yönetimine

98 Bkz. Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 33.

tabi olmuş ülkelerde, İber Yarımadası ve Rusya'da başladı. Daha sonra da hemen hemen tüm İslam dünyasını kuşatıncaya kadar ard arda yayıldı"[99].

İber Yarımadasının batısındaki Portekiz, Müslümanların elinden 1267 yılında alınmıştı. İspanya'daki son İslam kalesi olan Gırnata ise 1492'de düştü. "İslamiyete karşı Hıristiyan savaşının başlıca kuramcılarından" Raymond Lull'un, İspanya geri alındıktan sonra Cebelitarık Boğazı'nın geçilerek savaşın karşı yakaya taşınması gerektiği görüşünden ilham alan[100] Portekizliler ve İspanyollar, Kuzey Afrika'da üsler elde etme çabasına giriştiler. Portekizliler 1415 yılında Fas'ın kuzey kıyısındaki Ceuta'yı ele geçirerek, neredeyse bütün bir onaltıncı yüzyıl boyunca Fas'taki varlıklarını güçlendirmek için gayret gösterdiler. Portekizlilerin, savaşı Müslümanların yerleşim bölgesinde tutma gayretleri, 1578'de Kasrü'l-Kebîr Savaşı'nda Faslılara yenilerek akamete uğradı. İspanyalılar da, eski efendilerini Avrupa'dan çıkararak Afrika'ya sürdükten sonra, 1497–1510 yılları arasında, Trablusgarb'a kadar Kuzey Afrika sahillerindeki birçok yeri ele geçirmek için uğraştılar. Bu çabalar da Portekizlilerinki gibi boşa çıktı. Çünkü artık Osmanlılar devreye girmiş, deniz gücünü geliştirmiş ve Akdeniz'e hâkim olmuşlardı.

Rusya'dan başlayan Doğu Avrupa'daki karşı hareket de, İspanya'dakiyle aynı zamanlarda yapılıyordu. Moskova prensi Dimitri Donskoy 1380 yılında Kulikova Savaşı'nda Tatarlara karşı galip geldi. "İspanya'da olduğu gibi bunu uzun ve zorlu bir mücâdele izledi; 'Büyük' lakabıyla anılan III. İvan 1480'de Moskova üzerine son Tatar yürüyüşünü püskürttü ve böylece sonunda 'Tatar boyunduruğu'na son verdi"[101]. Tatarlarla yapılan uzun ve zorlu savaş, 1552'de Kazan'ın Ruslar eline geçmesiyle sonuçlandı. 1556'da Astrakhan liman şehrinin alınması, onları Hazar'a ulaştırmıştı. Artık Ruslar, Osmanlı ve Tatar topraklarına

---

[99] A. g. e., s. 34.

[100] Bkz. Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler*, s. 39.

[101] A. g. e., s. 11–12.

doğrudan saldırabiliyorlardı. Tıpkı İspanya'da olduğu gibi, doğuda Ruslar da acımasız bir Müslüman kıyımına başvurdu.

Her iki yönde de Hıristiyanlar büyük bir çarpışma kazanmışlardı, ama bu, asıl savaşın kazanılmış olduğu anlamına gelmiyordu. Böylece, Akdeniz'den umutlarını kesmiş olan Batı Avrupalılar, dinsel öç duygularını hiçbir zaman yitirmeden, Doğu'yu daha güneyden, Afrika'yı dolaşarak kuşatmaya başladılar. Bugün Avrupamerkezci tarih yazımında "büyük keşif seferleri" olarak allanıp pullanan olaylar, gerçekte birer "sömürge hareketleri"nden, aslındaysa yeni birer Haçlı seferinden başka bir şey değildir. Daha doğrusu bu, yukarıda Morisco olayını anlatırken değindiğimiz gibi, uygarlık ve din kininin de doyuma ulaştırıldığı bir sömürge hareketidir. "Vasco de Gama, Kalküta'ya vardığında, 'Hıristiyanlar ve baharat bulmak için' gelmiş olduğunu söylemişti. Bu söz, gerek Portekizlileri Asya'ya gönderen saiklerin, gerekse de, belli çekincelerle birlikte, Portekiz seferlerinin bir anlamda kendisine gecikmiş bir cevap olduğu cihadın saiklerinin de kısa bir özetidir. Doğu'ya doğru yelken açan Portekizliler arasında Hıristiyanlık için savaş duygusu güçlüydü. *Büyük keşif seferleri, dini bir savaş olarak, Haçlı seferlerinin ve yeniden fetihin aynı düşmana karşı sürdürülmesi olarak görülüyordu.* (vurgu bana ait-Y.K.) Doğu sularında Portekizlilerin temel düşmanları olan ve hakimiyetlerine son vermiş bulunan –Mısır, Türkiye, İran ve Hindistan'daki– Müslüman yöneticiler vardı. Portekizlilerden sonra batının diğer denizci halkları geldiler ve Afrika ile Güney Asya'da yirminci yüzyıla kadar devam edecek bir Avrupa hakimiyeti kurdular"[102].

Avrupa hâkimiyetinin bu yeni döneminde, yani "sömürgeler çağı" olarak adlandırdığımız dönemde, Rusya'nın 1774 tarihindeki Küçük Kaynarca Antlaşması'yla elde ettiği büyük avan-

---

102 Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 38. Elbette Lewis'in "yirminci yüzyıla kadar" sözünü "yirminci yüzyılda da" şeklinde düzeltmek gerekir. Çünkü birçok sömürge, bağımsızlığını ancak yirminci yüzyılın son çeyreğinde kazanabilmiştir. Üstelik sömürgecilik, yeni biçimiyle bugün de aynı acımasızlıkla sürüyor.

taj, 1783 yılında Kırım'ı topraklarına katmasıyla devam etti. Osmanlılar için "ilk toprak kaybı olmamasına rağmen bu olay, önemli bir değişikliğin göstergesiydi. Daha önceki kayıplar feth edilmiş ülkelerin kaybıydı ki buralardaki Türk yöneticiler ve göçmenlerin çok küçük gruplar oluşturmalarına rağmen yerleşik nüfus Hıristiyanlardan müteşekkildi. Kırım ise farklıydı. Burann halkı Türkçe konuşan Müslümanlardan oluşuyordu ve bu halkın Kırım'daki varlıkları on üçüncü yüzyıldaki Moğol fetihlerine, belki de daha önceki bir tarihe kadar geriye uzanıyordu. İlk kez nüfusunu Müslümanların oluşturduğu eski bir İslam toprağı terk edilmişti ki, bu, Müslümanların onurlarını daha çok incitici bir darbe oldu"[103].

Avrupa'da *Reconquista* (yeniden fetih) adı verilen karşı hareket sırasında dinî özellikli Haçlı seferleri de, bir bakıma saldırgan emperyalizm özellikli bir erken Batı serüveniydi. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu serüven, Batı ve Doğu Avrupa'da, hemen hemen aynı nitelikteki acımasız Müslüman kıyımlarıyla Hıristiyanlar lehine sonuçlanmıştı. Doğu Akdeniz'de ise Türklerin yeni ve yükselen gücü karşısında etkisiz kalarak başarısızlığa uğradı. Ama onsekizinci yüzyılda Osmanlı devletinin gerilemeye başlamasıyla birlikte Avrupalılar, birincisinden çok daha acımasız şekilde, bu kez eskiden kendi toprakları olan yerleri almak için değil, hiç ilgileri olmayan yeni topraklara yerleşmek için harekete geçtiler.

Artık adına "sömürgeler çağı" dediğimiz yeni ve uzun bir dönem başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun erimesiyle doğru orantılı olarak büyüyen ve gelişen sömürgeleştirme hareketi ile, önünde tek engel olarak bulunan Osmanlı devletini aştıktan sonra, Asya ve Afrika kıtaları Avrupalı devletler tarafından rahatça paylaşılmıştır. Amerika kıtasının sömürgeleştirilmesi ise, zaten bu kıtanın keşfiyle birlikte daha 1492'de başlamıştı.

---

[103] A. g. e, s. 55.

Sömürgecilik, Batı barbarlığının ulaştığı tartışılmaz zirvenin göstergesidir. Bundan böyle Avrupa ve onun doğal uzantıları dışında kalan bütün dünya Avrupalı devletler tarafından karış karış paylaşılmış, bu sömürge halklarının acımasız kıyımına başlanmış, daha da ilginci, sömürge paylaşımı konusunda birbirine düşen Avrupa devletleri, kendi aralarında zaten var olan kanlı savaşlara daha da hız vermişlerdir. Batı, üstünlüğünün farkına varır varmaz başlattığı saldırıyı Balkan savaşlarıyla hızlandırarak Osmanlı devletinin Avrupa'daki topraklarını paylaşmakla devam ettirmiş, bu paylaşım sırasında birbirine de vahşice saldırarak boğazlaşmışlar, daha sonra da ardı ardına gelen iki dünya savaşıyla bütün dünyayı kana bulamışlardır. Bugün de sömürgecilik "emperyalizm"e dönüşerek aynı acımasızlığıyla sürdürülmektedir.

Marc Ferro, Haçlı seferleri döneminde neredeyse Bizans İmparatorluğu'nu bile ele geçirecek kadar kendine güveni artan Venediklilerle rekabet içinde bulunan Cenevizlilerin, Müslümanlarla karşı karşıya gelmemek için bir dizi keşif seferiyle Doğu'ya gitmek için Afrika'nın çevresinden dolaşmak istediklerini yazar. Vivaldi ailesine ait olan ve henüz 1204 gibi erken bir tarihten itibaren uygulanmak istenen bu proje, doğal olarak küçücük bir şehir-devletin altından kalkamayacağı bir işti. Bu fikri, Ceuta'yı (Ciota) alarak Afrika yollarına dökülen Portekizliler miras almış ve uygulamaya koymuşlardır[104]. Bu gerçek, sömürgeci Avrupa için Müslümanların, dolayısıyla da ondördüncü yüzyıldan itibaren onların temsilcisi olan Osmanlıların, Akdeniz çevresindeki Avrupa ilerlemesinin önündeki tek engel olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla önce Osmanlı İmparatorluğu'na uzak topraklarda başlayan sömürgecilik, imparatorluğun zayıflamasıyla doğrudan bu topraklara yönelmiştir. Afrika ve Asya'nın tamamının paylaşılması, özellikle Akdeniz'in yeniden bir Hıristiyan denizi hâline getirilmek istenmesi bu dönemin başlıca özelliği olmuştur. Bu durum, Batı yayılmacılığı hedefi-

[104] Bkz. Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 100.

nin değişmeden kaldığını ve yalnızca yöntemin farklılaştığını gösterir.

1492'de Amerika'ya ayak basılması, sömürgeler çağının başlangıcını oluşturur. Bu tarih, keşifler döneminin değil, Avrupa dışında kalan dünyanın bugün de devam eden büyük yıkımının başlangıç tarihidir. Avrupa'nın haçlı seferleri sırasındaki Hıristiyanlaştırma misyonu, bu dönemde yerini –bir anlam kaymasıyla– nasıl "uygarlaştırma" aldatmacasına bıraktıysa, aynı şekilde sömürgeciliğin de "keşif" olarak adlandırılmasını gerektirmiştir. Oryantalizm ve sömürgeciliğin, misyoner eğilimle birleşmesi sonucu ortaya çıkan bu yeni tip Batı yayılmacılığının geliştiği ve bütün dünyayı pençesine aldığı daha sonraki tarihlerde verilen bu isme (uygarlaştırma) geçişi simgeleyen en iyi örnek, Napoleon Bonaparte'ın Mısır'a yaptığı seferdir. "Konsül (Napoléon'un o sıradaki unvanı, e. n.) bir bilim adamı kalabalığıyla çevrili olarak ve ordularıyla birlikte, Enstitü üyesi sıfatıyla ortaya çıkar: 21 matematikçi, 3 astronom, 17 mühendis, 13 doğabilimcisi, 22 basımcı, vb. aralarında Monge, Geoffroy Saint-Hilaire, Berthollet gibi çok ünlü şahsiyetler de vardı. *Uygarlığı* cisimleştiren bir orduyla geldiğini göstermek istiyordu, *ne altın ne de İsa* söz konusuydu. Bonaparte 'Memluklardan çok, Tanrı'ya, peygamberine ve Alcoran'a –yani Kuran'a– saygı duyduğunu' söylüyordu"[105]. Oysa Mısır gibi çok gözde bir ülkenin alınması, Fransa'ya Hindistan yolunu açacaktı. Bonaparte Mısırlılara kendisini âdeta bir Müslüman olarak tanıtıyor ve ülkeyi savaşsız ele geçiriyordu. Mısır'ın Fransa'ya bağlanması tasarısının, başka düşüncelerin, en fazla da Osmanlı devletinin parçalanması düşüncesinin bir eseri olduğu saklanıyordu:

> Önlenemez bir biçimde çöküşe giden ve II. Ekaterina ile II. Joseph'in, yerine bir Yunan İmparatorluğu kurmak istedikleri şu Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak. İspanya ve Fransa'ya da pay düşecekti. Fransa'nın payı ya Mısır ya da Berberistan olacaktı.

[105] A. g. e., s. 121-122.

> 1802'de, Bonaparte Cezayir kentine bir sefer öngörür. (...) 1808'de, bir kez daha, Mısır'ın yeniden fethini tasarlar, bu toprağı İngilizlere bırakmamak için. Napolyon'un ilk elde kazandığı zaferlere rağmen bir türlü ele geçiremediği bu 'hasta adam', Osmanlı İmparatorluğu uğruna rekabet doğar böylece. Ancak Napoléon'un ordusunu yenilgiye uğratan İngilizler Mısır'a yerleşmeye kalkınca, Mehmet Ali onları gemilerine geri binmeye zorlar ve ülkede kalan Fransızlarla Mısır arasında bir ittifak kurar.
>
> Özellikle Mısır seferi ve Cezayir tasarısı sömürgeleştirme tarihinde bir dönüm noktası oluşturur; çünkü bu konuda girişimde bulunanlar olayın köleliğe ve köle ticaretine karşı bir mücadele olduğunu ilan etmişlerdi. Ve böylelikle, XIX. yüzyılda, Afrika'yı fethedenlere sağlam bir gerekçe bulmuşlardı[106].

Osmanlı toprakları üzerinde sömürgecilik için rekabet edenlerin, yaptıkları insanlık dışı vahşetin tam aksine, "köleliğe ve köle ticaretine karşı bir mücadele" söylemini kullanmaları, yeni dönemin ayırıcı özelliklerinden biridir. "Sömürgeleştirme" fiilini işleyenlerin vahşiliğine rağmen, bunun tersine sömürge altında yaşayan insanların vahşiliğini vurgulayan "uygarlaştırma" sözcüğünün kendisi, sömürü sonucunda her bakımdan gerileyen Afrika, Asya ve Amerika için gerçekte onur kırıcıydı. Beyaz adamın "uygarlaştırma görev ve sorumluluğu" söylemi, sömürge insanlarının keyfî uygulamalara kayıtsız şartsız boyun eğdirilmelerini, kültürsüzleştirilmelerini ve tarihsizleştirilmelerini haklı göstermek için uydurulmuştu. Galip taraf olarak yazdıkları tarihte, olayların böyle anlaşılmasını sağlamak istiyorlardı. Gerçekte ise Haçlılar çağındaki "Hıristiyanlaştırma" ile sömürgeler çağındaki "uygarlaştırma", aynı düşünceyi ifade eder. İkisi de, sömürgeleştirilmiş halklara Avrupa ve Hıristiyanlık değerlerinin gerçek değer olarak kabul ettirilmesi anlamına gelir. Beyaz adamın sömürgelere uygarlık götürmesi, Avrupa kültürünü onlara dayatması demekti. Yalnız bir farkla: Bu uygarlığa katılmak mümkün değildi ve sömürge insanının buna hakkı da

---

[106] A. g. e., s. 122–123.

yoktu. O sadece, beyaz ırkın ve onun uygarlığının üstünlüğüne inanmak ve boyun eğmek zorundaydı. Onun "uygarlaştırılması", bu anlama geliyordu.

Nitekim Asya, Afrika ve Amerika'daki sömürgeci uygulamaların tamamında, böyle bir uygarlık (!) dayatması geçerli olmuş, sömürülenler sömürgeci kaba kuvvete boyun eğmeye zorlanmış ve soykırıma varan kan dökücülük normal bir davranış olarak kabul ettirilmek istenmiştir. Sömürgelere düşen uygarlaşma görevi, köleliği kabul etmek, herhangi bir mülkiyet iddiasında bulunmamak, kendisi hiç hesaba katılmaksızın konulan ve uygulanan sömürgeci hukukuna ses çıkarmadan boyun eğmektir. Baykan Sezer Avrupa'nın, kendi uygarlığına uygun düşmediği için, üstün bir uygarlık düzeyine sahip birçok toplumu, sömürgeleştirdikten sonra toplu kıyıma uğrattığını belirtir: "Batı'nın Yeni Çağ başlarından bu yana yeni deniz yollarının bulunuşu ile birlikte o güne değin varlıkları bilinmeyen toplumlarla karşılaşması daha tarihin ilk günlerinden beri insanlığın karşısında bulunan Doğu-Batı sorununa yeni bir anlam ve yeni bir boyut kazandırmıştır. Yeni Çağ'da bu gelişmeler sırasında başlangıçta bu karşılaşılan toplumlar arasında üst düzey bir uygarlık çizgisine ulaşmış toplumlar da bulunmaktaydı. Ancak bu toplumlar Batı ile ilk karşılaşmalarında toplu bir kırıma uğrayacaktır"[107]. Batı, bu yeni dönemde sahip olduğu maddî üstünlük avantajını, hiçbir nedene dayanmayan uygarlık üstünlüğüne dönüştürme çabasına girmiş ve "kendi yayılışını uygarlık taşımak olarak görmeye başlamıştır"[108].

Büyük devlet olmanın şartını sömürgecilikte gören Avrupa devletleri, maddî üstünlüklerini kazanır kazanmaz sömürgecilik faaliyetlerine başladılar. Sömürgeciliğin karşı konulmaz cazibesi o kadar güçlüydü ki, Avrupa'nın büyük devletleri üstünlüklerini pekiştirmek ve tescil ettirmek için sömürge imparatorluklarını genişletmek mecburiyeti hissediyorlardı. Doğal olarak

---

[107] Baykan Sezer, "Doğu Batı Ayrımı", s. 37.

[108] A. g. m., s. 37.

bu durum, sömürgeci devletleri, sömürge paylaşımı konusunda anlaşmazlıklara ve savaşlara götürdü. Avrupa'da çeşitli nedenlerde zaten sürekli olarak var olan bu anlaşmazlıklar, şimdi daha da büyük boyutlara taşınıyordu.

1871–1914 arasındaki yıllar "Avrupa'da diplomatik münasebetlerin ve bu münasebetler içindeki mücadele ve çatışmaların yoğunluk kazandığı safhadır"[109]. Özellikle Alman İmparatorluğu'nun bir güç olarak sivrilmesi ile başlayan olaylar dizisi, sömürgecilik çatışmalarının da eklenmesiyle, 1914 yılındaki dünya savaşını doğurmuştur. Alman İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra, Bismarck'ın imparatorluk başbakanlığından ayrıldığı 1890 yılına kadar Almanya diplomatik bir üstünlük kazanmış ve bu ülkenin etrafında *Üçlü İttifak* adı verilen bir güç bloku oluşmuştu. İttifak, 1882 Mayıs'ında Almanya, Avusturya ve İtalya arasında imzalandı. Buna göre, bir Avrupa ülkesi bu üç devletten birine saldıracak olursa, diğer ikisi bütün güçleriyle ona yardım edecekti.

Almanya'nın Üçlü İttifak'la kazandığı kesin üstünlük, 1887'de Rusya ile yaptığı ikili anlaşmayla daha da güçlenmiş oldu. Fakat Bismarck'ın yerine geçen II. Wilhelm, Rusya ile yapılan anlaşmayı, 1890 yılında süresi bitince yenilemedi. Rusya böylece Almanya'dan koparak Fransa'ya yaklaştı. Wilhelm'in uyguladığı sömürgecilik politikasının Almanya'yı geniş dünya coğrafyasına yayması, öteki devletlerle çatışmalara girmesine neden oldu. Böylece Avrupa'da, bir denge arayışı olarak *Üçlü İtilaf* adıyla bir başka blok doğdu. Blok, 1894 Fransız-Rus ittifakı, 1904 İngiliz-Fransız sömürge anlaşması ve 1907 İngiliz-Rus sömürge anlaşmalarının sonucunda İngiltere, Fransa ve Rusya arasında kurulmuştur.

Bilindiği gibi, Almanlar 1871'de Fransa'yı ağır bir yenilgiye uğratarak Alman birliği yolunda Fransız engelini ortadan kaldırmışlardı. Fransa bu yenilgiden dolayı Almanya'ya karşı sü-

[109] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi–1914–1980*, s. 19

rekli intikam duyguları içindeydi. Almanya ile yenilenmeyen anlaşması dolayısıyla yalnız kalan Rusya'ya yanaşarak yaptığı anlaşma Üçlü İtilaf'ın birinci halkasını oluşturur. Üçlü İtilaf'ın ikinci halkasını, İngilizlerle Fransızların aralarında yıllardan beri süren çatışmaları bir yana bırakarak yaptıkları anlaşma meydana getirir. Bu çatışmaların temelini, Napolyon zamanından beri iki devlet arasında meydana gelen sömürge mücadeleleri oluşturuyordu. Mücadelelerin en eskisi 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle başladı. Daha önce 1756–1763 yılları arasında meydana gelen Yedi Yıl Savaşları sonucunda İngiltere, Fransa'dan Kanada ve Hindistan'ı almıştı. Mısır'ın Fransa tarafından işgali, İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısı için önemli bir engeldi. Ayrıca, 1830'da Cezayir'i işgal eden Fransa'nın, şimdi de Mısır'ı işgal etmesi, Kuzey Afrika'da kendi kontrolü altında bir Arap imparatorluğu kurma tasarısının gerçekleşmesinde önemli bir adımdı. 1869 yılında Süveyş kanalının açılması, Mısır üzerindeki İngiliz-Fransız mücadelesinde yeni bir dönem başlatmıştı. Kanalı işleten Fransa'ydı ve Asya ile Uzak Doğu arasındaki mesafeyi oldukça kısaltan kanalın Fransa kontrolünde olması İngiltere için önemli bir tehlikeydi. Bu yüzden 1882 yılında Mısır'ı işgal eden İngiltere, hemen ardından da Nil nehrinin bütünlüğünü ele geçirmek isteğiyle Sudan'da yerleşmek için harekete geçti. Afrika'nın Avrupa tarafından sömürgeleştirilmesinin hızlandığı bu dönemde İngiltere, kuzey-güney doğrultusunda, daha önce 1815'te Hollanda'dan aldığı Cape Colony ile Mısır'ı birleştirmek, İskenderiye ile Cape Town arasındaki Afrika topraklarını kuzeyden güneye bir şerit halinde sömürge imparatorluğuna katmak istiyordu[110].

Diğer yandan Fransa, eski sömürgesi olan Senegal'den hareket ederek Afrika'da doğu-batı doğrultusunda ilerledi. Nijer nehrinin kuzeyindeki alanları ve Büyük Sahra'yı ele geçirdikten sonra Sudan'a kadar uzandı ve 1898'de buraya girdi. Dolayısıyla Sudan'da karşılaşan iki devlet arasında önemli bir kriz baş-

[110] Bkz. a. g. e., s. 31-32.

gösterdi. Ancak savaşı göze alamayan Fransa geri çekilmek zorunda kaldı. Çünkü 1830'da Cezayir'i, 1881'de de Tunus'u işgal eden Fransa, Afrika'nın kuzey şeridini tamamlayacak olan Fas için mücadele etmeyi daha önemli görüyordu. Mısır ve Sudan'da çatışmayı kaybeden Fransa ile İngiltere'nin üçüncü çatışma alanı, bugünkü güney ve kuzey Vietnam, Laos, Kamboçya ve Birmanya'yı kapsayan Hindiçini oldu.

Sömürgecilik faaliyetlerinin hızlandığı 1880'li yıllarda Fransa, Hindiçini ile de yakından ilgilendi. Özellikle bu bölgenin doğu kısmındaki Annam imparatorluğu üzerinde kontrol kurduktan sonra, daha da doğudaki bugünkü adı Tayland olan Siyam'a yönelmesi İngiltere'yi telaşlandırdı. Fransa'nın, 1763 yılından beri yönetimi altında bulunan Hindistan'a yaklaşması üzerine İngiltere, 1885'te Hindistan'a bitişik olan Birmanya'yı ele geçirdi ve iki devlet Siyam üzerinde çatışma durumuna girdiler. 1896 yılında en yüksek noktasına ulaşan çatışmalarda İngiltere'nin, Fransa'yı Hindistan'a yaklaştırmamaktaki kararlılığı üzerine Fransa, tıpkı Sudan'da olduğu gibi geri adım atmak zorunda kaldı. İki devlet arasında yapılan anlaşmada, Siyam'ın Birmanya'ya bitişik kısmı İngiliz, Annam'a bitişik kısmı ise Fransa'nın nüfuz alanı oluyor, ortada da bir tampon bölge bırakılıyordu. İngiltere bu şekilde Fransa'nın Hindistan'a yaklaşmasını önlemiş oldu. İngiltere karşısında bütün sömürge çatışmalarında başarısızlığa uğrayan, diğer denizaşırı topraklarda da güç kaybeden Fransa'nın Avrupa'daki durumu giderek zayıflıyordu. Bu arada Üçlü İttifak devletlerinin hızlı bir şekilde silahlanmaları da başka bir problemdi. Bu durum karşısında Fransa, İngiltere ile ilişkilerini yumuşatmaya karar verdi. İki devlet arasında yapılan anlaşma ile Fransa Mısır'ı İngiltere'ye bırakıyor, İngiltere de Fransa'nın Fas'ı ele geçirmesini kabul ediyordu[111].

Üçlü İtilaf'ın bu ikinci halkası gibi, üçüncü halkası olan İngiliz-Rus anlaşması da, bu iki devletin sömürgelerdeki çatışma-

111 Bkz. a. g. e., s. 33-34.

larını sona erdiren bir anlaşmadır. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca süren ve yirminci yüzyılda da devam eden geleneksel Rus-İngiliz çatışmasının alanı olan Boğazlar'a, sömürgeler çağında Orta Asya ve Uzak Doğu'daki mücadeleler de eklendi. Anlaşmazlıklar özellikle, İngiliz kontrolündeki Hindistan'a komşu olan İran, Afganistan ve Tibet üzerinde yoğunlaşıyordu. Buraya sızarak İran'ı ve bağımsız Türk devletlerini kendi topraklarına katmak ve Afganistan'ı almak isteyen Rusya, oradan da Çin'e ait olan Tibet'e girme peşindeydi. Bu nedenle iki devletin bu üç toprak üzerinde başlayan çatışmaları, daha sonra Çin ve Uzak Doğu ülkeleri üzerinde de sürdü. Bir süre sonra Japonya'nın da Çin'i almak için devreye girmesi üzerine İngiltere, Japonya'yı Rusya üzerine saldırtmak için 1902 yılında onunla bir anlaşma yaptı. İngiltere'nin desteğini alan Japonya'nın 1904'te Rusya'ya açtığı savaş, Rusya'nın ağır yenilgisiyle sonuçlandı. Japonya önündeki yenilgi üzerine Rusya, geleneksel faaliyet alanı olan Boğazlar ve Balkanlarla uğraşmak üzere geri çekildi. Buralarda daha verimli sonuç almak için de İngiltere ile ilişkilerine yeni bir biçim vermesi gerekiyordu. 1907 İngiliz-Rus anlaşması böylece ortaya çıktı. İngiltere, Fransa ve Rusya'yı Hindistan'dan uzaklaştırmış, aynı zamanda Üçlü İttifak'a karşı Üçlü İtilaf'ı kurmuş oluyordu. İşte Avrupa'daki büyük devletlerin 1907 yılına gelinceye kadar, aralarındaki büyük çatışmaları bu şekilde iki bloka bölünerek sonuçlandırmaları, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında en büyük neden olmuştur.

Dikkat çektiği üzere, Avrupa devletlerinin doymak bilmeyen toprak elde etme ve kan dökme açlıkları, uzak yerlerde sömürge elde etme ve birbirleriyle savaşma sınırlarıyla kalmamış, bütün dünyayı amansız bir savaşın içine çekmiştir. Açgözlülük sonucu oluşan havada, iki blok da amansız bir silahlanma yarışına girmişler, "bu yarış içerisinde her iki taraf da kendisini diğerinden üstün gördüğü için, en ufak anlaşmazlıklarda dahi sert bir tutum almışlar ve ufak meselelerden büyük buhranlar doğmuştur. Buhranlar sertleşip büyüdükçe silahlanma yarışı daha da hızlanmış ve silahlanma yarışı da buhranları şiddetlen-

dirmiştir. Bir halde ki 1914 yazı geldiğinde iki blok arasındaki münasebetler artık adamakıllı gergin durumdadır. Bu atmosfer içinde, 28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahtının bir Sırplı tarafından öldürülmesi gibi basit bir suikast olayı I. Dünya Savaşı gibi büyük ve genel bir savaşın patlaması için yeterli olmuştur"[112].

Sömürge imparatorluklarını genişletmek uğruna dünyayı genel bir savaş batağına saplamaktan bile kaçınmayan Avrupalı devletlerin, sömürgelerdeki uygulamalarının niteliğini tahmin etmek güç değildir. Sömürgeciliğin, bir davranış olarak çirkinliği yanında, bu devletlerin özel yöntemleri daha da insanlık dışı olmuştur.

En başta, Avrupa devletleri sömürgeleştirdikleri ülkelerin halklarını hiçbir zaman hesaba katmamışlar ve onlar yokmuş gibi davranmışlardır. Örnek olarak Afrika'yı ele alırsak, kıyıda bir yeri ele geçiren devlet, içerlere kadar olan geniş toprakların kendisine ait olduğunu ilân ediyordu. Tam anlamıyla birer talancı olarak davranıyor, arkasından da aralarında sonu gelmez savaşlar yapıyorlardı. Nitekim 1855 yılında bütün Avrupa devletleri, aralarında imzaladıkları Berlin Senedi'yle sömürgecilikte "fiilî işgal" ilkesini kabul ettiler. Buna göre, Afrika'da bir toprağı fiilen işgal etmedikçe, oraya sahip olunamayacağı karara bağlanıyordu[113].

Marc Ferro, biraz da alaylı bir şekilde, temelde bir *gentleman's agreement* (centilmenlik anlaşması) olarak tanımladığı Berlin Konferansı'na on dört Avrupa devletinin katıldığını belirttikten sonra, bu güçlerden her birinin bir diğerine haber vermeksizin *vahşiler gibi toprak elde etmeye kalkışmayacakları ve itirazda bulunulabilmesine zaman tanıyacakları* konusunda anlaştıklarını yazar. "*Res nullius* (yok sayılan) kategorisinde tutulan Afrikalı halklar ya da krallar tartışmalarda ne konu olmuş ne de bun-

---

[112] A. g. e., s. 37.

[113] Bkz. a. g. e., s. 84.

dan haberdar edilmişlerdi"[114]. Hepsi de aynı olduğu için birbirini çok iyi tanıyan bu ondört devlet arasındaki uzlaşma sırasında geçen "vahşiler gibi" deyimi ilginçtir. Bu deyimi özellikle telâffuz etme ihtiyacını duyarak yaptıkları anlaşmaya rağmen, Avrupalılar yine de "vahşiler" gibi davranmaktan geri kalmayacaklardır. Aynı konferansta, toprak elde etme amacındaki başlıca Avrupalı güçler, aralarında sınır anlaşmaları yaparak Afrika topraklarını karış karış bölüştüler ve herkes kendi payına düşen toprağa "fiilî işgal" için hücum ettiler. "Yapılan sınır anlaşmaları, yüz yıl sonra, Afrika devletlerinin bağımsızlıklarından sonra dahi geçerli sayıldı. Büyük Britanya bu sınır anlaşmalarından otuzunu Portekiz'le, 25'ini Almanya'yla ve 149'unu Fransa'yla imzaladı..."[115].

"Afrika artık bölüşülmüştü, geriye onu fethetmek kalıyordu"[116]. Berlin Konferansı, "vahşiler"in Kara Afrika'yı paylaşmaları için gerekli olan "oyunun kurallarını" koymuştu. "Böylece, 'bayrak yarışı' denilen bir operasyonlar ve ilhaklar zinciri başlamıştı, katılan Avrupalı güçlerden her biri en büyük toprak parçasına bayrağını dikmeye bakıyordu"[117]. Ama konferans ilkelerine uyulmadı. Çünkü Afrika'da her ülkenin kendine ait emelleri vardı. İngiltere, her şeyden önce Gambiya'daki Freetown'dan, Cape'i geçerek Zengibar'ın ötesine kadar kıyıları almak istiyordu. Ayrıca yukarıda da söz ettiğimiz gibi, Cape Town ile İskenderiye'yi birleştirme arzusundaydı. Almanya'nın niyeti, Kamerun'dan başlayıp Tanganika'ya kadar uzanan bir *Mittel Afrika* İmparatorluğu kurmaktı. Portekiz'in hayali ise Angola ve Mozambik'e konmaktı. Senegal'den yola çıkan Fransızlar Çad gölü ile Nijer yönünde ilerliyorlardı... Bütün bu emeller, karşısında diğer devletlerin engeli ile karşılaştı. Bu rekabet anlaşmazlıklarını düzenleyen çok sayıda anlaşmalar yapıldı. Bütün bunlar,

---

114 Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 134.

115 A. g. e., s. 136.

116 A. g. e., s. 140.

117 A. g. e., s. 137.

sömürülen Afrikalıların kendilerince gösterdikleri tepkiler hiç hesaba katılmadan yapıldı. Afrikalılara reva görülen şey, bulunmuş eşya muamelesiydi; Avrupalılarca önemli olan, onun kimin malı olacağından ibaretti.

Vahşilerin rekabet anlaşmazlıklarını düzenleyen anlaşmalara tipik bir örnek olarak Almanlarla İngilizler arasında 1890'da yapılan anlaşmayı verebiliriz. Anlaşmanın birinci maddesinde Mfoumbiro dağları (Rwanda) İngilizlere bırakılıyordu. Ancak daha sonra bu dağların var olmadıkları anlaşıldı. Yine Nijerya'yla Kamerun arasında sınır olması düşünülen Rio del Rey'in kıyıda kalan bir engebe dizisinden ibaret olduğu ortaya çıktı. Kısacası, aralarında "vahşiler gibi" davranmama kararı alan Avrupalılar, uygulamada bu özelliklerinden yine vazgeçemediler ve birbirlerini aldatmaktan, bu yüzden de birbirleriyle savaşmaktan geri duramadılar[118].

Elbette bunlardan daha önemlisi, yeni fatihlerin (!) yerli halka karşı davranışlarıdır. Onların ataları daha önce sayısız insanı kılıçtan geçirmişler, ya da diri diri yakmışlardı. Bunlar bunu kabul ediyor, bu eylemlerin sömürgeci tasarının gerçekleşmesi yolunda kullanılması gerekli araçlar olduğunu savunuyorlardı. Ancak görünüşte bir gelişme olarak, artık bu tür davranışlarda bulunmayacaklarını söylüyorlardı. Şimdi, XVI. yüzyıl fatihlerinin tutkusu olan Hıristiyanlaştırma görevinin yerini, sözde uygarlaştırma görevi alıyordu. Bu görevin sahipleri olan yeni fatihler, metropolde sürdürecekleri tatlı hayat yerine, buralarda oluşturulacak büyük eserin kahramanı olmayı seçmişlerdi. Ama sömürgelere gittikten sonra durum değişiyordu. André Gide *Kongo'ya Yolculuk* adlı eserinde, sömürgedeki yerleşimcilerin yerlilere karşı küçümseyici sert tutumlarından hayrete düştüğünü ifade ediyordu. Yerleşimciler kendi ırkları dışındaki her türden insanla, eşitlikçi olabilecek her türden ilişkiye girmekten kaçınıyorlardı. Bayraklarını sömürge topraklarına di-

---

[118] Bkz. a. g. e., s. 138. Bu türden örnek başka anlaşmazlıklar için aynı yere bakılabilir.

kerken dem vurdukları eşitlikten, yaşama hakkından ve özgürlükten eser kalmıyor ve bu ilkeleri ihlal etmek birinci görevleri hâline geliyordu[119].

Ferro, buna iyi bir örnek olarak Bugeaud'u veriyor: Yaşamı boyunca her türlü toplumsal yenilikten ve düşünce ifadesi özgürlüğünden taşralı soylu kimliğiyle nefret eden Bugeaud, sömürgelerdeki yerli halka eğitim verilmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Ona göre kendi ulusunun yaşaması, sömürgedeki insanların eğitime zaman ve güç ayıramayacakları ölçüde ağır şartlarda çalıştırılmalarıyla mümkündür. Tersini savunan aydınlar için şöyle diyordu: "Şu ideologları Afrika'da kaldığım yere yollayın, hepsini öldürteyim. Ülkeye verilecek en iyi hizmet bu olurdu"[120]. Acımasız, demir gibi bir disiplin altında tuttuğu askerlerini serbest bıraktığı tek şey, yağma, tecavüz ve eğlenceydi. Cezayir'i kana ve ateşe boğan Bugeaud'nun bu özelliğini Saint Arnaud şöyle tasvir ediyor: "Savaşmıyoruz, yakıyoruz. Tüm çadır topluluklarını, tüm köyleri, tüm kulübeleri yakıyoruz... Atlas Dağları'nın karına sığınan ne kadar çok kadın ve çocuk soğuktan ve sefaletten öldü... Evlere giriyor, yağmalıyor, yıkıyoruz... Yürüyüş kolunun nereden geçtiğini hâlâ yanan alevlerden anlıyorum"[121]. İdeal bir sömürgeci örneği olan Bugeaud, denizaşırı görevde bulunan bir generalin herhangi bir endişeye kapılmaksızın kendi bildiğince davranması gerektiği şeklindeki geleneğin yerleşmesini sağlayanlardan biridir. Ona, bu özelliklerinden ve Cezayir'i Fransa'ya kazandırmış olmasından dolayı ödül olarak Isly Dükü unvanı verilmişti[122].

Sömürgecilerin keyfî uygulamaları, yağma ve yıkımları elbette Asya ve Afrika'yla sınırlı değildi. Amerika'da da çok öncelerden beri aynı hukuksuzluklar devam ediyordu. Başta İs-

---

119 Bkz. a. g. e., s. 141.

120 A. g. e., s. 141. Burada, ideologlara karşı aynı tutum içinde olan ve onlardan nefret eden Napolyon'u hatırlamak gerekiyor.

121 A. g. e., s. 142-143.

122 Bkz. a. g. e., s. 143.

panyollar ve Portekizliler olmak üzere Avrupalılar, "işgal ettikleri topraklarda yerli halkların haklarına hiç önem vermediler. Bu topraklarda, sadece Hıristiyanlar yasal bir hakka sahip olabiliyordu"[123]. Avrupalıların, İspanyol *Reconquista*'sının izinden giderek Amerika'ya yerleşmesi yayılmacı bir karakter taşımıştır. Kristof Kolomb, 1493'teki ikinci gidişinde, bugünkü adı Haiti olan "Hispaniola adalarına yerleştirmek üzere aralarında çiftçi ve zanaatçıların da bulunduğu 1200 İspanyolu getirdi. Bunlar bu bölgeye yerleşerek kendi kendilerine yeten bir topluluk oluşturmayı, altın aramayı ve İspanyolların bölgedeki denetimini daha fazla genişletmek için hazırlık yapmayı"[124] amaçlıyordu.

Toprak açısından genişlemenin öncü kolları olan Conquistador'ların (fetihçiler) "en büyük zenginlik umudu, hayal edebildikleri güç ve zenginliğin en somut ve arzu edilen biçimi olan altın elde etmeye dayanıyordu. Colombus 1493'te İspanya'ya döndüğünde, adalarda altının kanıtlarını gördüğünü ve bundan çok daha fazlasının bulunacağını umduğunu bildirmişti. Bu umut, Afrika'daki Portekizliler için olduğu gibi, daha ileri araştırmalara yönelten tüm güdülerin en güçlüsüydü. Columbus'un ilk seyahatini izleyen 20 yıl içinde, Karayib'in başlıca adalarının tümü, altınlarından arındırılmıştı. Önemli miktarda altın bulunmuştu. Fakat İspanyolların iştahı doymak bilmiyordu. Sonunda dikkatlerini anakaraya çevirdiler. 'El Dorado' ve iç kısımlardaki zengin uygarlıklar hakkındaki işittikleri şeyler onları cesaretlendirdi. 'El Dorado', kaşifler zamanında, hayali zenginlikler ülkesi anlamına gelmekle birlikte *conquistador*'lar bu tabiri, yıllık bir tören sırasında kutsal bir gölde yıkanmadan önce güya vücudu altın tozuyla kaplı olan bir krala, altın kaplı bir adama atfettiler. Avrupalı yayılmacılığının karakterini bir kere daha gerçeklerden çok mitler belirliyordu. Çılgınca bir altın arayışı, Orta Amerika'da ve Güney Amerika'nın kuzeyindeki İspanyol araştırma ve fetihlerinin hem hızını, hem de açgözlülüğünü açıklamaktadır"[125].

---

123 David Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, s. 62.

124 A. g. e., s. 63.

125 A. g. e., s. 63-64.

İspanyol maceracılar, 1520–1550 yılları arasında And Dağları'nı aşıp Amazon bölgesinin güneyine ilerlediler ve bugünkü Arjantin ve Şili'nin kuzeyine indiler. Kuzeyde Filorida'yı araştırdılar ve aşağı Missisippi havzasına ulaştılar. Meksika ve Peru'nun İspanyollar tarafından işgali de altın ve toprak arayışına dayanır. 1519'da Hernando Cortes, 600 kişilik bir sefer grubuyla Küba'dan Meksika Körfezi'ne ulaştı. Savaş, blöf ve başka yöntemlerle Meksika'nın yüksek platosuna ve Aztek başkenti Tenochtitlan'a (Mexico City) girerek, sayılarının azlığına rağmen İmparator Montezuma'yı esir aldı ve Orta Meksika'da İspanyol egemenliğini sağladı. Bu başarı, ikinci İspanyol işgalcisi Francisco Pizarro'yu harekete geçirdi. Pizarro 150'ye bile ulaşmayan gücüyle Peru And Dağları'ndaki İnka İmparatorluğu'na karşı harekete geçti. İmparator Atahualpa idam edilerek toprakları İspanya'ya katıldı. Bu kadar az sayıdaki Avrupalının, geniş ve kalabalık imparatorluğu nasıl ele geçirdiği sorusunun cevabı, Avrupalıların acımasız soykırımcı barbarlığında yatmaktadır. "Kızılderili veya Afrikalı zenciye ilişkin olarak soykırım sözünün kullanılması hatalı değildir"[126] sözleriyle Braudel'in de işaret ettiği Avrupa "soykırımcılığı", yerlilere karşı başarısını iki nedene borçludur. Bunlardan birincisi, yerlilerin psikolojik ve ahlâkî anlamda direnmeye hazırlıksız olmaları, ikincisi de, taş baltaları ve ateşle sertleştirilen oklarıyla, düşmanın atlı güçlerine (at, o zamanlar Meksika'da henüz tanınmıyordu) çelik kılıçlarına, toplarına ve diğer ateşli silahlarına karşı koyamamalarıdır.

> "(...) İspanyol fethinin daha işin başında hedeflediği kalabalık bölgelerde, Kızılderili kolaylıkla ele geçirilmiştir. Fethin ve kolonici sömürünün deneylerine mucizevi bir şekilde göğüs germiştir: kitlesel katliamlar, acımasız savaşlar, toplumsal bağların kopuşu, yerlilerin 'çalışma iktidarı'nın zorla kullanılması, onlara yaptırılan hamallık ve maden işçiliğinin ve bitirmek üzere, beyazlar ve zenciler tarafından Avrupa ile Afrika'dan getirilen hastalıkların yol

[126] Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık, Dünyanın Zamanı*, s. 340.

açtığı ölümler. Böylece Orta Meksika'nın nüfusu 25 milyondan, tortusal bir rakam olan bir milyona inmiş olmalıdır*. Aynı 'uçurum gibi' çöküş Espanola (Haiti) adasında, Yucatan'da, Orta Amerika'da, biraz sonra Kolombiya'da da ortaya çıkmaktadır. Meksika'da duygulandırıcı bir ayrıntı olarak, Fransiskenler fethin başında dinsel ayinleri kiliselerinin avlusunda gerçekleştiriyorlardı, çünkü cemaat çok kalabalıktı, ama XVI. yüzyılın sonlarından itibaren *missa* bu aynı kilisenin içinde, hatta basit kapellalarda söylenmeye başlanmıştır. XIV. yüzyılda Avrupa'da nüfusu büyük oranda biçmiş olan korkunç Kara Veba'yla bile hiçbir ortak yanı olmayan müthiş bir nüfus azalmasına tanık olunmaktadır. (...) Kızılderili sömürüsü *encomiendas*'ın adeta serfleştirilmesiyle, kentlerdeki hizmetçi kalabalıklarıyla, madenlerde *repartimiento* adıyla anılan zorunlu çalışmayla sürdürülmüştür; bu zorunlu çalışma Meksika'da *cuatequite*, Ekvator'da, Peru'da, Brezilya'da ve Kolombiya'da *mita* adlarıyla bilinmektedir"[127].

Sözü edilen "zorunlu çalıştırma", *Encomiendas* denilen ve 1503'te kurulan, içinde oturanlarla birlikte bir köyün veya bölgenin bir İspanyol askerine ya da sömürge kurucusuna bağışlanmasına dayanan sistemde, toprakla birlikte mal olarak sömürgeci sahibine verilen yerlilerin, herhangi bir hakka sahip olmadan hayat boyunca efendilerinin hizmetine girmesi ve ona hizmet etmesidir. Dolayısıyla işgal, sadece toprakların ele geçirilmesiyle kalmıyor, o topraklardaki insanları ömürlerinin sonuna kadar işgalcilerin "malı" hâline getiriyor, kölelik kendilerinden sonra çocuklarına da geçiyordu.

Yerlilerin zorunlu çalıştırılması, el emeğini küçümseyen İspanyol işgalci ve göçmenlerinin, toprakları kendileri işlemek istemedikleri için ortaya çıkan işçi ihtiyacından doğmuştu. Kısa

---

* Arnold, bunun yaklaşık yüz yıl içinde gerçekleştirildiğini belirtir: "Orta Meksika'nın, fetih döneminde yaklaşık 25 milyon olan nüfusu, 1600 yılında bir milyona düşmüştü". (David Arnold, *Coğrafî Keşifler Tarihi*, s. 67). Şu halde Orta Meksika'da soykırıma uğrayan insan sayısı –bir yüzyıl içinde doğanlar da düşünüldüğünde– en azından 40–50 milyon olmalıdır.

127 Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık, Dünyanın Zamanı*, s. 340–341.

bir süre sonra savaşlar, katliamlar ve zor çalışma şartları veya salgın hastalıklar dolayısıyla tümüyle ya da bir bölümü yok olan işçi miktarını arttırmak üzere, Avrupa'dan beyaz işçiler getirilmeye başlandı. Beyaz köleliği, Yeni Dünya'nın hizmetindeki ilk geniş işletmeleri sırtında taşıyan Kızılderilinin eksik kaldığı ölçüde gelişmiştir. Bunun arkasından da Afrikalı zenci köleliği gelmiştir. İngiliz ve Fransızlar, 1670-1680'lere kadar bir tür köle olan ve Fransızların *engagé*, İngilizlerin de *indentured servants* (sicile usulüne uygun bir şekilde kaydedilmiş bir sözleşme yapan hizmetkârlar) dedikleri beyaz insanlara geniş ölçüde çağrıda bulunmuşlardır. "Kaderleri, buralara gelmeye başlayan zencilerinkinden hiç farklı değildir; onlar da zenciler gibi Okyanus'u yer bulunmayan, yiyeceklerin iğrenç olduğu dar gemilerin ambar diplerinde taşınarak aşmışlardır. Bunun dışında, masrafları bir kumpanyaya ait olmak üzere Amerika'ya vardıklarında, bu kumpanya harcamalarını geri alma hakkına sahipti: bu durumda *"engagés"* tıpkı köleler gibi satılmakta, alıcılar onları muayene etmekte, atlara yaptıkları gibi oralarını buralarını ellemekteydiler"[128].

Engagé ve *servant*, belli bir süre için toprak sahibine bağlanıyordu. Bu süre Fransız Antillerinde üç yıl, İngilizlerin elindeki bölgeler için dört ile yedi yıl arasındaydı. Bu süre sonunda özgürlüğüne kavuşuyordu. Ne ömür boyu köleydi ve ne de Kızılderililer ve Afrikalılar gibi köleliği çocuklarına geçmekteydi. Braudel, bu beyaz kölelerle ilgili olarak şunları yazıyor:

> İngiltere'de olduğu gibi, Fransa'da da gerekli göçmenleri devşirmek için bütün yollar kullanılmıştır. 1635–1715 dönemine ilişkin olarak La Rochelle arşivlerinde 6.000'den fazla *engagés* sözleşmesi bulunmuştur; devşirilen bu insanların yarısı, sahte bir zenginlik içinde olan Saintonge, Poitou, Aunis illerinden gelmektedir. Yola çıkanların sayısını artırmak için yapılan yalancı propagandaya şiddet de eklenmekteydi. Bazı Paris mahallelerinden insan top-

128 A. g. e., s. 342.

lanmaktaydı. Bristol'de hiçbir yargı kararı olmadan erkek, kadın ve çocuklar toplanıyor veya ağır cezalara çarptırılanlar Yeni Dünya için 'gönüllü' sayısını artırıyorlardı, ama aslında bunlar idamdan kurtulmak için gidiyorlardı. Kısacası, tıpkı kadırgada küreğe mahkûm olunduğu gibi, sömürgelere mahkûm olunuyordu! Cromwell döneminde İskoç ve İrlandalı mahkûmların kitlesel sevkiyatı söz konusu olmuştur. İngiltere 1717–1779 arasında 50.000 sürgün göndermiştir ve insan hakları savunucusu bir İncil bilgini olan John Oglethorpe 1732'de, borç yüzünden mahkûm olan çok sayıda kişiyi yerleştirmek üzere Georgia kolonisini kurmuştur.

Demek ki beyazların uzun ve geniş çaplı 'köleliği'. Eric Williams bu konuda ısrar etmektedir, çünkü ona göre Amerikan kölecilikleri birbirinin yerine geçmekte ve bir bakıma birbirlerini davet etmektedirler; bunlardan biri sona erince, yerine bir başkası geçmektedir. Beyaz köleliği kızılderilinin eksik kaldığı ölçüde gelişmiştir. Ve zenci köleliği –Afrika'nın Yeni Dünya'ya şu müthiş yansıması– de ancak kızılderililerin çalışması ile Avrupa'dan ithal edilen beyaz işgücünün yetersiz kalmasını takiben devreye girmiştir[129].

Amerika yerlileri, arkasından Avrupalı beyaz köleler ve bunların da gideremediği köle boşluğu, Afrikalılar tarafından doldurulmuştur:

XVI. ve XVII. yüzyıllarda büyük mülkiyetle birlikte (...) zenci köle sayısı da artmıştır. Kızılderili nüfustaki dramatik gerilemeden sonra, Amerika'yı Afrikalı insanlara açan süreç kendiliğinden rol oynamaya başlamıştır. (...) Kızılderililerden daha güçlü (bir zenci dört Kızılderili eder denilmekteydi), daha yumuşak başlı, köken toplumundan kopartıldığı için daha bağımlı olan Afrikalı köle bir mal gibi, hatta sipariş üzerine satın alınmaktadır. Zenci köle ticareti yapan gemilerin trafiği, o dönem için muazzam olan şeker plantasyonlarının kurulmasına olanak verecektir; araba taşımacılığının sonundaki bu plantasyonlarda, şekerkamışı kesildik-

[129] A. g. e., s. 342-343.

ten sonra, bozulmaması için hemen değirmene götürülüp ezilmeliydi. Bu büyük işletmelerde, iyi bölünmüş, monoton, büyük bir nitelik gerektirmeyen düzenli bir çalışmaya yer vardı; bütün bu emek gücünün üç-dört teknisyen ve nitelikli işçinin denetimine verilmesi yeterliydi.

Zenci emek gücünün yumuşak başlılığı, sürekliliği, gücü, onu en ucuz, en etkin, sonunda da aranan tek alet hâline getirmiştir. Virginia ve Maryland'da başlangıçta beyaz küçük toprak sahipleri tarafından ekilen tütün, 1663–1699 arasında hızlı bir atılıma tanık olduysa –ihracat altı kat artmıştır–, bunun nedeni beyaz emek gücünden, zenci emek gücüne geçilmiş olmasıdır[130].

Son olarak, "Koloniler yalnızca metropollerin zenginliklerine, prestijlerine, güçlerine hizmet için vardılar. Ticaretleri, hayatlarının her anı gözetim altındaydı"[131] şeklinde özetlenebilecek bir olgunun sonuçlarına değinmek gerekiyor. Sömürge toprakları, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle olduğu kadar insan kaynakları açısından da, sömürgeci güçlere hizmet için bir araçtan ibaretti. Alınıp satılan birer mal, sömürgecilere hizmet eden ve değersiz birer köle olan sömürge insanlarının eğitimleri veya sağlıkları hiçbir zaman dikkate alınmamıştır. Daha önce sözünü ettiğimiz "zorunlu çalışma", metropolün (sömürgeci devlet) ve büyük tüccarların yararına işliyordu. Uygarlaştırma safsatasıyla ortadan kalkacağı düşünülen köle ticaretinin yerini vergi, zorunlu çalışma ve ekilmesi zorunlu bitkiler almıştı. Ferro, fildişi ve kauçuk alanında en ağır sömürü sisteminin yerleştirildiği Kongo Krallığı'nda, sömürgeciler yararına zorunlu çalışmanın yaygınlaştığına dikkat çekmektedir: "Uygulama kimi yörelerin tümüyle insansızlaşmasına, nüfusun yaygın bir biçimde erimesine yol açmıştı. Örneğin, Mantounba gölü bölgesindeki 13 köyde nüfus 1893'te 9450 iken, 1913'te 1750'ye düşmüştü. Çalıştırılmak üzere uzaklara gönderilenlerin çoğu ölmüştü. Bu şekilde nüfus kaybına uğrayan ya da kaybolan köyler sayılamayacak

130 A. g. e., s. 343.

131 A. g. e., s. 347.

kadar çoktu"[132]. Zor ve tehdit altında çalıştırılanlara en iyi şartlarda göstermelik bir ücret veriliyor, bu para işçilerin şefinin insafına bırakılıyor, onlar da aldığı parayı genellikle paylaştırmıyorlardı. Oturdukları yerden yüzlerce kilometre uzakta çalıştırılanların yaralanmaları, hastalanmaları ya da ölmeleri durumunda hiçbir şey yapılmıyor, hatta bu durumda külfet olmamaları için ölümleri kolaylaştırılıyordu. Örneği, yol onarımlarında kadın ve çocukların çalıştırılmasına sıkça rastlanıyordu.

Doktor, yerlilerin tedavi edilmesi için değil, sömürge imparatorluğunun bir aracıdır. Hizmetin amacı, sömürgeci asker ve yerleşimcileri tedavi etmektir. "Tıbbın bu mücadelesi hastalıklara karşı öylesine bir tür Haçlı seferine dönüşmüştü"[133]. Fakat Afrika'da beyaz yerleşimcilerin taşıdığı (çünkü daha önce Batı'da ortaya çıkan bu hastalıklara Afrika'da rastlanmıyordu), yoksullaştırma sonucu yeterli beslenememek ya da sağlıksız meskenler yüzünden, yerli halkların o zamana kadar hiç bilmedikleri yeni salgın hastalıklar ortaya çıkınca[134] hastaneler yaygınlaşmaya başladı. Ama yine yerliler düşünüldüğü için değil,

---

132 Marc Ferro, a. g. e., s. 221.

133 A. g. e., s. 124.

134 Örneği, çe-çe sineğine bağlı olarak ortaya çıkan uyku hastalığı, "1898'de Loanga hamallarının sürekli geçişleri sonucu Brazzaville ile okyanus atasında, Niari'de ortaya çıkmıştı. Hastalık Gabon'a yayıldı ve Kongo ırmağının yukarı havzalarına doğru çıktı. 1901'de Victoria gölü çevresinde ve Uganda'da ilk olarak ölümcül bir salgına yol açtı. Beş yıl içinde (1900–1905), İngiliz himayesindeki bölgede 250.000 Afrikalının ölümüne neden oldu. Aynı anda Belçika Kongosu da salgına yakalanmıştı. (...) Felaket haberiyle birlikte hükümdarın (Kral Léopold-Y.K.) imajı sarsılmıştı". (Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 227). Bir de Hindistan'dan örnek verelim: 1896–1918 arasında on milyonun üstünde Hintlinin ölümüne neden olan kolera salgını üzerine, Hintlilerin kendi sağlık sorunlarıyla tek başlarına ilgilenmelerine neden olan "bırakınız yapsınlar" politikasına son vermek gerektiği anlaşılmıştı. Ne de olsa liberalliğin bu sınırlara varmaması gerekiyordu. Ancak gerekli yerlerden ilgi görmeyen Hintli prensler çare için yanlış bir yere, 1893'te Bengal'de ortaya çıkan kolera salgınının önünü almayı başarmış olan Rus göçmen Waldemar Haffkine'e başvurmuşlardı. Emperyalist rekabetin sürdüğü o dönemde olaya bir provakasyon gözüyle bakılmış ve kendilerini aşağılanmış hisseden İngiliz askerlerinin baskısıyla başvuru geri çekilmişti. "Hem zaten şu 300 milyon Hintli için çiçek aşısı gibi veba aşısı da pahalıya mal oluyordu..." (A. g. e., s. 230).

efendilerin de, ırkçılığın ne olduğunu bilmeyen mikropların etkisinden korunması için. İşin aslı buydu ve Majestelerinin askerlerinin korunması söz konusuydu. Zorunlu olarak halkın tümüne yayılan sağlık hizmetleri, Avrupalılarca hemen destansı bir havaya büründürüldü. Zorla da olsa, mademki böyle bir fedakârlığa katlanılıyordu, öyleyse bunu gönüllü yapıyor görünmek ve reklâmını yapmak en iyisiydi.

Eğitim konusunda sömürgecilerin düşüncesi, "yerli okulların âsi ve yerini bilmeyen insanlar" yetiştirdiğidir. Bu yüzden yerli halkın bir çivi çakmayı öğrenmesi bile istenmemektedir. Lord Chatham olarak tanınan ve İngiliz hükümetinin başında bulunan William Pitt'in Amerika'nın sömürge olduğu dönemde söylediği: 'Eğer Amerika bir çorap veya bir nal mıhı yapmaya kalkışırsa, ona Britanya'nın tüm gücünü hissettirmeyi isterim'"[135] sözü, sömürgelerde özellikle üretime yönelik eğitimin, verilmek istenmediği gibi, şiddetle engellendiğini gösterir. Fransa, Müslüman sömürgelerde geleneksel eğitimi yıkmak için var gücüyle çalışmış, fakat bununla yetinmemiştir. "Entelektüel gelenekleri kanıtlanmış bu toplumların karşısında bir yenileşme hareketine girişmek gerekiyordu"[136].

1895'te bir idarî yetkili: "Gerek ekonomik açıdan, gerekse ülkedeki Fransız nüfusu açısından, yerlilerin eğitimi Cezayir'in sırtına ağır bir yük getirdiğinden, Meclis yerlilere yönelik ilköğretimin kaldırılmasını dilemektedir" diyordu. Cezayir'de, ülkenin işgalinden yüz yıl sonra, yani 1930'larda Müslümanların ancak %5.4'ü okullu edilebilmiştir. Bunlar da Fransız okullarında okutuluyordu. 1950'den sonra İslam ülkelerinde yüksek öğrenim görmek isteyen gençlere pasaport vermekte güçlükler çıkarılıyordu. Arapça, ana dili olan ülkede yabancı dil statüsündeydi ve yasadışı öğretenler kovuşturmaya uğruyordu. Böylece halk okuma yazma bile bilmez hâle getiriliyordu. "Öyle ki

135 Fernand Braudel, a. g. e., s. 349.

136 Marc Ferro, a. g. e., s. 232.

1847'de, en azından, okuma yazma ve sayma konusunda Arapça eğitim oldukça yaygınken, 1944'te, her 9 Araptan 8'i okuma yazma bilmiyordu... Belli bir eğitim görenler ancak küçük bir azınlıktı ve Fransız okullarında ilköğretim düzeyinde Arap öğrenci sayısı kabarıkken, ortaöğretimde bu sayı çok aşağılara iniyordu"[137].

Sömürgeler çağında, sömürgeciler, işgal ettikleri dünyanın %85'inde sadece o ülkenin toprağını değil, kültürünü de yok ettiler. Kendilerininkinden çok daha yüksek olan bu kültürler, işgalin devam ettiği yüzyıllar içinde yavaş yavaş eritildi. Bu kültürsüzleştirme ve tarihsizleştirmenin izleri, bugün de devam etmektedir. Tarihini ve kültürünü bilmeyen, başka bir söyleyişle, tarih ve kültür deyince Batılıların dayattığı tarih ve kültürü anlayanların Batıcılığı hâlen sürdürmeleri, böyle bir bilgisizliğe dayanmaktadır.

[137] A. g. e., s. 233

Kaynakça

Abdülmelik, Enver, "Krizdeki Oryantalizm", çev. Melike Kır, Tibawi, A. L., Abdülmelik, Enver, Algar, Hamid, *Krizdeki Oryantalizm –Eleştiriler–*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1998 içinde, s. 7-47.

Aktay, Yasin, "Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire", *Sivil Toplum*, Yıl: 1, Sayı: 1/Ocak-Şubat-Mart–2003.

Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul 2003.

Amin, Samir, *Avrupamerkezcilik –Bir İdeolojinin Eleştirisi–*, çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.

Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları*, çev. Bahadır Sina Şener, 2 cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1996–1998.

Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tuncay, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1975.

Arlı, Alim, *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yayınları, İstanbul 2004.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi–1914–1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. baskı, Ankara 1986.

Arnold, David, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, çev. Osman Bahadır, Yöneliş Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2001.

Atlas, Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi, Sayı: 96 (Mart 2001), 141 (Aralık 2004), 143 (Şubat 2005).

Attalı, Jacques, *1492*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, 2. baskı, Ankara 1999.

Azmeh, Aziz al-, *İslamlar ve Moderniteler*, çev. Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Barthold, Vasili Viladimiroviç, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, çev. Kaya Bayraktar-Ayşe Meral, Küre Yayınları, İstanbul 2004.

Belge, Murat, "Ortaçağ", *Doğu-Batı (Düşünce Dergisi)*, Yıl: 4, Sayı: 14, Şubat-Mart-Nisan–2001, s. 77–84.

Bernal, Martin, *Kara Atena –Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi?– 1785–1985-*, çev. Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.

Boroujerdi, Mehrzad, *İran Entelektüelleri ve Batı –Yerliciliğin Istıraplı Zaferi–*, çev. Fethi Gedikli, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2001.

Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, 2 cilt, çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1993–1994.

—*Maddi Uygarlık, Gündelik Hayatın Yapıları*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, 2. baskı, Ankara 2004.

—*Maddi Uygarlık, Mübadele Oyunları*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

—*Maddi Uygarlık, Dünyanın Zamanı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

—*Uygarlıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.

Bruckner, Pascal, "Avrupa: Pişmanlık ve Bitkinlik", çev. İdil Eser, *Cogito*, Sayı: 39, Bahar–2004 içinde s. 256–267.

Brzezinski, Zbigniev, *Büyük Satranç Tahtası*, çev. Yelda Türedi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2005.

Bulut, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul 2004.

Burckhardt, Jacob, *İtalya'da Rönesans Kültürü*, 2 cilt. Çev. Bekir Sıtkı Baykal, Devlet Kitapları, 2. basım, 1974–1977.

Burke, Peter, *Avrupa'da Rönesans –Merkezler ve Çeperler–*, çev. Uygar Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul 2003.

Butterworth, Charles E.-Kessel, Blake Andree, (haz.), *İslam Felsefesinin Avrupa'ya Girişi*, çev. Ömer Mahir Alper, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 24 cilt, *Milliyet* gazetesi yayını.

Cardini, Franco, *Avrupa ve İslam*, çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul 2004.

Cassirer, Ernst, *Devlet Efsanesi*, çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1984.

—*Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev. Doğan Özlem, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1988.

Chatterjee, Partha, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

—*Ulus ve Parçaları –Kolonyal ve Post-Kolonyal Tarihler–*, çev. İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi*, c. 7/1c, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 3. baskı, İstanbul 1996.

Corm, Georges, *Doğu-Batı: Hayali Kırılma*, çev. A. Nüvit Bingöl, İthaki Yayınları, İstanbul 2003.

Çırakman, Aslı, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezciliğe", *Doğu-Batı (Düşünce Dergisi)*, Yıl: 4, Sayı: 14, Şubat-Mart-Nisan 2001, s. 28–46.

Daniel, Norman, *Islam and the West –The Making of an Image–*, Oneworld Publications, Oxford 2000.

Durukan, Kaan, *Doğu-Batı İkilemine Dört Bakış –Montesquieu, Fanon, Galeano, Said–* ,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

Eagleton, Terry- Jameson, Fredric- Said, Edward W., *Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın*, çev. Ş. Kaya, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1993.

Eagleton, Terry, *İdeoloji –Giriş–*, çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2005.

Erol, Burçin, "Ortaçağ Avrupası ve Üniversiteler", *Doğu-Batı (Düşünce Dergisi)*, Yıl: 8, Sayı: 33, Ağustos-Eylül-Ekim–2005 içinde, s. 81–95

Fanon, Frantz, *Siyah Deri Beyaz Maske*, çev. Cahit Koytak, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 1988.

—*Yeryüzünün Lânetlileri*, çev. Bayram Doktor, Burhan Yayınları, İstanbul 1984.

Ferro, Marc, *Sömürgecilik Tarihi –Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl-*, çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

Findley, Carter V., *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*, çev. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

Fontana, Josep, *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna*, çev. Nurettin Elhüseyni, Literatür Yayınları, İstanbul 2003.

Foucault, Michel, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2003.

—*Kelimeler ve Şeyler –İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, 2. baskı, Ankara 2001.

—*Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul 1979.

—*Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

Fukuyama, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, Simavi Yayınları, İstanbul (tarihsiz).

Gardels, Nathan (editör), *Yüzyılın Sonu (Büyük Düşünürler Çağımızı Yorumluyor*, çev. Belkıs (Çorakçı) Dişbudak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. basım, İstanbul 2000.

Germaner, Semra-İnankur, Zeynep, *Oryantalistlerin İstanbul'u*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Goff, Jacques Le, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven-Uğur Güven, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999.

Goffman, Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300–1700*, çev. Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Goody, Jack, *Batıdaki Doğu*, çev. Burhan Mert Angılı - İsmail Mert Bezgin, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

—*Avrupa'da İslam Damgası*, çev. Şahabettin Yalçın, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2005.

Grenard, Fernand, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, çev. Orhan Yüksel, MEB, İstanbul 1970.

Huntington, Samuel P. vd, *Medeniyetler Çatışması*, der. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, 5. basım, Ankara 2001.

Hardt, Michael-Negri, Antonio, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

Havens, George R., *Fikirler Çağı –On Sekizinci Yüzyıl Fransasında Reaksiyondan Revolüsyona–*, çev. Behzad K. Yeğen, MEB, İstanbul 1971.

Hazard, Paul, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, çev. Erol Güngör, Tur Yayınları, İstanbul 1981.

Hegel, G. W. F., *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer, Kabalcı Yayınevi, 2. basım, İstanbul 2003.

Hentsch, Thierry, *Hayali Doğu –Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı–*, çev. Aysel Bora, Metis Yayınları, İstanbul 1996.

Hodgson, Marshall G. S., *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, çev. Ahmet Kanlıdere-Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2003.

— *İslam'ın Serüveni –Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih–*, 3 cilt, çev. Kurul, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

Holt, P. M., Lambton-Anne, K. S.-Lewis, Bernard, *İslam Tarihi –Kültür ve Medeniyeti–*, 4 cilt, çev. Kurul, Hikmet Yayınları, İstanbul 1988.

Holt, P. M., *Haçlılar Çağı –11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu–*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Hourani, Albert, *Avrupa ve Orta Doğu*, çev. Ahmet Aydoğan-Fahrettin Altun, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2001.

—*Batı Düşüncesinde İslam*, çev. Mehmed Kürşad Atalar, Pınar Yayınları, İstanbul 1996.

Hunke, Sigrid, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, çev. Servet Sezgin, Milli Gazete Yayını, İstanbul 1998.

Hüseyin, Asaf, *Batının İslamla Kavgası*, çev. Mesut Karaşahan, Pınar Yayınları, İstanbul 1991.

—"Oryantalizm'in İdeolojisi", Hüseyin, Asaf- Olson, Robert-Kureşi, Cemil, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar –Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi–*, çev. Bedirhan Muhib, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul, tarihsiz içinde, s. 15–34.

Hüseyin, Asaf- Olson, Robert- Kureşi, Cemil, *Oryantalistler ve İslamiyatçılar –Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi–*, çev. Bedirhan Muhib, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul, tarihsiz.

İrem, Nazım, "Karanlık/Aydınlık Anlatısı olarak Ortaçağ ve Eski/Yeni Tarih Yazımı", *Doğu-Batı (Düşünce Dergisi)*, Yıl: 8, Sayı: 33, Ağustos-Eylül-Ekim–2005 içinde, s. 135–157.

İslamoğlu, Huri, (Der.), *Neden Avrupa Tarihi*, çev. Simten Coşar, Özgür Gökmen, Yıldırım Kırgöz, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Kaçar, Turhan, "Ortaçağ'ın Dinsel Fermantasyonu: IV. Yüzyıl-Roma İmparatorluğu'nda Doğu, Batı Kiliseleri ve Devlet", *Doğu Batı (Düşünce Dergisi)*, Yıl: 8, Sayı: 33, Ağustos-Eylül-Ekim–2005 içinde s. 97–111.

Kadıoğlu, Ayşe, *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yayınları, İstanbul 1999.

Kahraman, Hasan Bülent-Keyman, E. Fuat, "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite", *Doğu-Batı, (Düşünce Dergisi)*, Yıl: 1, Sayı: 2, Şubat-Mart-Nisan–1998 içinde, s. 75–88.

Karlığa, Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kaufmann, Walter, *İnsanı Anlamak, –Goethe, Kant ve Hegel–*, c. 1, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 1995.

Keyman/Mutman/Yeğenoğlu, (Der.), *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999.

Keyman, E. Fuat, Sarıbay, A. Yaşar, (Der.), *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam –Türkiye Üzerine Yansımalar–*, Vadi Yayınları, Ankara 1998.

Kılıçbay, Mehmet Ali, *Doğu'nun Devleti, Batı'nın Cumhuriyeti*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. baskı, Ankara 2001.

Kocabaşoğlu, Uygur, "Sunuş", *Modernleşme ve Batıcılık, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, cilt: 3, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Kojève, Alexandre, *Hegel Felsefesine Giriş*, çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2001.

Koray, Meryem, *Avrupa Toplum Modeli*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. baskı, Ankara 2005.

Latouche, Serge, *Dünyanın Batılılaşması –Gezegenimizin Birörnekleşmesinin Anlamı, Önemi ve Sınırları Üstüne Bir Deneme–*, çev. Temel Keşoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.

Lewis, Bernard, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, çev. İhsan Durdu, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.

—*Çatışan Kültürler –Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler–* çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2002.

—*Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.

—*Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara 1984.

—*İslam'ın Krizi*, çev. Abdullah Yılmaz, Literatür Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2003

Libera, Alain de, *Ortaçağ Felsefesi*, çev. Ayşe Meral, Litera Yayıncılık, İstanbul 2005.

Lindholm, Charles, *İslami Ortadoğu –Tarihsel Antropoloji–*, çev. Balkı Şafak, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

Loomba, Ania, *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

Lutz, Catherina A.-Collins, Jane L., *National Geographic'i Doğru Okumak*, çev. Mefkure Bayatlı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.

Mazower, Mark, *Karanlık Kıta-Avrupa'nın 20. Yüzyılı*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

Mitchell, Timothy, *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, çev. Zeynep Altok, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, c. 3, *Modernleşme ve Batıcılık*, kolektif, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2004.

Montesquieu, *İran Mektupları*, çev. Dr. Av. Muhiddin Göklü, Anka Yayınları, İstanbul 2003.

—*Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Fehmi Baldaş, Seç Yayın Dağıtım, İstanbul 2004.

Munn, Norman L., *Psikoloji–İnsan İntibakının Esasları–*, 2. cilt, çev. Nahid Tendar, MEB, 4. baskı, İstanbul 1975.

Mutman, Mahmut, "Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam", Keyman, Mutman, Yeğenoğllu (der.), *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1999 içinde, s. 25–69.

—"Şarkiyatçılık: Kuramsal Bir Not", *Doğu-Batı (Düşünce Dergisi)*, Yıl: 4, Sayı: 20, Ağustos, Eylül, Ekim–2, 2002 içinde, s. 105–114.

—"Şarkiyatçılık/Oryantalizm", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, c. 3, *Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2004 içinde, s. 189–209.

Nerval, Gérard de, *Doğu'da Seyahat*, çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*. Çev. Bilge Umar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2003.

Parla, Jale, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Parlakışık, Ahmet, (haz.), *Oryantalizmin Soruları*, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1995.

Pirenne, Henri, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1984.

—*Ortaçağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul 2005.

—*Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983.

Popper, Karl Raimund, *Açık Toplum ve Düşmanları*, 2 cilt, çev. Harun Rızatepe, Türk Siyasî İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1968.

Renan, Ernest, *Bilimin Geleceği*, çev. Ziya İhsan, 2 cilt, MEB, 2. baskı, Ankara 1965.

Ricci, Giovanni, *Türk Saplantısı –Yeniçağ Avrupa'sında Korku, Nefret ve Sevgi–*, çev. Kemal Atakay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

Roberts, J. M., *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

Rodinson, Maxime, *Batıyı Büyüleyen İslam*, çev. Cemil Meriç, Pınar Yayınları, İstanbul 1983.

—*Hazreti Muhammed*, çev. Attilâ Tokatlı, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1980.

Rosenke, Verena, "Sefaletin Mimarı Avrupa –Avrupa Sömürgeciliğinin Afrika'daki Görünümleri–", Peter Wahl, (der), *Niçin Aztekler Avrupa'yı Keşfetmedi?*, çev. Levent Kafadar, İletişim Yayınları, İstanbul 1993 içinde, s. 56–69.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 cilt, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987–1989.

Said, Edward W., *Şarkiyatçılık –Batı'nın Şark Anlayışları–*, çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul 1999.

—*Haberlerin Ağında İslam*, çev. Alev Alatlı, Pınar Yayınları, İstanbul 1984.

—*Kültür ve Emperyalizm*, çev. Necmiye Alpay, Hil Yayın, İstanbul 1998.

—*Yazınsal Eleştiri-Söyleşiler–*, çev. Salih Özer, Hece Yayınları, Ankara 2004.

Sayer, Derek, "Modern Avrupa Tarihinde Bir Çıkış Noktası Olarak Prag", Huri İslamoğlu, (Der.), *Neden Avrupa Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997 içinde, s. 101–131.

Sayyid, S., *Fundamentalizm Korkusu –Avrupamerkezcilik ve İslamcılığın Doğuşu*, çev. Ebubekir Ceylan-Nuh Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara 2000.

Serdar, Ziyaüddin- Davies, Merryl Wyn- Nandy, Ashis, *Barbar Denen Ötekiler*, çev. Emine Buket Sağlam, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Sezer, Baykan, "Doğu Batı Ayrımı", *Doğu Batı (Düşünce Dergisi)*, Yıl: 1, Sayı: 2, Şubat-Mart-Nisan 1998, s. 37–44.

Sibai, Mustafa, *Oryantalizm ve Oryantalistler –yararları-zararları–*, çev. Doç. Dr. Mücteba Uğur, Beyan Yayınları, İstanbul 1993.

Southern, Richard W., *Ortaçağ Avrupasında İslam Algısı*, çev. Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2001.

Tibawi, A. L. -Abdülmelik, Enver -Algar, Hamit, *Krizdeki Oryantalizm*, çev. Melike Kır, Ahmet Aydoğan, Ahmet Rânâ, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1998.

Tayfur, Kemal, "Avrupa Kıta mı?", *Atlas, Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*, sayı: 141, ek bölüm: "Avrupa'nın Sınırları", Aralık 2004.

Tomlinson, John, *Kültürel Emperyalizm –Eleştirel Bir Giriş–*, çev. Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

—*Küreselleşme ve Kültür*, çev. Arzu Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004.

Tuna, Korkut, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*, Ufuk Kitap, İstanbul 2005.

Turner, Bryan S., *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, çev. H. Çağatay Keskinok, Kaynak Yayınları, 2. basım, İstanbul 2001.

—*Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul 2002.

Tutal, Nilgün, "Edward Said'in Oryantalizmi Nasıl Okunuyor?", *Doğu Batı (Düşünce Dergisi)*, Yıl: 4, Sayı: 20, Ağustos-Eylül-Ekim-2, 2002 içinde, s. 115-135.

Vorlander, Karl, *Felsefe Tarihi*, çev. Mehmet İzzet-Orhan Saadeddin, günümüz diline aktararak haz. Yüksel Kanar, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Wahl, Peter, (der), *Niçin Aztekler Avrupa'yı Keşfetmedi?*, çev. Levent Kafadar, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Wallerstein, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu –Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2000.

Watt, Montgomery W., *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, çev. Ünal Çağlar, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2001.

—*İslam Avrupa'da*, çev. Hulusi Yavuz, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989.

Werning, Rainer, "Yaralı/şaşkın Ejderha –Batı Despotluğu Üzerine Düşünceler–", Peter Wahl, (der.), *Niçin Aztekler Avrupa'yı Keşfetmedi?*, çev. Levent Kafadar, İletişim Yayınları, İstanbul 1993 içinde, s. 70–91.

Yeğenoğlu, Meyda, "Peçeli Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark", Keyman, Mutman, Yeğenoğllu (der.), *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1999 içinde, s. 107–159.

Yıldırım, Ali Kemal, "Edward Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış", *Doğu Batı (Düşünce Dergisi)*, Yıl: 4, Sayı: 20, Ağustos-Eylül-Ekim–2, 2002, s. 135–148.

Yeliseyeva, N.V.-Manfred, A.Z., *Yakın Çağlar Tarihi*, çev. Özdemir İnce-Ergün Tuncalı, Konuk Yayınları, 3. baskı, İstanbul 1978.

Zahar, Renat, *Sömürgecilik ve Yabancılaşma*, çev. Bayram Doktor, İnsan Yayınları, İstanbul 1999.

Zakzûk, Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Plânı*, çev. Abdülaziz Hatip, Işık Yayınları, İzmir 1993.

İndeks

A

AB (Avrupa Birliği), 6, 7, 144, 182
ABD, 6, 12, 13, 17, 109, 137, 138, 161
Abdülmelik (Enver), 20, 26, 40
Acemler, 61
Adam Smith, 160
Adelard de Bath, 263
Adelbert, 264
Adorno (Theodor), 207
Adriyatik, 78
Aeneas Silvius, 80, 81
Afganistan, 6, 131, 298
Afyon savaşları, 147
Agniler, 139
Akdeniz, 9, 82, 172, 173, 232, 242, 275, 276, 289-291
Alanlar, 196
Albertus Magnus, 186
Aleksios, 251, 256-258
Alman imparatorluğu, 295
Almanlar, 177, 181, 222, 244, 252, 295, 301
Almanya, 82, 111, 181, 201, 210, 295, 296, 300
Alpler, 165, 221
Altay, 196
Althusser (Louis), 67, 124
Altınordu imparatorluğu, 165
Altınordu Moğolları, 277
Alvare de Cordoue, 261
Amazon, 304
Amerikan imparatorluğu, 16
Amin (Samir), 138
Amoy, 147
Anadolu, 190, 195, 242, 243, 245, 251, 276, 277, 278, 282
Andaluçya, 268
Anderson (Perry), 181
Anglo-Amerikan, 181, 265
Anglo-Sakson, 264
Angola, 131, 135, 300
Annam imparatorluğu, 297
Anoul, 254
Anquetil, 91, 105
Ant dağları, 304
Antakya, 198, 199, 253
Antikçağ, 279
Antiler, 131

Antisemitizm, 15
Antropoloji, 48, 49
Apollo, 237, 238
Arabistan, 14, 106, 228, 285
Aragon, 268, 271
Aral, 196
Arap yarımadası, 14, 226
Arap(lar), 8, 61, 70, 84, 135, 141, 197, 199, 228-230, 263, 267, 277
Arî (diller, ırklar), 96, 100, 101, 152, 195, 196
Ariosto, 199, 200
Aristoteles, 158-160, 172, 185, 186, 210, 219
Arius(çu), 84, 261, 265
Arjantin, 304
Arnavut, 279
Arnold, 48
Astrakhan, 288
Asya derneği (Societe Asiatique), 92
Aşantiler, 114
Atahualpa, 304
Atilla, 231
Atlantik, 134, 144, 179
Atlas dağları, 302
Avignon, 73, 190
Avrasya, 16
Avrupa ırkçılığı, 115, 213
Avrupamerkezcilik, 1, 2, 7, 41, 104, 119, 131, 141, 143, 202, 204, 208, 217, 226, 279, 289
Avustralya, 130
Avusturya, 295
Avusturya-Macaristan, 299
Ayasofya, 258
Aydınlanma, 51, 60, 85, 182, 185, 192, 194, 201, 202, 205
Azak, 196
Azgelişmiş, 154
Aztek, 304

B

Bacon (Roger), 42, 73-76, 79, 83, 190, 276
Bağdat, 13, 198, 200
Bağımlı ırklar, 57
Balfour (Arthur James), 41, 42, 56
Balkan savaşları, 291
Balkan yarımadası, 195, 265, 275, 277, 282, 285, 298
Baltık, 165
Barbar istilaları, 248
Barbarlar, 179, 197-199, 214
Barnum, 35
Barselona, 199
Bartholome d'Herbelot, 85
Barut, 190, 200
Basel konsili, 78, 79
Basra (Botra), 8
Batavya, 274
Batı Roma imparatorluğu, 246
Batı yayılmacılığı, 291
Batımerkezcilik, 201
Baudouin, 260
Belçika, 145
Belge (Murat), 205
Belgrad, 250, 251
Benedikten, 91
Bengal, 93
Berberi, 277

Berlin konferansı, 299, 300
Berlin Senedi, 299
Berlin, 35
Bernal (Martin), 29, 30, 111, 147, 224
Berthollet, 292
Beyaz adam, 48, 154
Beytü'l-mâl, 229
Bidwel (William), 85
Bilgi ve iktidar, 53
Bilgi, 4, 42, 58, 111, 128, 192, 237
Bilimsel devrim, 192
Biriktirmecilik, 26
Birinci Dünya Savaşı, 298, 299
Birmanya, 297
Bismarck, 295
Biyoloji, 48
Bizans imparatorluğu, 234, 242, 255, 277, 291
Bizans(lılar), 8, 14, 173-175, 176, 198, 228, 232, 236, 241, 243, 245-248, 255-259, 261, 266, 267, 275
Blackbourn (David), 181
Blunt (Wilfrid Scawen), 136
Boethius, 186
Boğazlar, 298
Bologna, 73
Boniface de Montferrat, 255-257
Bonifacius, 265
Bopp (Franz), 96
Bosna, 180
Boyle (Robert), 89
Braudel (Fernand), 9, 11, 190, 267, 272, 273, 274, 283, 304
Brenner (Robert), 181
Brezilya, 143
Bristol, 307
Britanya adaları, 195, 277
Britanya, 130
Bruckner (Pascal), 137, 140
Bruno de Querfurt, 265
Bulgaristan, 178, 182
Bulut (Yücel), 20
Burke (Peter), 203
Burton, 106
Bush (George), 13
Büyük Frederick (Prusyalı), 181
Büyük sahra, 296
Büyük/Genişletilmiş Ortadoğu Projesi, 13
Byron, 60, 71

C

Cahen (Claude), 242
Calabria, 9
Calhoun (Craig), 169
Caliban, 212
Cambridge, 87
Cape Colony, 296
Cape Town, 296, 300
Cardini (Franco), 162, 230
Carlyle, 48
Casement (Roger), 136
Cassirer (Ernst), 213
Cebelitarık boğazı, 230
Cenevizliler, 291
Cengiz, 198, 231
Cenova, 9
Cerbe, 9
Cesaire (Aime), 16
Ceuta, 132, 288, 291

Cezayir(li), 14, 70, 92, 111, 130, 137, 138, 145, 274, 275, 293, 296, 297, 302, 310
Chamberlain (Joseph), 153
Champs de Mars, 36
Charlemagne, 176, 265
Charles-Quint, 198
Chateaubriand, 29
Chatham (Lord), 310
Chilperic, 197
Chinweizu, 146
Cisneros, 267, 270
Civetot, 252
Cizye, 230, 240, 269
Clari (Robert de), 262
Clermont konsili, 244, 248
Clermont vaazı, 244, 245
Cluny (manastırı), 79, 261
College de France, 92
Colonia, 112
Comte, 48
Conquistador, 133, 303
Conrad, 136
Constantinus, 173
Cordoba, 268
Corm (Georges), 4
Corsalis (Andrea), 147
Coster, 190
Cromwell, 307
Cunene, 135
Cuvier, 98, 148, 149

Ç

Çad gölü, 300
Çanakkale boğazı, 178
Çek cumhuriyeti, 182
Çekoslovakya, 182
Çift yazımlı dizge, 189
Çin denizi, 85
Çin(liler), 21, 37, 50, 59, 148, 149, 160, 161, 163, 169, 175, 179, 190, 196, 197, 198, 200, 201, 206, 209, 218, 280, 298

D

d'Eckstein, 60
d'Herbelot, 110
Dalmaçya, 256
Dandolo (Enrico), 256-258
Dante, 110, 199
Darwin, 151
Deccal, 83, 249, 261
Defter tutma, 187, 188
Delacroix (Eugene), 60, 71, 72
Demirperde ülkeleri, 180
Demokrasi, 12
Denizci Henrik, 132
Diez (Friedrich von), 60
Dimitri Donskoy, 288
Doğu Roma imparatotluğu, 173, 174
Dravid, 49
Durkheim (Emile), 67
Durukan (Kaan), 169, 181, 191
Dünya kurma, 34
Dünya sergisi, 34

E

Ebu Bekir (Hz.), 228
Ege denizi, 166, 171, 178
Egzotizm, 60, 90
Ehl-i zimme, 229
Ekaterina (II.), 292

Ekvator, 305
Elbe, 266
Eldorado, 303
Eley (Geoff), 181
Emperyal, 117
Emperyalist, 12, 39, 129, 181
Emperyalizm, 4, 56, 110, 111, 116-118, 121, 127, 138, 142, 143, 154, 281, 287, 290, 291
Endülüs, 200, 201, 269, 270
Endüstri devrimi, 22
Engage, 306
Engels, 41, 122, 123
Engizisyon, 270
Ermenistan, 80, 267
Espanola, 305
Etnikmerkezcilik, 192, 194

F

Fanon (Frantz), 115, 118, 135, 136, 139, 145
Farklılığın farklılaştırılması, 52
Farklılık, 52
Fas, 132, 145, 178, 288, 297
Fatımîler, 242
Fatih Sultan Mehmet, 81
Felipe (II), 271,273
Felsefe, 48
Feodalizm, 193
Ferro (Marc), 130, 138, 291, 299, 302, 308
Fildişi sahili, 139
Filipin, 109
Filique sorunu, 246
Filistin, 14-16, 235, 242-245, 248, 254, 262, 263, 277
Filolog(lar), 47, 97, 103, 104
Filoloji, 48, 91, 95, 96, 99, 101, 102, 104
Filorida, 304
Firdevsî, 197
Flaubert, 19, 29, 49, 106
Fontana (Josep), 119, 153, 233
Fortunatus, 197
Foucault (Michel), 32, 52, 53-55, 57, 58, 125, 126, 128
Fouinrt (Ernest), 60
Francisco Pizarro, 304
Franklar, 197, 250, 254
Fransa, 9, 36, 111, 130, 131, 136, 137, 138, 144, 145, 199, 200, 235, 236, 243, 273, 277, 292, 295, 297, 300, 302, 310
Fransız devrimi, 147, 211, 220
Fransız(lar), 27, 34, 114, 145, 153, 177, 181, 244, 252, 274, 295, 296, 306
Fransisken, 76, 270
Frederic (II.), 225
Frederich Wilhelm, 213
Freud, 65
Friedrich Barbarossa, 177
Friedrich William, 211
Fukuyama, 213

G

Gallus Anonymus, 265
Galya(lılar), 195, 196, 221
Gambiya, 300
Gautier, 250
Genelleştirme, 44-46, 48, 193
Gentileliler, 179
Geoffroy Saint-Hılaire, 292

Germain (Jean), 79, 80
Germen(ler), 7, 8, 10, 193, 196, 202, 219, 221, 223, 227, 265
Gırnata (bkz. Granada)
Gibbon (Edward), 173, 174
Gide (Andre), 301
Gine, 133
Girit, 171, 225
Goa, 9
Gobineau, 48, 148-150
Goethe, 60
Goff (Jacques Le), 259, 263, 266
Goffman (Daniel), 281, 282
Goody (Jack), 158, 160, 183-187, 189
Got(lar), 196, 197
Gottmann (Jean), 165
Goulette (La), 9
Gramsci, 39, 123, 124
Granada (Gırnata), 268-272, 274, 279,288
Gregor, 76
Gregorius, 243, 244, 264
Grek(ler), 175, 179, 210
Grenard (Fernand), 195-198
Grousset, 172
Grunebaum, 68
Guibert (Nogentli), 236
Guidi (Michelangelo), 21
Gutenberg, 190
Güç, 42, 58, 162

H

Haçlı ordusu, 240, 246
Haçlı sefer(ler)i, 15, 24, 63-65, 69, 80, 82, 137, 176, 177, 235, 238, 239, 241, 242, 244, 245, 247, 248, 254, 255, 258, 259, 262-264, 270, 284, 285, 287, 289-292, 309
Haçlılar çağı, 12, 260, 264, 283, 293
Haçlılar, 247, 251, 254, 256-260
Hâfız, 197
Haiti, 303, 305
Halep, 88, 253
Hamî, 49
Haraç, 230
Harun Reşid, 198, 200
Haydarabat, 168
Hazar, 165, 288
Hegel, 46, 193, 209-214, 216-224
Hegemonya, 2, 3, 39, 56-58, 121, 123, 124, 128, 129, 148
Heidegger, 33
Heine, 60
Helen dünyası, 159, 173, 176
Helen ırkı, 159, 171
Helen, 280
Helenistik kültür, 21
Henri (II.), 265
Hentsch (Thierry), 24, 69, 71, 141, 161, 171-173, 220, 221, 231, 233, 239, 241, 243, 244
Heraclius, 8, 227, 228, 241
Herakleitos, 210, 211
Herder, 96, 97, 193, 213, 214
Hernando Cortes, 304
Herodot, 172
Hersek, 225
Herzl (Theodor), 15
Hristiyan(lık), 8, 9, 15, 16, 50, 62, 64-66, 69, 73-81, 83-89, 91, 100, 101, 103, 111, 175, 201,

219, 226, 228, 229, 231-234, 236-245, 247, 252, 253, 260-266, 268, 271, 274-278, 280, 282, 284, 285, 289, 290
Hristiyanlaştırma, 111, 264, 265-267, 271, 292, 293, 301
Hindiçini, 297
Hindistan şirketi, 96, 131, 140
Hindistan, 77, 87, 105, 109, 132, 133, 138, 140, 141, 143, 147, 153, 161, 165, 168, 169,175, 179, 195, 224, 289, 296-298
Hinduizm, 285
Hint(liler), 21, 50, 109, 135, 138, 152, 197, 198, 201, 285
Hint-Avrupa dilleri, 96, 103
Hippokrates, 159, 172
Hitler, 16, 148
Hodgson, 156, 165, 167, 168, 174, 175, 179
Hollanda(lılar), 87, 111, 130, 133, 190, 274, 296
Holt (P.M.), 85
Horace, 70
Horasan, 253
Horatius, 171
Hourani (Albert), 88, 89
Hugo, 60
Humboldt (Wilhelm von), 96
Hungtington (Samuel P.), 11
Hunlar, 196
Hüsrev, 227

I

Innocentius, 255, 260, 262
Ioannes Damaskenos, 241
Irak, 6, 13, 14, 61, 131, 275
Irk teorileri, 154
Irkçılık, 148, 150, 310

İ

İber(ya) yarımadası, 276, 286, 288
İbn Cübeyr, 263
İbn Rüşd, 77, 186
İbn Sina, 186
İdentured servants, 306
İdeoloji, 121-123, 125, 127
İdeolojik söylem, 126
İkinci İslamiyet, 283
İktidar, 4, 57, 110, 111, 117, 123, 125-129, 162
İktisat, 48
İncil, 265, 307
İndus, 230
İngiliz(ler), 15, 114, 145, 147, 153, 160, 181, 190, 234, 274, 295, 296, 301, 306
İngiltere, 105, 111, 130, 133, 136, 138, 168, 183, 244, 297, 298, 300
İnka imparatorluğu, 304
İran imparatorlukları, 226, 227
İran(lılar), 8, 13, 14, 67, 131, 195-199, 201, 228, 228, 289, 298
İrem (Nazım), 206
İrlanda, 307
İsa (a.s.), 64, 66, 177, 239, 240, 243, 248, 261
İshak, 16
İsidoro de Sevilla, 239
İskandinavlar, 198
İskender, 172, 173

İskenderiye okulu, 98
İskenderiye, 8, 80, 198, 267, 296, 300
İskoç, 307
İslâm, 7, 9, 14, 21, 30, 62-65, 68, 69, 73, 75-77, 80, 82, 83, 86, 87, 89-91, 97, 100, 101, 128, 129, 167, 175, 186, 189, 190, 195, 199, 206, 208, 209, 221, 222, 224-237, 241, 245, 254, 261-263, 267, 269, 276-278, 280, 283, 285-288
İspanya, 9, 15, 111, 178, 195, 197, 199, 235, 236, 238, 239, 243, 244, 263, 267-269, 271, 274, 275, 277, 288, 289, 292, 303, 304
İspanyol, 9, 153, 268, 271, 272, 279, 303, 304
İsrail, 14, 15
İsrail, 6, 16
İstanbul boğazı, 178
İstanbul, 78, 88, 174, 202, 243, 247, 249, 251, 255, 256, 258, 259, 262, 278, 279
İsveç, 169
İsviçre, 78
İtalya, 111, 174, 177, 187, 190, 193, 198, 201, 206, 207, 235, 277, 279, 285, 295
İtalyan, 242
İvan, 288
İzlanda, 277
İznik amentüsü, 176
İznik, 252

J

James (Saint), 63
Japon, 179
Japonya, 148, 175, 190
Jean (Şamlı), 226
Jena savaşı, 220
Jerome Lobo, 191
Joachim de Flore, 261
Joao de Capistrano, 270
John (Segovialı), 79, 80
Johnson (Samuel), 191, 192
Joinville, 262
Jones (Sir William), 91, 96, 105
Joseph (II.), 292
Joseph (Pere), 9
Jules Lemaitre, 114
Jules Verne, 114

K

Kafkas ırkı, 221
Kafkas(ya), 165, 225, 230
Kahire, 28, 34, 80, 167, 198
Kahraman (H. Bülent), 156
Kalküta, 96, 132, 274, 289
Kamboçya, 297
Kamerun, 300, 301
Kanada, 296
Kanarya adaları, 85
Kant, 99
Kanton, 147
Kapitalizm, 187, 188
Kapüsenler, 9
Karanlık çağlar, 188
Karayip, 303
Karolenj imparatorluğu, 233
Karolenj, 265

Karşılaştırma, 44, 46, 47, 54, 58
Kasrü'l-Kebir, 288
Kastilya krallığı, 270
Kastilya, 268
Katerina (II.), 181
Katolik kilisesi, 70, 176
Katolik, 254, 265, 269, 270, 272
Kaufmann, 212
Kazan, 288
Keegan (J.), 180
Kepler, 210
Keroullarios (Patrik Mikhail), 176
Keşif seferleri, 289, 292
Keyman (E. Fuat), 156
Kılıçarslan, 252
Kırım, 290
Kızılderili, 304, 306, 307
Kilise, 73, 77, 88, 139, 249
Kitab-ı Mukaddes, 81, 279
Kitap ehli, 229
Knolles (Richard), 287
Kolombiya, 305
Kolonileştirme, 121
Kolonyal söylem, 128, 140
Kolonyalizm, 112, 117-119
Komnenos (Aleksis), 243, 247
Kompostela, 200
Kongo, 136
Konstantinopolis, 173, 176, 177, 246-248, 267, 277, 282
Kordoba (Kurtuba), 267
Korsika, 9
Köle ticareti, 134, 135
Köle-efendi diyalektiği, 215
Kölelik, 143, 144, 264
Köln, 250
Kristof Kolomb, 161, 303
Kserigordon, 252
Kudüs, 8, 63, 225, 239, 240, 247, 249, 253, 254
Kulikova, 288
Kur'an, 64, 79, 82, 85, 86, 88, 90, 189, 230, 261, 292
Kurtuba, 198
Kutsal Roma-Germen imparatorluğu, 244
Kutsal ruh, 176, 246
Kutsal savaş, 264
Kutsal topraklar, 16, 239, 242, 263
Küba, 304
Küçük Kaynarca Andlaşması, 289
Küreselleşme, 3

L

Lahor, 173
Lamartine, 29, 49
Lane (Edward W.), 27-29, 49, 90, 91, 105-107
Laos, 297
Latin krallığı, 240
Latin(ler), 174, 221, 246, 247, 259
Latran konsili, 262
Lavigerie (Monsenyör), 111
Leach (Edmund), 51
Leiden, 87, 90
Leo (Papa IX.), 176, 246
Leroy-Beaulieu, 136
Lewis (Bernard), 14, 163, 164, 234, 277, 278, 284, 286
Liberalizm, 12, 98
Libya, 14
Lindholm (Charles), 209

Lodovico Marracci, 88
Lombardlar, 265
Londra, 37
Loomba (Ania), 55, 116, 119, 121, 124
Louis, 59, 246
Lull (Raymond), 73, 75, 76, 288
Luther, 82, 83
Lübnan, 6

M

Macar krallığı, 256
Macar(lar), 9, 232, 250, 251, 265
Macaristan, 82, 165, 250, 266
Macdonald (Duncan B.), 86
Machiavelli, 123
Mağribiler, 278
Mağrip ülkeleri, 275
Mahomet, 237
Malazgirt, 243
Mandaville (Sir John), 77
Mantounba gölü, 308
Mare nostrum, 173, 276
Marks, 41, 49, 104, 105, 122, 123, 160
Marrano, 272
Marsilya, 199
Maryland, 308
Massignon (Louis), 16
Matbaa, 190
Matbaacılık, 200
Med savaşları, 171, 172
Medine, 226, 227
Mekke, 198, 226, 227
Meksika, 182, 304
Meksiko City, 304
Melik el-Adil, 256
Melikü'l-Kâmil, 225
Memlükler, 90, 292
Mercator izdüşümü, 167-169
Merovenjler, 175
Mescidülaksa, 253
Mesih, 78, 80, 81, 83
Metin, 33
Metinsellik, 33
Mezopotamya, 8, 14, 174, 186, 197, 228
Mısır seferi, 24, 106, 293
Mısır(lılar), 8, 19, 27, 34, 35, 37, 41, 42-44, 59, 90, 106, 136, 174, 197, 201, 209, 221, 222, 224, 230, 242, 255, 256, 275, 277, 289, 292, 293, 296, 297
Miché (Monsenyör), 111
Mieli (Aldo), 190
Mikhail, 243, 246
Mill (John Stuart), 48, 115, 140
Missisippi, 304
Misyoner(lik), 4, 22, 86, 139, 191, 277, 292
Mitchell (Timothy), 28, 34, 36, 38
Mittel Afrika, 300
Modernleşme, 185, 187
Moğol(lar), 37, 74, 87, 195, 197, 290
Moğolistan, 165, 196
Mommsen (Theodore E.), 2008
Monarşi, 217
Monge, 292
Monofizit hıristiyanlar, 230
Montesquieu, 61, 67, 150, 151, 159, 160

Montezuma, 304
Montpellier, 199
Morisco, 11, 264, 267, 271-273, 284, 289
Moskova, 277, 288
Moşe ben Maymon, 186
Mozambik, 300
Muhammed (Hz.), 64, 66, 77, 79, 84, 86, 87, 88, 222, 226, 227, 230, 236, 238, 241, 261, 262, 285
Muhammed Emin, 34
Munn, Norman L.), 66
Murcia, 268
Musa (a.s.), 261
Musevi, 86, 228
Mutman (Mahmut), 32, 33, 38, 39, 129
Müdeccen, 268
Müdejar, 268
Müller (Max), 35, 96
Müslüman kıyımı, 289
Müslüman(lar), 9-11, 15, 16, 60-62, 70, 74, 75, 78, 80-87, 90, 92, 103, 106, 167, 175, 186, 199, 200, 209, 229, 231-234, 237-243, 248, 253, 260, 261-272, 276-279, 283-286, 290, 310

N

Namibya, 135
Nankin antlaşması, 147
Napolyon, 24, 27, 89, 91, 92, 105, 106, 292, 293, 296
Narbonne, 199
Nasturi, 80
Navarre, 271
Nazi(ler), 15, 16
Neo-kolonyal, 12
Nerval, 28, 29
Nesneleştirme, 44, 45
New York, 167, 281
Newman, 48
Newton, 210
Nicholas (Cusalı), 80
Nicol (Donald M.), 177
Nijer nehri, 296
Nijer, 300
Nijerya, 301
Niketas Khoniates, 177
Nikolaus Kanabos, 258
Nil, 296
Ningbo, 147
Normanlar, 176, 177, 198, 244, 255
Nübye, 230

O

Obodrit, 266
Ockley (Simon), 85, 88, 89
Oder, 266
Orta Asya, 173
Orta Meksika, 304, 305
Ortaçağ, 183, 186, 194, 201-209, 211, 227, 233, 266, 279, 280, 285
Ortadoğu, 6, 13, 14, 61, 87, 169, 179, 210
Ortodoks kilisesi, 245
Ortodoks(luk), 92, 176
Oryantal nesne, 44
Oryantalist bilgi, 94, 129

Oryantalist kuram, 91
Oryantalist söylem, 3, 52, 54, 57, 59, 95, 140
Oryantalist, 1, 19-22, 25, 27, 30, 35, 37, 38, 41, 43, 44, 56, 59, 60, 68, 85, 86, 93, 94, 102-105, 107, 163, 164, 208, 209, 214
Oryantalistler kongresi, 34
Oryantalizm (Şarkiyatçılık), 1-4, 7, 12, 19-26, 28-31, 33, 38, 39, 44-46, 51-54, 56-58, 61, 62, 64, 66, 68, 70, 73, 84, 85, 89-91, 94, 95, 99, 101, 104, 105, 110-112, 121, 129, 146, 156, 191, 207, 210, 217, 226, 282
Osmanlı (devleti), 7, 14, 68, 69, 84, 87, 131, 174, 210, 272, 275-278, 281, 282, 283, 285-288, 290-292
Osmanlılar çağı, 26, 284
Otranto, 279
Otton, 265
Oxford, 35, 73, 87, 88, 90

Ö

Ömer (Hz.), 228
Ömer ibn Abdülaziz, 229

P

Pakistan, 165
Palermo, 199, 225
Paris, 28, 34, 35, 36, 61, 73, 90, 198, 281
Parla (Jale), 25
Paschasse Radbert, 261
Pasifik, 179
Pencap, 196
Pentagon, 13
Perceval (Caussin de), 49
Persler, 158, 171, 221
Peru, 304, 305
Petrarch, 208
Pi Çeng, 191
Piccadilly, 27
Pierre l'Hermite, 249-252
Pirenne (Henri), 7-9, 226, 227, 229, 231, 276
Platon, 210, 211, 219
Pococke (Edward), 88
Polonya, 266
Pomeranya, 265
Popper (Karl), 210-212
Portekiz(liler), 9, 111, 132, 133, 145, 277, 288, 289, 291, 300, 303
Post-kolonyal, 12, 118
Prag, 182
Presidio, 9
Protestanlık, 208
Prusya, 181, 211-214, 217, 265
Putperest(ler), 264-267

R

Reconquista, 263, 268, 276, 290, 303
Reform, 22, 185
Reinaud (Joseph), 91
Renan, 46, 47-49, 53, 90, 91, 95, 99-105, 107, 146, 148
Rıza, 124, 125
Rio del Rey, 301
Roberts (David), 27

Roberts (J.M.), 142, 163, 164, 170
Robertson (J. M.), 42, 188
Robinson (Fred C.), 202, 206, 207
Rodinson (Maxim), 25, 59
Roger (Sicilyalı II.), 201
Roma imparatorluğu, 7, 8, 173, 175, 176, 202, 226, 227, 233, 277, 279
Roma, 14, 141, 173-175, 194, 197, 201, 202, 205, 214, 226-228, 243, 255, 256, 279
Romalılar, 174, 196, 210, 219, 240
Romen, 279
Rosenke (Werena), 145
Rousseau, 61, 67, 90
Rönesans, 2, 22, 147, 182, 183, 185, 192, 194, 201-207, 209, 211, 227, 233, 263, 279, 280
Runciman (Steven), 240, 241, 250, 259
Rus imparatorluğu, 165
Ruskin, 48
Ruslar, 289, 297
Rusya, 181, 196, 276, 277, 285, 288, 295, 296, 298

S

Sacy (Sylvestre de), 29, 37, 46, 47, 90-95, 102, 104, 105, 107, 148
Sade, 72
Sadi, 197
Sahra, 132
Said (Edward W.), 19, 23-26, 28-33, 38, 40- 42, 44, 46, 49, 51-56, 84, 91, 99, 103-105, 110, 115, 128, 129, 136, 151, 182, 283
Saksonlar, 265
Salamanca, 73, 79
Sale (George), 85, 88, 89
Samar, 109
Samî (diller, ırklar, dinler), 46, 47, 49, 50, 52, 53, 96, 100-104, 146, 152, 171, 195
Sanayi devrimi, 160, 182, 183
Saragossa, 268
Saraybosna, 225
Sarazen(ler), 74, 237, 245, 278
Sartre, 70
Sasani, 230
Sayer (Derek), 182
Saygon, 111, 137
Schelling, 47
Schopenhauer, 212
Schumpeter, 188
Seeley, 136
Selanik, 177
Selçuklular, 245, 277
Selefka, 265
Semerkant, 173
Sen (Amytra), 138
Senegal, 135, 296, 300
Sevilla, 268
Seyhun, 196, 230
Sezar, 221
Sezer (Baykan), 294
Sırplar, 78, 299
Sibirya, 165
Sicilya, 9, 199, 202, 244
Sidney, 114
Siegfried (Andre), 172
Siri Derya, 230
Sivil toplum, 193

Siyam, 297
Siyonistler, 15
Siyonizm, 15
Skolastik, 209
Skythia, 172
Slav(lar), 232, 264-266, 279
Sofya, 251
Sombart, 188
Song of Roland, 237
Southern (Richard W.), 76-78, 82, 232, 235, 236
Soykırımcılık, 304
Sömürge halkları, 118, 119, 291
Sömürge hareketleri, 289
Sömürge imparatorlukları, 136, 299
Sömürge savaşları, 143
Sömürge seferi, 245
Sömürgeci söylem, 131
Sömürgeciliğin tasfiyesi, 142, 143
Sömürgecilik, 3-5, 57, 93, 110-113, 117-119, 121, 124, 130-132, 135, 136, 141, 146, 147, 209, 210, 213, 274, 279, 287, 289, 291, 293, 294, 297
Sömürgeler çağı, 14, 120, 287, 290, 292, 298, 311
Sömürgeleştirme, 2, 113, 120, 139, 293
Söylem, 52, 55, 56, 122, 125
Söylemsel güç, 33
Spivak (Gayatri), 33
Stockholm, 34, 35
Sudan, 296, 297
Sultan Mahmut, 197
Suriye, 8, 13, 14, 197, 199, 200, 209, 222, 228, 230, 257, 275, 277
Sürekli revizyonizm, 26
Süveyş kanalı, 296

Ş

Şam, 8, 198, 199
Şanghay, 147
Şark meselesi, 60
Şili, 304

T

Tanganika, 300
Tankred, 253
Tanrıça Europa, 171
Tarihin sonu, 224
Tarihsizleştirme, 206
Tatarlar, 277, 278, 288
Tayland, 297
Tazmanya, 114
Teodorik, 10
Tervagen, 237, 238
Teslis, 237
Theodosius, 202
Thessalonike, 177
Tibet, 298
Timur, 231
Toledo, 199, 272, 274
Totaliterlik, 211
Trablus, 199
Trablusgarb, 288
Trakya, 178
Truva savaşı, 171
Tuna, 196
Tunus, 14
Türk korkusu, 278
Türk(ler), 7, 9, 61, 78, 80, 81, 82, 89, 141, 174, 195-197, 202,

243-245, 248, 251, 252, 276-279, 284, 287, 290, 298
Türkiye, 9, 10, 289
Türkmen, 242, 243, 282

U
Uganda, 15
Ukrayna, 265
Ural dağları, 165, 166
Ural nehri, 165
Urallar, 165, 196
Urbanus (Papa), 243, 244, 249, 261
Uygarlaştırma, 292
Uygarlık götürme, 4, 12
Uzak Doğu, 221, 298

Ü
Üçlü İtilaf, 295-298
Üçlü İttifak, 295, 297, 298
Üçüncü dünya, 2, 154, 184
Ümit burnu, 132

V
Valencia, 268, 271
Vasco de Gama, 132, 289
Vatikan, 111
Veletes, 266
Venedik(liler), 9, 177, 198, 199, 255-257, 260, 279, 291
Venerable (Peter the), 63, 64, 79, 261
Vernet, 71
Vico, 191
Victoria dönemi, 234
Vietnam savaşı, 137
Vietnam(lılar), 137, 138, 297
Viking(ler), 232, 248
Villehardouin, 259
Virginia, 308
Vivaldi, 291
Viyana konsili, 76
Viyana, 73, 182, 277
Vizigot, 265

W
Waldfogel (Procope), 190
Washington, 281
Watt (Montgomery), 62, 63, 65, 86, 200, 229
Weber (Max), 187, 188, 193, 194
Wilhelm, 217, 295
William Pitt, 310
Williams (Raymond), 123
Winckelmann, 213
Wolf (Eric), 181
Wycliffe (John), 77, 78

Y
Yahudi(ler), 15, 16, 70, 89, 103, 179, 228, 229, 239, 240, 253, 264, 269, 270, 272, 286
Yahudilik, 50
Yahya b. Halil el-Bermekî, 200
Yakın Doğu, 21, 88, 128, 168, 175, 188, 221
Yansıtma, 66, 68, 70
Yedi Yıl Savaşları, 296
Yeni Kaledonya, 130
Yermuk, 8
Yucatan, 305
Yugoslavya, 180
Yunan imparatorluğu, 292

Yunan(lı), 60, 78, 141, 158, 159, 171-174, 185, 186, 193, 194, 196, 201, 202, 205, 214, 219, 221-223, 234, 246, 263, 276, 279
Yunanistan, 80, 171, 172, 174, 177, 178, 195, 222, 279

Z
Zaire, 144
Zara, 256, 257
Zengibar, 300
Zerdüştlük, 50
Zeus, 171
Zımmî, 229
Zimme, 269
Zorunlu çalıştırma, 305

Batı'nın yegâne uygarlığı, bugünkü bildiğimiz uygarlıktır. Bunun dışında, tarih boyunca herhangi bir uygarlık geliştirememiştir. İncelendiğinde, Batı olarak kabul edilen coğrafyada, yani kuzey yarımkürenin kırkıncı enleminin üstünde herhangi bir uygarlığın kurulduğuna tanık olmuyoruz. Tarihçiler bu bölgeyi "barbar"ların yurdu olarak tanımlarlar. Çok ilginçtir ki, Avrupa, dünyanın gelişme çizgisini sürekli olarak bu barbarlık çizgisine çekerek engellemeye çalışmış, kendisi ortaya bir şey koyamadığı gibi, başkalarının koyduğu uygarlık değerlerini de kabul etmeye yanaşmamış ve hele hele onları alma yeteneğini asla gösterememiştir. Bu bakımdan Avrupa'da, ortak insanî değerlerin de özümsendiği evrensel kabule dayalı bir gelişme ortaya çıkmamıştır. Avrupa uygarlığının özünü, kendi barbar kimliğini zor kullanarak dayatması olarak tanımlayabiliriz. Bu uygarlığa girmek mümkün değildir. O, başkalarını kendi uygarlığına dâhil etmek için değil, kayıtsız şartsız ona itaat etmek için çağırır ve bunun için, genellikle kaba güç başta olmak üzere her türlü aracı kullanır. Kitabımızın alt başlığı olan "Avrupa barbarlığının küreselleşmesi", onun bu özelliğinin vurgulanmasını ifâde eder. Batılı düşüncelerin bütün dünya çapında yaygınlaşması ve sorgusuz kabul görmesi, gerçekte kitapta ayrıntılı olarak vurguladığımız Avrupa barbarlığının kendini zora ve aldatmaya dayalı biçimde küreselleştirmesi yüzündendir.

ISBN 975-9173-24-7

15 YTL

KİTABEVİ